

Драган Петровић

КРАЉЕВИНА ЈУГОСЛАВИЈА И СССР 1929-1935.

Корице:

King Alexander I of Yugoslavia/Краљ Александар I од Југославије,
Интернет: <https://www.youtube.com/watch?v=LnfhQACQTzE>

Јосиф Висарионович Џугашвили Стаљин,
Интернет: <https://povijest.hr/jesteliznali/10-malo-poznatih-cinjenica-o-staljinu/>

Краљевина Југославија и СССР 1929–1935.

др Драган Петровић

Београд, 2019.

Краљевина Југославија и СССР 1929–1935.
др Драган Петровић

Издавач:

Институт за међународну политику и привреду,
Београд, Македонска 25

За издавача:

проф. др Бранислав Ђорђевић,
директор

Рецензенти:

др Душко Димитријевић, научни саветник,
Институт за међународну политику и привреду, Београд
проф. др Душко Ковачевић, редовни професор, Филозофски факултет
Универзитета у Новом Саду

др Драго Његован, научни саветник,
Музеј Војводине, Нови Сад

Компјутерска обрада:

Сања Баловић

Лектура

Јасна Филиповић

Штампа:

Biograf comp doo, Атанасија Пуље 22, 11080 Земун

ISBN 978-86-7067-263-5

Монографија је резултат рада на пројекту Министарства просвете, науке и технолошког развоја: „Србија у савременим међународним односима: Стратешки правци развоја и учвршћивања положаја Србије у међународним интегративним процесима – спољнополитички, међународни економски, правни и безбедносни аспекти, из програма основних истраживања код Министарства просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије” (евиденциони број 179029)

Садржај

Захвалница	7
Реч аутора	9
Теоретско методолошки увод	13
Први део	
Земља победничког социјализма, стабилизација и противречности	31
Совјетски привредни модел	40
Други део	
Југославија 1929-1935, унутрашња структура, спољна политика (у контексту југословенско-совјетских односа)	71
Глава 1 – Југословенска диктатура	73
<i>Суспензија парламентаризма</i>	76
<i>Југословенско-совјетски односи у време Шестојануарске диктатуре, праћени кроз совјетске (руске) архивске изворе</i>	78
Глава 2 – Југословенско међународно искуство (Југославија у међународним односима) 1929-1935.	113
<i>Писање југословенске штампе о СССР 1929-1935.</i>	170
Трећи део	
СССР, унутрашњи и међународни изазови	195
Глава 1 – Велики терор	197
Глава 2 – Привредни замах и његове противречности	206

Закључно разматрање	225
Важне личности у односима Краљевине Југославије и СССР 1929-1935.	239
Краљевина СХС (Југославија) – Совјетска Русија (СССР) 1918-1941. Сумарни преглед	246
Резиме	255
Summary	257
Резюме	259
Библиографија	261
Индекс имена	271
Научна биографија аутора	285

Захвалница

Изражавам захвалност издавачу овог рада, Институту за међународну политику и привреду и његовом уваженом директору проф. др Браниславу Ђорђевићу, као и Министарству просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије које је одобрило средства за објављивање ове књиге (као и претходна два тома на Конкурсима 2016-2017) након спроведене процедуре на Конкурсу за финансирање научних монографија 2018. године. Велику захвалност имам према рецензентима књиге – др Душку Ковачевићу, редовном професору Филозофског факултета у Новом Саду и шефу катедре за Модерну историју, др Драгу Његовану, научном саветнику и директору Музеја Војводине у Новом Саду, др Душку Димитријевићу научном саветнику Института за међународну политику и привреду у Београду.

Посебну захвалност дугујем комисији за израду и одбрану докторске дисертације „Југословенска политичка јавност и СССР 1922-1941“, која је послужила као основ за израду ове монографије, и то посебно ментору проф. др Душку Ковачевићу, који је у исто време и рецензент ове књиге, затим проф. др Љубодрагу Димићу, редовном члану САНУ и редовном професору Филозофског факултета у Београду, катедра за Историју Југославије, који су ми у петогодишњем процесу израде и одбране наведене дисертације пружили свакодневну подршку, сарадњу и давали усмеравања и савете. Захваљујем се на саветима и помоћи приликом израде и одбране наведене дисертације члану комисије проф. др Мири Радојевић, дописном члану САНУ и ванредном професору Филозофског факултета у Београду, катедра за Историју Југославије.

Захваљујем се колеги проф. др Александру Животићу, ванредном професору Филозофског факултета у Београду, катедра за Историју Југославије, на пружању на коришћење за израду овог тома југословенско-совјетских односа (1929-1935), дела објављене

совјетске архивске грађе, које је претходно добио у Москви. Захваљујем се и Сањи Баловић из Института за међународну политику и привреду, на техничкој обради сва три тома рада о међуратним односима Краљевине Југославије (СХС) и Совјетске Русије (СССР), као и свим другим запосленим у ИМПП, Архиву Југославије и другим научним установама и архивима, библиотекама, који су ми давали подршку у овом вишегодишњем истраживачком подухвату.

За све пропусте и недостатке у овој књизи, до којих научна и шира јавност може доћи приликом њеног ишчитавања, искључива одговорност припада аутору.

Аутор

Реч аутора

Рад *Краљевина Југославија и СССР 1929-1935*, представља научну монографију рађену у складу са макронаучно-истраживачким пројектом Института за међународну политику и привреду у Београду, „Србија у савременим међународним односима: Стратешки правци развоја и учвршћивања положаја Србије у међународним економским интегративним процесима – спољнополитички, међународни, економски, правни и безбедносни аспекти“, финансираног на основу плана основних истраживања Министарства просвете и науке Републике Србије.

Ова научна монографија је резултат прерађене одбрањене докторске дисертације на Филозофском факултету у Новом Саду, област Историја Југославије, „Југословенска политичка јавност и СССР 1922-1941“. Након научног истраживања дужег од пет година, базираног пре свега на до тада не објављеним архивским југословенским изворима, као и оним већ објављеним архивским совјетским изворима, те осталим материјалима, објављеним документима, мемоаристиком, целокупном доступном литературом везаном за тему рада на српском и руском језику (у мањој мери доступној на енглеском и француском језику) одбрањена је наведена дисертација (јула 2015), која је потом због обима и значаја теме прерађена у три тома – три научне монографије. Аутор рада се у договору са рецензентима определио, због потребе дораде рада пре свега совјетским изворима, документима и литературом током више истраживачко-научних боравака у Русији 2016-2018, да се прво објави као научна монографија *Краљевина Југославија и СССР 1935-1941* (издавач Институт за међународну политику и привреду, Београд, 2017, стр. 500), потом је објављена монографија *Краљевина Срба, Хрвата и Словенаца и Совјетска Русија 1918-1929*, (издавач Институт за међународну политику и привреду, Београд, 2018, стр. 404), а сада и последњи трећи том, *Краљевина Југославија и СССР 1929-1935*,

такође у издаваштву Института за међународну политику и привреду из Београда. Све три научне монографије које чине једну тематску целину међуратних југословенско-совјетских односа, финансиране су након спроведеног конкурса за научне монографије Министарства науке и технолошког развоја Републике Србије.

Књига научна монографија *Краљевина Југославија и СССР 1929-1935*, обухвата период савремене историје који прати југословенско-совјетске односе, у периоду када је у Југославији означено привремено преузимање власти од краља Александра, а завршава се формирањем владе Милана Стојадиновића након мајских парламентарних избора 1935. године.

Од Шестог јануара 1929. и привременог суспендовања вишестраначја, дакле личне власти краља Александра долази постепено следећих година до повољнијег међународног амбијента за побољшавање односа са СССР, укључујући и неке промене у самој Совјетској Русији. На унутрашњем плану у СССР линија Троцког, а то је концепт ширења револуција комунистичких по Европи, и значајне улоге Коминтерне, доживела је пораз од Стаљинове струје. Стаљин се залагао за поспешивање унутрашњег развоја пре свега индустрије, превасходно тешке, војне снаге, а са друге стране у међународном окружењу отопљавање односа са носиоцима Версајског система, улазак у Друштво народа, смањење улоге Коминтерне, и одустајање као примарног од концепта ширења револуција у свету и Европи. Такви ставови су дали изванредан предуслов приближавања са Версајским системом, Француском и њеним савезницима, где је свакако значајна Мала антаната и позиција саме Југославије. Међутим у оквиру Шестог јануара долази до пораста обрачуна са КПЈ од стране режима, а многи политичари опозиције су добили привремени надзор, или чак принудни премештај.

Уочљиво приближавање односа две земље се развијало следећих година када је на унутрашњем плану Југославија формално напустила привремену диктатуру (од септембра 1931.). Кључни догађај за промене концепција читаве спољне политике за СССР, као и Француску пре свега, значи долазак нациста на власт у Немачкој. За СССР велику опасност представља изразито антибољшевички, али и антисловенски концепт нациста и Хитлера. Како је и

Француска животно заинтересована за спречавање јачања ревизионистичке у односу на Версајски поредак Немачке, то све заједно доводи до спремности власти у Москви да развије односе са Француском и носиоцима Версајског система, где је свакако у оквиру Мале антанте и Краљевина Југославија.

У Москви прихватају начелно Версајски поредак, склапају пакт са Француском, коме треба да се придружи и Мала антанта. Без обзира што до краја овог периода (средина 1935) није дошло до успостављања пуних дипломатских односа Југославије и СССР, отопљавање је очигледно. Прихватање совјетског предлога дефиниције нападача јуна 1933. и од стране Југославије, те гласање југословенске делегације на челу са министром спољних послова Јефтићем у Друштву народа септембра 1934. да се СССР прими у ову светску организацију, показује главне елементе тог приближавања. Најзад совјетски представник Литвинов подржао је начелно у Друштву народа у јесен 1934. југословенску ноту у вези убиства краља Александра и критику подстрекача атентата, пре свега Мађарске, како је том приликом било у ноти формулисано.

Увођење поново пуног плуралистичког вишестраначког система, и мајски избори у Краљевини Југославији 1935, те смањење стега власти укључујући и нешто мању репресију према комунистима били су главне одлике политичких промена до друге половине те календарске године. Са друге стране и поред отварања у међународним односима, те реализације концепта јачања индустрије и војног сектора на унутрашњем плану, СССР се суочава са више економских проблема, девастацијом села (борба против „кулака“) те неколико таласа глади. Паралелно са тим након атентанта на Кирова крајем 1934. отвара се вртлог чистки које спроводи Стаљин, и који ће посебно у другој половини тридесетих година уз све противречности совјетског друштва и поретка на унутрашњем плану, представљати велики спољнополитички стратешки заокрет. Склапање од стране СССР пакта са Француском, те пуним чланством у Друштво народа, резултирало је између осталог спремношћу званичне Моске, на постепено ублажавање и чак одустајање од третирања Краљевине Југославије као „карике у ланцу империјализма“, односно „тамнице народа“ и српској

буржоазии (или чак и читавом српском народу) као „хегемону“. Југославија, а пре свега у оквиру ње српски народ, постаје за совјетски државни и партијски врх све више пожељан потенцијални савезник у борби против ревизионистичких сила у Европи, пре свега нацизма и фашизма, оличених у Немачкој, Италији и њиховим сателитима. Са друге стране на место краља Александра, након његове смрти, носиоци власти у Југославији постају први краљевски намесник кнез Павле Карађорђевић и председник владе Милан Стојадиновић. Они неће показати спремност и разумевање да искористе повољне промене у међународном позиционирању СССР, француско-совјетски пакт, коме уосталом тих година стреме остале чланице Мале антанте Чехословачка и Румунија (све до смене Титулеска августа 1936. године).

Објављивањем овог тома, заокружени су југословенско-совјетски односи у периоду од приближно 1918. године, до првих година Другог светског рата. Вишевековни савезнички и чак братски руско-српски односи (царске Русије и Краљевине Србије и Краљевине Црне Горе) су стварањем Југославије и СССР након Првог светског рата и руске револуције, се нашли у новим околностима оптерећеним идеолошким разликама. Током периода дужем од две деценије у међуратном периоду, југословенско-совјетски односи су прошли више фаза. Крајње је необично да дипломатски односи две земље буду успостављени тек пролећа 1940, па се поставља питање да ли су само идеолошке разлике биле суштински разлог томе. Одговоре на то и многа друга питања могу се потражити у овом тротомном подухвату.

Уз све разлике и противречности, овај историјски период је само једна од карика у вишевековним односима руског и српског народа (и осталих југословенских народа).

Београд, на православни Ускрс, април 2019.

Аутор

Теоретско методолошки увод

Предмет рада *Краљевина Југославија и СССР 1929-1935* један је од три тома (последњи по редоследу објављивања, а други по хронологији), посвећен међуратним односима две земље 1918-1941. године. Пре тога су објављене две књиге, односно два тома овог подухвата – *Краљевина Југославија и СССР 1935-1941*¹ и *Краљевина Срба, Хрвата и Словенаца и Совјетска Русија 1918-1929*,² сви у издању Института за међународну политику и привреду, које је финансирало Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

У оквиру овог тома југословенско-совјетских међуратних односа обрађен је период од почетка 1929. год. до средине 1935. године. У оквиру ових шест и по година међуратног периода, дошло је, истина постепено, и то тек након 1931. године до крупних промена у европским односима, међународној позицији СССР-а, у мањој мери и његовој унутрашњој политичкој и друштвеној ситуацији. Још веће промене су се десиле на унутрашњој сцени Краљевине Југославије, а то се у мањој мери пренело и на њену међународну позицију.

У европским односима наслеђено стање из деценије након завршетка Првог светског рата озбиљно је измењено. Највећа промена је нагло јачање, а потом и победа нациста, њихов долазак на власт у Немачкој, што је изазвало тектонске промене у већини земаља, пре свега у француској политици у Европи, посебно према Совјетској Русији. Пред опасношћу од нацистичке Немачке мења се и совјетска политика према Европи, па долази до приближавања с Француском. Дакле, и за Француску и за СССР победа нациста у Немачкој представљала је окидач за промену читаве дотадашње

¹ Драган Петровић, *Краљевина Југославија и СССР 1935-1941*, Институт за међународну политику и привреду, Београд, 2017, стр. 496, Б5 формат, тврди и меки повез.

² Драган Петровић, *Краљевина СХС и Совјетска Русија (СССР) 1918-1929*, Институт за међународну политику и привреду, Београд, 2018, стр. 402, Б5 формат, тврди повез.

њихове стратегије на европском правцу и потом до међусобног приближавања и стварања совјетско-француског пакта 1934-1935. У оквиру те нове концепције, Британија наставља да води своју дотадашњу политику, а то је неискрен однос према версајском систему и самој Француској, иако се формално тежи одржавању привидно искрене сарадње с Паризом у подршци очувању Версаја. Заправо Британија види у Совјетској Русији свог главног геополитичког ривала, па се стога нацистичка Немачка третира као нужно зло које се може окренути превасходно против самог СССР-а. Хитлер и вођство нациста није крило своје идеолошко непријатељство према СССР-у. Француској је одбрана версајског поретка остала главна преокупација у периоду 1929-1935, а посебно након тога, с далеко више тешкоћа. Насупрот томе, Британија није видела версајски поредак као свој интерес првог реда, већ је од случаја до случаја сарађивала и с пораженим силама, тежећи неком свом концепту равнотеже у Европи. Док је за Француску главна компонента у читавом овом периоду након Версаја спречавање јачања и обнова немачке моћи, то је за Британију у принципу спутавање Совјетске Русије (у веку који је претходио Првом светском рату, Британија је сличан однос приоритетног ривалства имала према царској Русији). Локарно споразум био је ипак основ британске спремности да подржава версајски поредак, а све преко тога се разматрало са скепсом и од случаја до случаја. Италија се током овог периода још није дефинитивно определила између, с једне стране, Немачке и ревизионистичких снага у Европи у односу на Версај и, с друге стране, сила које су браниле версајски систем, што се примарно односи на Француску и у нешто резервисанијем облику и на Британију. Тек крајем овог периода, у вези с агресијом Италије на Абисинију, појачава се њена дистанца према западним демократијама и приближавање Немачкој. Италију је питање Аустрије, (Трентина, па чак и Трста), на коју је претендовала Хитлерова Немачка одбијало од чвршћег везивања с нацистичким Берлином у овом периоду и поред идеолошке блискости.

Наравно све ове промене су се одвијале убрзано крајем посматраног периода, дакле, с јачањем и доласком на власт нациста почетком тридесетих година. Дакле, од 1929. до 1931. поредак се у Европи није озбиљније мењао, да би долазак нациста на власт у

Немачкој утицао на нагле промене, пре свега, приближавању СССР-а и Француске. Мала антанта је у претходним годинама постигла свој зенит у приближавању, па се могло очекивати да се у односу на СССР (спремност на успоставу дипломатских односа) и у својој везаности за Француску, приближи француско-совјетском савезу.

Совјетски Савез се током овог периода, дакле, на међународном плану, постепено дистанцирао од извесне сарадње коју је већ имао с ревизионистичким снагама у Европи, пре свега из табора поражених бивших Централних сила, што је посебно било изражено у организацији и деловању Коминтерне. Током периода јачања и доласка нациста на власт у Немачкој, следе фундаментална преиспитивања спољнополитичке концепције Москве. Она се управо у периоду којим се бави овај том совјетско-југословенских међуратних односа, а то су године 1933–1935, приближава због нацистичке опасности Француској и земљама Мале антанте. Југославија, за разлику од осталих чланица Мале антанте, није успоставила пуне дипломатске односе са СССР-ом током овог периода, али је прихватањем совјетске дефиниције нападача у Друштву народа у Женеви, то учињено *de facto* 1933. године. Међутим, у последњем тренутку јуна 1934. краљ Александар забрањује министру спољних послова Јефтићу у Женеви да, заједно са осталим чланицама Мале антанте, успостави пуне дипломатске односе са СССР-ом. Чехословачка и Румунија су то учиниле, а добру вољу и отопљавање односа према СССР-у Београд манифестује у септембру исте године, када је Јефтић добио сагласност да гласа у Друштву народа да СССР постане његов пуноправни члан. Убиство краља Александра у Марсеју у октобру доводи до постепених промена на врху југословенске власти. Међутим, у следећих готово годину дана није долазило до битних промена у спољнополитичком курсу Југославије, све док се на власти није устоличио нови председник владе и лидер радикала Стојадиновић. Стојадиновић и први намесник кнез Павле постају водећи политичари власти следећих година у Југославији и од њих су умногоме зависили и односи са СССР-ом, што је предмет истраживања већ објављеног тома југословенско-совјетских односа од друге половине 1935. године.

На унутрашњем плану Совјетски Савез пролази кроз фазе интензивне индустријализације, али и обрачуна на селу с кулацима, те на самом крају овог периода се захуктава процес „чистки“ које су уследиле након убиства Кирова. И поред извесних успеха у области индустријализације и изградње земље, СССР се суочава с бројним проблемима, о чему најбоље говори велика глад 1933-1934. Стаљинова власт се учвршћује и он потискује друге кланове и потпуно преузима партијско и државно кормило током овог периода.

На спољњем плану, СССР уласком у Друштво народа, напуштањем концепције ширења светске револуције као примарне одреднице и њеним замењивањем концепцијом „Једна земља социјализма“, те смањењем улоге Коминтерне, постаје прихватљивији за носиоце версајског система у Европи, а то је пре свега Француска. Како је Југославија била посебно везана за Француску, то је у перспективи реална шанса за побољшавање југословенско-совјетских односа и укључивање Београда у француско-совјетску осовину. На унутрашњем плану Краљевина Југославија се налази током овог периода у суспензији вишестраначја и једном врстом диктатуре краља Александра који је донео и нови октроисани Устав. Прокламована је идеја интегралног југословенства. То је период чврсте власти Александра Карађорђевића и владајућих структура и институционалног маргинализовања опозиције. Међутим, ово је период када постојеће политичке противречности: међунационалне, слојно-класне, демократска питања и др. у Југославији нису неутралисана, већ су само потиснута и у следећим годинама ће ескалирати. На спољњем плану Краљевина Југославија је водила активну политику. Поред Мале антанте, која је управо крајем двадесетих и почетком тридесетих достигла своју кулминацију у погледу интеграционе кохезије и међународног престижа као целине, формиран је Балкански савез средином 1934.

Крајем периода који разматра овај том долази до убистава краља Александра Карађорђевића и министра спољних послова Француске Бартуа, што је довело до кадровских промена у врху Југославије и, у мањој мери, Француске. Након одржавања мајских избора 1935. и постављања Милана Стојадиновића за председника владе, средином те године започиње нова епоха у међуратној историји Краљевине

Југославије, али и југословенско-совјетских односа, што је предмет истраживања следећег тома нашег рада.

Време које обухвата рад је од самог почетка 1929. до друге половине 1935. године.

Структура рада је синтеза временске и тематске компоненте. Након уводног дела, који обухвата Теоретско-методолошки увод, следе три велике целине, три поглавља. Први део, „Земља победничког социјализма, стабилизација и противречности“ бави се анализом СССР-а крајем двадесетих и почетком тридесетих година. Акцент је на стабилизацији Стаљиновог режима и власти, који је поразио своје главне опоненте у врху партије. Уведене су петолетке и обазривији однос на међународном плану, где се постепено одустаје од концепта светске револуције и смањује значај Коминтерне. То су извесни предуслови за минимално отопљавања односа с Југославијом у овом периоду, без успостављених дипломатских односа и пуни су различитих изазова, највише мотивисаних идеолошким разликама.

Други део се бави Краљевином Срба, Хрвата и Словенаца (Југославијом) у оквиру посматрања југословенско-совјетских односа. Потпоглавља су „Југословенска диктатура“ и „Југославија у међународним односима“. Суспензија вишестраначја која траје неколико година, доношење октроисаног Устава на унутрашњем плану и концентрација моћи око краља Александра и двора, имају за последицу и њихову појачану улогу у креирању југословенске спољне политике и односа према СССР-у. Тај однос је у принципу русофилски, али у исто време и антисовјетски. Покровитељски однос према бројној руској белој емиграцији, руској православној цркви, пијетету ка царској Русији и, с друге стране, крајњим неповрењем према властима и уређењу СССР-а. Опозициони кругови, који имају појачан утицај крајем овог периода, имају прагматичнији однос према СССР-у у правцу спремности за успостављање дипломатских односа и развијању сарадње од обостраног интереса, од економије, до политике и културе. Последњих година живота и власти краља Александра долази до низа међународних промена погодних за побољшавање односа са СССР-ом. Долази до извесног приближавања две државе, па и до *de facto*, али не и до *de jure* међусобног признавања, мада је изостала и успостава дипломатских односа. Након убиства краља

Александра, па све до краја посматраног периода којим се бави овај том (половина 1935), није дошло до озбиљнијих промена у међусобним односима званичних Београда и Москве. С друге стране, у раду се даје широка анализа односа Краљевине и Совјетске Русије кроз културу и науку, ставове у штампи, јавном мњењу, дипломатским документима, разноврсним архивским списима југословенских и совјетских (руских) архива, стенографских бележака из Народне скупштине и у оквиру совјетских државних и партијских органа о овом питању, мемоарима и др.

Трећи део „СССР - унутрашњи и међународни изазови“ даје акценат на стању у СССР-у током тридесетих (до приближно 1936. године). Унутрашње чистке и црвени терор који је покренут након убиства Кирова почетком 1934. године, индустријализација, урбанизација и модернизација, таласи глади у појединим регионима, основне су и противречне слике СССР-а овог периода. На међународном плану доласком на власт нациста у Немачкој следе тектонске промене у совјетској спољној политици, што ће утицати и на став према Југославији. Краљевину Југославију званична Москва све више третира као потенцијалног савезника у борби против фашизма, а све мање као идеолошког противника. Коминтерновски слоган о „великосрпској хегемонији“ од средине тридесетих година постепено губи значај, али и даље је присутан, нарочито у Коминтерни и врху саме Комунистичке партије Југославије.

Најзад ту је Закључак, који даје ширу анализу овог периода југословенско-совјетских односа у оквиру читаве међуратне епохе и положаја две земље, на унутрашњем и спољнополитичком плану. Две традиционално пријатељске земље и народа (иако у измењеним границама и под другим називима у односу на раније историјске епохе) у међуратном периоду из највише идеолошких разлика нису биле успоставиле све до 1940. пуне дипломатске односе. Поред тога, ти односи у стварности су врло богати: међусобне слике о две земље и друштва, додири, сарадња и прожимања посматрано у дипломатској и државним архивима, штампи и периодици, науци и култури, политици и јавном мњењу, мемоарима.

Резултати досадашњих истраживања на ову тему су углавном везани за општу проблематику међународног положаја Југославије,

потом унутрашњу политичку сцену, као и радови о положају руских избеглица – белогардејаца у међуратном периоду у Југославији. Више чланака и других мањих радова публиковано је у вези са совјетско-југословенским међуратним односима. Ту се издвајају радови Вука Винавера, неколико чланака на ову тему,³ уз напомену да је у својој књизи о укупним међуратним односима Краљевине Југославије с Француском дотицана и совјетска политика.⁴ Историчар Никола Поповић објавио је две научне монографије о српско-руским и совјетско-југословенским односима, које се баве историјским периодима блиским међуратном периоду. То су „Србија и царска Русија”, која се окончава 1918. годином и совјетско-југословенским односима за време Другог светског рата а описује догађаје од успостављања дипломатских односа две земље пролећа 1940. год., у уводном делу.⁵

Алексеј Тимофејев такође је објавио књигу која се бави временом трајања Другог светског рата, а њен акценат је на јединицама које су биле укључене у овај сукоб, састављене махом од белих емиграната и њихових потомака.⁶ Мирослав Јовановић објавио је више књига о

³ Вук Винавер, „Прилог историји југословенско-совјетских односа 1929-1934”, Историјски гласник, Београд, 1965, стр. 3-59; Такође, од више радова које је Винавер написао који се директно или индиректно односе на међуратне совјетско-југословенске односе, само они који се односе директно на период од 1935. до 1941: „Спољнополитичка позадина успостављања југословенско-совјетских дипломатских односа 1940. године”, Зборник за друштвене науке Матице српске, Нови Сад, стр. 5-60; „Прилог историји југословенско-совјетског зближења”, Историјски гласник, бр. 1 за 1966, стр. 3-59; „Неуспех тајних југословенско-совјетских преговора 1934-1938. године”, Зборник за историју, бр. 3, 1971, Београд, стр. 28-84; „Југословенско-совјетски пакт од априла 1941”, Историјски гласник, бр. 1, 1973, Београд, стр. 7-87.

⁴ Вук Винавер, *Југославија -Француска између два рата*, Институт за савремену историју, Београд, 1985.

⁵ Никола Поповић, *Србија и царска Русија*, Службени лист СРЈ, Београд, 1995; Никола Поповић, *Совјетско-југословенски односи у Другом светском рату (1941-1945)*, Институт за савремену историју, Београд, 1988.

⁶ Алексеј Тимофејев, *Руси и Други светски рат у Југославији*, Институт за новију историју Србије, 2010.

српско-руским односима које додирују и овај период.⁷ Бранко Петрановић и Сава Даутовић објавили су књигу која се односи на односе СССР-а и Југославије за време Другог светског рата.⁸ Научне чланке о совјетско-југословенским односима у периоду уочи Другог светског рата написали су Миле Бјелајац,⁹ Миладин Милошевић¹⁰ и Славољуб Цветковић¹¹, а Ладислав Дејак¹² о периоду средине тридесетих.

Историчар Александар Животић је објавио 2016. год. рад „Југословенско-совјетски односи у 1939-1941” у издању „Филипа Вишњића”. Акцент овог рада је на периоду успостављања дипломатских односа две земље пролећа 1940. до напада снага осовине на Југославију 6. априла. Од неколико новијих зборника

⁷ Ђовановић Мирослав, *Русска емиграција на Балкану (1920-1940)*, Москва 2005; Јовановић Мирослав, *Руска емиграција на Балкану 1920-1940*, Чигоја штампа, Београд, 2006; Јовановић Мирослав (приређивач), *Срби о Русији и Русима: Од Елизабете Петровне до Владимира Путина (1750-2010)*, Антологија, Београд, 2011; Јовановић Мирослав, *Срби и Руси 12-21. век*, Народна библиотека, Београд, 2012; Јовановић Мирослав, „Руска православна загранична црква у Југославији током двадесетих и тридесетих година 20. века”, у: Српска теологија у двадесетом веку: истраживачки проблеми и резултати. Књига 3 (2008), 160-178.

⁸ Бранко Петрановић, Сава Даутовић, *Југословенска револуција и СССР 1941–1945*, Београд, 1988; Петрановић је и аутор књиге *Историографске контроверзе*, која је након његове смрти објављена 1998, где се налазе и неки текстови о односима са СССР.

⁹ Миле Бјелајац, „Покушај стратешког ослоњања Југославије на СССР 1939-1941”, Војноисторијски гласник, бр. 1-2, 2006, Београд, стр. 41-66.; Белајац Миле, «Направления ревизии истории сербско-российских отношений: Первая и Вторая мировые войны» у *Вместе в столетии конфликтов. Россия и Сербия в XX веке*. Москва, 2016.

¹⁰ Миладин Милошевић, „Успостављање дипломатских односа Краљевине Југославије и СССР 1940. године”, Историјски записи – Орган историјског друштва историчара Црне Горе, година 75, 3-4, Подгорица, 2002, стр. 99-124.

¹¹ Славољуб Цветковић, „Југословенско-совјетски преговори 1941. О закључењу уговора о пријатељству и ненападању”, Војноисторијски гласник, бр. 1, 1991, Београд, стр. 11-26.

¹² Ладислав Дејак, „О питању нормализације политичких односа Југославије према СССР-у у годинама 1933-1937”, Историја XX века, књига IX, Београд, 1988, стр. 245-291.

радова издвајамо онај у издању Руске академије наука и САНУ из 2016. о укупним српско-руским односима, где постоји и неколико радова о међуратном периоду.¹³

Совјетска, а потом и савремена руска историографија бавила се периодом односа СССР-а и Краљевине Југославије.¹⁴ Најзначајнији истраживачи били су Гибиански,¹⁵ Волков,¹⁶ Славин,¹⁷ Зеленин В.

¹³ *Србија и Русија 1814-1914-2014*. САНУ; Одељење историјских наука, Београд, 2016. с. 426; *Сербия и Россия 1814-1914-2014*. Београд, Институт Славяноведения, Российской Академии наук, Москва 2016. с. 426.

¹⁴ *До и после Версаля: Политические лидеры и идея национального государства в Центральной и Юго-Восточной Европе*. М.: «Индрик», 2009. с. 432; *Славянский мир в эпоху войн и конфликтов XX века*, Алетейя, 2011, с. 588; *Отношения России (СССР) с Югославией, 1941–1945 гг.: Документы и материалы*. М., 1998 [издано также на сербском языке: *Односи Југославије и Русије (СССР), 1941–1945: Документи и материјали*. Београд, 1996]; *Југославија в XX веке. Очерки политической истории*. М.: Индик, 2011, с. 888. Редакционная коллегия: К. В. Никифоров (ответственный редактор), А. И. Филимонова, А. Л. Шемякин; *Восточная Европа между Гитлером и Сталиным. 1939–1941 гг.* М.: Индик, 1999, с. 528; део о Југославији Глава IX написао је Гибиански Леонид, „Југославија перед лицом фашистской агрессия и Советский Союз“ стр. 405-500; Москва – Сербия; Белград – Россия. Сборник документов и материалов. Том 4. *Русско-сербские отношения. 1917–1945 гг.* Белград, 2017, стр. 1008; *Вместе в столетии конфликтов. Россия и Сербия в XX веке*. Москва, 2016, с. 400; *Балканы в европейских политических проектах XIX–XXI вв.* Москва, Институт Славяноведения, Российской Академии наук Москва. 2014, с. 634; *Человек на Балканах глазами русских*. СПб. Алетейя, Институт Славяноведения, Российской Академии наук Москва. 2011, с. 344; *Человек на Балканах: Особенности «новой» южнославянской государственности: Болгария, Сербия, Черногория, Королевство СХС в 1878–1920 гг.* М., 2016, с. 408; *Первая мировая война и судьбы народов Центральной и Юго-Восточной Европы: Очерки истории*. М., 2015, с. 680; *Славяне и Россия: Проблемы войны и мира на Балканах. XVIII–XXI вв.* Институт Славяноведения, Российской Академии наук Москва, 2017, стр. 556;

¹⁵ Гибианский Янович Леонид, *Советский Союз и новая Югославия, 1941–1947 гг.* Москва, 1987. Гибианский Янович Леонид, „СССР и первая Югославия, накануне и в момент ее гибели“, *Двести лет новой сербской государственности – К юбилею Первого србского восстания*, Санкт Петербург, 2005, стр. 279-299.; *Stanowisko ZSRR i aliantów zachodnich w kwestii jugosłowiańskiej (1941–1942) // Z dziejów rozwoju państw socjalistycznych*. Warszawa, 1983, T. I. № 4; *Поворот в советско-германских отношениях в 1939 г. и восточноевропейские проблемы (некоторые аспекты) // Политический кризис 1939 г. и страны Центральной и*

Юго-Восточной Европы. М., 1989; *Восточная Европа между Гитлером и Сталиным. 1939–1941* гг. М.: Индрик, 1999, стр. 528; део о Југославији Глава IX написао је Гибиански Леонид, „Југославија пред лицом фашисткој агресији и Советскиј Сојуз“ стр. 405-500; Југославски кризис начала 1941 г. и Советскиј Сојуз // *Война и политика. 1939–1941*. Москва, 1999; Гибиански Л. Я., Зеленин В. В. СССР и борба југославских трудящихся за народную республику (1941–1945). – Сов. славяновед., 1970, Л» 6, с. 8-13; Гибиански Л. Я, Зеленин В. В, Некоторые аспекты Югославо-советских отношений в малоизвестных документах, выступлениях и статъях И. Броз Тито, Советски славяноведение, Москва, 1981, Н. 8; Л. Я. Гибиански, «Советски Сојуз и сербски военни переворот 27. марта 1941. года: историческая действительность, мифы, загадки», в Из истории Сербии и русско-сербских связей: 1812–1912–2012. М., 2014. стр. 512; Гибиански Л. Я. «Сталин, Тито, Павелич при завершении разгрома гитлеровской Германии и ее европейских сателлитов: документы, противоречащие голословным версиям», в Вместе в столетии конфликтов. Россия и Сербия в XX веке. Москва, 2016; Гибиански Янович Леонид, «Некоторые неизученные проблемы истории Коминтерна», Коминтерн: опыт, традиции, уроки. М., 1989; *Югославија в XX веке: очерки политической истории*. М., 2011. (соавтор);

¹⁶ Владимир Волков, «Германо-Югославские отношения и развал Малой антанты 1933–1938», Москва, 1966; *Условье проблемы новейшей истории стран Центральной и Юго-Восточной Европы*, Москва, 2000, *Мюнхенский разговор и балканские страны*, Москва 1978; «Внешняя политика Югославии в 1935–1936 гг.» // «Советское славяноведение», 1965, № 1; «Основные этапы развития славяно-германских отношений в XIX–XX вв. в свете германской империалистической политики „Дранг нах Остен“: проблемы и задачи исследования» // «Исследования по славяно-германским отношениям» (1971); «Советско-германские отношения и советская политика на Балканах накануне гитлеровского нападения на СССР (осень 1940 – первая пол. 1941 гг.)» // «Международные отношения и страны Центральной и Юго-Восточной Европы в период фашистской агрессии на Балканах и подготовки нападения на СССР (сентябрь 1940 – июнь 1941 гг.)» (1992); «Советско-германское противоборство на Балканах во второй половине 1940 г.: мотивы и характер» // «Война и политика (1939–1941)» (2000).

¹⁷ Славин, Г. М. «Народно-освободительная война и революция 1941–1945 гг. в югославской историографии» / Г.М. Славин // *Антифашистское движение Сопротивления в странах Центральной и Юго-Восточной Европы*,» Москва, 1991. Г. М. Славин. „О советско-югославском Договоре о дружбе и ненападении (1941 г.)», *Вопросы социальной, политической и культурной истории Юго-Восточной Европы*. М.: Наука, 1984. с. 432. (Балканские исследования. Вып. 9). Славин Г. М. Об откликах в СССР на восстание в Югославии (1941. год). – Сов. славяновед., 1972, № 4; Он же. Об освещении народно-освободительной борьбы в Югославии советской печатью (1941–1942 гг.). – Сов. славяновед., 1975, № 1;

В.,¹⁸ Силкин А. А.,¹⁹ Случ, Сергеј Зиновљевич,²⁰ Никифоров,²¹ Павел Севастјанов,²² Р. П. Гришина,²³ А. С. Стикалини,²⁴ Ј. В. Лобачева,²⁵ А. Л. Шемјкин,²⁶ Н. С. Пилко,²⁷ Л. В. Кузмичёва²⁸ и др.

¹⁸ Зеленин В. В. Однос совјетске јавности према народноослободилачком рату Југославије против фашизма (1941–1945), Прво заседање АВНОЈ у Бихаћу, Бихаћ, 1967; Гибиански Л. Я., Зеленин В. В., Некоторые аспекты Югославо-советских отношений в малоизвестных документах, выступлениях и статьях И. Броз Тито, Советски славяноведение, Москва, 1981, Н. 8; Зеленин В. В. Славин, Г. М., Вклад народов Югославии и разгром фашизма, Нова и новешая история, Москва, 1970.

¹⁹ Силкин А. А. Югославянская идея и проблемы ее реализации в Королевстве сербов, хорватов и словенцев (1918-1929 гг.), Балканы в европейских политических проектах XIX–XXI вв. М., 2014; *Югославия в XX веке*. Очерки политической истории. Российская Академия наук, Институт славяноведения, Индрик, Москва, 2011. стр. 315. Део о међуратном периоду написао је А. А. Силкин; Силкин А. А. „Југославски сектор КУНМЗ как «зеркало» советской действительности и прообраз титовской Югославии. 1925-1936 гг. в Вместе в столетии конфликтов. Россия и Сербия в XX веке, Москва, 2016. А. А. Силкин. Внутривполитическая ситуация в Королевстве сербов, хорватов и словенцев глазами русского офицера. Начало 1920-х гг, Человек на Балканах глазами русских. СПб.: Алетейя, 2011; А. А. Силкин, Король Югославии Александр Карагеоргиевич, *До и после Версаля: Политические лидеры и идея национального государства в Центральной и Юго-Восточной Европе*. Москва: «Индрик», 2009; А. А. Силкин. «Хорватский апостол» Степан Радич, *До и после Версаля*: 2009; Королевство сербов, хорватов и словенцев от создания до обретения конституции (1918–1921) (А. А. Силкин), *Человек на Балканах: Особенности «новой» южнославянской государственности: Болгария, Сербия, Черногория, Королевство СХС в 1878–1920 гг. М.*, 2016.

²⁰ Случ, С. З., Германно-советские отношения в 1918–1941 годах: мотивы и последствия внешнеполитических решений» // *Славяноведение*. 1995, Н. 6; Случ, С. З. СССР, Восточная Европа и Вторая мировая война (1939–1941): дискуссии, комментарии, размышления. Москва, 2007. (Составитель, автор вступительной статьи, комментарий, отв. редактор.); такође Советская внешняя политика (1939 г.) на пути из изоляции в тупик // *История сталинизма: итоги и проблемы изучения*. М., 2011.

²¹ Никифоров К., *Србија на Балкану у XX веку*, Филип Вишњић; ИГАМ: Београд, 2014, с. 236. Овде је само додирнут међуратни период, без нових фундаменталних архивских истраживања.

²² П. П. Севостьянов, «Перед великим испытанием: Внешняя политика СССР накануне Великой Отечественной войны.» Сентябрь 1939, г. – июнь 1941, Москва, 1981.

Збирка докумената из совјетских архива за међуратни период совјетско-југословенских односа објављена је у Москви 1992. године.

Збирка докумената и материјала о совјетско-југословенских односима објављена је у заједничком зборнику Московског главног и градског архива, те архива Србије 2017. године, за период 1917-1945, који су приредили Алексеј Тимофејев, Горан Милорадовић и Александар Силкин.²⁹

²³ Р. П. Гришина, Большевицкие планы строительства Балканской коммунистической федерации, 1920-е гг., *Балканы в европейских политических проектах XIX-XXI вв.* Москва, Институт Славяноведения, Российской Академии наук Москва, 2014.

²⁴ А. С. Стыкалин, Проекты Дунайской Федерации Оскара Яси в контексте национально-территориальных споров в Средней Европе (1910-е -1940-е годы), *Балканы в европейских политических проектах XIX-XXI вв.* Москва, Институт Славяноведения, Российской Академии наук Москва, 2014.

²⁵ Ю. В. Лобачева, *Лобачёва Ю. В.* Югославянское движение в Америке в годы Первой мировой войны 1914-1918 гг. М.; СПб.: Нестор-История, 2014. с.292; Проекты югославянской интеграции в годы Первой мировой войны и образование Королевства сербов, хорватов и словенцев в 1918 г, *Балканы в европейских политических проектах XIX-XXI вв.* Москва, Институт Славяноведения, Российской Академии наук Москва, 2014; Лобачева Ю. В. К столетию образования Югославянского комитета: российские документы и исследования, *Вместе в столетии конфликтов. Россия и Сербия в XX веке*, Москва, 2016; Ю.В. Лобачёва, Югославия в системе международных отношений в 1920-1930-е годы (Историографический обзор), *Славяне и Россия: Проблемы войны и мира на Балканах, XVIII-XXI вв.* М., 2017.

²⁶ А. Л. Шемякин, Никола Пашич: на стыке унитаристских и федералистских устремлений, *До и после Версаля: Политические лидеры и идея национального государства в Центральной и Юго-Восточной Европе*, Москва: «Индрик», 2009.

²⁷ Н. С. Пилько, Политическая жизнь Антона Корошца, *До и после Версаля: Политические лидеры и идея национального государства в Центральной и Юго-Восточной Европе*, Москва: «Индрик», 2009.

²⁸ Л. В. Кузьмичёва, Воспоминания С.Н. Смирнова как источник по истории сербско-русских отношений в годы Первой мировой и Гражданской войн, *Славяне и Россия: Славяне и Россия в системе международных отношений.* М., 2017.

²⁹ (авторы-составители) Тимофејев Алексеј, Милорадовић Горан, Силкин Александар, *Москва – Сербия, Белград – Россия*, сборник документов и материалов, Том 4, Русско-сербские отношения 1917–1945 гг, Главное архивное управление города Москвы, Центральный государственный архив города

Дакле, из наведеног се види постојање више радова у српској историографији, углавном научних чланака који обрађују поједина питања која се дотичу совјетско-југословенских односа између два светска рата. Знатно је богатија руска (и раније совјетска) историографија на ову тему, али су такође заступљени само научни чланци и поједине збирке докумената о односима Краљевине Југославије и СССР-а. У том правцу подухват обраде целокупних југословенско-совјетских односа у међуратном периоду остварује се управо у три тома која објављујемо, а већ је 2017. објављен први – *Краљевина Југославија и СССР 1935-1941*,³⁰ 2018. други – *Краљевина Срба, Хрвата и Словенаца 1918-1929*³¹ и сада трећи том целокупних међуратних југословенско-совјетских односа – *Краљевина Југославија и СССР 1929-1935*.

Југословенско-совјетски односи између два светска рата, у три тома, историјски су рад који има своју комплексност управо у чињеници да две земље (Краљевина Срба, Хрвата и Словенаца, односно Краљевина Југославија и СССР) у највећем делу посматраног периода нису одржавале званичне дипломатске односе, мада се о две традиционално пријатељске земље блиских народа. Званични режим у Краљевини је у сваком случају с пријатељством гледао на руски народ и историју Русије. Међутим, велики проблем представљала је идеолошка разлика између две земље, пошто је у том периоду СССР био једина социјалистичка држава у Европи (и Монголију, на свету). Страх од „извоза револуције“ била је важна компонента владајућих структура у Југославији да се званични односи две државе не успоставе дипломатским путем, како је то постепено чинила већина тадашњих европских земаља. Краљ

Москвы, Архив Србије, Москва – Белград, 2017. Овде треба додати да су сва три наведена приређивача у исто време и аутори засебних научних чланака у овом зборнику докумената и материјала на тему југословенско-совјетских односа у посматраном периоду.

³⁰ Драган Петровић, *Краљевина Југославија и СССР 1935-1941*, Институт за међународну политику и привреду, Београд, стр. 500.

³¹ Драган Петровић, *Краљевина СХС и Совјетска Русија СССР 1918-1929*, Институт за међународну политику и привреду, Београд, 2018. стр. 404.

Александар је рекао да би совјетска амбасада у Београду потенцијално представљала не само подршку свакој опозицији у Краљевини, већ и наставак револуционарне агитације.

Извори за израду овог тома (1929-1935) о југословенско-совјетским односима су разноврсни. Примарни извори су, пре свега, у оквиру архивске грађе коју смо истраживали у Архиву Југославије за посматрани период. Ту је нарочито важан фонд дипломатске грађе који садржи дипломатску кореспонденцију министра спољних послова и Министарства иностраних послова (МИП-а) у целини с дипломатским представништвима Краљевине Југославије у свету. Посебно су значајни фонд 370, а то је посланство (од 1940. амбасада) Краљевине Југославије у Турској (у Анкари, раније у Цариграду, а генерални конзулат у Цариграду). Имајући у виду да је Турска Кемал-паше Ататурка имала у посматраном периоду пријатељски однос са Совјетском Русијом (супротно дотадашњем историјском искуству Отоманске империје с царском Русијом), то су контакти југословенских дипломата у овој земљи, како с турским државницима и дипломатама, тако и с дипломатским представницима других земаља, а посебно совјетским амбасадорима имали велики значај за разумевање укупних односа и политике Југославије и Совјетске Русије.

Важан је и фонд посланства (од 1940. амбасаде) Краљевине Југославије у Букурешту, где је Румунија као сусед СССР-а, али и сусед Југославије и савезник Београда у овом периоду (члан Мале антанте, а касније и члан Балканског савеза када је он формиран 1934.), имала изузетну важност у сазнавању чињеница и комуникацији са Совјетском Русијом. Сличну важност имало је и посланство Краљевине Југославије у Шведској (фонд 382), а знатно мањи посланства и дипломатска представништа Краљевине Југославије у Варшави, Паризу, Лондону, Берлину, Швајцарској, Риму, Софији, САД. Као извори грађе већу улогу него што бисмо очекивали од тако удаљених дипломатских представништава Краљевине Југославије имала су она у Аргентини, Уругвају, Јужноафричкој унији.

Фонд Милана Стојадиновића у Архиву Југославије имао је веома велики значај у нашем истраживању јер су у њему депоновани важни документи, посебно за период када је Стојадиновић био председник владе од 1935. до почетка 1939, али и ранијих година којима се бави

овај том (1929-1935). Из тих докумената сазнајемо о односу власти и опозиције према Совјетској Русији, међународним односима, комунистичком покрету и утицају Коминтерне. Док је напред наведена дипломатска грађа много значила за разумевање компликованих односа, пре свега у међународној равни, као и о „високој политици“ најзначајнијих државника, политичара и странака према Совјетској Русији, укључујући и утицај Коминтерне и позицију југословенских комуниста то, с друге стране, примарна архивска грађа Фонда Милана Стојадиновића и Фонда Пресбириа, поред допунских сазнања за наведене области, пружа широк спектар информација о унутрашњој политичкој и друштвеној сцени према Совјетској Русији, русофилству, большевизму и комунизму. Ту смо посебно могли да пратимо и однос актуелне власти према деловању Коминтерне у окружењу и самој Југославији, организацију и деловање Комунистичке партије Југославије и њено повезивање с Москвом. Фонд Руска емиграција је драгоцен за разумевање статуса белоградејске емиграције у Србији и Југославији, о русофилству које је опседао претежно владајуће слојеве, пре свега српске, који су у исто време показивали често жесток антикомунизам и сваку одбојност према совјетској власти и званичној Москви.

Од непроцењивог значаја за наше истраживање је увид у објављену совјетску грађу (секундарна грађа) оригиналних докумената Министарства иностраних послова СССР-а (на руском језику) објављених за овај период, која је депонована у Архиву Југославије и коју смо добили на увид (*Документы внешней политика СССР*, Министерство иностранных дел СССР Государственное издательство политической литературы, Москва, издања од 1956. до 1968., дакле, етапно објављивана, томови I-XXI, за период од 1918. до 1938). Из ове грађе званичних совјетских докумената међународне и посебно интерне совјетске кореспонденције, могли смо да сазнамо мноштво података о односу совјетске државе и политичара према Југославији, али и повратне информације о југословенској политици, политичкој и друштвеној јавности према СССР-у и питањима значајним за СССР. Ту је и збирка објављених докумената коју је приредио један од водећих руских (совјетских) стручњака за односе с Краљевином Југославијом Зеленин В. В. (Зеленин, В. В. (ред.), *Советско-Югославские отношения 1917-1941*, Сборник документов и

материалов, Москва, 1992). До коришћења ове збирке дошли смо приликом боравка у Русији 2016. и 2017. године, а њу је аутору овог рада у комплетном обиму уступио на коришћење професор на катедри за Историју Југославије Филозофског факултета у Београду др Александар Животић, приликом израде овог тома (1929-1935) нашег рада о међуратним совјетско-југословенским односима, па је овај том богатији потпуним коришћењем овог извора у односу на друга два тома, где су они коришћени у само делимичном обиму. Такође, др Животић је за израду овог тома ставио на располагање и збирку докумената о односима Ватикана и СССР-а између два светска рата.

У изради овог тома коришћени су већ објављени совјетски извори, углавном о привредној сарадњи СССР-а с окружењем, где смо пронашли податке о минималној сарадњи у овом периоду и с Краљевином Југославијом. То су *Внешняя торговля СССР 1918-1940*, Статистический обзор, М. Внешторгиздат Москва, 1960. и *Внешняя торговля СССР за 20 лет 1918-1937*, Статистический справочник, составили С. Н. Бакулин и Д. Д. Мишустин, Международная книга, Москва, 1938.

Приликом четири научно-студијска боравка у Русији 2016-2018. аутору овог рада омогућено је упознавање с прилично богатом литературом водећих совјетских и савремених руских историчара специјалиста за Балкан и Југославију, попут Гибианског, Силкина, Волкова, Случа, Славина и др. Обилно су коришћена и објављена документа за период 1917-1945, који су 2017. објавили Алексеј Тимофејев, Горан Милорадовић, Александар Силкин (*Москва – Сербия, Белград – Россия*).

Изузетно је значајна и секундарна грађа Месечних извештаја МИП-а Краљевине Југославије из тридесетих година (од 1. јануара 1930. године) коју је објавио Архив Југославије,

Секундарну архивску грађу смо користили у оквиру објављене вишетомне документације Комунистичке интернационале коју је објавио Институт за међународни раднички покрет у периоду од почетка осамдесетих година. Ова документација нам је важна за питање Коминтерне, Комунистичке партије Југославије (КП Југославије) и њихов односа с југословенским властима, државним

уређењем Краљевине Југославије, однос према опозиционим снагама, нарочито хрватском питању, и то највише за овај том рада, дакле, прву половину тридесетих година.

Секундарна архивска грађа је и у објављеним документима тог периода – збиркама Слободана Деспота и Пере Симића о Титу, али и руској која је преведена на српски језик, а објавио је Рој Медведев о Стаљину и совјетској владајућој гарнитурџ међуратног периода. Ту су и објављене збирке дипломатских извештаја британског посланства у Београду које је објавио историчар Аврамовски, потом двотомна збирка докумената о Титу коју је уредио Дедијер и др.

Стенографске белешке из Народне скупштине Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца (Југославије) за читав међуратни период такође су важан (секундарни) извор нашег истраживања у вези с политичарима, али у овом тому, тај извор је коришћен у мањој мери у односу на друга два тома. Народна скупштина је заседала повремено и у овом периоду, али је састав скупштине и фреквенција њеног рада имала далеко мањи значај за слику политичког живота земље него у другим периодима међуратне епохе. Тако смо овај извор мање користили у односу на друга два већ објављена тома о југословенско-совјетским односима.

Када је у питању периодика, обрадили смо све бројеве „Политике“ за међуратни период, део бројева листа „Време“ (део 1934-1935 година), као и највећи део бројева часописа „Српски књижевни гласник“, „Мисао“, „Нова Европа“ и неких других листова и издања. Сем фрагментарно неких хрватских листова и у само неколико случајева и словеначких, претежно смо се бавили периодиком тог времена за српско етничко подручје. Такође, имали смо увид и у низ издања руске емиграције тог времена, претежно објављеној у Југославији. Та грађа је коришћена преко совјетских архивских извора и анализа совјетске штампе овог периода, као и оне југословенских левих снага у земљи и емиграцији, рачунајући гласила, памфлете и издања КП Југославије до које смо дошли. Користила нам је анализа штампе коју су уредно спроводили аташеи и дипломатски представници посланстава и амбасада Краљевине Југославије у европским и светским представништвима, а која се

односила на СССР, југословенску политику и стање друштва у односу на СССР и руско питање у целини.

Када је у питању литература она нам није била пресудна ни посебно важна за израду рада, али смо је у целини ишчитали и компаративно користити у погледу закључака и анализа, а некад и као извор важнијих података које су за овај период имали у својим радовима угледни историчари попут Петрановића, Аврамовског, Димића, Глигоријевића, Поповића и др. Нарочито нам је било важно истраживање и радови хрватских и словеначких историчара за овај период, као што су Фердо Чулиновић, Бобан, Јакоб Хоптнер, како због домаће и иностране грађе коју су користили, тако и због посебне пажње коју су посветили истраживању међуратног периода у вези с Хрватском и Словенијом, као и самог Мачека и других високих функционера Хрватске сељачке странке, разматрајући и друга важна питања политичког и друштвеног живота, укључујући и однос према СССР-у, питање Комунистичке партије и Коминтерне и др. Радове Мирослава Јовановића о руској емиграцији такође смо користили и цитирали у нашем раду. Вишетома сећања политичара и интелектуалца Драгољуба Јовановића, где је однос југословенског јавног мњења према Совјетској Русији посебно третиран, коришћена су врло обимно у нашем раду, у компаративној методи упоређивања закључака до којих смо дошли, али и коришћењу низа значајних информација. Користили смо и историјске радове већ наведених руских аутора о овом периоду.

Први део

**ЗЕМЉА ПОБЕДНИЧКОГ
СОЦИЈАЛИЗМА, СТАБИЛИЗАЦИЈА
И ПРОТИВРЕЧНОСТИ**

У овом поглављу презентована је слика совјетског друштва у очима југословенске политичке јавности од почетка 1929. до првих година четврте деценије. Акцент је на слици совјетског привредног модела. Извори с којима располажемо у овом поглављу, превасходно су у вези с дипломатском преписком у оквиру МИП-а Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца (Југославије) и текстовима у новинама.

Постепена стабилизација совјетске државе на унутрашњем плану праћена је покушајем званичне Москве да у међународној заједници заузме што повољније место. Паралелно с поразом струје Троцког у унутрашњим борбама постепено се напушта идеја ширења револуције на окружење, као непосредно веома тешко изводљиво. Такође се уводе неки елементи буржоаске економије и напушта идеја тоталног укидања тржишта. Уместо тога, током двадесетих година уводи се прво Нова економска политика (НЕП) а потом петогодишњи привредни планови. Слика о совјетском друштву и догађањима у СССР-у била је прилично магловита у Југославији тог времена, између осталог и због неодржавања званичних дипломатских односа две земље, као и изостанка озбиљне привредне сарадње.

Забрана јавног рада КП Југославије није у потпуности одстранила њен утицај у југословенској јавности. Разлике у погледима на совјетско друштво су изражене, како у погледу званичне политике, тако и у односу на опозиционе странке, југословенске покрајине, националне и верске одлике становништва и др.

Када је реч о званичној политици, органи Краљевине су на различите начине испољавали своје ставове према СССР-у. Услед неустпостављања дипломатских односа две земље и изостанка пуног признања Совјетске Русије, билатерални односи су били минимални. С друге стране, важан извор за сазнавање прилика у СССР-у за југословенску власт били су дипломатски извештаји који су јој достављани, како из југословенских посланстава у свету (где су

нарочито значајна посланства у суседним земљама Совјетске Русије, попут Варшаве, Букурешта, Цариграда-Анкаре, Стокхолма...), као и оних сила које су већ успоставиле дипломатске односе с Москвом, попут Немачке, Италије, Француске, Британије и др. Те информације су циркулисале двосмерно, односно МИП је слао извештаје и упутства својим посланствима у свету, укључујући и ставове и информације према Совјетској Русији, а од њих добијало информације и анализе.

Посланство Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца у Букурешту било је важно дипломатско средиште и извор информација који је прослеђивало за Београд о ситуацији у СССР-у. Крајем двадесетих година учестали су извештаји о појединцима или чак списковима лица за које се поседују докази или претпоставља да се баве комунистичком делатношћу, а налазе се у Југославији, или се очекује њихов долазак у њу из иностранства.³² За појединце, попут руског избеглице с пребивалиштем у Југославији Михајла Илића Јаковљева се тврди да је „агент пољске политичке полиције и тајни агент совјетске ГПУ“, па се саветује да му се не дозволи улазак у Краљевину, укључујући евентуални покушај да то учини и под туђим именом и пасошем.³³ Карактеристичан је извештај и за Витинга, познатог оперског певача, члана царске руске опере из Петрограда, који је емигрирао након Револуције и последње две године провео у Београдској опери. За њега су добијене информације да је отишао на турнеју по СССР-у где ће наступати у највећим регионалним центрима, па се тражи провера тих података. Закључује се, да уколико је то тачно, југословенска дипломатска мрежа онемогући Витингу повратак у Југославију због наступа у СССР-у.³⁴

³² Архив Југославије, Посланство Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца у Букурешту, 395-17, и више других докумената за период 1927-1929. Тако се спомиње и професор Љубомир Косијер, публициста, који има чланство у Средњоевропском економском комитету, али за чију политичку делатност постоји сумња, укључујући и одређене махинације, па се сумња у циљеве којима наступа. Косијер је предлагао МИП-у Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца путовање у СССР ради студијског упознавања с привредним приликама тамо. 395-18-197.

³³ Архив Југославије, Посланство у Букурешту, 395-18-197.

³⁴ Архив Југославије, Посланство у Букурешту, 395-22-221.

С друге стране, постоје у оквиру документације истог посланства извештаји у вези с лицима која су емигрирала из Совјетске Русије и долазе да живе на Балкан, Југославију или друге европске земље. Интересантан је извештај сачињен поводом емиграције трговца из совјетског црноморског приморја, по националности Бугарина, у Бугарску 1931. године. Он се населио у Украјини још 1913. године и бавио се трговином. По његовим тврдњама совјетски режим је веома стабилан изнутра, без стране помоћи и интервенције не може се оборити. Услови за живот појединца су доста лоши, што је и разлог његовог повратка у Бугарску, након готово три деценије живота у Украјини и јужној Русији. Према његовом исказу индустрија се ипак енормно развила у земљи од доласка бољшевика на власт, што је добрим делом плаћено великим радом и напрезањем становништва, падом стандарда и разноврсном оскудицом.³⁵ Већина исказа емиграната из Совјетске Русије на које смо наишли у архивским фондовима се подудара када је реч о указивању на лоше услове живота обичног човека и признавања извесних резултата изградње привреде, посебно индустрије.

Југословенска политика између два светска рата највише проблема је имала са суседном Италијом и њеним претњама и аспирацијама. У том правцу посебно важно за југословенску страну је однос совјетске политике и званичне Москве према Италији. Русија је, до доласка Хитлера на власт, у Немачкој имала навећег ривала у Европи против версајског поретка, чији је најважнији бранилац Француска и њени савезници. У том правцу Немачка се све до победе нациста сматрала руским савезником у антиверсајској политици. То је за Совјетску Русију конкретно значило борбу против тзв. „санитарног кордона“ у источној Европи, који је био замишљен као брана утицају бољшевизма (СССР-а) и расту Немачке. Сматрало се да је и Италија незадовољна постојећим версајским системом и да је потенцијални савезник Немачке, па и могући партнер Русије. Посланство Краљевине Југославије у Букурешту је известило 26. новембра 1930. Београд да је у току приближавања СССР-а и Италије, превасходно економском кооперацијом привреда двеју сила. У то

³⁵ Архив Југославије, Посланство у Букурешту, 395-22-225.

време, сазнајемо из овог извештаја, у западну и средњу Европу послати су совјетски стручњаци за разна привредна питања, а у Италији су се највише интересовали за бродоградњу.³⁶ Очекивало се склапање конкретних договора о наручивању више бродова из италијанских бродоградних завода за совјетске потребе.

О унутрашњој политичкој ситуацији у Совјетској Русији југословенске власти су добијале разноврсне информације с различитих страна. Међутим, како нису постојали званични односи две земље и представници званичне власти, а владајућа елита није одлазила у СССР, до правих и квалитетних информација се долазило заобилазним путем. Ту истакнуто место имају дипломатски извори, нарочито југословенска посланства у земљама које су се граничиле са СССР-ом. Недостаци добијених података од пољских и румунских власти били су у томе што су били пристрасни због нерешених територијалних проблема, а у пољском случају и историјске традиције, прилично негативни по совјетско друштво и званичну Москву. Стога су југословенска дипломатска представништва у тим земљама посебну пажњу поклањала добијању што разноврснијих и непосреднијих информација о стању у руском друштву и политичкој сцени. У поверљивој депеши из посланства у Букурешту од 3. новембра 1926. за МИП у Београду наводи се да у Совјетској Русији у оквиру владајућег режима постоји извесна опозиција која је окупљена око Троцког, али и неких других функционера. Опозиција, а из наведеног закључујемо да се ради о тадашњем левом крилу опозиције Стаљину, инсистира да се до потребних средстава за развој индустрије дође притиском на село. Међутим, у депеши се закључује да актуелна власт то вероватно неће урадити, јер зазира још увек од сукоба с богаијим слојем сељака и да ће потребна средства за индустријализацију покушати да добије у давању концесија и привредној сарадњи с иностранством.³⁷

³⁶ Тако су у низ италијанских бродоградних завода, првенствено у Ријеку и Трст, били послати посматрачи, стручњаци за бродоградњу. Архив Југославије, Посланство у Букурешту, 395-22-222.

³⁷ Архив Југославије, Посланство у Букурешту, 395-15, депеша од 3. новембра 1926.

О стању у Совјетској Русији писао је у свом извештају посланик Краљевине Југославије у Турској (тада још увек у Цариграду) 23. фебруара 1927. за Београд. Он наводи да му стране дипломате, укључујући и турске, сугеришу да би Југославија требало да призна СССР. Када су у питању турско-совјетски односи, они су у начелу добри, с тиме што је турска страна ставила до знања Москви да неће толерисати бољевичку активност на њеном тлу. Југословенски посланик је у разговору с турским дипломатом Хамди-бејем (за кога је имао податке да је у контакту са совјетским дипломатама) истакао блискост српског и југословенских народа с Русима, али и да постоји извесна обазривост Београда према бољшевичким властима у Москви, да се нада да ће у најближој будућности бити успостављени званични односи са Совјетском Русијом. Потом износи своја сазнања о стању у СССР-у, па тако наводи мишљење бившег француског посланика Де Бомарија, који му је више пута говорио да одатле нема прецизних података „али да изгледа да тамо влада велики хаос...“. Немачки посланик гроф Лерхенфелд причао му је како је у Русији „...стално расуло...“. Говорио је и о томе да је војска прилично недисциплинована и да у „...њој влада неред, баш као и у држави...“. Сличне утиске има и белгијски посланик Ле Ге. По њему саобраћај није уређен, финансије су слабе, а за војску каже да је и нема. Сматра да је потребно још доста времена да се држава организује и земља среди.³⁸

Југословенски МИП урадио је током 1930. један елаборат о СССР-у, који је достављен и посланству у Букурешту. Из њега видимо да совјетска страна одустаје од раније прокламованог концепта ширења и извоза револуције, сада се прелази полако на конвенционалније начине деловања и суптилнији наступ. Указује се да именоване Литвинова за новог министра спољних послова (народног комесара за спољну политику) представља наговештај даљих приближавања Немачкој, имајући у виду и да је за првог његовог помоћника одређен Крестински, бивши амбасадор у Берлину и да заједно важе за „германofile“ у совјетској дипломатији. За другог помоћника Литвинову одређен је Короман,

³⁸ Архив Југославије, 370-34-583, Извештај посланика Краљевине Југославије у Турској (Цариград) за Београд, од 23. фебруара 1927.

бивши амбасадор у Пекингу, па се претпостављао наставак утицаја на Кину, где је у међувремену избио социјални устанак. Наглашава се слабост пољско-совјетских односа, јер Пољска сарађује с Украјинским комитетом формираним у иностранству, на шта је посебно кивна званична Москва. Из овог документа-анализе МИП-а Краљевине Југославије видимо да је према њиховој процени политика СССР-а током деценије постојања Совјетске Русије била у сарадњи с оним снагама које су се налазиле у опозицији с постојећим версајским системом из сопствених разлога, а управо је тај постојећи европски поредак с Француском на челу дотле заузимао антисовјетски и антибољшевички став у Европи. Те земље су, пре свега, Немачка, Италија, Литванија и Турска, према наведеном документу, што је нешто ужа поставка ове проблематике, пошто би се ту свакако могле наћи Мађарска, Бугарска и још нека земља евентуално. Управо се Коминтерна на подручју југоисточне Европе ослањала на оне кадрове на руководећим местима који су потицали из поражених нација током Првог светског рата, попут Аустријанаца (регионално комунистичко седиште било је у Бечу), Мађара, Бугара, али и Хрвата, Италијана, Немаца, Турака, Албанаца и свих оних националних група које су на неки начин показивале незадовољство решењима Версајског мира и новоуспостављеног поретка у Европи након њега, с победничком Француском и њеним савезницима на челу. Ту се огледа парадокс совјетске политике након Версајског мира, да је Русија као носилац Антанте и победе над Централним силама, услед новоуспостављеног поретка након Револуције, грађанског рата и стране интервенције, те укупне победе бољшевика, дошла у опозицију и добила негативне резултате Првог светског рата у Версају, и практично се на заобилизан начин нашла на страни губитника светског рата и против победница из земаља Антанте (чији је творац и носилац била управо царска Русија, од зачетка Антанте 1891. године до краја 1917. године.³⁹

Југословенска дипломатија је већ добила на увид од својих дипломатских представника на западу документ декларације о

³⁹ Архив Југославије, Посланство у Букурешту, елаборат из 1930. о ситуацији у Совјетској Русији, који је послао МИП Југославије из Београда, 395-22-222.

Украјини, који су сачинили украјински емигранти у Канади, који представља залагање за самосталну Украјину, или у најбољем случају велику Украјину, лабаво повезану с Русијом. У широј међународној заједници били су познати сепаратистички ставови у Украјини који заступа само мањи део Украјинаца у тадашњој совјетској републици Украјини и значајан део становника провинције Галиције (најзападнији део Украјине, у географском смислу) који је тада био у саставу Пољске.⁴⁰

На основу података које су југословенска посланства у Букурешту и Варшави добијала, превасходно преко пољских извора, совјетска делатност према Краљевини Југославији била је оптерећена помагањем комунистичке делатности на њеном тлу, било директно, било индиректно преко Коминтерне (што је у пракси био много чешћи случај).

Југословенски комунисти су веома интензивно сарађивали с Коминтерном и Комунистичком партијом СССР-а. Дакле, у овом делу смо располагали с дипломатским извештајима МИП-а Краљевине Југославије о деловању совјетске политике у региону, посебно према Југославији. И даље влада неповерење међу југословенским дипломатским службеницима према политици СССР-а, посебно кад је у питању Коминтерна и везе с југословенским комунистима. С друге стране, прикупљају се подаци о самом СССР-у, његовој политици у Европи и региону, даљим стратешким намерама. Пораз Троцког у унутрашњој политичкој сцени се пажљиво посматра, имајући у виду да је он био један од носилаца, или чак предводник концепције покретања светске револуције и третирања СССР-а као средства у том правцу. Напротив, победа Стаљина који је развијао тезу о самодовољности СССР-а, који може да бивствује у окружењу, у прво време као једина социјалистичка земља на свету, тежећи паралелно да развија сношљиве односе са западним силама, изазивала је такође посебну пажњу званичних дипломатских кругова Краљевине Југославије. Већ тада уочено јачање нацизма у Немачкој, уз перманентну агресивну политику суседне фашистичке

⁴⁰ Архив Југославије, 37-22-189, декларација на енглеском језику о Украјини, Declaration Ukrainian Canadians.

Италије према Југославији, само је додатно утицало да постепено сазревање свести међу различитим слојевима становништва, политичке и друштвене елите, да СССР има све већи значај у међународним односима. Када је привреда у питању, што је тема другог дела овог поглавља, специфичност привреде СССР-а добија на значају, јер је једна од ретких сила тог времена која није погођена светском економском кризом.

Можемо додати и то да је до краја 1934. приближно до убиства Кирова, систем у СССР-у почивао на ауторитарности, али да није имао онако репресивне, а потом и крвожедне размере као период након тога, па све до почетка Другог светског рата у Европи. У том правцу је 17. конгрес Комунистичке партије СССР-а представљао на неки начин врхунац Стаљиновог првог периода неупитне власти с којом је располагао: СССР је био примљен у Друштво народа, није био захваћен светском економском кризом, унутрашњи процеси су, уз сву репресивност, били ипак под контролом државног механизма и Партије. На 17. конгресу усвојен је и нови Устав Партије.⁴¹

Совјетски привредни модел

О слици совјетског привредног модела у очима југословенске политичке јавности за изворе имамо углавном дипломатске извештаје и анализе југословенског МИП-а и дипломатског кора, а у мањој мери и фрагменте мемоара и записа једног од лидера Земљорадничке странке Драгољуба Јовановића, као и мање цитате из дела стручне штампе (Рад, Словенац и др.).

О стању у совјетској привреди током 1930. учестали су извештаји из посланства у Букурешту за Београд о прилично скромним резултатима који су постигнути у пољопривреди, посебно у вези с колхозима и совхозима. Када је у питању структура становништва, пољопривредници – сељаци се налазе у тешкој позицији, где још увек постоје тзв. кулаци, против којих се предузимају и даље посебне

⁴¹ Ђовани Бофа, *Повјест СССР I*, Од револуције до другог свјетског рата, Лењин-Стаљин 1917-1941, Опатија 1987, стр. 16.

мере њиховог развлашћивања – додатним опорезивањем, одузимањем дела имовине, увођењем посебних намета и др. У области индустрије постигнути су извесно бољи резултати, нарочито у тешкој и екстрактивној индустрији, енергетици, а потом све више и у машинској индустрији, производњи пољопривредних машина и аутомобилској индустрији.

У посебном извештају се наводи постојање незапослених у „Совјетској унији“, претпоставља се да их има око 600 000. Иако је на неки начин светска економска криза дотакла и совјетске просторе, далеко је од тога да се може рећи да је сам СССР био захваћен економском кризом, ни изблиза на тако драстичан начин као што се то дешавало с највећим делом западног света.⁴²

Када су у питању начела у совјетској спољној политици, из ових извештаја видимо да се она оцењују као прагматична, али с мањком етичких принципа. Приписује јој се да користи за себе све оно што одговара СССР-у, а одбацује се све оно што јој конкретно не одговара, без обзира што у етичком погледу ту постоје одступања и често непринципијелност. Под притиском Стаљинове све очите победе над опонентима одбацује се троцкистичка декларација о залагању СССР-а за светску револуцију, па се спољна политика Москве све више заснива на стриктном поштовању међународног права, поштовању других држава, где су унутрашње уређење и односи став искључиво те земље, њеног народа и владајућег поретка, што Совјети *de jure* прихватају и поштују. Међутим, проблем је Коминтерна, која је формално одвојена од званичне Москве и која проводи у највећем делу политику подршке комунистима широм Европе и света. У извештајима југословенских дипломата се закључује да се све више покушава одвојити деловање совјетске државе од партије, што „је само привид“. У последње време политика Совјетске Русије се све више окреће улагању капитала у европске земље, ради привредне добити и политичког утицаја.

Из извештаја МИП-а Краљевине Југославије средином 1930. које је достављено и посланству у Букурешту, наводе се земље које су

⁴² Архив Југославије, Посланство у Букурешту, 395-22-225.

признале до тада Совјетску Русију. То су: Велика Британија, Француска, Немачка, Италија, Аустрија, Грчка, Шведска, Норвешка, Данска, Финска, Пољска, Естонија, Летонија, Литванија, Турска, Персија, Авганистан, Јемен и Мексико. Државе које су *de facto* признале Совјетску Русију: Чехословачка.

Државе које су имале дипломатске односе са Совјетском Русијом, па су их раскинуле: Бугарска, Мађарска, Албанија, Канада, Кина.

Државе које немају дипломатске односе са Совјетском Русијом: Југославија, Румунија, Белгија, Холандија, Луксембург, Швајцарска, Шпанија, Португалија, САД, Египат, Сијам.⁴³

Додаје се да „недостају подаци о неким латиноамеричким и источним државама.“ Овде је важно напоменути и то да су практично све државе Африке и највећи део држава Азије, потом Аустралија и Океанија, те карипско подручје Латинске Америке биле колоније, без сопственог суверенитета, посебно када је у питању међународни субјективитет.

Дакле, из наведеног видимо да су практично све суседне државе признале Совјетску Русију, те најважније европске земље, а да је Кина, због инцидента око дела Трансибирске железнице кроз северну Манџурију, привремено прекинула дипломатске односе с Москвом, што је убрзо поново успостављено. У току следеће три-четири године све преостале европске државе су признале СССР и успоставиле пуне дипломатске односе, што важи и за САД, Кину и највећи део преосталих суверених ваневропских држава, које то већ раније нису урадиле.

За виђење југословенских државних органа о стању у Совјетској Русији, изузетно је важан докуменат југословенског МИП-а од 15. августа 1930. „Унутрашња и спољна ситуација у Совјетској Унији“, која је послата с ознаком поверљиво југословенским дипломатским представништвима у свету у рангу посланства. У овом елаборату на 12 страна је анализирана спољна и унутрашња политика Совјетске Русије. Ово је и период када је у потпуности функционисала ситуација у Европи након Версаја и када главни актери и силе још

⁴³ Архив Југославије, 395-22-224.

нису приступили озбиљним променама, што ће уследити током следећих неколико година јачањем нациста у Немачкој и њиховим доласком на власт почетком 1933. године. У елаборату се указује да је тадашње успостављање дипломатских односа Совјетске Русије и Британије нешто отоплило њихове, иначе прилично лоше односе. Совјети су Француску и њену политику одбране Версаја, још у то време сматрали својим највећим империјалистичким противником у континенталној Европи. Совјети су играли на Немачку и њене савезнике (Италија, Турска, Литванија и др.), европске државе тада најближе њиховим циљевима. Ситуација ће се драстично променити доласком нациста на власт, када ће управо Француска постати најпожељнији западноевропски савезник, а Немачка и њени савезници велики противник, укључујући у идеолошком правцу фашизам.⁴⁴ У елаборату се наводи да се у Москви више навија за Италију у њеном ривалству с Француском.⁴⁵ Из свега овог можемо закључити да је Краљевина Југославија у том контексту третирана у Москви, посебно у круговима Коминтерне, као савезник Француске, поборник Версаја, противник свих облика ревизионизма у Европи (антиверсајског, комунистичког и др.), што совјетима никако није одговарало. У документу се наводи наставак комунистичке агитације у Југославији која има помоћ из СССР-а. Тако се наводи пример покушаја организовања атентата на владара једне од суседних земаља Југославије, за шта је „стављена и сума од 10 000 фунти стерлинга. Према том плану, требало да буде оптужена Југославија за атентат и да се изазове рат с том суседном земљом.“⁴⁶

⁴⁴ Архив Југославије, Посланство Краљевине Југославије у Буенос Аиресу, 385-12-368, докуменат МИП-а Краљевине Југославије од 15. августа 1930. „Унутрашња и спољна ситуација у Совјетској Унији“.

⁴⁵ Архив Југославије, Посланство Краљевине Југославије у Буенос Аиресу, 385-12-368, докуменат МИП-а Краљевине Југославије од 15. августа 1930. „Унутрашња и спољна ситуација у Совјетској Унији“, на стр. 3 се каже у вези с овим: „У погледу односа између Италије и Француске, совјетска штампа ставља се увек на страну Италије и напада ‘империјалистичко ратоборне амбиције’ Француске.“

⁴⁶ Архив Југославије, Посланство Краљевине Југославије у Буенос Аиресу, 385-12-368, докуменат МИП-а Краљевине Југославије од 15. августа 1930. „Унутрашња и спољна ситуација у Совјетској Унији“, стр. 4-5.

План су раскринкале југословенске снаге безбедности. У поднаслову елабората који се бави унутрашњом ситуацијом у СССР-у, признаје се да заправо државни органи Југославије и немају најпрецизније податке о томе, али да извесна слика и доток информација постоје. Указује се на извесне резултате у индустријској изградњи земље, док колективизација на селу и пољопривреда не постижу добре резултате. За статистичке податке које износе совјети у јавност о привредним резултатима даје се одређена сумња: „Стаљин и његови партизани допуштала су члановима Конгреса да слушају само најоптимистичније извештаје, док је сваки опозициони глас који је најављивао сумњу у могућност интегралног извршења горњих програма био брзо ућуткиван. Чињенице, међутим, које сада објављују и сами совјетски листови, показују да су сумње опозиционара биле основане и да су наде большевика у колхозе и у индустријски план далеко од тога да буду оправдане...“⁴⁷ Надаље се говори о slabим резултатима и приносима последњих жетви на најбољим пољопривредним просторима попут Украјине и предела северно од Кавказа. Тако су ове области „...Украјина и Северни Кавказ, предели најплоднији у Совјетској Унији, дали су свега 18-20 % од онога што су большевици према предвиђеном плану очекивали. Али оно што највише брине Совјетску владу то је факт да колхози, под разним изговорима избегавају давање жита држави у количинама које је план предвидео. Уместо да од добивене жетве одвајају једну четвртину, колхози у најбољем случају дају држави само једну десетину, па и то само под великом пресијом владиних органа...“⁴⁸ Проблем с кулацима је посебно изражен, пошто је уследио обрачун с богатијим слојем пољопривредника који су проглашени

⁴⁷ Архив Југославије, Посланство Краљевине Југославије у Буенос Аиресу, 385-12-368, докуменат МИП-а Краљевине Југославије од 15. августа 1930. „Унутрашња и спољна ситуација у Совјетској Унији“, стр. 6. Иако се само на благ начин указује на претпоставке да индустријска производња није баш остварена на предвиђен начин, за резултате у области енергетике, по примеру Донбаса, каже се да су далеко од предвиђеног плана.

⁴⁸ Архив Југославије, Посланство Краљевине Југославије у Буенос Аиресу, 385-12-368, докуменат МИП-а Краљевине Југославије од 15. августа 1930. „Унутрашња и спољна ситуација у Совјетској Унији“, стр. 6.

за кулаке. С кулацима и с опозицијом постоје проблеми, пошто се у елаборату наводи да они праве различите диверзије у оквиру колективизације, укључујући и паљење и отуђивање сопствених жетви и складишта, штампају се леци и афише против власти, који се деле и лепе по насељима.

У трећем делу елабората се говори о спољнополитичкој концепцији. Указује се да власти у Москви покушавају да направе у очима страног фактора дистанцу у односу на Коминтерну, тврди се да с њом немају превише везе, да је она само лоцирана у Москви као свом седишту. С друге стране, у елаборату се скреће пажња да су управо комунисти ти који владају Совјетском Унијом као једина странка и странка на власти. Указује се на тежњу совјета да се укључе у што више економских међународних и страних компанија и да одатле утичу када процене да је сходно, праве економске деструкције и саботаже, укључујући и коришћење и управљање постојећим економским кризама у свету и Европи. Једном речју, у овом елаборату, провејава неповерење и чак непријатељски однос према властима Совјетске Уније. У закључку елабората се тражи од надлежних посланстава у свету, у земљама које су успоставиле односе са Совјетском Русијом, оцену суштине тих односа, потом анализу даљег развоја совјетске спољне и унутрашње политике и стања у самој земљи.

Током следећих година званична Москва је у складу са својом политиком убрзаног економског напретка и индустријализације покушала да успостави дипломатске односе са САД. Током 1931. године наишли смо у дипломатској интерној преписци посланства Краљевине Југославије у Букурешту и МИП-а Краљевине Југославије у Београду извештај о совјетској спољној политици у коме се наводи да званична Москва нуди Вашингтону могућност отплате дугова заосталих из царског периода у случају скорог међусобног признавања и успостављања пуних дипломатских односа две земље.⁴⁹ До тога је најзад и дошло новембра 1933. године.⁵⁰

⁴⁹ Архив Југославије, Посланство Краљевине Југославије у Букурешту, 395-22-225.

⁵⁰ *История России, XX – начала XX века*, Под редакцией Л. В. Милова, Московский государственный университет имени М. В. Ломоносова, 2009, стр. 479. „...Дипломатски односи између СССР и САД били су успостављени 16. новембра 1933. године.“

У месечном извештају МИП-а Краљевине Југославије за јануар 1931. говори се о извесним успесима совјетске привреде, пре свега индустрије. Наводи се да по званичној статистици, која је представљена и на последњем пленуму партије, актуелна индустријска производња је два пута већа него уочи Првог светског рата, али да је велико питање колико су ти подаци тачни, и с друге стране какав је квалитет тих производа, остварена економичност и друго. „...Разумљиво је да се у свима донесеним резолуцијама пленума, на првом месту, и нарочито, истичу сви напреси на пољу индустријализације и колективизације, имајући за циљ првенствено пропаганду. Нарочито је подвучен пораст производње у државним индустријским предузећима. Према тим извештајима, укупна индустријска производња у Совјетској унији за привредну 1929/1930. годину (тј. за другу половину петогодишњег плана) два пута је већа од укупне предратне руске индустријске производње. Колико су ови подаци тачни нема могућности проверити пошто се у овом погледу могу добити само званични подаци из Совјетске уније. Могло би се уз ово приметити да је, сходно другим незваничним извештајима, данас у Совјетској унији врло велики недостатак без разлике свих индустријских производа, што се очитледно не слаже са званичним извештајима о овако задовољавајућим резултатима.

Одлуке пленума у погледу будуће привредне политике налажу још јаче форсирање социјалистичке обнове, а на првом месту формирање индустријализације, при чем има се нарочито обратити пажња на повишење производних артикала. Тежећи да остваре петогодишњи план за четири године, Совјети стављају индустријску производњу пред задатак који је готово немогуће остварити. Радничка политика у Совјетској Русији потпуно је у служби плана индустријализације. Слобода радника не постоји, док су са друге стране предузете драконске мере за подизање дисциплине и искоришћење радне снаге...“⁵¹ У наставку ове анализе МИП-а Краљевине Југославије о стању совјетске привреде јануара 1931.

⁵¹ *Извештаји министарства иностраних послова Краљевине Југославије*, Извори за историју међудржавних односа 1930-1940, година 1931, Архив Југославије, Књига II, Београд 2007, Извештај за јануар, стр. 38.

наводи да је план за 1931. годину смањење коштања за више од 10 %, што ће се, како се процењује у извештају, тешко остварити и последице ће поново бити на квалитету производа. Када је у питању аграр тамо је колективизацијом обухваћено око 30 % газдинстава, а планирано је да се тај број више него дуплира за годину дана, с тим да се током 1932. оствари укупан удео од око три четвртине свих пољопривредних газдинстава која су колективизована. Најзад, изражава се сумња у пројектовану успешност совјетских финансија за 1931. годину, аналогно искуствима од прошле године.⁵²

У месечном извештају МИП-а Краљевине Југославије за фебруар 1931. признају се, истина невољно, и критикују привредни резултати постигнути у оквиру програма петогодишњег плана. „Благодарећи ропском систему који постоји у Унији, петогодишњи економски план изводљив је. Досадашњи резултати су то показали. У месецу децембру прошле године на седници Савета совјетских комесара, комесари Молотов и Кујбишев реферисали су о постигнутим успесима и даљем плану извршења петогодишњег плана. Према тим подацима, у прошлој години је продукција машина према претпрошлој години порасла за 86%, електрификација за 72%, жељеза 52%, угљена 46%, шећера за два милиона тона, а интензитет рада порастао је за 28%. Да остварење плана економског даје такве резултате разумљиво је када се познаје совјетски систем. Радник у Совјетској Русији није слободан, код њега нема слободне утакмице, он је од државе искоришћаван и њему се плаћа онаква надница, какву влада одреди. Ради тога с њим радник капиталистичких држава није у стању да конкурише...“ У наставку извештаја о стању у СССР-у се наводе случајеви побуне у Донбасу због тога што су ту дошли немачки квалификовани радници који су добили високе плате. Ту, као и сличне побуне је угушила полиција или како се тада звала ГПУ (од 1934. преименована у НКВД). „...Совјетска влада иде према свом циљу без икаквих обзира систематски напред. Недостатак животних намирница у Совјетској

⁵² Извештаји министарства иностраних послова Краљевине Југославије, Извори за историју међудржавних односа 1930-1940, година 1931, Архив Југославије, Књига II, Београд 2007, Извештај за јануар, стр. 38.

Русији, због кога милиони страдају, док се истовремено експортује са дампинг ценама, у циљу добивања стране валуте која је потребна за спровођење индустријског плана, представља за совјетски режим нужно зло за постизање главног циља. Мада у совјетској војсци 52% сачињавају сељаци, а 25% радници некомунисти, ипак о некој револуцији у војсци не може бити говора. Крај свих незадовољстава, која постоје у Совјетској Русији, совјетски режим се ипак стабилизује...“ У наставку се говори о војсци у којој је дисциплина изузетна и у којој је официрски кор комунистички. „...Основни војни принципи су стварно исти као и принципи осталих војски. Обучавање војника је слично обучавању немачке војске и у њој има и прилично бивших немачких официра, нарочито у техничким струкама. Сем материјала који се изграђује у самој Унији, доста материјала се набавља и у иностранству (нарочито у Италији, а делом и у Чехословачкој...)“ . Додаје се да поред редовне војске постоји и око 150 000 припадника ГПУ, потом и различите омладинске војне организације, нека врста милиције, по угледу на тадашњу „фашистичку милицију у Италији.⁵³ У извештају МИП-а Краљевине Југославије за март исте године спомиње се и принудни рад и постојање неке врсте концентрационих логора у СССР-у. „Према извештају Краљевског посланства у Варшави, а на основу добијених података од чехословачког представништва у Москви, гласови о принудном раду у Совјетској Русији су тачни. Иако совјетска влада реагује на то и тврди да је рад у Унији слободан и да је то једна од карактеристика комунистичког режима, чињеница је да принудни рад постоји. У Унији постоје, нарочито на Уралу и Сибиру, концентрациони логори у којима има око 300 000 раденика који принудно раде. Да не би изгледало да су робијаши, њих плаћају, али је њина плата свега 10 рубаља месечно.“ У наставку извештаја сазнајемо да је и то једна од последица насилне колективизације која је тада почела да се спроводи на селу, с акцентом притиска на тзв. „кулаке“, којима се често без суда одузима земља и имовина, а неки

⁵³ *Извештаји министарства иностраних послова Краљевине Југославије*, Извори за историју међудржавних односа 1930-1940, година 1931, Архив Југославије, Књига II, Београд 2007, Извештај за фебруар, стр. 85-86.

од њих терају потом на принудни рад. Нарочито се форсира рад на експлоатацији дрвне грађе, сече у шумама и транспорта дрвета, зацртано према петогодишњем плану. „За прва три месеца ове године, у смислу извођења петогодишњег плана има се приправити у шумама, као резерва, 140 милиона кубних метара грађевинског материјала и дрва за гориво, а да се извуче из шума на главне друмове око 180 милиона кубних метара. Али нема изгледа да ће се план моћи спровести. За јануар је било спремљено само око 14 %, а извучено из шума само око 13 % од предвиђеног плана. Тим послом се баве око 250 000 радника, међу којима је велики број принудних радника. ГПУ сваки час шаље нове десетине хиљада сељака који нису по вољи Совјетима, само да би се план могао остварити. И од слободних и од принудних радника многи беже из шума, јер је храна слаба, а услови живота тешки. Ради се 10 часова дневно и тражи се од сваког радника да дневно избаци три кубна метра.”⁵⁴

С друге стране, у извештајима се местимично признаје извештан пораст стандарда и привредне снаге у Совјетској Русији. Тако се у априлском извештају МИП-а Краљевине Југославије 1931. констатује тешко економско стање у САД и да постоји масовно интересовање за иселјавање и запослење у Совјетској Русији. „Беспослица је још увек велика. Званично је признато да је било у месецу јануару више од шест милиона незапослених. Постоји велики број молби за запослење Американаца у Русији и разним земљама Јужне Америке.”⁵⁵ У вези с тим историчарка Весна Ђикановић констатује да се СССР налазио у процесу испуњавања петогодишњег плана и да је услед специфичног привредног развоја избегао привредну кризу. „Због повећане потребе за стручним кадровима и квалификованом радном снагом, Совјетски Савез је постао отворен за раднике из иностранства, па самим тим и из САД. Заинтересованост за

⁵⁴ *Извештаји министарства иностраних послова Краљевине Југославије*, Извори за историју међудржавних односа 1930-1940, година 1931, Архив Југославије, Књига II, Београд 2007, Извештај за март, стр. 123-124.

⁵⁵ *Извештаји министарства иностраних послова Краљевине Југославије*, Извори за историју међудржавних односа 1930-1940, година 1931, Архив Југославије, Књига II, Београд 2007, Извештај за април, стр. 161.

исељавање у Русију подстицали су делом и економски стручњаци из Америке, који су у америчкој штампи хвалили предности тзв. програмиране привреде, стварајући слику позитивног стања привреде у СССР-у. Дозволе за усељење добијали су само радници за чијим је квалификацијама постојала потреба. Процес исељавања је узео веће размере, па су власти у САД крајем 1931. укинуле право радника да из Русије шаљу новац члановима породице већ су и њих морали да поведу приликом напуштања САД...⁵⁶ У вези с овом темом у месечном извештају МИП-а Краљевине Југославије за септембар каже се: „Совјетска Русија преко свога трговачког представника у Њујорку обратила се надлежним за одобрење да се у Русију пошаљу стручни амерички радници и инжињери. Одзив је био врло добар, досад је отпутовало за Совјетску Русију око 2000 Американаца.”⁵⁷

У мајском извештају МИП-а Краљевине Југославије анализира се стање резултата привреде Совјетске Русије, даље извршавање треће године петогодишњег плана, заправо резултати првог тромесечја 1931. године. Даје се предвиђена структура прихода буџета за 1931. годину (35,3% од пореза, 4,2% од народне економије и др.) и структура предвиђених буџетских расхода (69,6% за земљорадњу, 18,7% за социјално-културне институције, 4,6% за војску, 2,3% на администрацију и др.). Преноси се писање „Известије” да се финансијски план мора спровести, али да ће ту бити озбиљних тешкоћа, а да неки крајеви земље нису могли да остваре више од 35% предвиђеног плана. Посебно се указује на проблеме у земљорадњи где колективизација не даје очекиване резултате. Совхози и колхози оскудевају у тракторима и пољопривредним машинама. Поред тога „Власти се жале да су многи трактори, услед необучених радника, поломљени и нису за употребу. Принудни рад, пак, наишао је на отпор код сељака”. Нешто боље је у индустрији, али и ту у појединим

⁵⁶ Весна Ђикановић, „Југословенско исељеништво у САД у време велике економске кризе 1929-1934”, Архив, часопис Архива Србије и Црне Горе 1-2, 2005, Београд, стр. 85.

⁵⁷ *Извештаји министарства иностраних послова Краљевине Југославије*, Извори за историју међудржавних односа 1930-1940, година 1931, Архив Југославије, Књига II, Београд 2007, Извештај за септембар, стр. 342.

областима се подбацује, често због недостатка адекватног плана и организације (пример донски басена), а у појединим се постижу изузетни резултати (производња и извоз нафте). „Што се тиче металургијске индустрије, у прошлој години извршено је 65% од предвиђеног плана. Високе пећи услед несташнице сировина, често су престајале да раде. Цене, уместо предвиђеног снижења, напротив повисиле су се за 17%. Продукција, уопште, опала је. Што се тиче индустрије машина, она је за ову годину према прошлој повишена у производњи за 86%. План је да се израде машине за преко четири милијарде рубаља. Граде се и нове фабрике на неколико места. Електризација земље, којом се совјетска влада нарочито бави, једва ако ће се моћи остварити за 50% од предвиђеног плана. Разлог томе је машинска индустрија која није у стању да излиферује довољно електричних слојева. Тако исто, и покрај странаца који се налазе у служби, осећа се јак недостатак квалификованих радника. Због тога се непрестано примају у службу страни квалификовани радници, нарочито Немци”. У наставку се анализира стање у саобраћају. Железница, толико важна за привредни и друштвени живот земље није у добром стању. „Трансибирски возови стижу са по неколико дана закашњења. Локомотиве су у рђавом стању; вагони још у горем. Око 100.000 вагона је на поправци. При крају фебруара је чекало у донском базену око један милион тона угља на утовар, али вагона није било. Ни теретни ни брзи возови не раде по плану. То је изазвало на почетку ове године строге законе у питању саобраћаја. Чак је предвиђена и смртна казна за неизвршавање и свесно кварење локомотива и вагона. Али, ни то није помогло. Саобраћај је све гори. Што се тиче саобраћаја водом ту је нешто боље. Организован је Комесаријат за саобраћај водом. Према плану, треба у овој години транспортовати око 71 милион тона робе. Поправљали су се стари и градили нови бродови у прошлој години, али је једва остварено 70% од плана. Како је рађено без плана и није се водило рачуна колико се може да транспортује, то милиони метара дрва леже покрај обала северних река.”⁵⁸

⁵⁸ *Извештаји министарства иностраних послова Краљевине Југославије*, Извори за историју међудржавних односа 1930-1940, година 1931, Архив Југославије, Књига II, Београд 2007, Извештај за мај, стр. 197.

Признаје се да је незапосленост, која је у 1929. години износила 1.600.000 радника, у 1930. пала на свега 1.300.000 да би „У овој години, нема незапослених радника, него, напротив, због форсирања ‘пјатилетке’, осећа се потреба за радницима”. Међутим, додаје се да су читавим групама становништва привремено одузета права на рад, посебно остацима ‘буржоазије и кулацима’.“

О новој економској политици која се примењује у Совјетској Русији, говори анализа МИП-а Краљевине Југославије на основу Стаљиновог говора на радију крајем јуна. Стаљин констатује привредне успехе у релативно кратком року, пошто је за првих пет месеци 1931. године дошло у односу на исти период претходне 1930. до пораста сектора индустрије „...и то једног за 40-50%, а другог сектора индустрије за 20-30%, док је производња угља и индустрија за прераду гвожђа показала једно безначајно повишење ..“ Упркос томе, Стаљин је указао на потребу извесних промена у дотадашњем привредном раду. Постоји недостатак радне снаге у индустрији, јер је раније прилив са села био у континуитету, а сада све веће потребе нису довољно подмирене, посебно кад је реч о квалификованој радној снази и још више за инжењерима и техничком интелигенцијом у целини. То изискује поделу у награђивању према стручности и према учинку. Аналитичар југословенског МИП-а који је писао извештај даје овде примедбу да ствари на терену терају совјетски врх да одступа од марксистичке и комунистичке идеологије и да прихвата елементе тржишта и буржоаских метода, што сматра поразом бољшевичке идеологије, а с друге стране показатељем да се режим мора реформисати и променити у односу на текуће изазове, пре свега, мислећи на привредне проблеме. Стаљин тражи конкретне промене према техничкој интелигенцији која је буржоаског порекла и која је претходних година проглашена неподобним буржоаским елементом и била чак лишена права на рад у својој професији. Стаљин заправо наводи да су они сада, као идеолошки сумњиви и чак неподобни мање опасни за систем, пошто је претходно дошло до уништења главне базе антикомунистичких елемената како на селу, тако и у граду, па зато овим високообразованим стручњацима техничких области треба дати шансу у привреди сходно њиховим квалификацијама. Стаљин

апелује и на све могуће мере штедње, као и на одговорност запослених за оруђа за рад која су им поверена.⁵⁹

О порасту снаге совјетске привреде, о појачаној сарадњи европских земаља са СССР-ом, посебно осталих чланица Мале антанте, пише се фрагментарно у извештајима МИП-а Краљевине Југославије, али ипак у континуитету из године у годину, где можемо сагледати пораст те сарадње. Тако се у извештају за јули 1931. каже „Чехословачка се много интересује у економском погледу за руску пијацу; недавно отпутовао је у Москву бивши посланик у Београду г. Јан Шеба са задатком да покуша да појача везе које већ постоје између чешке индустрије и Совјетске Русије.”⁶⁰

Да постоји интересовање стручне радне снаге у Европи, укључујући и западну, за одлазак на рад у Совјетску Русију, показује и извештај МИП-а Краљевине Југославије за исти месец где се говори о приликама у Белгији. Међутим, овде се упозорава да се спроводи пропаганда међу радницима југословенског порекла у Белгији, махом стручњацима, да наставе рад у СССР-у и да иза тога стоји „комунистичка пропаганда”. „Из разних сигурних информација види се све јасније да се иза сепаратистичког покрета наших радника у Белгији, нарочито у Схеренгу, крије једна маскирана комунистичка акција, којој је циљ добити подесне присталице међу југословенским радницима. Москва се одувек интересовала за Југославију, а није, међутим у самој Русији нашла међу нашим предратним емигрантима довољно разумевања за своје социјалне утопије, јер је баш тај свет, који се бавио у Русији малом трговином, највише погођен од социјалних реформи. Она се сада, како изгледа, интересује и за наше емигранте и у другим земљама, надајући се формирати из ових једну екипу комунистички револуционарну, школовану, спремну да је пошаље на терен у случају једног револуционарног покрета. Тако је Москва радила недавно у Шпанији и направила новој републици великих тешкоћа.

⁵⁹ Архив Југославије, фонд 334, ПСШ, II/III, јул 1931, 54-55, 60, 69-77.

⁶⁰ *Извештаји министарства иностраних послова Краљевине Југославије*, Извори за историју међудржавних односа 1930-1940, година 1931, Архив Југославије, Књига II, Београд 2007, Извештај за јули, стр. 251.

Те намере доказује и пропаганда која се врши преко Совјетског посланства у Паризу, међу нашим и пољским радницима у Белгији за емигрирање у Совјетску Русију. Русија, која обилује обичном радном снагом, имала би само интереса да усели квалификоване раднике, којих међу нашим емигрантима тако рећи нема; остаје, дакле, само мислити на пропагандистички циљ ове акције.”⁶¹

У септембарском извештају МИП-а Краљевине Југославије констатује се да је Аустрија развила са Совјетском Русијом веома обимну трговинску сарадњу, а да се у међусобним преговорима покушава склопити трговински уговор. С друге стране, указује се да због великих прохтева за повластицама совјетске стране, уговор још није закључен.⁶²

У месечном извештају МИП-а Краљевине Југославије за март 1932. говори се о извесним резултатима привредних достигнућа у СССР-у где је производња подигнута у последњој години за 21%. Иако се признаје извештан успех совјета у домену индустрије, указује се на проблеме на селу, где је започела колективизација и ликвидација „кулака“. Наводи се реални неуспех у том правцу, пошто „кулаци“ у највећем броју случајева, и након развлашћивања остају у непријатељском односу према совјетској власти и колективизацији села. Каже се о томе следеће: „Стаљин и Молотов су образовали једно веће са диктаторским правима ради ревизије односа у колхозима и совхозима и оно је у њима нашло много хаоса и нереди. Земља је била рђаво рађена, давало се и одузимало без икакве контроле, крили су се производи, продавали тајно итд. У државне магацине ушло је врло мало...“⁶³ Подвлачи се ипак успех у области индустрије: „Што се тиче

⁶¹ *Извештаји министарства иностраних послова Краљевине Југославије*, Извори за историју међудржавних односа 1930-1940, година 1931, Архив Југославије, Књига II, Београд 2007, Извештај за јули, стр. 262.

⁶² *Извештаји министарства иностраних послова Краљевине Југославије*, Извори за историју међудржавних односа 1930-1940, година 1931, Архив Југославије, Књига II, Београд 2007, Извештај за септембар, стр. 329.

⁶³ *Извештаји министарства иностраних послова Краљевине Југославије*, Извори за историју међудржавних односа 1930-1940, година 1932, Архив Југославије, Књига III, Београд 2008, Извештај за март, стр. 117.

индустрије трактора за колхозе и совхозе, она је у пуном јеку. Фабрика у Стаљинграду производи дневно 120 трактора, у Харкову 45, у Путилову 85. Према једном Молотовљевом говору, у 1932. год. предвиђа се за совјетску земљорадњу један милион механизованих коњских снага и за 900 милиона рубаља земљорадничких справа, као и нових 1700 тракторских станица. Совјети се нарочито старају да што више индустријализирају државу. Дижу се фабрике на све стране за које се набављају машине из иностранства најновијег типа. Али недостаје стручна радна снага. И она се узима из иностранства, нарочито из Немачке. Истовремено се установљавају школе за квалификоване раднике. Фабрикација је далеко од тога да је добра. Квантитет је огроман, квалитет слаб, јер се увелико осећа не само недостатак квалификованих радника, него и савестан рад. Сем тракторских, основане су и фабрике. Аутомобилска фабрика у Москви „Амо“ је гигантских размера. Ипак се план није могао да изведе јер није било новаца. Од 518 фабрика које је требало саградити у 1931. години, није се успело да сагради ни половина. Са грађењем би још ишло, али није било новаца за куповину машина из иностранства. Како Совјети улажу много воље у индустријализацију, ипак је она у кризи. У кризи је због недостатка новаца, због нестручности радника, због рђавог и нерационалног вођења ствари и због слабе организације. Изграђена роба не одговара ни цени ни инвестицији.“⁶⁴ У наставку се говори о лошем стању саобраћаја у земљи, што се посебно односи на иначе развијени систем железничке мреже.

Посланство Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца (Југославије) у Варшави, било је вероватно највећи сабирни центар информација о СССР-у за Југославију током двадесетих и прве половине тридесетих година. Разлог је, поред географске близине Совјетске Русије, велике заинтересованости пољске политике и друштва за тамошња збивања, у чињеници што је Пољска међу првим земљама успоставила пуне дипломатске односе са званичном Москвом.

⁶⁴ *Извештаји министарства иностраних послова Краљевине Југославије*, Извори за историју међудржавних односа 1930-1940, година 1932, Архив Југославије, Књига III, Београд 2008, Извештај за март, стр. 117.

Насупрот томе, рецимо Румунија је тек тридесетих година успоставила дипломатске односе са СССР-ом. У извештају југословенског посланства у Варшави за Београд од 4. марта 1930. указује се на основу пољских извора којима располажу, да у Совјетској Русији у њеном политичком руководству долази до подвајања. Тако Бухарин, Калињин, Риков, спремају опозицију према Стаљину, да они представљају большевичку десницу и да ће то посебно доћи до изражаја од јесени.

У наставку се истиче проблем који совјетска пољопривреда трпи због лоших резултата које дају колхози и совхози. Између осталог, пољске власти су доставиле југословенском посланству извештаје у којима је у првих неколико месеци 1930. године из СССР-а пребегло у Пољску око 500 сељака, незадовољних својом економском и социјалном позицијом, као и из страха да ће бити премештени у неку другу област на рад. У вези с учесталим тврдњама румунских власти да очекују напад совјета на Бесарбију, југословенско посланство у Варшави указује да су Пољаци врло резервисани у правцу тих честих наговештаја Румуна и да сумњају да ће доћи до икакве акције Руса у том правцу. Они сматрају да ће Совјети евентуално покушати да делују на унутрашњу сцену Бесарбије, у покушају да се одатле спреми побуна против Румуније, а да су готово никакве шансе да би се Москва одлучила за директан напад на свог југозападног суседа и покуша да поврати Бесарабију и Буковину.⁶⁵

Из југословенског посланства у Вашави стигао је 15. априла извештај Београду у коме је тема совјетска политика у Европи, првенствено према Италији. Извор је претежно пољска дипломатија. По тим проценама званична Москва се труди да у Италији има што бољег партнера, како у економској сарадњи, тако и у политичкој. С друге стране, Совјети, по тим проценама подржавају сукобе интереса и неспоразуме који постоје између Француске и Италије, а да немају ништа против извесних неспоразума који постоје између Немачке и Италије, као и Италије и Југославије, док им је стало да се Турска, за

⁶⁵ Архив Југославије, извештаји из посланства у Букурешту и Варшави почетком марта 1930, 395-22-221.

коју имају интереса, приближи Италијанима. У свему томе, Пољаци, виде логику добитка за Москву, лабављења европских односа и неку врсту умањења кохезије антисовјетизма, односно антибољшевизма, који је био привидно постигнут након Револуције на Западу и који је озбиљно угрожен због немачке политике још од Ђеновске конференције, а потом и Италије и других мањих земаља које су незадовољне версајским поретком.

Главни проблем за европске земље у односу на СССР је представљала опасност ширења комунизма. У том правцу се нарочито страховало од Коминтерне и међународног комунизма. Победа Стаљинове концепције над Троцким у другој половини двадесетих година представљала је дугорочну могућност смањења страха од Коминтерне и повећавање могућности сарадње са званичном Москвом. Овоме је доприносио и начелан став званичне Москве да је Коминтерна и Комунистичка партија у целини, одвојен фактор од совјетске државе и да ту у сваком случају не може бити знака једнакости.⁶⁶

На основу извештаја југословенског посланика из Варшаве почетком априла 1930. може се видети приказ стања у совјетској армији. Долази до убрзаног проширивања капацитета и асортимана војних фабрика, да се знатан део индустрије за мирнодопске потребе користи и за војну индустрију. Више од 20 % буџета односи се на војне потребе, иако то по званичним статистикама није тако приказано. Поред регуларне војске, постоји и „оспавилхин”, односно добровољачке организације које имају око два милиона људи. Њима треба додати и око два милиона комсомолаца који су организовани по војничком систему. Ту је и око 150 000 жандарма. Указује се на

⁶⁶ У том правцу може се посматрати и допис МИП-а Краљевине Југославије, од 12. априла 1930. у коме се износи сазнање да званична Москва сугерише комунистима из европских земаља стационарним ван њих, а посебно у СССР-у да се могу враћати својим кућама и чак им давала препоруку да се по могућности укључују у буржоаске странке и демократске институције одакле би у будућности могли погодно деловати у прилог комунистичке идеологије. Архив Југославије, Министарство иностраних послова Краљевине Југославије, 12. април, 1930. 395- 22—223.

став у спољнополитичким начелима СССР-а и Коминтерне о залагању за разоружање у свету, укључујући и писање комунистичке штампе широм света, а у самом совјетском друштву јачају улагања у оружане снаге и милитаризацију друштва.⁶⁷

Веома значајни документи на које смо наишли у оквиру Архива Југославије су месечни извештаји МИП-а Краљевине Југославије, који су уведени у праксу тек од 1930. године. Међутим, значајан део ових извора је уништен, а само мањи део сачуван. Они су важна документација о сазнањима МИП-а Краљевине Југославије о дешавањима и ситуацији у СССР-у, као и о совјетској политици у целини.

У сачуваном Месечном извештају за август 1930. имамо анализу о ситуацији у Совјетској Русији. Акценат овог извештаја је на економској ситуацији у земљи, пре свега у области аграра. Анализира се ситуација у пољопривреди након увођења совхоза и колхоза који, по овом извештају, треба да дају око 60% приноса за државу а индивидуална газдинства осталих 40%. Међутим, у извештају се наводи веома лош учинак сакупљања планираних приноса, тако да је за протекли месец сакупљено свега 38,6% од планираног, док се за август очекује резултат од свега 13%. У анализи потпуног неуспеха остварења плана прикупљања приноса указује се и на даље уочљиву улогу тзв. кулака, који нису потпуно сломљени ни после вишегодишњих притисака на њих. У том правцу указује на ванредне мере које совјетски органи власти предузимају у правцу побољшавања резултата прикупљања пољопривредних производа и, с друге стране, даљу неутрализацију кулака, укључујући и експропријацију њиховог земљишта које се потом директно укључује у власништво совхоза.⁶⁸ У извештају се констатује да совјетска власт наставља сукоб са селом у сопственој земљи, односно с највећим делом слоја сељаштва. Нарочито се скреће пажња на

⁶⁷ Архив Југославије, Извештај из Југословенског посланства у Варшави, 8. април, 1930. 395-22-223

⁶⁸ *Извештаји Министарства иностраних послова Краљевине Југославије, (август-децембар 1930)*, Извори за историју међународних односа, Архив Југославије, Београд, 2005, Извештај за август, Русија, стр. 57-60.

нелогичност да се влада у Москви опредељује за велики извоз житарица и других пољопривредних производа, а да у исто време извештаји о прикупљању усева и жетви дају веома лоше резултате. У том правцу се констатује да је Револуција „опљачкала” село и да се планирају нови подухвати према њему, „...Целом сељачком живљу предстоји један нов тежак период. Нов налет на село, после поменутог циркулара ЦК ‘са упутством’, биће још страшнији него ранији.“ Нашли смо на податке да је совјетска влада у то време припремала преко 200 теретних бродова за извоз жита у западну Европу, што је изазивало пажњу светске јавности, паралелно с вестима о лошим резултатима совјетске пољопривреде те године.⁶⁹

Из месечног извештаја за септембар МИП-а Краљевине Југославије тврди се да Совјетској Русији прети глад. Као главни показатељи наводи се позив Валтеру Белу, бившем сараднику председника Хувера у некадашњој мисији за снабдевање Русије, да дође у земљу као комесар за снабдевање и извештај пољског генералног конзула из Харкова, који тврди да се већ осећа извесна несташица намирница. Када је у питању први петогодишњи план, указује се да је он у прве две године практично у потпуности испуњен, док је у трећој години наишао на проблеме. Истиче повољне резултате у спровођењу петогодишњег плана у индустрији, где је пример изградња у Ростову на Дону највеће фабрике пољопривредних машина у Европи. У изградњу привреде СССР-а укључен је већи број страних стручњака који су добро плаћени, посебно Немци у области индустрије, а такође се позивају и Американци за рад у пољопривреди. Указује на пораст утицаја руског национализма и да у Украјини нема више трзавица пошто је увођење аутономних ингеренција у ову совјетску републику, без обзира на и даље веома јак централни систем, дало резултате.⁷⁰

⁶⁹ АЈ-334, ПСШ, II, септембар 1930, 228, *Извештаји Министарства иностраних послова Краљевине Југославије, (август-децембар 1930)*, стр. 60.

⁷⁰ *Извештаји Министарства иностраних послова Краљевине Југославије, (август-децембар 1930)*, Извори за историју међународних односа, Архив Југославије, Београд, 2005, Извештај за септембар, Русија, стр. 114-115.

У овом периоду СССР је прешао на петогодишње планове, пошто је у првом периоду грађанског рата и стране интервенције на делу био у привредном смислу, ратни комунизам (1917-1921). Потом је уследила Нова економска политика, која је трајала све до 1928. да би од тада на снази били петогодишњи планови.⁷¹

У извештају за октобар указује се на низ административних мера у управљању привредом које се предузимају у правцу поштравања услова рада радништва и запослених, смањивању њихових, посебно социјалних права. Указује се на неодрживост тезе о пуној запослености у земљи, када и званични лист „Труд“ тврди да има око 600 000 незапослених. Стварни проблем државе је лоша привредна ситуација, која се колико-толико санира кресањем расхода за социјална давања, али и плате и друге принадлежности. При томе, уводи се право административног одређивања даљег места запослења, без обзира на квалификације, тако да појединац све мање може да бира свој посао, укључујући и место боравка. Указује се да је централна власт спремна да тражи велике жртве од већине становништва смањујући им елементарна права, само да би у што већој мери реализовала преамбициозни петогодишњи план.⁷² У извештају за новембар указује се на унутрашњополитичке сукобе и фракције у самом врху партије и државе. Након издвајања тзв. леве опозиције Стаљину током двадесетих година, коју су чинили Троцки, Камењев и Зиновјев, а која је политички побеђена, у овом периоду долази до појаве такозване десне опозиције Стаљину, коју чине Бухарин, Риков и Томски, а која с интелектуалних позиција тражи умекшавање преамбициозних планова и њихову реализацију по сваку цену. Стаљин све више политички доминира и концентрише власт у својим рукама, иако извесни опозициони елементи постоје у партији и држави, али они више немају снаге да га озбиљно угрозе и одстране с власти. То посебно важи после одласка Троцког у иностранство. У међународним односима СССР наилази на тешкоће

⁷¹ Џон М. Робертс, *Европа 1880-1945*, Клио, Београд, 2002, стр. 462-480.

⁷² *Извештаји Министарства иностраних послова Краљевине Југославије, (август-децембар 1930)*, Извори за историју међународних односа, Архив Југославије, Београд, 2005, Извештај за октобар, Русија, стр. 163-165.

у свом извозу, јер Француска и неке друге земље блокирају увоз совјетске робе због дампинга. Совјетска пропаганда тврди да западне земље, које су у светској економској кризи, покушавају да блокадама извоза науде СССР-у, јер он економски напредује и остварује своје привредне планове. Истина и Стаљин је указао на извесне проблеме у реализацији свих параметара петогодишњег плана за овај период, али захваљујући великим жртвама и одрицањима радног народа, те раубовањем села до ивице експлоатације, постигнути су неки веома видљиви резултати у индустријализацији и електрификацији земље.⁷³

Светска економска криза није погодила директно СССР, што је допринело извесној популаризацији, па чак и идологизацији совјетског привредног модела. У југословенској јавности је углед Совјетске Русије порастао, нарочито у ширим масама. У службеним извештајима изостаје аналитички приступ, али је ипак приметно излагање, и то више него раније, чињеница које говоре афирмативно о СССР-у. Тако се запажа пораст совјетско-америчке трговинске сарадње, док се за привреду Летоније каже да чак 40% њене трговинске сарадње са светом, односи на Совјетску Русију.⁷⁴

⁷³ *Извештаји Министарства иностраних послова Краљевине Југославије, (август-децембар 1930),* Извори за историју међународних односа, Архив Југославије, Београд, 2005, Извештај за новембар, Русија, стр. 219-222. Указује се на изванредну сарадњу у привреди између Немачке и Совјетске Русије, где крајем 1930. осам хиљада немачких инжењера, војних лица и стручњака раде у совјетској привреди, укључујући и војне фабрике. Напомиње се да је сарадња немачког и совјетског генералштаба веома жива. – наведено дело, стр. 222.

⁷⁴ *Извештаји Министарства иностраних послова Краљевине Југославије,* Извори за историју међудржавних односа 1930-1940, година 1932, Архив Југославије, Књига III, Београд 2008, Извештај за мај, стр. 188 и 189; У извештају МИП-а Краљевине Југославије за јануар 1931. каже се за летонско-совјетске привредне односе следеће: „Односи Летоније са Совјетском унијом имају карактер бар по форми. Њихови привредни односи су развијени до те мере, да је у привредном погледу Летонија данас у потпуној зависности од Совјетске Русије. Са друге стране безобзирно гоњење комуниста у Летонији изазива жучне нападе и претње упућене Летонији од совјетске штампе, иако формално не даје право совјетској влади да од тога чини питање. Летонија, и поред потпуне економске зависности од Совјетске Русије, у сталној је бојазни од болшевичке агресивности – и у Летонији је свако осећа и нико не крије.“ *Извештаји Министарства*

У извештају МИП-а Краљевине Југославије септембра 1932. констатује се пораст привредне сарадње Совјетске Русије с Пољском, па је дошло и до поруџбине 50 великих брзовозних локомотива у Пољској.⁷⁵

У извештају МИП-а Краљевине Југославије за новембар 1932. говори се о стању привреде и друштва у СССР-у. Указује се на распрострањено незадовољство, нарочито на селу због убрзане индустријализације и запостављања пољопривреде. Незадовољства колективизацијом су веома изражена, нарочито у јужним областима, на Кавказу и Украјини. У знак протеста део пољопривредних култура није ни извађен из земље. Посебно су тзв. „кулаци“ незадовољни и активни у антирежимском удруживању. Говори се о лошем стању на железници, где је наводно већи део радне снаге недовољно квалификован и нестручан, па су честе саобраћајне несреће. У градовима се осећа недостатак намирница. Највеће снаге се улажу у тешку индустрију, док лака заостаје пољопривреда бележи тежак пад. „Темпо рада је све слабији и осећа се општа криза. Најобичније животне потребе је тешко добити. Лака индустрија нарочито је пала. Отворено је око 20.000 нових продавница, али у њима може мало да се купи. По болницама се осећа недостатак лекова и млека. Докле се с једне стране толико трпи, влада је с друге стране утрошила велике суме у „Дњепрогрес“, највећу хидроцентралу на свету како би се страним комунистима показао неки велики успех. Сваком странцу се показује ова централа као ремек дело бољшевичких метода рада. Међутим совјетски радник осећа да је то све за параду, јер он трпи несташицу у свему. Отуда интерес за другу пјатиљетку и не постоји.“⁷⁶ Борба против „кулака“ је оштра, некада и брутална, али

иностраних послова Краљевине Југославије, Извори за историју међудржавних односа 1930-1940, година 1931, Архив Југославије, Књига II, Београд 2007, Извештај за јануар, стр. 42.

⁷⁵ Архив Југославије, Фонд 334-ПСШ, II-III, септембар 1932, стр. 41.

⁷⁶ *Извештаји Министарства иностраних послова Краљевине Југославије*, Извори за историју међудржавних односа 1930-1940, година 1932, Архив Југославије, Књига III, Београд 2008, Извештај за новембар, стр. 404.

ови се веома организовано боре и „...многи бољшевички теоретичари почињу да траже увођење нових концесија приватној иницијативи.“

У новембарском извештају се говори и о стању у Грчкој. Тамо леви покрет земљорадника заговара геополитичко зближавање са Совјетском Русијом. Тај покрет указује и на потребу измирења с Турском, где би СССР својим ауторитетом помогао да се део прогнананог грчког народа поново врати на своја огњишта у Малу Азију и на обале Црног мора.⁷⁷

У мартовском извештају МИП-а Краљевине Југославије 1935. констатује се „између редова“ да је у СССР-у дошло до великог напретка у моторизацији земље.⁷⁸ У тим извештајима и анализама ако их посматрамо у континуитету постоји једна уздржаност у правцу евентуалних похвала достигнућима совјета о било ком питању, док је изражена спремност на критику. Ипак се задржава каква-таква објективност, само што је она у правцу признавања успеха у том периоду совјетског привредног модела, макар и у појединим сегментима делатности, врло селективна и уздржана.

У децембарском извештају МИП-а Краљевине Југославије о изменама у економској политици констатује се прошлогодишња измена у вези с укидањем бонова. Привредни напредак се делом тумачи повећаном експлоатацијом злата и стабилизационим пројектима.⁷⁹ Од доласка Стојадиновића на власт, паралелно с

⁷⁷ *Извештаји Министарства иностраних послова Краљевине Југославије*, Извори за историју међудржавних односа 1930-1940, година 1932, Архив Југославије, Књига III, Београд 2008, Извештај за новембар, стр. 410.

⁷⁸ *Извештаји министарства иностраних послова Краљевине Југославије*, Извори за историју међудржавних односа 1930-1940, година 1935, Архив Југославије, Књига VI, Београд 2011, извештај за март, стр. 143. „...Број аутомобила у Пољској износи свега око 35 000 према близу 2 милиона аутомобила и мотоцикла у Немачкој. Исто тако треба подвући и велики напредак у том погледу код источног суседа, тј. Совјетске Русије, што доводи у забринутост јавно мњење у Пољској, које тражи да се отпочне са великом акцијом на моторизацији земље“.

⁷⁹ *Извештаји министарства иностраних послова Краљевине Југославије*, Извори за историју међудржавних односа 1930-1940, година 1935, Архив Југославије, Књига VI, Београд 2011, Извештај за децембар, стр. 478-479; такође на тему укидања тачкица говори и депеша Министарства иностраних послова

позицијом првог намесника кнеза Павла, а који према СССР-у ни у ком случају нису били наклоњени, долази заправо до видљивог таласа негативног односа према совјетима и Москви. То је приметно и у тону извештаја МИП-а Краљевине Југославије, дипломатским списима и званичним анализама државних органа.

Међу југословенским левичарима велику пажњу су представљале вести о развоју ситуације у СССР-у. Обрачуни међу водећим комунистима, а после тога одјеци вести о суровој борби за власт одстрањивањем појединих револуционарних лидера и „чисткама“ изазивали су негативне реакције и незадовољство које је делом било прикривеном сумњом у веродостојност свих тих информација. О том незадовољству говори и Драгољуб Јовановић, један од лидера земљорадничког и социјалистичког покрета у Југославији који каже да су читаву југословенску левичарску и земљорадничку опозицију и јавно мњење, укључујући и Хрватску „...збуњивале вести које су стизале из самог Совјетског Савеза. У априлу 1929. Бухарин и Томски избачени су најпре из Политбироа, а затим из Централног комитета. Зиновјев и Каменев пали су као жртве Стаљиновог апсолутизма у партији и држави. Многи још нису били преболели ни Троцког, а највећа имена Комунистичке партије и Интернационале су једно за другим бацана у мрак, и што је горе – у блато издаје. То су били тешки ударци за младе идеалисте. Тешило их је једино то што је тога истога пролећа V свесавезни конгрес совјета изгласао Прву петолетку, петогодишњи план развоја народне привреде. Уобразиље су пленили велики радови са огромним инвестицијама, као хидроцентрали на Дњепру (Дњепрострој) и други.”⁸⁰

У Краљевини Срба, Хрвата и Словенаца се на различите начине у оквиру политичке јавности третирао совјетско друштво и посебно његов привредни модел. Током двадесетих година, без обзира на политичке, идеолошке и традиционалне разлике у југословенском друштву, у појединим југословенским покрајинама заокруживала се

регионалним посланствима од 17. марта 1936, где се преноси писање лондонског Тајмса на ту тему; Архив Југославије, 370-49-235,

⁸⁰ Драгољуб Јовановић, *Политичке успомене*, Други том, „Сазнања“ 1997, стр. 159. цитат.

постепено слика на основу приспелих информација о ситуацији у СССР-у. Посебно интересовање обухватао је привредни модел о којем се све више заокруживала слика као индустријски оријентисаном. Совјетски привредни модел је представљао „диктатуру пролетаријата“, где су извесни, свакако неспорни резултати постигнути у обнови и даљем развоју индустрије и енергетског сектора, док је сељаштво било у другом плану. Тога су били свесни чак и југословенски левичари који су са симпатијама говорили о свему ономе што је долазило из СССР-а. Истина југословенски комунисти су били далеко од сваке објективне критике совјетског друштва у то време.

Социјалисти окупљени око Земљорадничке странке (пре њеног формалног оснивања постојала је Група СКА), пре свега њени лидери Јоца Јовановић, Драгољуб Јовановић и Гавриловић, критички су се односили на совјетска достигнућа у погледу села током прве половине двадесетих година. Драгољуб Јовановић наводи да је 1927. доношење НЕПА представљао покушај да се умање лоши резултати совјетске власти на селу: „Лицем селу - у Совјетској Русији је баш у то време, три године после Лењинове смрти, избачена та парола, јер се показало да нису дали резултата ни совхози ни колхози, а још мање сеоске комуне. Цела партија је позвана да се окрене селу и да покуша да придобије људе, да их одобровољи према новом режиму, да им обећа нову економску политику (НЕП), која је под Лењином већ била оживела пољопривреду“. Дакле, Д. Јовановић полази од тога да су резултати совјетског друштва постигнути у области пољопривреде и села били доста слаби у првим годинама стварања СССР-а, али да је последњих годинама пре смрти Лењина постигнуто извесно „оживљавање пољопривреде“, баш преко НЕП-а. Драгиша Лапчевић, ветеран социјалистичког покрета у Србији у својој полемици с Отокарком Кершованијем у „Радничком покрету“ од јануара 1927. писао је између осталог да је „режим сељака и радника у Русији ствар болесна и апсурдна.“⁸¹ Јовановић наводи да се типичан став доброг дела српских сељака према СССР-у током двадесетих могао посматрати кроз изјаву активисте земљорадничког покрета

⁸¹ Драгољуб Јовановић, *Политичке успомене*, Други том, „Сазнања“ 1997, стр. 22.

Милоша Милошевића из Малог Крчмара код Раче Крагујевачке : у спољној политици „са Французима остати у добрим односима, а на Русију се ослањати“. Међутим, интелектуалци и вођство земљорадника већ су имали свој изграђен приступ аграрном моделу који је био друкчији, веома критички у односу на совјетски модел примењен на селу. О томе говори и Александар Крушковић, адвокат из Скопља, један од истакнутих представника социјалистичке и земљорадничке интелигенције, који у свом чланку „Земљораднички покрет и комунизам“ средином двадесетих каже да „У поретку диктатуре пролетаријата, бар какав је тада био у Совјетском Савезу, за једног делегата из вароши (Врховни совјет) устав је предвиђао 25 000 гласача; за једног делегата са села било је потребно 125 000 гласача.“ Крушковић, дакле, указује на извесну уставну неравноправност руралног становништва у СССР-у у односу на оно градског и варошког порекла. Крушковић износи и фундаменталну разлику између социјалистичког концепта организације села и оног комунистичког, тада владајућег у СССР-у: „Главна разлика између земљорадничтва и комунизма јесте општа својина земљишта под комунизмом, док је земљораднички покрет за социјализацију или подржављење само крупних капиталистичких предузећа.“⁸² И поред свега тога земљораднички и социјалистички покрет (укључујући и социјалдемократе) српских социјалиста режим, десница и део политичке јавности често су их критиковали као блиске СССР-у. Иако нису стављали у први план, као што је то случај с комунистима, бескомпромисност класне борбе, социјалисти и земљорадници, као и целокупна српска левица тог времена показивали су извесне симпатије према совјетској Русији, уз све критике које су према бољшевичком моделу повремено давали. Није била спорна ни тежња ових кругова ка пуном признању СССР-а, при чему је режим био жестоко критикован због свог тврдог става о овом питању.

Тако је број „Рада“, елитног гласила интелектуалаца блиских земљорадницима и социјалистима, од 20. априла 1927. био забрањен, а његов уредник кажњен затвором од месец дана и новчаном глобом због чланка „Одлазе старци“. Образложење пресуде

⁸² Драгољуб Јовановић, *Политичке успомене*, Други том, „Сазнања“ 1997, стр. 23.

је било да је писац „ширио мржњу против државе, да је тражио ново уређење по угледу на Совјетску Русију“.⁸³ Када је „Рад“ доживео и пету забрану, привремено је основан нови лист под називом „Нерад“.⁸⁴ У свом првом броју донео је и један текст, пародију, под насловом „Опростићемо ти Русију“, у којем се руга делу југословенске политичке јавности, окупљене око режима који се изразито негативно односио према СССР-у, укључујући и одбијање његовог признавања. У том чланку се полемише о пангеричком односу актуелног режима према белим руским емигрантима у Југославији и, с друге стране, о црним и сивим тоновима којима се режимска штампа и јавно мњење односе према ситуацији у СССР-у.⁸⁵

О односу комуниста и социјалиста, с једне стране, и земљорадника, с друге стране, у оквиру српске (југословенске) левице двадесетих година говори Драгољуб Јовановић који каже да су на њихове трибине у Београду долазили и комунисти, који су покушавали да искористе тај простор за своје интересе. Јовановић каже да ни сами српски комунисти „нису били уверени да у

⁸³ Драгољуб Јовановић, *Политичке успомене*, Други том, „Сазнања“ 1997, стр. 25. Тако је у јубиларном броју Рада, који је обележио годишњицу излажења и штампан у чак 10.000 примерака, дата у афирмативном смислу анализа руске друштвене мисли још од XIX века о позитивном односу према раду. У претходном броју, у тексту Луке Јовановића афирмативно се говори о напорима совјета да унапреде пољопривреду. – из Д. Јовановића, 1997, стр. 29-30.

⁸⁴ „Рад“ је ипак ускоро наставио с излажењем.

⁸⁵ „Опростићемо јој што нам је послала само пола милиона својих избеглица, само неколико својих славних генерала и само једног Врангела, што нас је, услед благостања националне победе, узнемирила вестима о глади, о људима који једу земљу, о мајкама које бацају своју децу у воду, о гладној смрти пет милиона људи...Русија за нас управо не постоји. Али за љубав пепела царевог, можда ћемо се смиловати да јој приђемо, па и да признамо ‘тамо оне разбојнике’. Један од 789 или 987 услова за признање нове Русије биће да се болшевици извину г. Спалајковићу...”

Када је реч о критичком односу према положају белих емиграната из Русије тих година у Србији, Драгољуб Јовановић наводи у својим Политичким успоменама да су руски радници били повлашћени у тимочким рудницима, где су радили најлакше послове и од лекара Руса добијали лако боловање. Извор: Драгољуб Јовановић, *Политичке успомене*, Други том, „Сазнања“ 1997, стр. 28-29.

Совјетском Савезу више нема ни сиротиње, ни очајања, ни алкохолизма“. Велику пажњу левичарске јавности, а посебно комуниста јер је припадао њиховим симпатизерима, изазвало је крајем априла 1927. предавање Рајка Јовановића, који је пре тога боравио у СССР-у.⁸⁶ Велико интересовање је владало и за излагање Мирослава Крлеже, који је кратко боравио у СССР-у. И сам Драгољуб Јовановић је добио понуду крајем 1927. године да обиђе СССР. Његове дилеме о том питању показују извештаји друштвено-егзистенцијални ризик који су имали тадашњи југословенски интелектуалци ако се одлуче на такав гест у односу на владајући режим. Постојала је могућности да се изгуби државна служба у случају посете СССР-у, као и друге непријатности. Јовановић је, попут већине социјалиста тог времена, волео СССР, залагао се за његово признавање, али је у исто време био веома критичан према комунизму. Вести до којих се тада долазило у Југославији о стању у СССР-у, углавном приватним каналима до лидера земљорадника и социјалиста, изазивале су подељена мишљења. Јовановић је сматрао да ту има квалитетних ствари, али и лоших. „Могао сам да се залажем за Совјетски Савез, пошто другог ослонаца нисмо имали, а да ме правда то да сам говорио у доброј вери и не познавајући право стање.“

Крајем 1927. и почетком 1928. из кружока елите левичара некомуниста у СССР су у краћу посету отишли Мирослав Крлежа, Драгиша Васић, Влада Рибникар и вајар Сретен Стојановић. Они су по повратку у земљу о ономе шта су тамо видели објавили неколико радова. Крлежа је штампао свој рад „Излет у Русију“, Драгиша Васић је објавио у „Времени“ репортажу о свом путу, Рибникар је у „Политици“ објавио неколико чланака на ту тему, а неке радове је накнадно публиковао и Стојановић. Јовановић указује да је било видљиво извесно отопљавање режима према СССР-у и који је тражио шири ослонац у спољној политици. Улазак Радића у владу и његово претходно одрицање од републиканских начела поправило је, макар на средњи рок унутрашњополитичку ситуацију у земљи. Потписивање пакта с Француском и јачање Мале антанте били су извесни спољнополитички ослонци, превасходно према насртљивој

⁸⁶ Драгољуб Јовановић, *Политичке успомене*, Други том, „Сазнања“ 1997, стр. 51.

политици фашистичке Италије према Југославији. Међутим, нешто либералнији однос режима према индивидуалним контактима са СССР-ом и смањење друштвених санкција у том правцу, Јовановић види као жељу званичног Београда да се и у односу на Совјетску Русију смањи дистанца и потенцијално на дужи рок тражи могућност сарадње. „Ми смо се бојали Италије и Мађарске, а Бријан нас је помогао (мисли на потписани споразум-пакт Француске и Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца – примедба Д.П.). Чланом 4. Француска се обавезивала да ће код Друштва народа учинити све да се заштите интереси Југославије ако буде нападнута. То није било много, али је сама Мала антанта била још мања гаранција. Ништа друго нисмо имали. Режим као да је увиђао да може бити неке користи од било каквог додира са Совјетима, макар то долазило од левичара и неутралаца,“⁸⁷ О разлозима да се и поред тога није ништа конкретно чинило у правцу признавања СССР-а и успостављања пуних дипломатских односа с њим Јовановић каже: „Краљ Александар је одбијао да призна Совјетски Савез из многих разлога; најпре да се не замери царским генералима и другим знатним избеглицама, затим да се не истрчава испред Британије и Француске, па и кад су оне признале, да њима оставља бригу о нама, најзад што су га неки бели Руси уверавали да он може да наследи Романове на руском престолу. Али се лично никад није много изјашњавао против Москве. Чак се за време диктатуре хвалио да ‘доста ради са Совјетима, али преко Ататурка’“⁸⁸

О ставовима према СССР-у у Словенији сведочи нам писање њихове штампе из тог периода. Тако Драгољуб Јовановић наводи : „У „Словенцу“ од 7 новембра (1934. – напомена Д.П.) нашао сам чудноват чланак на два широка ступца: ‘Јеврејин – марксист влада у Русији’. Прва тврдња: Јевреји су најпре помагали мењшевике, али су се касније определили за бољшевике, као оштрије и као већу гаранцију

⁸⁷ Драгољуб Јовановић, *Политичке успомене*, Други том, „Сазнања“ 1997, стр. 71-72.

⁸⁸ Драгољуб Јовановић, *Политичке успомене*, Други том, „Сазнања“ 1997, стр. 72. Јовановић у наставку наводи да је Александрова спољашња политика била углавном добра, али у унутрашњој да је правио грешке, од чега је лична узурпација власти била све очигледнија и да је постепено „газио ка дикатури“.

да се неће поновити погроми против њих. Жељни освете над хришћанима, они су се све више ангажовали у револуционарном покрету. Док је 1903. био само један Јеврејин у врховном руководству бољшевичке партије, 1912. било их је већ пет, а 1917. осам. Клерикални лист се позивао на књигу *Руска револуција и Јевреји* Пасманика, бољшевика Јеврејина, који на стр. 150 каже да се 1917. Јевреји већ нису борили за своје народнојеврејске идеале, већ су постали 'прави представници руске моћи и спољни лик руске револуционарне воље'. На конгресу почетком 1917. од једанаест чланова председништва шесторица су били Јевреји. И за самог Лењина тврде да је полујеврејин по мајци, која се звала Бланк. То је за мене било ново. Знао сам да су Зиновјев, Каменев, Троцки и Александра Колонтај били Јевреји, али не и за Свердлов, Урицког, Јофеа. То се могло мислити за Ушлихта, али не и за Сокољникова. Није ме изненадило да је Ђержински био Пољак.⁸⁹

Односи у привредном смислу Краљевине Југославије и Совјетске Русије, били су преваходно оптерећени изостанком дипломатских односа, потом изостанком трговинског уговора две земље који би утро пут институционалној сарадњи. Отуда су трговински односи током двадесетих били слаби или су постојали у изузетно малом обиму, реално на нивоу статистичке грешке и мерила, испод промила укупне спољнотрговинске сарадње Краљевине Југославије, а било је година када готово уопште није постојала. Тако је 1923.год. извоз из Совјетске Русије у Краљевину Срба, Хрвата и Словенаца износио свега око 60.000 динара, што је 0,001% укупног југословенског увоза за ту годину.⁹⁰

⁸⁹ Драгољуб Јовановић, *Политичке успомене*, Трећи том, „Проповеди“, Београд, 1997, стр. 82.

⁹⁰ Живко Аврамовски, *Британци о Краљевини Југославији, 1921-1930*, Глобус, Загреб, 1986, стр. 206.

Други део

**ЈУГОСЛАВИЈА 1929-1935,
УНУТРАШЊА СТРУКТУРА,
СПОЉНА ПОЛИТИКА
(У КОНТЕКСТУ ЈУГОСЛОВЕНСКО-
СОВЈЕТСКИХ ОДНОСА)**

Други део тома Краљевина Југославија и СССР 1929-1935 превасходно се бави Краљевином Срба, Хрвата и Словенаца (Југославијом) и праћењем југословенско-совјетских односа. У првој глави се разматра унутрашњополитичка и друштвена ситуација у контексту југословенско-совјетских односа, а у другој глави њена међународна позиција.

Глава 1.

Југословенска диктатура

Предмет овог поглавља је период диктатуре, односно привремене суспензије парламентарног вишестраначја краља Александра Карађорђевића након иницијената из 1928. године. Дакле, након доношења Шестојануарске диктатуре 1929, тај период је потрајао све до 1935. када су одржани парламентарни избори у мају месецу. Током ових шест година, дошло је и до крупних промена у спољнополитичком окружењу Југославије, као што је и сама Совјетска Русија доживела извесне промене на унутрашњем и на спољном плану. Године 1929. још је функционисао версајски систем, Друштво народа и француска хегемонија у Европи, као и њен пресудан утицај на Југославију. Током следећих шест година то се мењало, нарочито када је почетком 1933. дошао на власт Хитлер у Немачкој. Совјетска Русија је и даље живела у једном аутократском систему, у коме је Стаљин повремено спроводио праве чистке, укључујући и обрачун с најближим сарадницима. Повремени таласи глади захватили би делове СССР-а и многи недостаци у његовом друштвеном и политичком уређењу били су веома видљиви. Земља је ипак ишла напред уз велике жртве радног становништва док је

село посебно трпело, остваривани су резултати у изградњи земље, посебно индустрије, али и путне, стамбене и комуналне инфраструктуре, масовне културе и спорта, описмењавања, урбанизације и електрификације, јачања оружаних снага. Светска економска криза на западу није захватила директно и СССР, што је значајно ојачало позицију совјета у међународним односима, али и престиж међу ширим слојевима становништва других земаља. Вести о Совјетској Русији су биле често противречне међу народима и земљама Европе; из углавном левичарских кругова некритички се инсистирало на постигнутим резултатима совјета у области индустријализације, електрификације, урбанизације, описмењавања и извесне имуности на последице светске економске кризе, тако видљиве у готово свим капиталистичким земљама. Десничари, али и значајан део јавног мњења тзв. политичког центра ширио је вести о повременим таласима глади у СССР-у који су односили и стотине хиљада жртава (индиректно, заједно с различитим болестима и таласима екстремне зиме и непогода, можда и милионе, нарочито када је био чувени „глодомор” почетком тридесетих у јужној Русији и Украјини), о аутократском уређењу земље, о чисткама које гутају неподобне, укључујући и део самог партијског и политичког врха које је елиминисао Стаљин.

Након доласка нациста на власт у Немачкој мења се ситуација у Европи. Француска пред конкретном опасношћу од немачког ревизионизма мења убрзано свој однос према Совјетској Русији о чему говори и војни пакт и споразуми који су склопљени са званичном Москвом 1934-1935. Улазак СССР-а у Друштво народа, његов утицај на грађански рат у Кини, помоћ одбрамбеним напорима Кинеза у односу на јапанску агресију, утицај на леве снаге у републиканској Шпанији, идеолошки утицај на организацију и деловање левог блока у Француској и низ других капиталистичких земаља, а посебно на противнике нацизма и фашизма у Европи, додатно је утицао на престиж СССР-а у светској јавности, што се односи и на Југославију. У случају Југославије много је значајно просовјетски став званичне Чехословачке, као и извесно отопљавање односа и међусобно признање на релацији Букурешт-Москва, с обзиром да је Мала антанта имала велику важност у спољној политици Југославије, али и у југословенском јавном мњењу у

целини. Краљевина Југославија је под личним режимом Александра Карађорђевића остала на већ прокламованим принципима традиционалног русофилства, што се посебно манифестовало у њеном покровитељском односу према руским избеглицама, показала је да је принципијелно непопустљива према могућности да призна СССР, иако су то већ до тада учиниле готово све европске земље и огромна већина суверених држава у свету. Стегнута диктатуром југословенска политичка јавност, кроз смањену слободу штампе овог периода, није у потпуности одражавала расположење већинског дела јавног мњења Југославије, посебно српских земаља. Југословенско јавно мњење, иако није било монолитно у односу према Совјетској Русији, већ веома подељено по различитим основама, током овог периода нешто је повећало своје интересовање, па чак и симпатије према СССР-у. Без обзира на то, под директним утицајем власти био је само део медија. У анализи писања веома престижне београдске „Политике“ налазимо критичан однос према Совјетској Русији, али и благонаклон у извесној мери. Заправо и сам југословенски режим је у овом периоду показивао постепено отопљавање свог става према СССР-у до те мере да се често постављало питање скорашњег међусобног признавања две државе (СССР-а и Краљевине Југославије). Када је у питању званични СССР и Коминтерна, ту се не може у потпуности ставити знак једнакости, бар не у формалном смислу. Управо је Коминтерна својим непопустљивим ставом у већем делу овог периода у односу на Краљевину Југославију као „версајску творевину и тамницу народа – великосрпске хегемоније“, утицала на део југословенске левице, посебно комунисте које је контролисала, отежавала могућност отопљавања односа на линији Москва - Београд.

Водеће политичке странке у Југославији су биле подељене у свом односу према СССР-у, мада те поделе нису биле екстремно изражене. И радикали и демократе су се одликовали русофилијом, али су демократе имале далеко више слуха за СССР као реалност и силу с којом треба сарађивати, док су радикали били блиски двору и своју русофилију манифестовали подршком белим Русима и избеглицама у земљи, док су према званичној Москви остали углавном резервисани и зазирали од комунистичке опасности. Хрватска сељачка странка није имала тако изражену русофилију из

разумљивих разлога, али је Мачек, за разлику од Радића, био далеко уздржанији у показивању симпатија према Совјетској Русији. Мачек је више био реал политичар, без претераних идеолошких уверења, а ни лично није имао симпатија према совјетима и општем словенству какве је имао Стјепан Радић. Земљорадници (земљорадничка странка и савези око њих) су имали посебних симпатија, делом и као русофили и као левичари, према самој Москви, задржавајући при том одређену критичност према болшевизму. Такве ставове је имао Јован Јовановић и Драгољуб Јовановић, док је знатно уздржанији био Гавриловић. У југословенским покрајинама, народним и религијским скупинама однос према Русији био је различит, тако да је у католичким срединама и међу муслиманским становништвом изостајала наглашена русофилија какву налазимо у широким слојевима православног живља ма где он живео, док је однос према совјетима био условљен политичким опредељењем. Тако су левичари имали више разумевања и симпатија за совјетски режим, што се посебно односи на комунисте који су деловали у илегалу. Њихови организацијски центри били су често ван земље (у Бечу и др.), а хијерархијски су подређени Коминтерни и њеном седишту у Москви.

Суспензија парламентаризма

Однос власти Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца према Совјетском Савезу, у периоду који је претходио успостављању Шестојануарске дикатуре, можемо сагледати у званичној изјави министра спољних послова Краљевине Југославије Нинка Перића од 20. марта 1927. године. „Наше држање према Савезу Совјетских Социјалистичких Република креће се између жеље да са великим руским народом имамо увек најинтимније и братске везе и неизвесности да ли је данашњи режим у Русији заиста консолидован, као и да ли је безопасан у својој агитацији за извесним режимом правно-економског поретка који сматрамо увек опасним по друштвени опстанак. И баш зато што нас руководи начело немешања у руске унутрашње ствари, морам изјавити да није лако доћи до закључка да је данашње стање у Русији довољно одређено и јасно да би могли донети одлуку о његовом признању. Ми ћемо посматрати и

пажљиво пратити догађаје, а Краљевска влада зна да ће наш народ поздравити дан када ће моћи успоставити са Русијом оне односе који су увек постојали.⁹¹ Интересантно је да су почетком 1928. из британског посланства у Београду писали извештај за Лондон „...Уопште мало је вероватно да ће ускоро доћи до признавања совјетске владе, мада се г. Маринковић, док је био у опозицији, залагао за тај корак. Откако је умро, г. Пашић, овдашње власти су много уздржаније у пружању финансијске и друге помоћи руским избеглицама.“⁹²

У извештају посланства Велике Британије у Београду за Лондон, почетком 1928. године, наводи се следеће: „У говору о спољној политици, одржаном у Скупштини 2 јануара, министар иностраних послова посветио је приличну пажњу питањима односа са Русијом. Ф. Маринковић је изјавио да је 1924. године настојао да успостави политичке односе са Совјетским Савезом, државом нарочитог типа, али да није имао успеха с обзиром да московска влада не признаје међународно јавно право, и није се могла наћи одговарајућа платформа за размену дипломатских представника. За време мајске посете чехословачке парламентарне делегације, др Крамар, бивши председник чехословачке владе, изјавио је да је дужност његове земље и Југославије да помогну Русији и допринесу њеном ослобађању од болшевичке тираније. Тада ће слободна и моћна Русија, наша мајка, преузети свету дужност ослобођења и уједињења Словена.“⁹³

Међутим, следеће 1929. год. британско посланство у Београду шаље допис својој влади да је мала шанса да ће Југославија у блиској

⁹¹ Говор који је др Нинко Перић, министар спољних послова Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца одржао у Скупштини приликом буџетске дебате, а објављен је у листу „Политика“ од 21. марта 1927. године,

⁹² Живко Аврамовски, *Британци о Краљевини Југославији, 1921-1931*, Глобус, Загреб, 1986, стр. 454.

⁹³ Живко Аврамовски, *Британци о Краљевини Југославији, 1921-1931*, Глобус, Загреб, 1986, стр. 523. У наставку извештаја британског посланства се наводи да „постоји сумња да болшевички агенти изазивају немире у Хрватској и у другим покрајинама и да комунизам, који добија на снази, прима подршку из Москве“. Такође се указује да је положај руских избеглица у Краљевини такав да им влада почиње ограничавати субвенције које је до тада давала. (Наведено дело, иста страна).

будућности обновити дипломатске односе са СССР-ом, чак и ако се Чехословачка буде ускоро одлучила на тај корак. То се наводи у вези са скупом Мале антанте у Чехословачкој те године на којем није договорено заједничко, за све три земље, успостављање дипломатских односа с Москвом. То је иначе био период изузетне кохезије земаља чланица Мале антанте као никада раније, што је подразумевало уску сарадњу и по спољнополитичким питањима.⁹⁴

Југословенско-совјетски односи у време Шестојануарске диктатуре, кроз совјетске (руске) архивске изворе

Ово потпоглавље је практично у потпуности рађено на основу совјетских и руских архивских извора. Изузеци су стенограми заседања Народне скупштине Краљевине Југославије где се одвијао какав-такав парламентарни живот, мада све до 1935. није било правих плуралних вишестраначких избора. У оквиру њега изабрали смо неколико излагања посланика која се односе и на СССР. Ту је и неколико цитата из „Политике“, а цитати из „Пролетера“ и неких других југословенских гласила и публицистике су икључиво дати из совјетских и руских извора које смо користили.

Завођење Шестојануарске диктатуре у Југославији затекло је односе СССР-а и Краљевине Југославије у лошем стању. Две земље нису успоставиле дипломатске односе, али много горе од тога је што је Коминтерна Југославију означила као „тамницу народа“, а тек за нијансу повољнији став је према њој имала совјетска држава. Истина, пораз Троцког и победа Стаљинове струје, у концепцијском смислу, давали су нешто бољу предиспозицију развоју односа између две земље, што је добило замајац јачањем нациста у Немачкој и доласком Хитлера на власт. Комунистичка партија Југославије и њени водећи кадрови су крајње непомирљиво гледали на југословенску власт, што

⁹⁴ Живко Аврамовски, *Браитанци о Краљевини Југославији, 1921-1931*, Глобус, Загреб, 1986, стр. 611. Наводи се да је у Чехословачкој у порасту комунистичка активност, што се у извештају приписује „активностима Москве“.

се најбоље може видети из дописа Милана Горкића совјетском врху, непосредно по завођењу диктатуре краља Александра Карађорђевића. Он 17. јануара говори о „реакционарно фашистичкој диктатури“ као „једној од највећих у историји апсолутних монархија.“ У даљем тексту он говори и о војној диктатури, националном угњетавању српске буржоазије, која је у лошим односима с добрим делом својих суседа на Балкану, у то се убрајају и Италија, Бугарска и Албанија, али збуњује што се ту нашла и Грчка. Он Краљевину Југославију сматра делом „антисовјетског блока“, што је познато претеривање врха КПЈ не само те већ и следеће године.⁹⁵ Горкић анализира политичку партијску сцену у Југославији и спремност на отпор новонасталом режиму. За Мачека каже да је у вези с краљем Александром, Прибићевић је представник крупног банкарства, а једино за Пернара с похвалом истиче да „је веран националној борби“, што јасно указује на загриженост значајног дела тадашњег врха КП Југославије у непомирљивим ставовима према властима у Београду, и чак њихову сарадњу с најрадикалнијом опозицијом у редовима хрватског националног елемента и других националних неспрских заједница у земљи. А управо у тим годинама се радикализује политичка опозиција у Југославији, јавља усташки покрет, његова сарадња с екстремним покретима других националних заједница у земљи (ВМРО; албански екстремистички покрети и др.). Горкић у закључку овог текста констатује да диктатура у Југославији неће бити кратка и да политичке странке неће моћи да пронађу никакав одговор на њу, већ је излаз у оружаном устанку народа, где комунисти имају своју прилику.⁹⁶

⁹⁵ Када је услед доласка нациста на власт у Немачкој, потом склапања француско-совјетског пакта и приближавања Мале антанте овом савезу, дошло до отопљавања генералног става Москве према Југославији, руководство КПЈ, претежно хрватски кадрови наставили су третирати југословенски владајући врх крајње негативно. То се одразило и на притиске и чистке Коминтерне и посебно совјетске партије и државе према овако непопустљивом ставу партије Југославије, посебно Горкића, Шмита и других.

⁹⁶ Документ „Из протокола собрания Югославского сектора КУНМЗ – доклад секретаря КИМ Милана Горкича о последствиях военного переворота в Югославии“, 17 января, 1929, *Москва-Сербия, Белград-Россия, сборник документов и материалов Том 4, Русско-сербские отношения 1917-1945. гг. Москва-Србија,*

Следећи документ важан за овај период је извештај органа Коминтерне о стању у Краљевини Југославији децембра 1929. год. који је потписао „Андреј“ (псеудоним) и који је посвећен стању у војсци и морнарици краљевске армије. У том извештају се говори о порасту незадовољства у војсци, где се киње припадници националних мањина, пре свега „Албанци, Македонци, Мађари и др“. Наводи се да је ауторитарност официра и подофицира према војницима изражена, укључујући и различите облике малтретирања.⁹⁷ Уз овај извештај информатора Коминтерне иде саопштење КП Југославије о стању у војсци и флоти са сличним закључцима. Наводи се важност да се организују партијске ћелије и сарадници у војсци, јер је то ударна снага режима, да „револуционари не могу много постићи без инфилтрације у војску.“⁹⁸

Да би се донекле разумео однос Коминтерне тих година према Краљевини Југославији, може се видети и из програма курсева студената полазника КУНМЗ, где је било речи о српској историји и југословенском питању у периоду 1928-1934. Док се први и други српски устанак третирају као национално ослободилачки и социјално револуционарни у односу на отоманског окупатора, то се у српској новијој историји даје акценат на буржоазији као главном класном елементу у друштву и све више носиоцу реакције. То се нарочито подвлачи од 1900. године, када се убрзано развија

Београд-Русија, Документа и материјали 1917-1945, књига 4, Руско-српски односи, 2017, стр. 339-341.

⁹⁷ Документ «Из записки информатора Коминтерна под псевдонимом *Андреј*, в Орготдел ИККИ о терроре, установившемся в Югославской армии по отношению к нацменшинствам, с приложением инструкции ЦК КП по агитроботе в арми и на флоте, 22 декабря 1929 года, Секретно, *Москва-Сербия, Белград-Россия, сборник документов и материалов Том 4, Русско-сербские отношения 1917-1945. гг. Москва-Србија, Београд-Русија*, Документа и материјали 1917-1945, књига 4, Руско-српски односи, 2017, стр. 340-342.

⁹⁸ Из инструкции для работы партийных организаций в армии и по флоте- ЦК КПЮ, РГАСПИ, Ф. 495. Оп. 25. Д. 1407. Л. 16. 66; *Москва-Сербия, Белград-Россия, сборник документов и материалов Том 4, Русско-сербские отношения 1917-1945. гг. Москва-Србија, Београд-Русија*, Документа и материјали 1917-1945, књига 4, Руско-српски односи, 2017, стр. 342.

индустрија. На курсевима током 1934. год. тема је Први светски рат и настанак Југославије. На Солунски процес припадницима Црне руке даје се невероватан осврт да је то покушај „приближавања Централним силама за које се веровало да имају веће шансе да добију рат.“. Настанак Југославије се идеолошки посматра као тежња српске буржазије (употребљава се распрострањен термин из хрватског језика „србијанска“) за хегемонијом, уз снажну подршку „француског империјализма“.⁹⁹ Бољшевици су доласком на власт у Русији изменили комплетну руску геополитику, третирали победнике из Версаја и тадашњи капиталистички систем (версајски) као главне противнике, чиме је руски најважнији партнер и савезник из Антанте током више деценија постао највећи противник. Краљевина Срба, Хрвата и Словенаца је у том контексту посматрана као француски савезник и део версајског система у источној и југоисточној Европи, односно противник, а поражене нације из Првог светског рата су за бољшевице и посебно Коминтерну постали савезници из прагматских разлога. Спољна политика СССР-а се у периоду до почетка тридесетих односила према пораженим силама из Првог светског рата с дозом сарадње и чак могућег интересног и уздржаног савезништва против версајског система, који се сматрао, као и његови носиоци, главним противником. У том правцу чак се и односи с Ватиканом, који се прилично скептично односио према версајском систему, могу сматрати комплексним и противречним.¹⁰⁰

Главни предавач на курсу Коминтерне за југословенске комунисте Андреј (псеудоним) је у оквиру својих излагања имао

⁹⁹ Документ: «Из учебной программы по истории родного края для студентов I-го курса КУНМЗ; подготовленной в соответствии с позицией Коминтерна по сербскому и югославнскому вопросам, 1928-1934. РГАСПИ, Ф. 529. Оп. 1. Д. 680. Л. 36, 60, 62-63, 65-66; *Москва-Сербия, Белград-Россия, сборник документов и материалов Том 4, Русско-сербские отношения 1917-1945. гг. Москва-Србија, Београд-Русија*, Документа и материјали 1917-1945, књига 4, Руско-српски односи, 2017, стр. 343-345.

¹⁰⁰ Е. С. Токарева, *Отношения СССР и Ватикана*, от переговоров ка разрыву 1922-1929, Москва, 1998. Иако је и 1930. у СССР-у било случајеви хапшења католичких свештеника, ти односи нису били крајње непријатељски и напети у читавом овом периоду, стр. 59.

предавања о стању у Краљевини Југославији, посебно о стању и фракцијским поделама у КП Југославије. Тако је идеологију интегралног југословенства након Шестојануарске диктатуре представио као нови облик деловања великосрпске хегемоније и српске буржоазије. Инсистирао је на економској експлоатацији осталих југословенских народа и хегемонији српске буржоазије. У оквиру КП Југославије означио је српске комунисте с др Симом Марковићем на челу као посебну фракцију. Њих је оптуживао да недовољно акцентирају српску хегемонију у оквиру Југославије.¹⁰¹

Описујући стање у Краљевини Југославији (Краљевини Срба, Хрвата и Словенаца), јануара и фебруара 1929, Милановић Драгомир Аврамовић, начелник дрвно-индустријског комбината из Перма (пореклом Србин) је након 18 година посетио земљу одакле потиче. Његов извештај о једномесечном боравку у Београду и Загребу за руководиоце Пермске области говори о друштвеној и политичкој сфери. Милановић се осврће на боравак југословенске делегације током јесени 1928. у СССР-у коју су сачињавали др Васић, Јовановић, Крлежа, Гавела, Димиријевић, Стојановић и др. што су ретки случајеви међусобне комуникације две традиционално пријатељске државе, које још нису успоставиле дипломатске односе. Где год је дошао, он је наишао на велико интересовање људи за догађаје и стање у Совјетској Русији. Пријатељство и наклоност људи које је од раније познавао, као и оних које је тада упознао, подвлачи као општи утисак свог једномесечног боравка. Милановић је веома критичан о стању друштва, пре свега у Београду и Србији. Наводи да Београд има око 300.000 становника, док по његовим сазнањима, главну београдску библиотеку посећује веома мали број људи (наводи да је свега 3600 људи у току године позајмило тек 47.000 књига). Питање је колико је тачан и одакле потиче податак који наводи Милановић. За једну кабинетску библиотеку у оквиру Универзитета један

¹⁰¹ Документ: «Из лекции преподавателя КУНМЗ Б.Н. Андреева Уклоны в КПЮ, и фракционной борьбе в партии и о правом уклоне у ней», 4 нвар 1930. г, РСАПИ. Ф.529. Оп. 1. Д. 680. Л. 147, 149, 152-154, 168-169. *Москва-Србия, Белград-Россия, сборник документов и материалов Том 4, Русско-сербские отношения 1917-1945. гг. Москва-Србија, Београд-Русија, Документа и материјали 1917-1945, књига 4, Руско-српски односи, 2017, стр. 346-348.*

професор му је навео да су само два студента наводно дошла за годину дана по књиге, што је податак у који се тешко може поверовати. Он даље наводи да је морал у Београду прилично слаб, велики број људи сатима седи по бифеима и кафанама, испија кафе, пива, вина, „трачајући и сплеткарећи“, уживајући у доколици. Омладина је под утицајем француске културе, девојке носе краће сукње по француској моди у жељи да флертују и упознају богатог будућег мужа. Омладина у Београду нема идеале и више циљеве. Милановић хвали изглед жена и девојака у Београду и Србији да су изузетно стасите, лепе и пријатне. Он далеко више хвале има за Загреб, за који каже да је чистији, лепши, под утицајем аустријског културног наслеђа.

Живот у Београду је по Милановићу скуп, па чак и виша чиновничка плата је недовољна за неки посебан луксуз. Отуда он указује на широко распрострањену корупцију. Описујући писање београдске штампе о Русији, он анализира лист „Време“ који често пише о глади и беди у Совјетској Русији. Милановић је у својим контактима у Србији и Југославији, како наводи у извештају, покушавао све да увери у стварни напредак у СССР-у, да су ствари боље него раније, чак и у односу на време царске Русије пре Великог рата, и да је нарочити напредак у култури и просвети. Милановић подвлачи да је свима причао да он није комунист, нити члан партије, али да верује у напредак совјетског друштва. При томе је набрајао успехе совјетских научника, књижевника, истраживачких експедиција и др. Такође, описао је повлашћен положај беле емиграције. У биоскопима се највише приказују немачки и амерички филмови, али има доста и совјетских. Наводи да се широм Југославије приказује филм „Велика Русија“ који приказује царски период, те да се многи питају коју државу представља овај филм.¹⁰²

¹⁰² «Из отчета, представленного в ВОКС начальником лесоустроительных работ 2-го района Уралской области Драгомйром Миловановичем, о результатах месячного пребывания в Югославии и о перспективах налаживиания культурных конатктов с югославской интеллигенцией, 20 марта 1929 г. Пермь, Москва-Сербия, Белград-Россия, сборник документов и материалов Том 4, Русско-сербские отношения 1917-1945. гг. Москва-Србија, Београд-Русија, Документа и материјали 1917-1945, књига 4, Руско-српски односи, 2017, стр. 389-396.

Милановић је држао предавања на Београдском универзитету на тему „Природа и људи приполарне Русије” о регији руског севера. Из изештаја у вези с тим трибинама видимо велико интересовање студената и осталог грађанства за та предавања у Београду.¹⁰³ Милановић даје списак већег броја аутора у Србији и Југославији који објављују радове о Русији, где доминирају медицинске наука, али и публицистика, шумарство и др.¹⁰⁴

У прилично детаљном извештају о стању у Краљевини, Милановић, вероватно и из идеолошких разлога, даје крупне замерке стању у политичкој сфери. То се пре свега односи на управо успостављену Шестојануарску диктатуру, за коју каже да потире утисак о деценији релативно подношљиве парламентарне борбе у земљи. Шестојануарску диктатуру он упоређује с Муслонијевим „новим путем”. Указује на мук других народа након тог чина. Политичари блиски властима попут Корошеца, Максимовића, Мехмеда Спаха, Узуновића су потпуно подређени краљевој вољи да влада и контролише све токове у земљи.

Краљевина Срба, Хрвата и Словенаца (Југославија) и СССР нису ни у овом периоду успоставили званичне дипломатске односе, мада је између две земље било контаката различитим поводима. Велику пажњу јавности у обе земље је изазвала достава Пушкинове свеске необјављене поезије, која је пронађена у Београду, у породици антиквара Обрадовића. Миодраг Обрадовић је своје откриће о вредној свесци, збирци необјављене Пушкинове поезије, поверио

¹⁰³ Заметка Лекција о Русији в Белградском универзитете, из сербской газеты, переведенная Драгомиром Миловановичем, 15 февраля 1929., «Москва-Сербия, Белград-Россия, сборник документов и материалов Том 4, Русско-сербские отношения 1917-1945. гг. Москва-Србија, Београд-Русија, Документа и материјали 1917-1945, књига 4, Руско-српски односи, 2017, стр. 397.

¹⁰⁴ Информация направленная в ВОКС Драгомиром Миловановичем по результатам его поездки в Югославию, о возможности налаживания обмена научной и художественной литературой с югославскими учеными и литераторами, 25 марта 1929 г. Пермь, 25 марта 1929, Пермь, «Москва-Сербия, Белград-Россия, сборник документов и материалов Том 4, Русско-сербские отношения 1917-1945. гг. Москва-Србија, Београд-Русија, Документа и материјали 1917-1945, књига 4, Руско-српски односи, 2017, стр. 397.

професору Ивану Максимовићу, стручњаку за књижевност и познаваоцу Пушкиновог дела, који је уз помоћ колега потврдио огроман значај ове Пушкинове збирке. Потом се ступило у контакт са совјетским Министарством културе, совјетском Академијом, Националним музејом у Лењинграду. У овај случај укључио се и директор Националног музеја из Москве Бонч-Брусевич који је након добијања снимака и копија појединих делова ове збирке схватио о каквој се уметничкој вредности ради.¹⁰⁵

Бонч-Брусевич је био један од најближих Лењинових сарадника, а потом се повукао из политике и својим великим политичким и културним престижом водио Централни музеј СССР-а везан за Министарство културе. У овом случају он је у директној комуникацији с антикваром Обрадовићем и Максимовићем убрзао откуп Пушкинове необјављене збирке поезије за прилично велику суму новца (тадашњих 1500 америчких долара), који је Обрадовићу исплаћен у совјетској амбасади у Паризу, пошто је збирку лично донео и у пратњи југословенског дипломате. Београдска „Политика“ је о овоме објавила два шира чланка.

Паралелно с овим великим трансфером који је у јавности био посебно запажен, јер су обе стране изражавале спремност у својој преписци и текстовима у штампи да се трансфер оствари, јер је то и морална обавеза између два словенска народа, да случајно ова важна реликвија не би пала у руке неком америчком бизнисмену и сл., који

¹⁰⁵ Документа: Писмо В. Д. Бонч-Брусевича Иванову Максимовичу о сагласии оплатити поупку пушкинской рукописи стихов в валюте, оговореной владельцем, 14 ноября, 1933. г. гоорд Москваб стр. 412-413; Из писъма Йована Максимовича В. Д. Бонч-Брусевичу – о предложении сделать страховой экземпляр (фотокопию) с рукописи А. С. Пушкина с перечисленцем лиц и организаций в Югославии, с помощью которых можно выйти на след рукописей русских писателей, находящихся за рубежом, 21 ноября 1933. г. горад Белград; стр. 414., Писъмо Йована Максимовича и Миодрага Обрадовича В. Д. Бонч-Брусевичу об окончательной стимости рукописи пушкинских стихотворений и месте ее выплаты владельцам, 25 ноября 1933. г. горад Белград, «Москва-Сербия, Белград-Россия, сборник документов и материалов Том 4, Русско-сербские отношения 1917-1945. гг. Москва-Србија, Београд-Русија, Документа и материјали 1917-1945, књига 4, Руско-српски односи, 2017, стр 418.

врло мало полаже на њену ширу уметничку вредност, остварено је ускоро још неколико продаја документације, писама и збирки које су углавном бели Руси донели у Југославију претходних година и које су на различите начине долазиле у посед антиквара. Тако је врло запажена била продаја збирке писама Тургенјева, збирке стихова Љермонтова и др.¹⁰⁶ Власник највећег дела ове збирке је био Јурије Штирмер, син последњег председника владе царске Русије, који се настанио у Земуну.¹⁰⁷

О званичним односима Краљевине Југославије (Срба, Хрвата и Словенаца) и СССР-а у првим година диктатуре краља Александра може говорити и кратак запис из службеног дипломатског дневника совјетског посланика у Аустрији Јуренева о сусрету који је имао с тамошњим југословенским послаником Ангелиновићем. Приликом једног дипломатског сусрета октобра 1930. у Бечу био је присутан и

¹⁰⁶ Письмо В. Д. Бонч-Бруевича полпреду СССР в Болгарии Ф. Ф. Раскольникову с просьбой провести переговоры с белградским антикварным магазином о реальной стоимости выставленной на продажу коллекции автографов с приложением перечня предлагаемых документов, 15 апреля 1936. г. город Москва, стр. 434; Перечень документов, выставленных на продажу белградским книжным магазином Акционерного общества Полет, с указанием их стоимости, 17 января 1936. г. город, Белград, стр. 434, Москва-Сербия, Белград-Россия, сборник документов и материалов Том 4, Русско-сербские отношения 1917-1945. гг. Москва-Србија, Београд-Русија, Документа и материјали 1917-1945, књига 4, Руско-српски односи, 2017,

¹⁰⁷ Политика од 4. фебруара 1935, «Нова литературна налазишта у Београду; пронађена колекција рукописа Тургенјева и других руских и иностраних писаца»; Из писъма В. Д. Бонч-Бруевича Ф. Ф. Раскольникову – напоминание о предложении белградских антикваров Акционерного общества Полет, 9 мая 1936. г. горад Москва, стр. 435; Письмо В. Д. Бонч-Бруевича Ф. Ф. Раскольникову в ответ на телеграмму о достигнутой договоренности с белградскими антикварами и о решении финансовых вопросов, связанных с приобретением автографов, 14 июня 1936. г. горад Москва, стр. 436; Из писъма В. Д. Бонч-Бруевича полпреда СССР в Болгарии Ф. Ф. Раскольникова В. Д. Бонч-Бруевичу – об отправке в ГЛМ коллекции автографов, приобретенных у белградских антикваров, 30 июня 1936. г. горад Софи, стр. 437; Москва-Сербия, Белград-Россия, сборник документов и материалов Том 4, Русско-сербские отношения 1917-1945. гг. Москва-Србија, Београд-Русија, Документа и материјали 1917-1945, књига 4, Руско-српски односи, 2017.

Ангелиновић који се обратио совјетском посланику Јуреневу критикујући писање совјетске штампе о догађајима у Трсту претходног месеца. У Трсту је био судски процес групи сељака Словенаца које су италијанске власти оптужиле на основу различитих политичких ставова. Јуренев је одговорио Ангелиновићу да Југославија учествује у практично свим међународним комбинацијама тих година против СССР.¹⁰⁸

Далеко боља атмосфера у сусрету дипломатских представника две земље, које нису имале дипломатске односе био је 4. фебруара 1933. У Прагу између југословенског посланика Гризогона и совјетског посланика Аросева. Сусрет се одиграо на молбу Гризогона, уз посредство аустријског посланика у Чехословачкој. Гризогоно је уверавао совјетског посланика, како је то овај записао у свом извештају Москви, да ће југословенске власти ускоро покренути питање успоставе међусобних дипломатских односа. Такође се интересовао за стање у СССР-у и политику Москве.¹⁰⁹

У Женеви у оквиру Друштва народа приликом закључења споразума о ненападању и дефиницији нападача, размењено је више телеграма совјетске и српске дипломатије, које смо нашли у збирци докумената Совјетско –југословенски односи, објављеној 1992. године у Москви. Нарочито је био активан совјетски посланик у Прагу Аросев у комуникацији с Бенешом и низом других дипломата, укључујући и сусрет с југословенским послаником. Проблем је био и

¹⁰⁸ Документ, «Из дневника полномочного представителя СССР в Австрии, К. К. Юренева: о беседе с послаником Югославии Б. Ангелиновичем, о советско-югославских отношениях», 20 октября 1930, *Советско-Югославские отношения 1918-1941*. сборник документов и материалов, В. В. Зеленин, Михайло Апостольски, В. Д. Козлитин, Р. И. Парадизова, Наука, Москва 1992. стр. 248.; Иначе у вези с овим совјетска Правда је писала о суђењу Словенцима у Трсту 30.августа, 2. и 9. септембра, а Известија 3. и 14. септембра 1930, у ДВП СССР. Т. XIII. стр. 585-586

¹⁰⁹ Документ, «Из дневника полномочного представителя СССР в Чехословакии А. Я. Аросева: о беседе с посланником Югославии в Праге Гризогоно по вопросу советско-гославских отношения», *Советско-Югославские отношения 1917-1941*. сборник документов и материалов, В. В. Зеленин, Михайло Апостольски, В. Д. Козлитин, Р. И. Парадизова, Наука, Москва 1992. стр. 258.

питање Бесарабије, јер СССР није признао тој покрајини припајање Румунији.¹¹⁰ Када је почео скуп у Женеви, званична Москва је послала сагласност свом представнику Литвинову да с Малом антантом закључи пакт о ненападању, у условима да се та спорна питања ставе у други план и постигне међусобно признање све три њене чланице.¹¹¹

Када је најзад закључен споразум о дефиницији нападача 4. јула 1933. то је био мултилатерални споразум којим, између осталог, Југославија и СССР се *de facto* признају. Споразум је постигнут између СССР-а и чланица Мале антанте Чехословачке, Југославије и Румуније којима се придружила и Турска. У име Југославије споразум је потписао Ђурић, посланик Југославије у Лондону, у име СССР-а Литвинов, министар спољних послова, (у име Чехословачке председник републике Масарик, у име Румуније Титулеску, министар спољних послова и у име Турске њен посланик у Лондону). Споразум јасно дефинише мирољубиву политику и осуду агресора у конкретним ситуацијама агресије на другу земљу, поморске блокаде и сл.¹¹²

Колики је значај за совјетску страну био овај споразум види се из излагања министра за спољне послове Литвинова на заседању

¹¹⁰ У питању је низ докумената од којих издвајамо «Телеграма полномочного представителя СССР в Чехословакии А. Я. Аросева в НКВД СССР о сообщении Э. Бенеша относительно намерении Малоля Антантс подписать с СССР пакт по ненападению и о возможности установления дипломатических отношений в СССР, 7 марта 1933», *Советско-Югославские отношения 1917-1941*. сборник документов и материалов, В. В Зеленин, Михайло Апостольски, В. Д. Козлитин, Р. И. Парадизова, Наука, Москва 1992. стр. 258-259.

¹¹¹ Документ, «Из телеграммы заместника наркома по иностранным делам СССР Н. Н. Крестинского представителю Советской делегации на Мирово экономической конференции в Лондоне М. М. Литвинову: о сагласности СССР заключить с Малой Антантой один общий пакт о ненападении, 16. июня 1933.», *Советско-Югославские отношения 1917-1941*. сборник документов и материалов, В. В Зеленин, Михайло Апостольски, В. Д. Козлитин, Р. И. Парадизова, Наука, Москва 1992. стр. 261.

¹¹² Документ, «Конвенция относительно определения агрессии (между СССР, Румынией, Чехословакией, Турцией, и Югославией, 4 июля, 1933. г.», *Советско-Югославские отношения 1917-1941*. сборник документов и материалов, В. В Зеленин, Михайло Апостольски, В. Д. Козлитин, Р. И. Парадизова, Наука, Москва 1992. стр. 263-264.

Централног извршног комитета СССР-а 29. децембра. Он је навео да је то велики успех совјетске дипломатије, јер су три државе које још увек нису у потпуности успоставиле дипломатске односе са СССР-ом, а Румунија чак има територијални спор (Бесарабија коју Москва не признаје као део Румуније) подржале совјетски предлог дефиниције нападача. То је и важан корак ка миру и успостављању подношљивих односа у Европи, упркос разликама које постоје између земаља о више питања.¹¹³

Најзад када се очекивало у јуну успостављање пуних дипломатских односа све три чланице Мале антанте са СССР-ом, дошло је до деликатног тренутка: на тражење министра спољних послова Јефтића краљ Александар није потврдно одговорио. Исти захтев министра спољних послова Румуније Титулескуа румунски краљ Карол је потврдио. Пошто је и Чехословачка дала сагласност, једино Југославија није имала потврду тог чина. Литвинов о томе обавештава своју владу 7. јуна. Указује да ће Бенеш покушати да прибави сагласност Југославије до септембра, а да је дотле могуће да Чехословачка и Румунија самостално успоставе дипломатске односе с Москвом.¹¹⁴

Осмог јуна Литвинов јавља Москви да је разговарао с Бенешом који је већ припремио дипломату Павла за опуномоћеног посланика Чехословачке у Москви, да Бенеш жели што тешње односе са СССР-ом, као и с Француском. Истовремено указује и да је Румунија

¹¹³ Документ, «Из вступлення наркома по иностранным делам СССР М. М. Литвинова на IV сессии ЦИК СССР 6-го созыва: о значении конвенции подписанной СССР со странами Малой Антанты и Турцией, об определеннии агрессии» 29 декабря, 1933. г. *Советско-Югославские отношения 1917-1941*. сборник документов и материалов, В. В. Зеленин, Михайло Апостольски, В. Д. Козлитин, Р. И. Парадизова, Наука, Москва 1992. стр. 270.

¹¹⁴ Документ, «Телеграмма наркома по иностранным делам, СССР М. М. Литвинова в НКВД СССР об отказе Югославии и согласии Чехословакии и Румынии восстановить дипломатические отношения с СССР», 7 июня 1934, *Советско-Югославские отношения 1917-1941*. сборник документов и материалов, В. В. Зеленин, Михайло Апостольски, В. Д. Козлитин, Р. И. Парадизова, Наука, Москва 1992. стр. 271.

спремна за такав чин, да Јефтић, југословенски министар спољних послова дели такав став и покушава да добије сагласност Београда.¹¹⁵

Једанаестог јуна ТАСС је известио о рекацијама јавног мњења у Југославији, након што су Чехословачка и Румунија успоставиле дипломатске односе са СССР-ом, а званични Београд је то за сада одбио да учини. У београдским политичким круговима за такав чин се највише оптужују „антисовјетски кругови у Београду“, мада није наведено прецизније о коме је реч.¹¹⁶ Вероватно се мисли на белу емиграцију, руску антисовјетску емиграцију или на неке конзервативне кругове, можда чак на двор и краља.

Из извештаја Литвинова од 27. јуна потпуно је јасно да је краљ Александар Карађорђевић стопирао успостављање дипломатских односа с Москвом, а да је министар спољних послова Јефтић био потпуно спреман да прихвати такав чин у Женеви да није било тог вета. Бенеш и Титулеску су претходних месеци радили у том правцу да све чланице Мале антанте успоставе дипломатске односе са СССР-ом, али је резултат изостао, па су Праг и Букурешт то билатерално урадили с Москвом. У предстојећем периоду видеће се када ће Југославија бити спремна за тај чин.¹¹⁷

¹¹⁵ Документ, «Из телеграммы наркома по иностранным делам, СССР М. М. Литвинова в НКВД СССР о восстановлении отношений со странами Малой Антанты», 8. июня, 1934, г. *Советско-Югославские отношения 1917-1941*. сборник документов и материалов, В. В. Зеленин, Михайло Апостольски, В. Д. Козлитин, Р. И. Парадизова, Наука, Москва 1992. стр. 272.

¹¹⁶ Документ, «Сообщение ТАСС из Вены о позиции югославской общественности в связи с задержкой нормализации отношений между Югославией и СССР», 11 июня, 1934. г. *Советско-Югославские отношения 1917-1941*. сборник документов и материалов, В. В. Зеленин, Михайло Апостольски, В. Д. Козлитин, Р. И. Парадизова, Наука, Москва 1992. стр. 272

¹¹⁷ Документ, «Из письма наркома по иностранным делам, СССР М. М. Литвинова полномочному представителю СССР в Италии В. П. Потемкину: о несогласии короля Югославии установить дипломатические отношения с Советским Союзом», 27 июня, 1934. г. *Советско-Югославские отношения 1917-1941*. сборник документов и материалов, В. В. Зеленин, Михайло Апостольски, В. Д. Козлитин, Р. И. Парадизова, Наука, Москва 1992. стр. 273.

Лист „Пролетер“ је жестоко осудио одустајање југословенске делегације у последњем тренутку у Женеви да заједно с осталим чланицама Мале антанте успостави пуне дипломатске односе са СССР-ом, већ је тај чин одгођен. У августовском броју говори се о великосрпској фашистичкој власти која је одустала од тога чина у последњем тренутку. Одлучно се тражи да се успоставе пуни дипломатски односи у најскорије време.¹¹⁸ Одлука југословенске стране, пре свега самог краља Александра Карађорђевића, у правцу спремности, паралелно са видним процесом отопљавања на релацији две земље (Југославије и СССР), да се не успоставе и потпуни дипломатски и трговински односи, што је спречено у Женеви у јуну, није дефинитивна, већ је то један узлазни процес што је показало и гласање у Друштву народа у септембру, када је Краљевина Југославија гласала за да СССР буде примљен у пуно чланство најважније међународне организације тог времена. Гласао је лично министар спољних послова Јефтић, а из телеграма представника СССР-а на том заседању приметно је задовољство тим чином.¹¹⁹

Када је дошло до атентата у Марсеју и убиства краља Александра и министра спољних послова Француске Бартуа, у Друштву народа је разматрана жалба Југославије, уз сагласност Француске, пре свега на Мађарску и неке друге факторе да су помогли извршење атентата. Литвинов као представник СССР-а је у дужем излагању, уз ограђивање, начелно подржао захтев Југославије да се испитају наводи и околности и стане на пут међународном тероризму. У исто време индиректно се осврнуо и на „све облике међународног

¹¹⁸ Документ, „Призыв газетс Пролетер к рабочим и крестъянам Югославий добиватъся установления дипломатическим отношеннй с Советским Союзом“, август 1934. г. *Советско-Югославские отношения 1917-1941*. сборник документов и материалов, В. В Зеленин, Михайло Апостольски, В. Д. Козлитин, Р. И. Парадизова, Наука, Москва 1992. стр. 274

¹¹⁹ Документ, „Телеграмма делегатов XV Ассамблеи Лиги наций правительству СССР о приглашенни СССР вступить в Лигу наций“, 15. септембра, 1934. г. *Советско-Югославские отношения 1917-1941*. сборник документов и материалов, В. В Зеленин, Михайло Апостольски, В. Д. Козлитин, Р. И. Парадизова, Наука, Москва 1992. стр. 275.

тероризма“, алудирајући на делатности појединих белогардејских група широм Европе.¹²⁰

Дванаестог јануара 1935. У Женеви састали су се министар спољних послова Румуније Титулеску и његов колега на тој дужности у СССР-у Литвинов. У отвореном разговору Титулеску је указао на важност даљег приближавања Француске, Мале антанте и неких других земаља СССР-у и постизање договора о Источном партнерству. Он је указао да постоји жеља да Француска постигне споразум у том правцу и с Немачком, ради мира у Европи. Као важан фактор на том путу је да и Југославија успостави пуне дипломатске односе са СССР-ом. Литвинов о свему овоме обавештава Москву.¹²¹

Стари проблем између СССР-а и Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца у вези с такозваним Врангеловим златом био је за совјетску државу и даље актуелан, готово деценију од тих догађаја. То је био додатан проблем између две земље, што видимо из дописа заменика министра спољних послова Литвинова совјетском посланику у Турској од 15. октобра 1929. Литвинов указује на могућност посредовања Турске у том проблему, да је у питању више милиона рубаља у злату и другим вредностима које је однео Врангел и одакле се финансира бела емиграција. Уколико Југословени прихвате посредништво турских дипломата за разговоре о овом питању, Литвинов ће спремити меморандум.¹²²

¹²⁰ Документ, «Выступление наркома по иностранным делам, СССР М. М. Литвиннова, на заседании Совета Лиги наций 8 декабря 1934. го вопросу о теркоризме», *Советско-Югославские отношения 1917-1941*. сборник документов и материалов, В. В. Зеленин, Михайло Апостольски, В. Д. Козлитин, Р. И. Парадизова, Наука, Москва 1992. стр. 279-281.

¹²¹ Документ, «Телеграмма наркома по иностранным делам, СССР М. М. Литвиннова в НКВД СССР об отношении Малой Антанты и Восточном пакту и римским соглашениям и об условиях нормализации отношений между Югославией и СССР», 12 января, 1935. г. *Советско-Югославские отношения 1917-1941*. сборник документов и материалов, В. В. Зеленин, Михайло Апостольски, В. Д. Козлитин, Р. И. Парадизова, Наука, Москва 1992. стр. 284-285.

¹²² Документ, «Телеграмма заменика наркома по иностранным делам, СССР М. М. Литвиннова полномочному представителю СССР в Турции Я. З. Сурицу относительно турецкого посредничества по делу Петроградской судной

У совјетским архивима (данас у Русији) налазио се документ преведен на руски (оригинал је на српском језику) упозорења бана Дринске бановине од 25. јула 1930, у којем се упозорава на припрему комуниста да обележе 1. август – Дан большевичке акције. То би требало да буде израз солидарности са СССР-ом. Документ је обележен ознаком строго поверљиво.¹²³

Бела руска емиграција у Краљевини Југославији, посебно српским областима бројала је до 40.000 људи. Почетком тридесетих година њихов број је износио између 30.000 и 40.000, од чега у Београду 10.000. О томе говори текст Е. Захарове у Општинским новинама града Београда од 15. јануара 1930. године. У тексту се констатује да су након Октобарске револуције уследила три таласа беле емиграције, први већ у јесен 1918. када су се распламсале борбе у грађанском рату. Почетком 1919. долази до другог таласа, а у јесен 1920, паралелно с напуштањем Врангелових трупа полуострва Крим, више од 20.000 Руса долази у Југославију само у том таласу. Због евакуације читавих војних јединица, у Београду је било осетно више мушкараца белих Руса, него Русиња у приближном односу 3:2 (близу 6000 мушкараца и нешто мање од 4000 жена). Описујући стање руске емиграције у Београду, ауторка даје преглед образовног и културног домена. Почетком тридесетих година постојале су две руске гимназије: мушка (260 ученика) и женска (око 200 ученица). Ту је и дечја „припремна” школа са забавиштем, коју похађа око 180 деце. Веома су бројна руска друштва у Београду, Србији и Југославији, од културних до струковних, студентских, војних по гранама и др. Сверуски земски савез, Сверуски савез градова, Земгор су неке од кровних организација. Руски културни одбор повезује руске научнике, интелектуалце, новинаре. Посебан утицај елитни део руске

казны», октябрия 1929, г. *Советско-Югославские отношения 1917-1941*. сборник документов и материалов, В. В Зеленин, Михайло Апостольски, В. Д. Козлитин, Р. И. Парадизова, Наука, Москва 1992. стр. 241.

¹²³ Документ, «Циркулярное письмо королевской банской управы Дринской бановины, Югославии о запрещении празднования Дня 1 августа как коммунистического праздника, 25 июля 1930. г.» *Советско-Югославские отношения 1917-1941*. сборник документов и материалов, В. В Зеленин, Михайло Апостольски, В. Д. Козлитин, Р. И. Парадизова, Наука, Москва 1992. стр. 256.

емиграције имао је на Београдски универзитет, као и на Народно позориште. Од руских дневних листова у Београду континуирано је излазило „Ново време“ (Новоје времја), које уређује М. А. Суворин по угледу на славни петербуршки лист, који је водио његов отац. Београдски недељници су „Царски весник“ и „Војнички зборник“.¹²⁴

У оквиру бројних културних клубова и организација руске емиграције у Србији и Београду, посебно место је заузимало Друштво за очување чистоте руског језика у Југославији, у Хиландарској улици бр. 14. Оно је у овом периоду окупљало значајан део руских интелектуалаца, културних и јавних радника, представика других руских удружења у Србији и Југославији. Фебруара 1930. оно се обратило јавности једном врстом декларације за очување руског језика у Југославији, али је имало и шири значај за читаву руску емиграцију у Европи. У овој платформи се наводи да више милиона Руса сада живи ван своје отаџбине, у низу европских и ваневропских земаља. Рађају се млада покољења Руса који нису у свакодневном додиру с руским језиком и отаџбином, па постоји опасност да се руски језик којим говоре у оквиру породице и емиграције квари и меша с језицима других народа на подручјима на којима живе. Указује се да посебно млади уносе изразе и речи које нису део чистог руског језика, па је делатност овог друштва на ширењу свести о потреби очувања чистоте руског језика у новооасталим приликама у којима живи и делује руска емиграција.¹²⁵

О структури руске емиграције у Србији и Југославији сазнајемо из више докумената и записа тог периода. Кнегиња Јелена је имала посебан фонд и друштво за помоћ руским избеглицама, посебно породицама и сирочади погинулих руских ратника.¹²⁶ Српска

¹²⁴ Општинске новине, Службени орган општине града Београда, 15. јануар, 1930, стр. 80-83, чланак Е. Захарове.

¹²⁵ Документ: Правление Союза ревнителей чистоты русского языка в Югославии, Адрес Союза: Белград, Хиландарская, 14: Москва-Србија, Белград-Россија, б сборник документов и материалов Том 4, Русско-сербские отношения 1917-1945. гг. Москва-Србија, Београд-Русија, Документа и материјали 1917-1945, књига 4, Руско-српски односи, 2017, стр. 587-589.

¹²⁶ Документ: Јавни позив за помоћ Друштва за помоћ породицама и сирочади погинулих руских ратника под високом заштитом Њ. К. В. Кнегиње Јелене,

списатељица Марија Илић-Агапова објавила је низ радова који су се бавили социјалном позицијом руске емиграције у Београду, Србији и Југославији. То се посебно односило на социјално угрожене слојеве, осветљен је живот руске заједнице, њена међусобна солидарност, блискост са српским народом и егзистеницијални изазови међуратног периода, посебно почетком тридесетих година и у време економске кризе.¹²⁷ Догађај од ширег друштвеног значаја била је свечана сахрана на Новом гробљу у Београду маја 1935. посмртних остатака руских ратника изгинулих у одбрани Београда и на Солунском фронту 1914-1918.¹²⁸

Из извештаја о стању руске емиграције у Југославији који је написао члан државне комисије Краљевине Југославије С. Н. Смирнов 1936. године, видимо значајне промене након смрти краља Александра и доласка на власт кнеза Павла као првог намесника и Милана Стојадиновића, председника владе. У релативно кратком року од годину дана долази до наглог смањења већине субвенција и права које је уживала руска заједница у Југославији у односу на претходни период од деценију и по. Тако се државна субвенција за одређене категорије руских избеглица смањила у року од неколико година од око 400 динара на два до три пута мању суму на месечном нивоу. У овом извештају се наводи да су и услови привређивања

Београд, 22. април, 1932, г. Москва-Србија, Белград-Россија, б сборник докуменгов и материалов Том 4, Руско-сербские отношения 1917-1945. гг. Москва-Србија, Београд-Русија, Документа и материјали 1917-1945, књига 4, Руско-српски односи, 2017, стр. 603-604.

¹²⁷ Марија Илић-Агапова «Скице из живота руске емиграције», Москва-Србија, Белград-Россија, сборник докуменгов и материалов Том 4, Руско-сербские отношения 1917-1945. гг. Москва-Србија, Београд-Русија, Документа и материјали 1917-1945, књига 4, Руско-српски односи, 2017, стр. 589-603.

¹²⁸ Чланак о свечаној сахрани на Новом гробљу посмртних остатака руских ратника изгинулих у одбрани Београда и на Солунском фронту 1914-1918. године, Београдске општинске новине, Службени орган општине града Београда, година 53, мај 1935, бр. 2, стране 328-331. Москва-Србија, Белград-Россија, сборник докуменгов и материалов Том 4, Руско-сербские отношения 1917-1945. гг. Москва-Србија, Београд-Русија, Документа и материјали 1917-1945, књига 4, Руско-српски односи, 2017, стр. 605-610.

доброг дела руских избеглица сада отежани, јер су у претходном периоду мушкарци, бивши војници белих обављали физичке послове (изградња пруга, у грађевинарству и сл.). Међутим, сада (средином тридесетих година, примедба Д.П.) су то махом људи у петој или шестој деценији живота, који нису стекли пензију и не могу више да раде физичке послове као у претходним годинама. Њихова стамбена питања често нису решавана, па је позиција доброг дела руских избеглица постала тежа него раније. У погледу руских школа на различитим нивоима у Југославији, Смирнов указује на постепено смањење њиховог и броја и капацитета. Од седам руских средњих школа тај број је спао на четири. Основних школа је било десет. Универзитет у Југославији је завршило закључно с 1935, дакле, за око деценију и по, око 1000 Руса, а још око 3000 Војну академију. Овом броју треба додати већи број Руса који су у Југославију дошли с факултетским образовањем. У том правцу је руска емиграција у Југославији одскакала у односу на друге мањинске групе својом натпросечном образованошћу и високим уделом у официрском кору. Више владиних тела и комисија у чијем су саставу били југословенски и руски чланови и даље је радило на културном, привредном и другом повезивању и делању руске заједнице у Југославији, посебно српским просторима.¹²⁹ У више градова у Југославији, посебно на српском простору, деловале су на нивоу општина или градова, руске организације и колоније.¹³⁰ Из финансијских планова по годиштима виде се издвајања за руске школе и организације.¹³¹

Руска емиграција је већ током двадесетих година у Европи, али и у неким областима Азије, организовала свој културни и научни

¹²⁹ Документ: Положение русской миграции в Югославии, член Государствене комиссии С. Н. Смирнов. 1936, Москва-Србија, Београд-Русија, Документа и материјали 1917-1945, књига 4, Руско-српски односи, 2017, стр. 610-620.

¹³⁰ Попис трошкова руских емигрантских колонија у Југославији Москва-Србија, Београд-Русија, Документа и материјали 1917-1945, књига 4, Руско-српски односи, 2017, стр.621-622.

¹³¹ Финансовый план учебного отдела Государственной комиссии на 1936-37, учебный год. с 1. IX 1936. (утвержден Государственной комиссией в заседании).

живот. У Прагу и Харбину (Манџурија) су основани правни факултети, народни универзитети у Београду, Софији, Риму, Прагу, академски савези у Прагу, Паризу, Београду. Руски научни институти су основани у Прагу, а потом септембра 1928. и у Београду. До почетка 1928. редовни чланови Руског института у Београду су могли бити само професори виших школа у Русији и Југославији, а потом и лица која су имали научни степен магистра и доктора. Број редовних чланова је био преко 50, као и приближно исти број сарадника. Током тридесетих година објављено је 17 свезака научног часописа овог института, чему треба додати и ванредна издања у неколико свезака. Током двадесетих година међу интелигенцијом руске емиграције у Југославији, преовладало је изразито антибољшевичко расположење, док су током тридесетих година ти ставови били умеренији, што је имало одраза и на рад и ставове Руског института у Београду.¹³²

Из документа од децембра 1929, који је написао А. Кариди, руководилац ВОКС-а, сумира се југословенско-совјетска културна сарадња. Наводи се да је 1928. године увезен из Југославије контингент књига, у коме су и радови Стојановића и Крлеже. У СССР-у је у сарадњи с ВОКС-ом формирана комисија за увоз књига из Југославије, а сарадници те комисије су врло угледни југословенски писци, лектори, новинари, јавни радници.¹³³ Из извештаја о раду ВОКС почетком марта 1930, наводи се да до 1928. године и није било озбиљнијег рада на културној сарадњи и повезивању Краљевине Југославије и СССР-а. За ВОКС се наводи да има важну улогу и због престижа људи који су у његовој управи попут Владимира Ћоровића, Богдана Поповића, Драгољуба Јовановића (који је, између осталог,

¹³² Елаборат о организацији и делатности Руског научног института у Београду, који је С. В. Троицки написао за Институт за историјска питања Управе за координацију рада научних института, Београд, 1950, Москва-Србија, Београд-Русија, Документа и материјали 1917-1945, књига 4, Руско-српски односи, 2017, стр. 628-633.

¹³³ Документ «Из доклада референта ВОКСА А. Кариди о советско-југославских културних везах» Советско-Југославские отношения 1918-1941. сборник документов и материалов, В. В. Зеленин, Михайло Апостольски, В. Д. Козлитин, Р. И. Парадизова, Наука, Москва 1992. стр. 242-243.

водио часопис „Рад“), потом Момчила Анастасијевића (ликовног критичара) и др. Постављају се и краткорочни циљеви деловања ВОКС-а у Краљевини Срба, Хрвата и Словенаца. Констатује се да су успостављени прво културни односи са Загребом као центром, потом и с Београдом. Планира се изградња библиотеке совјетских књига у Београду, организовање низа сусрета совјетских научних и културних делатника у Београду и Загребу, те повезивање с адекватном југословенском елитом. Планира се гостовање совјетских уметника у позориштима Београда и Загреба, као и унапређење приказивања совјетских филмова у југословенским културним центрима.¹³⁴

Из неколико докумената – дописа, записа и преписки референта ВОКС-а А. Каридија из 1929. године, видимо одјек југословенске културе у СССР-у. Ту су спискови књига које су преведене на руски језик, проширење управе ВОКС-а, поред наведених културних радника и на Густава Крклеца, Јашу Продановића, Ксенију Атанасијевић, Милана Кашанина и др.¹³⁵ Из спискова књига које су преведене тих година на руски језик и објављене у СССР-у или су добиле приказе, рецензије, већина је из словеначке и хрватске литературе.¹³⁶

Допис професора Београдског универзитета Н. Кошанина, такође ангажованог преко ВОКС-а, који наручује у име Ботаничког института из Београда, управо изашле књиге о флори и фауни појединих

¹³⁴ Документ «Отчет о работи ВОКС 1 јуна 1929. – 1 марта 1930», Советско-Југославские отношения 1918-1941. сборник документов и материалов, В. В Зеленин, Михайло Апостольски, В. Д. Козлитин, Р. И. Парадизова, Наука, Москва 1992. стр. 246

¹³⁵ Документ «Из доклада референта ВОКС А. Кариди: о советско-югославских культурных связях» б деакбрь, 1929. Советско-Југославские отношения 1918-1941. сборник документов и материалов, В. В Зеленин, Михайло Апостольски, В. Д. Козлитин, Р. И. Парадизова, Наука, Москва 1992. стр. 240.

¹³⁶ Приложение документов 193, Литература наордов Југославији в СССР (переводы, рецензии, статъи), Советско-Југославские отношения 1918-1941. сборник документов и материалов, В. В Зеленин, Михайло Апостольски, В. Д. Козлитин, Р. И. Парадизова, Наука, Москва 1992. стр. 240.

совјетских области, јуна 1929, што говори о значају ВОКС-а у повезивању југословенске и совјетске науке и културе тог периода.¹³⁷

Децембра 1929. године долази до потписивања сарадње између совјетског и југословенског Комсомола. Иако се ради о подружници неокомунистичке омладине блиске КП Југославије у тексту се говори о „непартијској” сарадњи омладине две земље. Сама разрада договора има претежно неполитички карактер, куповину трактора за рад представника омладине на колхозима у СССР-у, радне акције и сл.¹³⁸

Совјетски радници су се повремено јављали својим дописима југословенским колегама. Тако налазимо документ од 15. фебруара о обраћању делегата скупштине московске текстилне фабрике „Црвена радница” југословенским радницима о животу и деловању совјетских радница. У наизглед солидарном обраћању радника из струке, спомиње се „борба југословенских радника заједно са КП Југославије против војно фашистичке диктатуре”. У даљем тексту се говори о радним условима у СССР-у, плановима и др.¹³⁹

Обраћање партијске ћелије КП Југославије из казнионе у Сремској Митровици партијској организацији СССР-а у Уљановску и поздрав њиховом раду, од 12. фебруара 1929, сведочи о узору који је за југословенске комунисте имала Комунистичка партија СССР-а. Обраћање почиње са „поздрав из капиталистичке казнионе”, а

¹³⁷ Документ, «Письмо проф. Н. Кошанина из Института Ботанического сада Белградского университета ВОКС об обмене научными изданиями», 24 јуна, 1930. г. *Советско-Югославские отношения 1917-1941*. сборник документов и материалов, В. В. Зеленин, Михайло Апостольски, В. Д. Козлитин, Р. И. Парадизова, Наука, Москва 1992. стр. 232.

¹³⁸ Документ «Договор революционного Соревниования Комсомола с Югославским Комсомолом, Советско-Югославские отношения 1918-1941. сборник документов и материалов, В. В. Зеленин, Михайло Апостольски, В. Д. Козлитин, Р. И. Парадизова, Наука, Москва 1992. стр. 241.

¹³⁹ Документ, «Письмо делегатского собрания московской текстильной фабрики Красная работница Югославским работницам о жизни советских работниц», 15 февраль, 1930. г. *Советско-Югославские отношения 1918-1941*. сборник документов и материалов, В. В. Зеленин, Михайло Апостольски, В. Д. Козлитин, Р. И. Парадизова, Наука, Москва 1992. стр. 244-245.

завршава клицањем Коминтерни, вером у заједничку борбу и „до виђења”. („до свиданъя”).¹⁴⁰

Интересантан је допис сељака колхозника и радника из једног села у Киргизији југословенским кажњеницима у затвору у Пожаревцу од 4. августа 1932. године.¹⁴¹ Они у том писму детаљно описују своја достигнућа у управљању колхозом.

У тексту објављеном у листу „Пролетер” (гласило КП Југославије) наводе се делови из више писама совјетских људи, (института, колхозника, појединаца) у знак подршке политичким заточеницима у Југославији. Поред тога, наводе се успеси совјетског друштва тих година у привреди и општедруштвеним питањима, отварању школа и др. Посебно се апострофирају заточеници у Пожаревцу и Скопљу.¹⁴²

Совјетске дневне новине „Пролетерски пут” (Пролетарский путь) од 25. јула 1933. године извештавају о посети Уљановску и Самари групе од петнаест „хрватских радника (Југославија), електро, металске и текстилне делатности”. Новине пишу о слабој заради и условима рада југословенских радника уопште, те о честим штрајковима и повременим успесима тих обустава рада и протеста. Тако један од радника говори да је незапосленост велика, а наднице мале. Ради се од 10 до 16 часова дневно за 40 до 50 динара, а један хлеб кошта 20 динара. Репресалије режима се описују као

¹⁴⁰ Документ, Письмо политических заключенных каторжной тюрьмы Митровица в Каролевстве СХС Уљановской городской конференции МОПР-а об их вере в справедливое дело своей борьбы, 12 февраля 1929. г. *Советско-Югославские отношения 1917-1941*. сборник документов и материалов, В. В. Зеленин, Михайло Апостольски, В. Д. Козлитин, Р. И. Парадизова, Наука, Москва 1992. стр. 250.

¹⁴¹ Документ, Письмо колхозников, рабочих, и крестьян-единоличников села Беловодска в Киргизии политическим заключенным пожаревацкой тюрьмы в Югославии, 4 август, 1932. г., *Советско-Югославские отношения 1917-1941*. сборник документов и материалов, В. В. Зеленин, Михайло Апостольски, В. Д. Козлитин, Р. И. Парадизова, Наука, Москва 1992. стр.257.

¹⁴² Документ, «Выдержки из писем советских людей направленных политическим заключенным в Югославии, июнь 1933», *Советско-Югославские отношения 1917-1941*. сборник документов и материалов, В. В. Зеленин, Михайло Апостольски, В. Д. Козлитин, Р. И. Парадизова, Наука, Москва 1992. стр. 261-262.

фашистичке, много радника и комуниста је ухапшено, а има и убијених. Наводи се пример загребачког радничког листа „Радничко дело” који је забрањиван, а чак 53 његова сарадника ухапшена. Законско утемељење режим црпе из Закона о заштити државе.¹⁴³

Лист „Пролетер”, незванично гласило КП Југославије, у свом августовском броју 1933. коментарише постигнути споразум у Женеви о дефиницији нападача, где је Југославија *de facto* признала СССР. Начелно се поздравља тај чин и указује на неминовност успоставе дипломатских односа и да се то очекује од власти у Београду. Цитирајући споразум, указује се на нелогичност да Југославија држи на својој територији белогардејске снаге, њих и до 20.000 којима је индиректно доступно оружје и представљају претњу управо једној од потписница споразума – СССР-у. Поента текста је да „треба протерати Врангелове банде..”. За Штрандмана се каже да је посланик непостојеће земље, односно да је царска Русија одавно нестала. У самом Београду, по речима аутора овог текста, живи око 9000 Руса, краљица Марија и краљевска породица држе помен руском цару и његовој породици, имају фонд намењен руској емиграцији. Режим у Београду лист назива „великосрпским фашистичким...”. Дакле, иако је постигнут важан споразум са СССР-ом, он је тиме *de facto* признат и наговештена је потпуна успостава дипломатских односа, у политици Москве, због јачања нациста у Немачкој, приметно је омекшавање спољне политике и према Југославији. Лист „Пролетер” не одустаје од најтежег етикетирања владајућих структура у Београду. То је донекле разумљиво, имајући у виду забрану деловања КП Југославије, репресију режима према комунистима, као и идеолошку одбојност према совјетском режиму у Москви.¹⁴⁴

¹⁴³ Документ, «Сообщение газеты Пролетарский путь о пребывании в Ульяновске, делегации хорватских рабочих, 25 июля 1933», *Советско-Югославские отношения 1917-1941*. сборник документов и материалов, В. В. Зеленин, Михайло Апостольски, В. Д. Козлитин, Р. И. Парадизова, Наука, Москва 1992. стр. 263.

¹⁴⁴ Документ, «Статья в газете Пролетер, призывающая к изгнанию из Югославии врангеловцев и установлению дипломатических и торговых отношений с Советским Союзом». Август, 1933, *Советско-Югославские отношения 1917-1941*. сборник документов и материалов, В. В. Зеленин, Михайло Апостольски, В. Д. Козлитин, Р. И. Парадизова, Наука, Москва 1992. стр. 249.

„Македонско дело” је неокомунистички лист који је излазио у Бугарској и иностранству, а тајно се делио и у Македонији и региону. Он је био незванично гласило унутрашње македонске организације и излазио је на бугарском језику. У овом периоду био је преко пројекта Балканске федерације повезан с коминтерновском пропагандом. У броју од 10. августа 1931. он се позитивно односи према СССР-у и Коминтерни, а веома критички према властима у Југославији и Грчкој.¹⁴⁵

Из кратког дописа Централног комитета КП Југославије врху Комунистичке партије СССР-а од 27. јуна 1930, објављеног у Правди, наводи се да они делују у условима „белог терора” чији „фашисти истребљују” активисте КП Југославије. Даље се каже да се КП Југославије бори против капитуланата и с деснице и с левице и да се залаже за победу социјализма, не само у СССР-у, већ и целом свету.¹⁴⁶

У првој половини тридесетих година више пута се у различитим саопштењима и обраћањима југословенских комуниста устајало у одбрану СССР-а, посебно од потенцијалног напада удружених или дела „империјалистичких снага”. Након промена у међународним односима доласком нациста на власт у Немачкој, то је постепено слабило и готово утихнуло како се приближавао ратни расплет. Тако је крајем 1934. године један од главних закључака VI опште-југословенске седнице КП Југославије била „заштита СССР-а”.¹⁴⁷

¹⁴⁵ Документ, «Статъя в газете Македонско дело, с призывом к македонскому народу, воспрепятствовать развязыванию войны против Советского Союза, 10 августа, 1931. г.», *Советско-Югославские отношения 1917-1941*. сборник документов и материалов, В. В. Зеленин, Михайло Апостольски, В. Д. Козлитин, Р. И. Парадизова, Наука, Москва 1992. стр. 251-253.

¹⁴⁶ Документ, «Приветствие ЦК КПЮ XVI съезду ВКП». 27 июня 1930. г. *Советско-Югославские отношения 1917-1941*. сборник документов и материалов, В. В. Зеленин, Михайло Апостольски, В. Д. Козлитин, Р. И. Парадизова, Наука, Москва 1992. стр. 241.

¹⁴⁷ Документ, «Из резолюции Задачи партии и борьбы против империалистической войны, принятой VI общегославской конференцией КПЮ; Об активизации борьбы в защиту СССР», 23-25 декабря 1934, *Советско-Югославские отношения 1917-1941*. сборник документов и материалов, В. В. Зеленин, Михайло Апостольски, В. Д. Козлитин, Р. И. Парадизова, Наука, Москва 1992, стр. 282-283.

Велики подстрек за руску емиграцију и руски утицај у Краљевини Југославији, посебно Београду, било је отварање Руског дома у улици Кнегиње Наталије, априла 1933. године. Пун назив овог културног центра био је Руски дом императора Николаја II. Из доступне документације видимо да је још од оснивања овај објекат био домаћин великом броју стручних, научних и политичких скупова и трибина. Тако је током пролећа 1934. одржан већи број трибина од којих је посебно била запажена она од 5. марта „Међународна ситуација у Русији”. Професор Иван Иљин, уредник емигрантског „Руског звона” (Русский Колокол) одржао је више трибина током јесени 1934.¹⁴⁸

Национални музеј СССР-а послао је београдском Етнографском музеју више својих издања, превасходно оних која се односе на етничке групе и националне мањине у СССР-у, јануара 1930. године.¹⁴⁹

У Југославији је крајем 1934. и почетком 1935. гостовао познати совјетски пијаниста и композитор Прокофјев и одржао два концерта у Загребу и Београду. Током његовог боравка у Југославији предузете су мере његове заштите и кретања, о чему у совјетским архивима постоји записник југословенског Министарства унутрашњих послова. Није јасно да ли је само Министарство унутрашњих послова послало своја запажања у вези с тим совјетској страни, или је СССР дошао индиректним путем до докумената о кретању Прокофјева приликом боравка у Југославији, па су преведени на руски језик и архивирани. Пошто је на документу ознака „Секретно”, врло је вероватно да се до овог документа дошло накнадно. Интересантно је да је полиција бележила прецизно сваки контакт Прокофјева, чак и то кад је изашао из хотела, куда је ишао, кад се вратио и сл. Он се у

¹⁴⁸ Москва-Србија, Белград-Россија, сборник документов и материалов Том 4, Русско-сербские отношения 1917-1945. гг. Москва-Србија, Београд-Русија, Документа и материјали 1917-1945, књига 4, Руско-српски односи, 2017, стр. 687-690.

¹⁴⁹ Документ, «Писмо Государствениого централного музея народоведения ВОКС об обмене изданиями с Этнографическим музеем в Белграде, Москва 24 января, 1930, Советско-Югославские отношения 1917-1941. сборник документов и материалов, В. В. Зеленин, Михайло Апостольски, В. Д. Козлитин, Р. И. Парадизова, Наука, Москва 1992, стр. 244.

Загребу приватно сусрео, како се види из полицијске белешке, с водећим загребачким композиторима и пијанистима.¹⁵⁰

Универзитет у Загребу почетком 1934. године наручио је преко ВОКС-а више томова књига из едиције Научна литература СССР-а.¹⁵¹

О борби КП Југославије и југословенске левице против режима налазимо више докумената у совјетским архивама. Из дописа КП Југославије, објављеног у совјетској „Правди“ од 29. јуна 1930, констатује се „бели терор“, хапшења и прогон комуниста и њихових симпатизера, а рад у земљи је отежан, посебно након тзв. Шестојануарске диктатуре.¹⁵²

На седници Народне скупштине од 24. фебруара 1932, секретар скупштине др Драган Јевремовић износи бројне захтеве подносилаца из читаве земље о признавању (за службу и пензије) учешћа у ратним збивањима и војним службама у руској царској војсци. Међу подносиоцима захтева на основу имена видимо да има Срба, али и по неки Рус.¹⁵³

Посланик Салих Баљић је, говорећи на седници Народне скупштине 2. марта 1932. о економској ситуацији у свету и

¹⁵⁰ Документ, «Донесение отдела общей полиции Управы полиции Загреба о слежке за С. С. Прокофьевым», Секретно, 17 января, 1935. г. Советско-Югославские отношения 1917-1941. сборник документов и материалов, В. В. Зеленин, Михайло Апостольски, В. Д. Козлитин, Р. И. Парадизова, Наука, Москва 1992. стр.285.

¹⁵¹ Документ, „Письмо управляющего библиотекой Загребского университета ВОКС о полученни книги Научная литература СССР“, 10 февраля 1934, *Советско-Югославские отношения 1917-1941.* сборник документов и материалов, В. В. Зеленин, Михайло Апостольски, В. Д. Козлитин, Р. И. Парадизова, Наука, Москва 1992. стр.271.

¹⁵² Правда, 29 јуни, 1930. «Приветствие ЦК КПЮ XVI съезду ВКП» Советско-Югославские отношения 1918-1941. сборник документов и материалов, В. В. Зеленин, Михайло Апостольски, В. Д. Козлитин, Р. И. Парадизова, Наука, Москва 1992. стр. 246.

¹⁵³ *Стенограми Народне скупштине Краљевине Југославије*, Ванередни сазив, за 1931 и 1931. годину. Књига 1, Од I претходног до XIV редовног састанка, од 7. децембра 1931. до 26. фебруара 1932. године, Београд, Графички уметнички завод Планета, 1932, стр. 226.

последицама светске економске кризе, споменуо да совјетски дампиншки производи праве велики продор на међународном тржишту. „Руски је демпинг наумио, да потресе све нормалне грађанске темеље економског, социјалног и политичког живота у Европи, бацајући на светско тржиште производе чак испод цене коштања...“¹⁵⁴

На седници од 3. марта 1932. посланик Омер Кајмаковић је, говорећи о привредној ситуацији у свету и Краљевини Југославији споменуо и Совјетску Русију: „...Ви сад у Немачкој имате овакву ситуацију – исту социјалну структуру као и у Русији: нагомилани капитал, вакуум а на другој страни пролетаријат. То исто имате, господо, и у Русији, само с том разликом, што у Русији пролетери имају бар неку илузију, а у Немачкој ни тога нема, и баш због тога се у Немачкој и дешавају врло чести сукоби. Дакле, та социјална демократија у Немачкој, уништавајући тај средњи сталеж, она је отсекла грану, на којој је и она могла да седи...“¹⁵⁵

Суспензија парламентаризма која је настала Шестојануарском диктатуром краља Александра, потрајала је приближно све до почетка 1935. године. У овом периоду политичке одлуке у земљи су биле у највећем концентрисане око двора и самог краља Александра Карађорђевића који је имао великог утицаја и на кадровска решења у Влади и личност самог премијера. Шестојануарска диктатура је донесена ради превазилажења унутрашњополитичких сукоба у земљи, пре свега након атентата у Народној скупштини када су убијена браћа Радић. У сржи проблема су српско-хрватска политичка мимоилажења око уређења Југославије. Крупна грешка српске политике је заправо у читавом међуратном периоду до доласка

¹⁵⁴ *Стенограми Народне скупштине Краљевине Југославије*, Ванредни сазив, за 1931. и 1931. годину. Књига 1, Од I претходног до XIV редовног састанка, од 7. децембра 1931. до 26. фебруара 1932. године, Београд, Графички уметнички завод Планета, 1932, део Редовни састанак – 2. марта 1932., стр. 31.

¹⁵⁵ *Стенограми Народне скупштине Краљевине Југославије*, Ванредни сазив, за 1931 и 1931. годину. Књига 1, Од I претходног до XIV редовног састанка, од 7. децембра 1931. до 26. фебруара 1932. године, Београд, Графички уметнички завод Планета, 1932, XVIII редовни састанак – 3. марта 1932, стр. 67.

Драгише Цветковића на чело владе (када је могућност српске стране била далеко мања него у претходне две деценије), нарочито у периоду формирања Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца и доношења Видовданског Устава је инсистирање на унитарној држави. Што је најважније нити је та унитарна држава заиста била у интересу српског народа, нити је због тога вредело улазити у сукобе с већински опредељеним Хрватима који се никако нису могли сложити с концептом унитарне државе. Парадокс је да су хрватски политичари инсистирали на некој територијалној подели, дакле, извесним разграничењем између хрватских и српских земаља, да су управо српски политичари то одбијали, и то када је српска страна политички била изузетно надмоћна, када је етничка структура становништва била значајно повољнија него што ће то бити након геноцида над Србима почињеног у Независној држави Хрватској, послератних миграција и других облика промене структуре становништва на подручју западно од реке Дрине.

Краљ Александар, двор, као и значајан део владајуће политичке елите овог периода задржао је извесне резерве према Совјетској Русији, иако је ово био период њиховог додатног отопљавања. Ове владајуће структуре, посебно након јачања нациста и доласка Хитлера на власт, предвиђале су пораст улоге и значаја СССР-а у европској и светској политици. Они су прилично тактички и дозирали пратили напоре француске политике да се приближи Москви као противтежи доласка нациста на власт. Разлог је могао бити у преваходном оријентисању спољнополитичке концепције Београда на одбрану од притисака Италије. Француска је и даље сматрана за главни противтег у том правцу, али је с друге стране окретан поглед и према Немачкој. Немачка је у последњих неколико година владавине краља Александра третирана све више као важан спољнотрговински партнер, а потом и као могући противтег италијанским притисцима. Све већа приближавања Чехословачке, па и Румуније СССР-у и успостављање пуних односа значило је и превагу тог става у оквиру Мале антанте. Југославија се изузетно приближила таквом ставу, посебно током 1934. године, када је у Женеви у оквиру Друштва народа и потписан споразум о Дефинисању нападача, који су потписали и Краљевина Југославија и СССР, између осталих. У том правцу се може констатовати да је у периоду Шестојануарске

диктатуре дошло до приближавања дотле веома удаљених ставова Југославије и СССР-а. Победа Стаљина у унутрашњополитичким борбама у оквиру СССР-а, посебно елиминација Троцког, значила је у међународном контексту Москве давање предности умеренијој спољнополитичкој платформи у односу на алтернативни, поражени концепт ширења светске револуције.

На унутрашњем политичком и друштвеном плану диктатура је негативно утицала на каналисање демократског изражавања и јавног говора о Совјетској Русији. Забрањена КП Југославије и нетрпељив однос према Коминтерни негативно су утицали на однос нижих слојева, посебно радништва према југословенском режиму, а та конфликтна ситуација није погодовала зближавању званичног Београда и Москве. Диктатура је заострила српско-хрватске односе јер је инсистирала на „једном народу југословенском и три племена“, што је довело до пораста утицаја франковаца, па чак и усташа који су деловали у емиграцији. Значај Совјетске Русије, због њеног приличног имунитета на последице светске економске кризе је порастао, како у ширим масама и самој друштвеној елити, тако и међу самом политичком елитом и владајућој династији. Долазак нациста на власт у Немачкој, пријем СССР-а у Друштво народа и приближавање Москве Паризу и Прагу, побољшали су виђење совјета у редовима интелигенције и већег дела демократских снага у Југославији. Долазак кнеза Павла као првог намесника на место убијеног краља Александра није у суштини погодовао односима са СССР-ом, јер је покојни краљ био русофил, што се не би могло рећи за Павла, иако су обојица била обузета антикомунизмом.

На унутрашњој политичкој сцени нестале су привремено политичке странке и покушано је наметање интегралног југословенства. Посебна улога руске беле емиграције још је била веома истакнута, док су вести о Совјетској Русији и даље у ширем јавном мњењу биле нередовне, а некад и контрадикторне. Ипак, до шире јавности је долазило сазнање о томе да Совјетска Русија није директно захваћена светском економском кризом, да се постижу изесни резултати у индустријализацији и електрификацији, али да ову велику словенску земљу још увек повремено захвата глад, што је делом последица занемаривања и експлоатисања села. Борба

против „кулака“ и присилна колективизација на селу, биле су праћене вестима о повременим таласима глади и о масовним људским жртвама. Југословенска левица, посебно комунисти, величали су улогу и достигнућа у СССР-у, док су представници владајућих структура, посебно деснице, истицали тамне стране совјетског модела.

У Југославији су контакти и директне вести о Совјетској Русији били прилично ретки. То се односи и на културу, па је појава првих тонских совјетских филмова изазвала велику пажњу. Један од првих совјетских филмова „Пут у живот“ који се појавио у Југославији, надлежни су дуго припремали за приказивање, цензуриран је и одобрен за приказивање у скраћеном облику. Потом се појавило више других совјетских тонских филмова, који су наишли на прилично добар пријем публике, па и критике, неки од њих боље, а неки нешто слабије. Интересовање за ове филмове било је врло велико.¹⁵⁶ Из следећег чланка филмског критичара Маријана Микца објављеног у „Новој Европи“ о приказивању руских (совјетских) филмова у Југославији 1934-1935, запажамо повећање обима продукције. Микац истиче огромно интересовање југословенске публике за руске, совјетске филмове, као и то да и поред постојеће цензуре према њима (један део понуђених филмова се одбија, а неки од прихваћених се скраћују), обим продукције и посета публике биоскопима упадљиво расте. Из доступних података и непотпуних листа совјетских филмова који су се приказивали у београдским биоскопима од почетка 1927. до 6. априла 1941, видимо да су у питању 43 филма. Пројекције совјетских филмова у Београду су биле врло скромне од 1927. до 1928. а енормно повећање је уследило од 1929. па надаље. Интересантно је да је тек од пролећа 1940, дакле, када се успостављају прво трговински, а потом и пуни дипломатски односи две земље, па до априла 1941, та продукција имала је геометријску прогресију, што значи да је култура била повезана с политичком ситуацијом и односима. Међуратни совјетско-југословенски односи бележе пораст продукције совјетских филмова

¹⁵⁶ Маријан Микац, „Руски филмови код нас“, Нова Европа, књига бр. XXVIII, бр. 3, март 1935, стр. 88-91.

у београдским биоскопима, велики у 1929. и 1930. години, затим долази до упадљивог смањења у 1931. и 1932. (само по један нови совјетски филм), да би 1933. била три, а у 1934. чак 12 нових совјетских филмова и у 1935. њих 13.¹⁵⁷ Микац представља продукцију тада нових филмова за период 1934-1935, у којој запажену улогу имају и они филмови о револуцији („Чапајев“, „Предстража“ и др.), старијој историји („Петар Велики“ и др.), као и авантуристички, истраживачки, мјузикли, дечији, комедије и др. Филмови који се баве тадашњим совјетским друштвом и које бисмо могли окарактерисати као афирмативно-пропагандне прилично су ретки у овом периоду, што је и разумљиво.¹⁵⁸

О совјетским филмовима који су се приказивали у Југославији тог периода, изузетан значај има збирка објављених докумената грађе из 1992. године. Тако сазнајемо да је у загребачком биоскопу Суперфилм 1926. године, емитован совјетски филм „Крстарица Потемкин“. Овај филм је стигао из Берлина где га је дистрибуирао Совкин (совјетска филмска агенција). Поред њега приказиван је и филм „Поволошки побуњеници“, и то оба филма и у Београду и у Загребу. Филм „Крстарица Потемкин“ је, поред тога што је титлован, подвргнут цензури и део филма исечен, временом је рестриктивно приказиван и склоњен.¹⁵⁹ Низ совјетских филмова у овом периоду су били забрањени, попут „Буре над Азијом“, „Баба рјазанска“, „Медвеђа свадба“, „Кћерка посестрима“.¹⁶⁰ Позоришни писац и критичар Бранко

¹⁵⁷ Списак совјетских филмова приказаних у београдским биоскопима од марта 1927 до 5 априла 1941, (истраживање спровела Милана Живановић), Москва-Србија, Белград-Россия, сборник документов и материалов Том 4, Русско-сербские отношения 1917-1945. гг. Москва-Србија, Београд-Русија, Документа и материјали 1917-1945, књига 4, Руско-српски односи, 2017, стр. 808-815.

¹⁵⁸ Маријан Микац, „Руски филмови код нас“, Нова Европа, књига бр. XXVIII, бр. 8, август 1935, стр. 265-268.

¹⁵⁹ Советско-Југославские отношения 1918-1941. сборник документов и материалов, В. В Зеленин, Михайло Апостольски, В. Д. Козлитин, Р. И. Парадизова, Наука, Москва 1992., документов 279, стр. 337-339

¹⁶⁰ ЦГАОР СССР, С 44459, Оп 2, Д 433, Л. 651, 636, 668. Советско-Југославские отношения 1918-1941. сборник документов и материалов, В. В Зеленин, Михайло Апостольски, В. Д. Козлитин, Р. И. Парадизова, Наука, Москва 1992.

Крефт био је две године директор једног од водећих љубљанских биоскопа (1928-1930), где је приказано пет совјетских филмова.¹⁶¹ Децембра 1932. у Београду је приказан совјетски филм „Дозвола за живот”. Критичар В. Живадиновић Бор у часопису „Данас” похвално се изразио о овом филму за који каже да представља живот „једног друштва које се одвија далеко и паралелно са нама.”¹⁶² Филм „Дозвола за живот” емитован је у љубљанском (Матица) и загребачком биоскопу (Уранија) био је веома запажен. Средином тридесетих у биоскопима у Београду, Загребу и Љубљани приказан је низ совјетских филмова, који су привукли велику пажњу, како публике, тако и критике: „Тихи Дон”, „Весела деца”, „Господа Головјеви” и др.¹⁶³ Филм „Челускинци” изазвао је 1935. велико интересовање београдске и југословенске јавности. Како пише лист „Пролетер” (орган ЦК КПЈ) власт је желела да га цензурише, али се од тога одустало због великих посета и интересовања.¹⁶⁴ Према списку нових (премијерних) совјетских филмова приказаних у Југославији у међуратном периоду, који се налази у збирци докумената објављених 1992. године у Москви, чији су редактори В. В Зеленин, Михайло Апостолски, В. Д. Козлитин, Р. И. Парадизова, у периоду 1929-1935, приказани су следећи филмови: године 1929. филмови- „Жута књига”, „Живо тело”, године 1930. филмови: „Спјаша и лепотица”, године 1931. филмови, „Дозвола за живот”, „Тихи Дон”, „Једна”, године 1934. филмови, „Господа Головјеви” „Петербуршка ноћ”, „Пастух Костја”, „Песма на Волги” и „Челускинци”.¹⁶⁵

Када се посматрају трговински односи Краљевине Југославије и СССР-а у међуратном периоду, они су у мањем обиму постојали, иако

¹⁶¹ Бренк Ф. Вплив, Октобра на словенски филм, Љубљана, 1978, стр. 37.

¹⁶² Политика, 1. децембар 1932 најаву филма; Данас, бр. 3, 1934, стр. 283-285.

¹⁶³ Политика. 17. фебруар 1935;

¹⁶⁴ Пролетер, 1935, бр. 1, стр. 10. О успеху овог филма на приказивању у Загребу, писао лист Вечер, бр. 9, за 1934. Советско-Југославские отношения 1918-1941. сборник документов и материалов, В. В Зеленин, Михайло Апостолски, В. Д. Козлитин, Р. И. Парадизова, Наука, Москва 1992. стр. 338.

¹⁶⁵ Советско-Југославские отношения 1918-1941. сборник документов и материалов, В. В Зеленин, Михайло Апостолски, В. Д. Козлитин, Р. И. Парадизова, Наука, Москва 1992, стр. 339-340.

две земље нису одржавале дипломатске односе. Тако у статистичком прегледу спољнотрговинског биланса СССР-а за период до 1937. године, објављеном 1939. год. у Москви, чији су аутори професори Бакулин и Мишустин, видимо неуједначен и фрагментаран трговински однос две земље, која једва да је постојала. Овде ћемо прво сагледати укупан спољнотрговински биланс СССР-у периоду до 1937. СССР је у спољној трговини имао неуједначену размену са светом, која је била последица унутрашњих економских, али и друштвених и политичких односа, посебно политичких односа према окружењу. У годинама када се СССР отварао према иностранству, та је размена била већа.

Тако 1923-24 из СССР-а је извезено за више од три милиона рубаља, а није ништа увезено. Године 1924-25. из СССР-а је извезео за само 4.000 рубаља, а увезео за 13.000. Године 1925-26. извоз СССР-а био је 9.000 рубаља, а увоз око 1.000. Године 1926-27. тај однос је био 101.000 рубаља извоза и 4.000 увоза. Године 1928. међутим тај однос је био 4.000 рубаља извоза СССР-а и 800.000 рубаља увоза. Године 1929. тај однос је био 574.000 рубаља према 1.500.000 рубаља. Године 1930. тај однос је био 556.000 рубаља извоза из СССР-а и 123.000 рубаља увоза. Године 1931. је 149.000 рубаља извоза из СССР-а и 4000 рубаља увоза. Године 1932. 22 000 рубаља извоза из СССР-а и 337 000 рубаља увоза. Године 1933. је 145.000 извоза из СССР-а, а није ништа увезено. Године 1934. је 258.000 рубаља извезено из СССР-а, а увезено за 670.000 рубаља. Године 1935. тај однос је био 810.000 рубаља према 4.000 рубаља. Године 1936, тај однос је био око 500.000 рубаља извоза из СССР-а, а није ништа увезено. Најзад 1937. године тај однос је био око 700.000 рубаља према 1.400.000 рубаља.¹⁶⁶

Уколико се погледа табела спољнотрговинског односа Краљевине Југославије и СССР-а у међуратном периоду, видимо да је она била готово безначајна и повремена, односно да је било више година када никакве трговинске сарадње није било. При томе је приближан баланс у вредности спољнотрговинске билатералне

¹⁶⁶ Внешняя торговля СССР за 20 лет 1918-1937, Статистический справочник, составили С. Н. Бакулин и Д. Д. Мишустин, Международная книга, Москва, 1939. стр. 31.

размене две земље. Двадесетих година трговинска сарадња две земље практично није постојала. Изузеци су 1924. када је извоз из СССР-а био 5.000 рубаља (без увоза из Југославије), те 1927. када је само СССР увезао из Југославије за око 1.000 рубаља. Од 1929. трговинска сарадња је износила 1000 рубаља извоза из СССР-а у Југославију и 3.000 рубаља увоза. Следећих година она износи најчешће око симболичних 1.000 рубаља извоза и увоза, а у три године није је уопште било, све до 1939. године. Међутим, у годинама 1931, 1933. и 1938. спољнотрговинска размена две земље није остварена.¹⁶⁷

Када се анализира структура роба наведеног извоза из СССР-а у Југославију, преовлађују нафта и производи од нафте, коњи, а у мањој мери пшеница, памук, дрво, сода. Када је у питању структура југословенског извоза у СССР преовлађују индустријски производи машинске индустрије и разни материјали.¹⁶⁸

¹⁶⁷ Внешняя торговля СССР 1918-1940, Статистический обзор, М. Внешторгиздат Москва, 1960. стр. 10-11.

¹⁶⁸ Оп. цит., стр. 28.

Глава 2

Југословенско међународно искуство (Југославија у међународним односима) 1929-1935.

Иако је и у претходној глави било речи и о спољној политици Југославије, у овом делу ће она бити систематски обрађена и углавном везана за југословенске архивске изворе, а у нешто мањој мери за совјетске и савремене руске изворе, као и литературу.

Светска економска криза утицала је на изванредан пораст угледа СССР-а у свету, посебно међу нижим слојевима становништва, па и у Југославији.

Најважнији извори за посматрање односа југословенске политичке јавности према СССР-у у овом периоду су дипломатски извори МИП-а Краљевине Југославије, као и друга примарна грађа Архива Југославије, за ову тематику и период. Потом коришћени су и совјетски извори – објављена архивска грађа.

У мањој мери коришћени су и објављени британски извори за овај период (објавио их је историчар Аврамовски) и неки други објављени извори, потом анализа новинских чланака, пре свега „Политике“, али и емигрантских руских издања, новина и публицистике. Најзад, ту су и литература, цитати и радови најзначајнијих историчара за овај период.

Нарочиту пажњу заузимају ставови према СССР-у југословенског државног врха у овом периоду, а то се односи на краља Александра Карађорђевића, потом на принца Павла, на др Милана Стојадиновића и још неке истакнуте политичаре.

Већ су познати начелни ставови из претходног периода двадесетих година краља Александра према могућности признавања СССР-а. Временом и он је под притиском новонасталих околности, све више увиђао значај приближавања Москви и успостављања неког вида односа са СССР-ом. То је нарочито добило на значају након јачања нациста и угрожавања опстанка версајског поретка у Европи. Приближавање и потом улазак СССР-а у Друштво народа, такође су утицали на те промене. У том правцу признавање и подршка

совјетском дефинисању нападача у Женеви и подршка Југославије значили су *de facto* признавање СССР-а од стране Београда. У југословенској јавности доминирало је подржавања извесног отопљавања односа према СССР-у, како извештава страна штампа.¹⁶⁹ Друге две чланице Мале антанте Чехословачка и Румунија су прво *de facto* признале СССР, а потом се припремале и за *de jure* признање СССР-а, што се очекивало у јавности да заједно с њима учини и Југославија. У страниој штампи се калкулисало да би први југословенски посланик у Москви могао бити тадашњи посланик Краљевине у Берлину Живојин Балугџић.¹⁷⁰ Према Винаверу, Балугџић је убедио краља Александра да се мора сарађивати са СССР-ом и због спречавања ефеката евентуалних руско-италијанских односа, што је раније као аргумент у том правцу истицао и Радић.¹⁷¹ Историчар Хоптнер наводи да је „Југославија пристала 1934. на наговор Чеха, да се не противи примању Совјетског Савеза у Друштво народа.“¹⁷² „Политика“ је писала да улазак СССР-а у Друштво народа представља корист за светски

¹⁶⁹ Архив Југославије, 38-882-1067, Известия 8 јули 1933; Lidove noviny 11 VII 1933; Le Petit Parisien 4. VII 1933; Vossische Zeitung 6. VII 1933; у Вук Винавер, „Прилог историји југословенско-совјетских односа 1929-1934. године“, стр. 44. С друге стране немачка штампа је углавном критиковала овакво приближавања југословенске спољне политике према СССР-у. Видети у Minchnerer Neueste Nachrichten 7 VII 1933. источноевропска интригантска игра: Berliner Tageblatt 8 VII 1933. источних 300 милиона иде против четири велике силе; Der Tag (Берлин) пребирање истока против Немачке; из Вук Винавер, „Прилог историји југословенско-совјетских односа 1929-1934. године“, стр. 43.

¹⁷⁰ Винавер ту тврђњу поткрепљује са изворима попут Kolnische Zeitung 5 VII 1933. и Nemzeti ujsag 6 VII 1933. из Вук Винавер, „Прилог историји југословенско-совјетских односа 1929-1934. године“, стр. 44.

¹⁷¹ Čas, Праг 21. VII 1933. из Вук Винавер, „Прилог историји југословенско-совјетских односа 1929-1934. године“, стр. 44. Винавер на истој страни преноси писање Nemzeti ujsag 6 VII 1933. да је у Београду постојала група блиска руској емиграцији („група руских књегиња“) у којој су била два министра и један генерал, противна везама са СССР, и група Грол, Балугџић и Кумануди која се залагала за хитно успостављање односа са СССР. Ова група је уживала подршку француског посланика у Београду, и спроводила политику зближавања са СССР, коју је прокламовао у основним цртама претходних година Стјепан Радић.

¹⁷² Јакоб Хоптнер, *Југославија у кризи 1934-1941*, „Отокар Кершовани“, Ријека, 1973, стр. 186.

мир.¹⁷³ Посланик (раније радикал) М. Димитријевић је у скупштини поднео тада сензационалну интерпелацију да треба признати СССР. Др Милан Стојадиновић је за „Политику” изјавио да „док у целом свету влада незапосленост, у СССР-у тога нема“.¹⁷⁴

Интересантан је извештај британског посланика у Београду својој влади на крају 1933. године. „Током године било је доста гласина о предстојећој обнови дипломатских односа између Југославије и Руског Савеза Совјетских Република, на инсистирање Француске и Мале Антанте. Овде се, међутим, не испољава жеља за њиховом обновом, и то нарочито код краља, па је вероватно да до нормализације неће доћи тако брзо.“¹⁷⁵ Ова сазнања се уклапају у концепцију да је већ током 1933. године, дакле пошто су нацисти дошли на власт у Немачкој, дошло до убрзавања већ претходно започетог процеса приближавања Француске и СССР-а, као и спремност остале две чланице Мале антанте да се тај пут следи. Иако је дошло до извесног отопљавања претходно затегнутих односа између СССР-а и Краљевине Југославије, то још није било довољно да југословенски политички врх буде сагласан да се успоставе пуни дипломатски односи. Када су у Лондону представници Мале антанте и Турска потписали са СССР-ом Конвенцију о дефинисању нападача, према извештајима британског посланика својој влади југословенска штампа је наговештавала да ће Београд и Москва ускоро успоставити дипломатске односе. Званичне власти Југославије су према извештају британског посланика биле врло опрезне у јавности о овом питању. Поред тога он сматра да краљ Александар и краљевска породица у целини, и поред своје русофилије имају интимну везу са царском Русијом (краљ је васпитан у Петрограду у пажевском кору, а његова сестра принцеза Јелена, била је удата за великог кнеза који је убијен у револуцији), чему треба додати и расположење белих руских избеглица у Југославији.¹⁷⁶

¹⁷³ *Политика*, 16. VII 1933.

¹⁷⁴ *Политика*, 29. VIII 1933.

¹⁷⁵ Живко Аврамовски, *Браитанци о Краљевини Југославији, 1931-1938*, Глобус, Загреб, 1986, стр. 152.

¹⁷⁶ Оп. цит., стр. 168.

О овоме Аврамовски наводи следеће у вези с односима у Малој антанте према СССР-у: „Тек на својој седници у Загребу 22. јануара 1934. године Стални савет је донео одлуку да све државе чланице треба да успоставе дипломатске односе са СССР-ом. За контакте са Совјетским Савезом коришћени су преговори који су вођени између француске и совјетске владе око питања приступања Совјетског Савеза Друштву народа. Коначна одлука око успостављања дипломатских односа донета је на састанку Сталног Савета у Женеви почетком јуна 1934. године. На основу те одлуке дошло је 9. јуна 1934. године до састанка између Литвинова, с једне, и министра спољних послова и представника у Друштву народа земаља Мале антанте, с друге стране. Истог дана измењене су ноте између румунске, чехословачке и совјетске владе којима су успостављени дипломатски односи између тих земаља. Иако је југословенски министар спољних послова Јевтић, заједно са представником у Друштву народа Константином Фотићем, присуствовао разговорима са Литвиновом, југословенска влада и овога пута није напустила своје антисовјетске позиције, и није успоставила дипломатске односе са Совјетским Савезом“.¹⁷⁷

Британски посланик у Београду је у својим извештајима влади у Лондону, навео да је на састанцима Мале антанте у Загребу 22. јануара 1934. и у Букурешту 18-21. јуна исте године, једна од важнијих тема била односи са СССР-ом. После размене ставова и расправа одлучено је да свака земља задржи коначну одлуку о овом питању у својим рукама, а да се настави усклађивање ставова на саветима Мале антанте.¹⁷⁸

Дакле, период од 1933. до краја 1935. године је било време извесног отопљавања односа између СССР-а и Југославије, мада није дошло до онога што се очекивало, а то је успостављање званичних односа две земље. Убиство краља Александра у Марсеју и појава фашистичких снага у Европи одразили су се на јачање улоге СССР-а у

¹⁷⁷ Живко Аврамовски, *Балканске земље и велике силе 1935-1937*, Просвета, Београд, 1968, стр. 27-28.

¹⁷⁸ Живко Аврамовски, *Британци о Краљевини Југославији, 1931-1938*, Глобус, Загреб, 1986, стр. 243-244.

већини европских земаља. Француска и Чехословачка су склопиле и војно-политички пакт са СССР-ом што се требало озбиљно одразити и на спољнополитичку позицију Краљевине Југославије и њен однос према СССР-у. Међутим то се није десило, делом и због посебног односа чланова династије Карађорђевић према бољшевизму и емотивног односа који је краљ Александар имао према династији Романових и царској Русији која је нестала под ударима бољшевика.

Кнез Павле, који се након смрти краља Александра Карађорђевића нашао на челу Намесништва, за разлику од већинског дела југословенске елите (посебно из редова српске националности) има антисовјетски и антируски став. Хоптнер наводи да је југословенско политичко вођство схватило након 1935. године да ће најзад морати да призна СССР, „али ће они то учинити уз одређене увјете. Како је кнез Павле савјетовао владу, ваљало је одуговлачити што више. Признати Совјетски Савез само ако је нужно потребно и само кад у земљи буду потпуни мир и ред. Имати на уму да ће будући совјетски амбасадор постати средиште свим незадовољницима укључујући чак и опозицију. Он ће вјероватно привући чак и шире масе својим православљем и славенством”¹⁷⁹

Поводом убиства краља Александра Карађорђевића октобра 1934. године, званична Москва је показала жаљење у вези с тим чином. Совјетски министар спољних послова Литвинов изјавио је том приликом о преминулом југословенском суверену: „Европски мир имао је у њему неустрашивог поборника. Краљ Александар је у истини био народни владар и узор државама, који заслужује да га на његовом путу следе сви, којима је мир и међународна сарадња збиља на срцу.”¹⁸⁰

¹⁷⁹ Јакоб Хоптнер, *Југославија у кризи 1934-1941*, Отокар Кершовани, Ријека, 1973, стр. 186.

¹⁸⁰ Бранислав Глигоријевић, *Краљ Александар Карађорђевић у европској политици*, Завод за уџбенике и наставна средства, Београд, 2002, стр. 321. Глигоријевић наводи да југословенски комунисти ни тада нису мировали, да је Покрајински комитет у Загребу планирао демонстрације од којих се ипак одустало, а онај у Љубљани, под Кардељевим руководством је распарчавао летке у којима се позивају радници да демонстрирају против „диктатуре“, у Б. Глигоријевић, наведено дело стр. 322.

Кнез Павле је указао да се ради јачања српских интереса Русија може користити, али врло опрезно и контролисано. „Ми се морамо користити Русијом, чак и једном националистичком Русијом, у своје циљеве. Али се никада не смијемо предати њој, јер је опасност за нас већа што смо сродни. Пошто-пото запречити Русима улазак на Балкан, односно Цариград”.¹⁸¹ Из овога ми закључујемо да се ради о најужим интересима дела владајућих структура окупљених око кнеза намесника Павла Карађорђевића, када је у питању политика према Русији.

Признавање СССР-а и потом могућност успостављања пуних дипломатских односа две земље повећана је након 1934. године, када су то учиниле две друге чланице Мале антанте, а и сама Југославија имала прве полузваничне контакте са совјетским представницима. У том правцу долази до прегруписавања снага у Европи, што је проузроковано највише јачањем ревизионизма Немачке (која од доласка Хитлера на власт представља све већу претњу версајском систему), као и Мусолинијеве Италије. Током 1935. године Француска и Чехословачка потписују пактове са СССР-ом, чиме се Совјетска Русија све више увлачи у европски политички концерн великих сила. Она је престала бити парија европске политике, што је позиција у којој се свакако налазила одмах након формирања СССР-а, почетком двадесетих година. За савезништво или макар стратешку сарадњу са СССР-ом сада се отима Француска, Немачка већ има добре односе с Москвом, који се тек нешто кваре од доласка Хитлера. Да поправи своје односе с Москвом покушава и Италија, док још једино Британија, сходно својим традиционалним геополитичким интересима, па и идеолошким опредељењем елите, сматра Совјетску Русију својим (највећим ?) противником. Један од важних одговора у тумачењу даљег правца развоја званичних југословенско-совјетских односа након 1935. је управо у геополитичко-идеолошком опредељењу кључних личности на врху југословенске државе – кнеза Павла првог намесника и председника владе Милана Стојадиновића. Оба су била под пресудним утицајем британске

¹⁸¹ Јакоб Хоптнер, *Југославија у кризи 1934-1941*, Отокар Кершовани, Ријека, 1973, стр. 187.

политике, посебно кругова крупног капитала (Стојадиновић) и идеолошких конзервативаца (кнез Павле). У овом периоду смањује се утицај Француске, која сама појачава своју стратешку сарадњу и отварање према Москви. Југославија, дакле, не прати у својим спољнополитичким променама током друге половине тридесетих година, једну Чехословачку, или макар делимично неке друге земље у окружењу, које минимално повећавају сарадњу и отварање према СССР-у, у складу с повећавањем опасности угрожавања мира од сила Осовине, уважавајући тренд општег појачавања утицаја Совјетске Русије у Европи и свету. Напротив, југословенско политичко вођство остаје без слуха за ове промене, оно је спремно да се приближи и Немачкој и додатно Британији, да чак са својим највећим спољнополитичким противником Италијом склопи пакт 1937. Само званични Београд тих година није помишљао на макар формално признавање и успостављање дипломатских односа са СССР-ом.

Најобимнији корпус извора за наше истраживање и посматрање односа југословенске политичке јавности према СССР-у у овом периоду диктатуре су дипломатски извори југословенског МИП-а.

У депеши МИП-а за југословенско посланство у Аргентини (Буенос-Аирес) од 15. августа 1930. даје се информативно опис стања у Совјетској Русији тог времена. Указује се да је Москва успела да знатно профитира из стабилизације својих односа с Британијом. Са суседима односи нису увек најбољи, па се узима пример Пољске. Писулдски и његова војничка странка (коју стално критикује руска штампа), крајње негативно посматрају СССР и планирају помоћ сваком сепаратизму у Украјини. У самом СССР-у „жетва је подбацила, води се борба против кулака ...”. За индустрију се наводи да се далеко боље развија, али и ту има извесних подбачаја, даје се пример донбаског басена који не испуњава план. Наводи се да постоји велика повезаност између совјетске владајуће комунистичке партије и саме Коминтерне, односно да ту није постигнуто довољно видљиво разграничење. Указује се на опасност за Југославију у економско-политичком смислу од постојања специјалних фирми, које послују у средњој и западној Европи, а које су под утицајем и чак контролом капитала који је убачен из СССР-а и које имају задатак да

дестабилизују тржишта појединих земаља, поред тога што су погодне за шпијунско-обавештајни рад.¹⁸²

Захваљујући месечним извештајима МИП-а Краљевине Југославије можемо с прилично архивског документационог материјала да посматрамо политику званичног Београда. Тако у извештају за август 1930. констатује се да у Немачкој постоје читаве групе високих официра и политичара који се залажу за савез са Совјетском Русијом, попут Шихтера и генерала Зекта, шефа Рајхсвера.¹⁸³

У оквиру Комисије за проучавање Европске уније при Друштву народа која је заседала у Женеви јануара 1931. учествовало је 27 европских држава, а председавајући је био француски политичар и државник Аристид Бријан. У извештају МИП-а Краљевине Југославије за јануар 1931. се каже да је на овој комисији покренуто питање борбе и сарадње о низу питања са земљама које нису чланице Друштва народа, „у првом реду Совјетске Русије и Турске. После живе дискусије примљена је резолуција, према којој ће се преко генералног секретара Друштва народа упутити позив владама Совјетске Русије, Турске и Исландије да узму учешћа у проучавању светске економске кризе у колико она интересује ове европске државе. Дакле усвојено је компромисно решење, да ће ове три државе учествовати само у једном делу рада Комисије. Представници Југославије, Белгије, Данске, Шпаније, Норвешке, Шведске и Холандије изјавили су да овај позив сматрају за преурањен, иако се њему у принципу не противе.”¹⁸⁴ Одавде можемо видети да је постојала све већа заинтересованост совјетске владе за сарадњу с Друштвом народа, а да је Југославија била у групи земаља које су дале извесне резерве укључивању СССР-а већ у овој фази као

¹⁸² Архив Југославије, 37-35-12, депеша МИП-а за посланство Краљевине Југославије у Буенос Аиресу, од 15. августа 1930.

¹⁸³ *Извештаји министарства иностраних послова Краљевине Југославије*, Извори за историју међудржавних односа 1930-1940, година 1930, Архив Југославије, Књига I, Београд 2005, Извештај за август, стр. 30.

¹⁸⁴ *Извештаји Министарства иностраних послова Краљевине Југославије*, Извори за историју међудржавних односа 1930-1940, година 1931, Архив Југославије, Књига II, Београд 2007, Извештај за јануар, стр. 44.

преурањен чин, али да му се у принципу не противе. У документацији југословенске дипломатије тог периода постоји телеграм из Женеви који је послао у вези с овим Илија Шуменковић у коме се каже „Руска и турска влада одговорише су генералном секретару да у принципу примају позив за Европску комисију, али покрећу поново питање свога учествовања у свим проблемима, а не само економским. Нарочито руска нота написана је у полемичном тону”.¹⁸⁵ У вези с радом Друштва народа имамо поново у извештају МИП-а Краљевине Југославије за мај 1931. опис рада комисија у којима су заједно учествовале делегације СССР-а и Југославије. Приметна је активност совјетских представника и њихова жеља да управо у Друштву народа, где још нису постали пуноправан члан, остваре комуникацију с другим земљама и демонстрирају своје ставове о важним међународним питањима.¹⁸⁶

У писању извештаја и анализа МИП-а Краљевине Југославије из овог периода види се извесно отопљавање према СССР-у, али то је још далеко од објективног и знатно мање од оног стила и става који ће уследити наредних година. То се може тумачити тиме да је следећих година постало још видљивије да Совјетска Русија није погођена светском економском кризом, да уз све противречности и недостатке (колективизација на селу, недостатак демократије, прогон неистомишљеника, ређи и местимични таласи глади у појединим регијама и др.) иде напред, посебно у домену индустрије и енергетике, уз јачање војних снага. Тако у мајском извештају МИП-а Краљевине Југославије се каже да Швајцарска организује изложбу народне уметности и да су позване све владе сем Совјетске Русије.

¹⁸⁵ Архив Југославије, 159-48-7, Стална делегација Краљевине Југославије при Друштву народа у Женеви, телеграм Илије Шуменковића, поверљиво бр. 445 од 27 априла 1931, досије 7 Европска унија.

¹⁸⁶ *Извештаји Министарства иностраних послова Краљевине Југославије*, Извори за историју међудржавних односа 1930-1940, година 1931, Архив Југославије, Књига II, Београд 2007, Извештај за мај, стр. 200-201.

¹⁸⁷ *Извештаји Министарства иностраних послова Краљевине Југославије*, Извори за историју међудржавних односа 1930-1940, година 1931, Архив Југославије, Књига II, Београд 2007, Извештај за мај, стр. 228.

„Швајцарска влада је позвала све државе, осим Русије, да узму учешћа на међународној изложби народне уметности, која ће се одржати 1934. године у Берну. На поднету интерпелацију зашто Русија није позвана на изложбу, г. Мота је дао изјаву, да федерална влада никада није хтела да призна Совјетску Русију и нема намеру да је призна. Пошто огромна већина народа неће да призна Совјетску Русију, Швајцарска влада не може да позове Русију да постави свој павиљон у Берну, јер би то био покушај приближења који је противан логици владиног држања.”¹⁸⁷ Остаје утисак да је овим описом швајцарског става у вези с (не)признавањем СССР-а писац извештаја дао паралелу зашто то и Краљевина Југославија још није учинила. Оставимо по страни да ли је заиста у Швајцарској могла да се анализира жеља јавног мњења за успостављање односа са СССР-ом или не, али се стиче утисак да макар у српским и православним областима Краљевине Југославије ни издалека није постојала већина која би се противила успостављању званичних односа Београда и Москве.

У месечном извештају МИП-а Краљевине Југославије за фебруар 1931. сазнајемо да је турски министар спољних послова Ружди-беј имао неуспешну мисију у Софији где је покушао да посредује између Совјетске Русије и Румуније и Бугарске, с друге стране, о отопљавању односа и можда чак склапању неког регионалног споразума о низу техничких питања. Москва још није била тада успоставила пуне дипломатске односе с Румунијом и Бугарском, мада су ти процеси одмакли, нарочито када је у питању званична Софија. У погледу Румуније још је постојала тешкоћа око Бесарбије, пошто је Москва желела успоставу односа како би избегла децидирано изјашњавање у прилог признања да Бесарбија припада Румунији, већ да то остане делом отворено питање.¹⁸⁸

Деловање Коминтене и уопште комунистичких покрета на Балкану, који су међусобно били прилично повезани, изазивало је и даље посебну пажњу југословенских органа, мада је макар у формалном смислу у овом периоду са стране Совјетске Русије

¹⁸⁸ *Извештаји Министарства иностраних послова Краљевине Југославије*, Извори за историју међудржавних односа 1930-1940, година 1931, Архив Југославије, Књига II, Београд 2007, Извештај за фебруар, стр. 66.

направљен извештај од Комунистичке интернационале. Тако у извештају МИП-а од 30. августа се анализира деловање комунистичке организације на Балкану с аспекта трговинског утицаја. Указује се на Цариград као један од центара тог деловања иза кога стоје комунистичке снаге. Турске власти су ухватиле извесног Нуредин-беја Коница, који је у Цариграду продавао прехранбени робу 15 до 30 % јефтиније од тржишне. На тај начин је, како пише у извештају, покушано да се овим и сличним подухватима поремети тржиште роба у региону, а да се у исто време дође до извесних средстава за даљу комунистичку активност. За Југославију се наводи да и у њој има примера трговине робом на сличан начин и под контролом комуниста из фирми у Прагу, Трсту и Загребу.¹⁸⁹

Југословенски МИП је посебну пажњу у својим анализама поклањао званичним односима и политици важнијих земаља у свету према СССР-у, а паралелно с тим какав је био третман комуниста у тим земаљама. Ту је примећена осетна разлика, на пример у случају Турске, Чехословачке и земаља које су имале званично афирмативне ставове према СССР-у, на унутрашњем плану комунистичка делатност се сузбијала. У анализи политике САД према Совјетској Русији указивало се од самог почетка тридесетих да је питање времена када ће бити успостављени пуни дипломатски односи. С друге стране, анализира се низ антикомунистичких делатности владе САД на унутрашњем плану. Предложених и делом усвојених 1931. године.¹⁹⁰

У анализи МИП-а Краљевине Југославије преноси се писање софијског листа „Утро“ од 14. децембра 1934. год. у коме је интервју совјетског амбасадора у Анкари Сурица. Он указује да је пропаганда против СССР-а у неким земаљама јача него што се мисли, да је акценат на томе да заправо совјетски представници у другим земаљама шире

¹⁸⁹ Архив Југославије, 370-33-362, Извештај МИП-а за регионална посланства о деловању на привредном плану комунистичких организација у региону.

¹⁹⁰ *Извештаји министарства иностраних послова Краљевине Југославије*, Извори за историју међудржавних односа 1930-1940, година 1931, Архив Југославије, Књига II, Београд 2007, Извештај за јануар, стр. 89.

бољшевичку пропаганду. Међутим, он указује на добитке које би Бугарска имала од постизања трговинског уговора са СССР-ом, али да за обнављање трговинских односа иницијативу треба да предузме Бугарска, због тога што је њеном кривицом и дошло до прекида односа.¹⁹¹

У месечном извештају за јануар 1932. године МИП-а Краљевине Југославије указује на све већи процеп у дотадашњим, прилично добрим односима између Немачке и Совјетске Русије. Склапање споразума Пољске и СССР-а изазвао је немачку пажњу и углавном олакшање након обелодањивања његових елемената који нису били неповољни за Немце. „Ипак, све ово задовољство не може прикрити разочарење које постоји у Немачкој због саме чињенице да Русија тражи и налази и на другој страни расположења за споразуме. Нико не придаје важности самим споразумима са Совјетима, али – нарочито код националиста – постојала је нека тајна нада, да Русија због своје усамљености мора да се ослони само и једино на Рајх. Сада је свима јасно да су такви рачуни погрешни и да се никакве комбинације не могу градити на том веровању.”¹⁹² У сличном правцу говори и мартовски извештај где се каже да долази до смањења трговинске сарадње две земље. „И с Русијом дошло је до новог споразума, иако у Немачкој почиње већ да се осећа замореност у пословима на тој страни. Очекује се да у 1932. години сума руских поруџбина неће достигнути ни 500 милиона марака, према једној милијарди из прошле године.”¹⁹³

На заседању Конференције о разоружању (деловала с мандатом Друштва народа) фебруара 1932, према месечном извештају МИП-а

¹⁹¹ Архив Југославије, фонд 334, ПСШ, III, децембар 1931, 107. Интервју је изашао у листу „Утро” под насловом „Москва није опасна”.

¹⁹² *Извештаји министарства иностраних послова Краљевине Југославије*, Извори за историју међудржавних односа 1930-1940, година 1932, Архив Југославије, Књига III, Београд 2008, Извештај за јануар, стр. 26. У јануарском извештају се наводи и неуспех совјетско-румунских преговора, због неспремности Совјета да признају источне румунске границе, стр. 35.

¹⁹³ *Извештаји министарства иностраних послова Краљевине Југославије*, Извори за историју међудржавних односа 1930-1940, година 1932, Архив Југославије, Књига III, Београд 2008, Извештај за август, стр. 103.

Краљевине Југославије совјетски представник у комисији за разоружање, министар спољних послова Литвинов показао је разумевање за предлог о разоружању, посебно оног који је дала Француска.¹⁹⁴

У сумарном прегледу совјетских односа с европским државама у извештају МИП-а Краљевине Југославије од марта 1932. запажа се да су односи с ревизионистичким земљама у односу на версајски систем задржали свој квалитет, посебно кад је у питању Немачка, али и Турска, Персија, Аустрија. Наговештава се успостављање односа Бугарске и Совјетске Русије. С друге стране, запажа се побољшавање односа с Француском, да се покушава склопити пакт о ненападању, који ће ускоро и бити склопљен. Запажа се покушај француске дипломатије да побољша односе Совјета с источноевропским земљама, односно Пољском и чланицама Мале антанте. То можемо тумачити све већим уверењем и постепеном спознајом у Француској да је јачање нациста у Немачкој нови моменат, који ће све више утицати на промену француске политике према Совјетској Русији и где ће се она од опасног идеолошког противника, претворити у пожељног савезника у правцу обуздавања немачке моћи. За Британију се констатују уздржани и прорачунати односи на крају лабуристичке владе која није довела до очекиваног отопљавања и развоја односа две земље. За САД се наводи да је у Москви чак извесно задовољство због тога што се Америка налази у економској кризи, као доказу слабости капиталистичког модела. Кад су у питању совјетско-југословенски односи, каже се следеће: „Што се тиче наше Краљевине, совјетска штампа нас је нападала поводом посете г. Миловановића Прагу и због држања према руској емиграцији. У последње време ширене су вести да ми помажемо одашиљање емиграната у Јапан и Манџурију ради организовања антисовјетске војске за случај сукоба између Јапана и Совјетске Русије.”¹⁹⁵

¹⁹⁴ *Извештаји министарства иностраних послова Краљевине Југославије*, Извори за историју међудржавних односа 1930-1940, година 1932, Архив Југославије, Књига III, Београд 2008, Извештај за фебруар 1932. стр.78.

¹⁹⁵ *Извештаји министарства иностраних послова Краљевине Југославије*, Извори за историју међудржавних односа 1930-1940, година 1932, Архив Југославије, Књига III, Београд 2008, Извештај за март 1932. стр. 120.

Земље Мале Антанте су се, дакле, од 1933. године отвореније окренуле отопљавању својих односа са СССР-ом. У том правцу потписале су и споразум о дефинисању и осуди агресије. У претходном периоду СССР се задовољавао билатералним споразумима и пактовима о ненападању, док је Литвинов, министар спољних послова, почео да се интересује за могућност партиципације у систему колективне безбедности. У том правцу се чинило да су сазреле могућности у Европи, пошто је изван број земаља имао макар по извесним питањима компаративне интересе са совјетским, а то се односило пре свега на земље које су се сматрале угроженим од ревизионистичких сила, понајпре од нацистичке Немачке. Тако је Литвинов дао предлог дефинисања агресије у Европи, на састанку генералне комисије земаља Друштва народа у Женеви 6. фебруара 1933, када је она и усвојена.¹⁹⁶ У име Мале антанте предлог је отворено

¹⁹⁶ Конвенција о дефиницији нападача има шест чланова:

Члан први. Свака од Високих страна уговорница обавезује се да у својим узајамним односима са сваком од осталих Страна почев од дана стављања на снагу ове Конвенције прихвати дефиницију о нападању онакву као што је иста била изложена у извештају Одбора за питања сигурности од 24 маја 1933. године на Конференцији за смањење и ограничење наоружања, извештају израђеном поводом предлога Совјетске делегације.

Члан други. Према томе, сматраће се као нападач у неком међународном сукобу, под резервом споразума који су на снази између сукобљених страна, она Држава која прва буде извршила једно од следећих дела: 1. Објаву рата некој другој Држави; 2. Упад својим наоружаним снагама, чак и без објаве рата у територију неке друге Државе; 3. Напад својим сувоземним, поморским или ваздухопловним снагама, чак и без објаве рата, на територију, бродове или ваздухоплове неке друге Државе; 4. Поморско блокирање обала или лука неке друге Државе; 5. Потпору дати наоружаним бандама које буду, образоване на њеној територији, упале у територију неке друге Државе, или ускраћивање, успркос захтеву нападнуте Државе, да предузму на својој сопственој територији, све мере, којима располаже ради лишавања споменутих банди сваке помоћи или заштите.

Члан трећи. Никакво посматраће политичке, војне, економске или друге природе неће моћи послужити као изговор или оправдање напада предвиђеног у Члану два.

Члан четири. Ова Конвенција отворена је приступању свих осталих народа. Приступање даваће иста права и намећаће исте обавезе као и првобитно потписивање. Приступање ће бити саопштено Влади Савеза совјетских

подржао румунски министар спољних послова Титулеску. То је био важан помак, пошто је Румунија дотле била резервисана у погледу нормализације односа са СССР-ом. Југословенски посланик Ђурић је потписао протокол 4. јула, заједно с Титулеском и Јаном Масариком, чиме је званична Југославија, на неки начин *de facto* признала СССР, како је у свом извештају написао својој влади Ђурић, иначе југословенски посланик у Лондону.¹⁹⁷ У месечном извештају МИП-а Краљевине Југославије за јул 1933. наводи се да је „Закључење Пакта о ненападању између Совјетске Русије и њених суседа, а још више потписивањем Пакта (протокола) о дефиницији нападача између Совјетске Русије и држава Мале антанте и Турске схваћено је у Мађарској као појачавање позиције Мале антанте. Поводом тога у владиној штампи расправљана је могућност успостављања дипломатских односа са Совјетском Русијом.”¹⁹⁸ У извештају МИП-а за јул се каже да је потписивање овог споразума чланица Мале антанте с Русијом, први такав случај да су чланице Мале антанте иступиле као

социјалистичких Република које ће о истоме обавестити одмах остале потписнике.

Члан пет. Ову Конвенцију ће ратификовати Високе стране уговорнице саобразно законодавству сваке између њих. Инструменте ратификације депоноваће свака од Високих страна уговорница код Владе Савеза совјетских социјалистичких Република. Чим две од Високих страна уговорница буду депоновале инструменте ратификације, ова Конвенција ступиће на снагу између тих двеју Страна. Она ће ступити на снагу за све остале Високе стране уговорнице према томе кад ове потоње буду депоновале од своје стране своје инструменте ратификације. Влада Савеза совјетских социјалистичких Република ће извести одмах све потписнике ове Конвенције о сваком депоновању инструмената ратификације.

Члан шест. Ова Конвенција потписана је у пет примерака од којих је свака од Високих страна уговорница добила по један. – из Богдан Кризман наведено дело, стр. 160.

¹⁹⁷ ДАСИП, ЛП 702м 1-10, 604 извештај посланика Ђурића из Лондона од 1. јула 1934. у Вук Винавер, „Прилог историји југословенско-совјетских односа 1929-1934. године“, стр. 43.

¹⁹⁸ *Извештаји министарства иностраних послова Краљевине Југославије*, Извори за историју међудржавних односа 1930-1940, година 1933, Архив Југославије, Књига IV, Београд 2009, Извештај за јули, стр. 250.

једна политичка целина. Након потписивања овог споразума констатује се побољшавање писања Чехословачке штампе према Русији. Потписивање горе поменутог Пакта тумачи се у чехословачким политичким круговима као предзнак признања Совјетске Русије *de jure* од стране држава Мале антанте.¹⁹⁹

У октобарском извештају МИП-а Краљевине Југославије у вези с постигнутим споразумом наводи се следеће приликом анализе посете Титулеска Варшави: „Депоноване ратификационих инструмената Лондонске конвенције о дефиницији нападача од 4 јула 1933. године од стране румунског министра иностраних послова код варшавског совјетског посланика и врло дуги срдачни разговори које је г. Титулеску имао са г. Овсенком дали су повода разним коментарима. Једни су мислили да је ово почетак наглог приближавања Мале антанте Совјетској Русији, док је Немачко посланство у Варшави у овим манифестацијама, нарочито после Синајске конференције и пута Његовог величанства краља у Бугарску, Турску и Грчку видело стварање источног блока противу Немачке у коме би била Совјетска Русија, Пољска, Мала антанта са Турском и Грчком.”²⁰⁰ Ово је веома значајан архивски документ, јер указује на то да немачка политика сматра Синајску конференцију шефова држава Мале антанте, као пут а разговори које је имао краљ Александар Карађорђевић у својим посетама Грчком и Турској пре свега, потврђују могућност стварања француске источне иницијативе иза које стоји персонално Барту, а која ће се следећих година операционализовати у француско-совјетском пакту, којем ће се прикључити и Чехословачка. Како ће у међувремену бити формиран Балкански савез који чине Југославија, Румунија, Грчка и

¹⁹⁹ *Извештаји министарства иностраних послова Краљевине Југославије*, Извори за историју међудржавних односа 1930-1940, година 1933, Архив Југославије, Књига IV, Београд 2009, Извештај за март, стр. 211.

²⁰⁰ *Извештаји министарства иностраних послова Краљевине Југославије*, Извори за историју међудржавних односа 1930-1940, година 1933, Архив Југославије, Књига IV, Београд 2009, Извештај за март, стр. 398. у документу се наводи и приближавање Пољске СССР-у, делом као и одговор на наговештај фашистичких сила за ревизију граница у Европи и формирања директоријума четири силе.

Турска, то ће покушај стварања блока око француско-совјетске осовине блокирања немачког експанзионизма, чинити и земље Мале антанте, Балканског споразума (антанте) и Пољска. Једном речју, Француска би заједно са својим системом савеза у источној и југоисточној Европи направила пакт са СССР-ом о даљем блокирању све очљивијег немачког хитлеровског експанзионизма.

У извештају МИП-а Краљевине Југославије за јун наводи се да Русија под утицајем Француске ствара споразуме с Малом антантом. Такође, у извештају за јули се спомиње спремност Москве да се приближи Француској.²⁰¹ Наводи се и спознаја Хитлера да СССР не реагује позитивно на Немачку од како је он преузео власт.

Признавање СССР-а од практично свих западних држава употпуњено је током 1933. успостављањем пуних дипломатских односа и са САД-ом.²⁰² На састанку Сталног савета Мале антанте у Синаји у другој половини септембра 1933. године између осталог, дошло је до међусобног честитања представника земаља чланица са Совјетским Савезом због успешног закључења Конвенције о дефиницији нападача.

Југословенска дипломатија је пажљиво пратила ставове других великих сила према СССР-у, па тако у априлском извештају МИП-а Краљевине Југославије из 1933. се закључује да се влада САД све више приближава признавању и успостави пуних дипломатских односа са Совјетском Русијом. То ће се и догодити новембра те године. С друге стране, у том извештају се педантно наводи и противљење одређених структура америчког друштва том чину, посебно у неким круговима деснице, који су писали и петиције Рузвелту пре признања, да то ипак не чини. Тако Удружење америчких легионара указује у својој

²⁰¹ *Извештаји министарства иностраних послова Краљевине Југославије*, Извори за историју међуржавних односа 1930-1940, година 1933, Архив Југославије, Књига IV, Београд 2009, Извештај за март, стр. 237.

²⁰² Драгољуб Јовановић у својим *Политичким успоменама*, каже у вези с тим „...Зар није било важно што ће Сједињене Државе у јулу признати Совјетски Савез после разговора у Лондону између Литвинова и Виљема Бјулита, делегата на Економској конференцији?“, из Д. Јовановић, наведено дело, Трећи том, „Проповеди“, 1997, стр. 21.

петицији упућеној Конгресу и председнику Рузвелту, да би совјетски амбасадор представљао у исто време могућност ширења комунистичких идеја Треће интернационале на тлу Америке.²⁰³ Занимљиво је да су ово тезе које су често спомињали противници успоставе дипломатских односа са СССР-ом у Југославији тог времена, стално указујући да би совјетско посланство постало легло за подршку ширењу комунистичке организације у земљи и окружењу. У мајском извештају МИП-а Краљевине Југославије наводи се писање листа „Известија” у коме је председник ЦИК СССР Калињин одговорио на поруке председника Рузвелта за мир у свету да „...СССР гледа у предлозима Рузвелта корак у правцу оне политике, за коју се совјетска влада бори и коју стално спроводи на свим међународним конференцијама...”²⁰⁴ У октобарском извештају МИП-а Краљевине Југославије констатује се успостављање дипломатских односа две земље и даје шира елаборација овог чина. Посебно се говори о непосредним проблемима у том правцу које треба овим чином решити попут „ питања дугова Царске Русије као и повраћај конфискованих добара америчких поданика Совјетске Русије”. И овом приликом се наводи извесно негодовање неких кругова америчког друштва, попут „...Америчке уније рада, која наводи као разлог, да у Совјетској Русији не постоји слобода радника и поштовање радничких права.” Тон извештаја о овом питању југословенског МИП-а је коректно службен, истичући и позитивне ефекте које две земље, посебно влада САД остварују на тај начин, пре свега у економској области. Наводи се писмо Рузвелта Калињину и службени предлог Вашингтона, те позитиван одговор СССР-а и наступи Литвинова у правцу непосредног успостављања односа две земље.²⁰⁵ Када су САД и званично у новембру признале СССР, извештај

²⁰³ *Извештаји министарства иностраних послова Краљевине Југославије*, Извори за историју међудржавних односа 1930-1940, година 1933, Архив Југославије, Књига IV, Београд 2009, Извештај за јул, стр. 235.

²⁰⁴ Архив Југославије, ЗЗ4-ПСШ, III, Мај 1933, 343-344.

²⁰⁵ *Извештаји министарства иностраних послова Краљевине Југославије*, Извори за историју међудржавних односа 1930-1940, година 1933, Архив Југославије, Књига IV, Београд 2009, Извештај за октобар, стр. 403.

посланства Краљевине Југославије у Риму наводи да се „Признање Совјета од стране Америчких Сједињених Држава сматра се у италијанској јавности као врло важан политички догађај који треба да значи дефинитиван повратак Русије у орбит светске политике и трговине...“²⁰⁶

Пажњу југословенског МИП-а изазвао је наговештај званичне Бугарске, којом влада Земљорадничка странка, да је спремна да успостави званичне дипломатске и трговинске односе са Совјетском Русијом.²⁰⁷ У децембарском извештају МИП-а Краљевине Југославије анализира се стање о овом питању у званичној Белгији. „У погледу успостављања дипломатских односа са Русијом, министар иностраних послова изјавио је да Белгија то не може учинити, јер нема политичких и економских разлога за то. Искуством је утврђено да су све земље, које су успоставиле дипломатске односе са Русијом, имале само штете од тога, јер су сви руски агенти мешали у унутрашњој ситуацији дотичних земаља и ширили комунизам, а у економском погледу Русија извози у дотичне земље три пута више него што увози из дотичних.“²⁰⁸ У децембарском извештају МИП-а наговештава се скорашње признање Совјетске Русије и успостава пуних дипломатских односа и Чехословачке државе. „У парламентарним круговима постоји жеља образовати комисију за нормализацију односа са Совјетском Русијом. Социјал-демократски посланици поднели су предлог министру др Бенешу о признању Совјетске Русије *de jure*, наводећи, да после признања Совјетске Русије од стране Уједињених држава – непризнавање Совјетске Русије може да има само штетне последице по Чехословачку Републику.“²⁰⁹

²⁰⁶ *Извештаји министарства иностраних послова Краљевине Југославије*, Извори за историју међуржавних односа 1930-1940, година 1933, Архив Југославије, Књига IV, Београд 2009, Извештај за новембар, стр. 424.

²⁰⁷ *Op. cit.*, стр. 415.

²⁰⁸ *Извештаји министарства иностраних послова Краљевине Југославије*, Извори за историју међуржавних односа 1930-1940, година 1933, Архив Југославије, Књига IV, Београд 2009, Извештај за децембар, стр. 450.

²⁰⁹ *Op. cit.*, стр. 491.

Када је потписан четворни пакт на предлог Италије, заједно с Немачком, Француском и Британијом, у месечном извештају МИП-а Краљевине Југославије за јун наводи се да је овај потпис пакта изазвао узнемиреност у Совјетској Русији. Италија је учинила посебан напор да да јемства Москви. Италијани су се уздржали и од дотадашње пропаганде и акције (предавања, штампа) о подршци малоруском (украјинском) идентитету.²¹⁰

У извештају МИП-а за август 1933. наводи се задовољство у Немачкој због потписивања италијанско-совјетског споразума. Хитлер је сматрао да се на тај начин тако слаби француска позиција у Источној Европи, пошто је Берлин највише забрињавао француски концепт у Источној Европи, нарочито могућност даљег зближавања Париза и Москве. Најзад у септембру је потписан италијанско-совјетски споразум о пријатељству, ненападању и неутралности. Међутим, и поред тога Москва је изразила резерву према четворном пакту, брзо после потписивања овог споразума.²¹¹ Иако је Хитлер на почетку своје владавине желео да избегне даље погоршавање односа већине европских земаља с Берлином због доласка нациста, ефекти у овој првој години нису били велики. Тако у извештају МИП-а Краљевине Југославије за новембар се кратко спомиње „...да су према вестима из Русије, тамо ушли у траг некој немачко-пољској сарадњи у правцу цепања Украјине”, без ширег елаборирања ове вести.²¹²

Како је реакција Француске углавном била дистанцирајућа у односу на Мусолинијев план директоријума велике четворке, а предложене измене у замишљеном концепту такве да су га фактички обесмишљавале у правцу ревизије постојећих граница у

²¹⁰ *Извештаји министарства иностраних послова Краљевине Југославије*, Извори за историју међудржавних односа 1930-1940, година 1933, Архив Југославије, Књига IV, Београд 2009, Извештај за јун, стр. 198.

²¹¹ *Извештаји министарства иностраних послова Краљевине Југославије*, Извори за историју међудржавних односа 1930-1940, година 1933, Архив Југославије, Књига IV, Београд 2009, Извештај за септембар, стр. 334.

²¹² *Извештаји министарства иностраних послова Краљевине Југославије*, Извори за историју међудржавних односа 1930-1940, година 1933, Архив Југославије, Књига IV, Београд 2019, Извештај за новембар, стр. 432.

Европи, Италија није желела да поквари своје односе са СССР-ом, када већ потписана решења пакта нису ништа за њу практично доносила.²¹³ Мусолини је чак извршио извесно приближавање Италије ка СССР-у, што је и Југославију у спољнополитичкој равни, додатно мотивисало, да заједно с осталим земљама Мале антанте побољша односе са званичном Москвом. Крајем 1933. Централни комитет КП СССР-а донео је одлуку о борби за систем колективне безбедности у Европи и о евентуалном ступању СССР-а у пуно чланство Друштва народа.²¹⁴ На земље Мале антанте је почетком 1934. деловало успостављање дипломатских односа између Мађарске и СССР-а, потписано 6. фебруара у Риму. У извештају МИП-а Краљевине Југославије за фебруар се каже да се од мађарских кругова приликом потписивања овог споразума „...наводи се баш потреба да се Мађарска, ступањем у везу са Совјетском Русијом, одбрани од покушаја опкољења коме је изложена од стране држава Мале антанте Балканском пакту и пакту о ненападању закљученом са Совјетском Русијом.“²¹⁵ У истом месечном извештају констатује се

²¹³ Архив Југославије, 385-17-62, Посланство у Буенос Аиресу, депеша МИП-а за посланство од 27. децембра 1932. У кореспонденцији врха југословенског МИП-а с дипломатским представништвима земље у свету, наилазимо на депешу од 27. децембра 1932. у којој се објашњава опасност за југословенске интересе од италијанског предлога директоријума доминације четири силе у Европи. Тражећи скривене циљеве овог италијанског коцепта указује се на могућност да Италија заједно с Мађарском тражи прекомпозицију Балкана, користећи се новим односом снага у Европи, у односу на версајски систем, који би се овим предлогом увођења директоријума четири силе (Немачка, Италија, Британија и Француска) радикално изменио. Југословенски политички врх излаже бојазан да би Италија тражила компензације у Далмацији позивајући се на Лондонски уговор из 1915, а и да би Мађарска добила компензације у односу на суседе Мале антанте. Италијанска политика према Југославији оцењује се као вишеслојна. С једне стране, Мусолини је претпоставља да би се некако са Србима нагодио, али да су проблем Хрвати, док с друге стране подстиче хрватско питање, подржава усташе и пропаганду да је Југославија вештачка творевина.

²¹⁴ В. И. Попов, К истории политики мирного сосуществования, История СССР, 1963, Н 4, стр. 52-57, у Вук Винавер, „Прилог историји југословенско-совјетских односа 1929-1934. године“, стр. 46.

²¹⁵ *Извештаји министарства иностраних послова Краљевине Југославије*, Извори за историју међудржавних односа 1930-1940, година 1934, Архив Југославије, Књига V, Београд 2010, Извештај за фебруар, стр. 80.

да су САД након успостављања пуних дипломатских односа с Москвом, развиле трговинску сарадњу првенствено у ратној индустрији, због чега је Јапан учинио протест у Вашингтону, што је остало без икаквог коментара у америчкој јавности и дипломатији.²¹⁶

Одлука о успостављању дипломатских односа између земаља Мале антанте и СССР-а донета је на састанку Сталног савета у Женеви почетком јуна 1934. На основу тога састали су се 9. јуна 1934. Литвинов, с једне, и министри иностраних послова земаља Мале антанте, с друге стране. Чехословачка, румунска и совјетска влада су истог дана размениле ноте којима су успостављени дипломатски односи између тих земаља. Иако је разговорима присуствовао и југословенски министар спољних послова Јевтић, влада Краљевине Југославије је одбила да следи пример својих савезника из Мале антанте и није тада признала совјетску владу. У извештају МИП-а Краљевине Југославије за јуни каже се да је у Чехословачкој признање СССР било једнодушно прихваћено, али да је само група др Карла Крамаржа изразила незадовољство. Наводи да „Васпостављање дипломатских односа са Совјетском Русијом, односно признање Совјетске Русије од стране Чехословачке и Румуније сматра се као догађај првог реда.“²¹⁷

Паралелно с успостављањем дипломатских односа југословенских савезница из Мале антанте Чехословачке и Румуније у јуну месецу, велику пажњу југословенске дипломатије је изазвало и успостављање дипломатских односа Софије и Москве у јулу месецу. О томе се у извештају МИП-а Краљевине Југославије за јули месец каже: „Најважнији догађај бугарске спољне политике у месецу јулу несумњиво јесте обнова дипломатских односа са Русијом, који су успостављени 24. јула. У потписаном протоколу предвиђено је узајамно немешање у унутрашње ствари уговорница, одрицање као и

²¹⁶ *Извештаји министарства иностраних послова Краљевине Југославије*, Извори за историју међудржавних односа 1930-1940, година 1934, Архив Југославије, Књига V, Београд 2010, Извештај за фебруар, стр. 88.

²¹⁷ *Извештаји министарства иностраних послова Краљевине Југославије*, Извори за историју међудржавних односа 1930-1940, година 1934, Архив Југославије, Књига V, Београд 2010, Извештај за јуни, стр. 241.

сваке комунистичке пропаганде у Бугарској од стране Русије. Бугарска јавност углавном је обнову односа са Русијом примила врло повољно. Не само што се очекују користи за бугарски извоз, већ се сматра да Бугарска може имати и политичких користи од тих односа.²¹⁸ У септембарском билтену МИП-а Краљевине Југославије пренето је писање софијског листа „Калбане” о томе да је бугарски посланик у Москви професор Димитри Махалчев стигао у Москву и одржао конференцију за штампу где је на питање новинара да ли Бугарска жели да уђе у политичку комбинацију са СССР-ом одговорио: „Ми знамо шта желимо, чему тежимо, који су наши интереси и др. О другој земљи, међутим, не можемо да говоримо... пре него је познамо како треба.“ У новембарском извештају МИП-а Краљевине Југославије се преносе утисци у вези с доласком совјетског посланика Раскољникова у Софију, који је том приликом између осталог навео, да ће подржати „...јачање мира на Балкану што ће се постићи споразумом Бугарске са њеним суседима“.²¹⁹ Овде бисмо могли закључити да ако Совјетска Русија тежи да Бугарска постигне споразум са својим суседима, укључујући и Краљевину Југославију, то подразумева и потребу Москве за успостављањем дипломатских односа с Београдом.

Да Совјетска Русија мења своју политику у Европи након доласка нациста на власт у Немачкој, чиме долази до постепене, али прворазредне промене укупне спољнополитичке концепције Москве, у односу на читав дотадашњи период постојања совјетске власти, показује и анализа Министарства иностраних послова Краљевине Југославије за јули месец 1934. где се каже између осталог, оцењујући новонасталу позицију Пољске, следеће: „...Пољска је свесна да је за њу од велике важности начелна антикомунистичка борба Хитлера, која је одвојила Немачку од Совјетске Русије и

²¹⁸ *Извештаји министарства иностраних послова Краљевине Југославије*, Извори за историју међудржавних односа 1930-1940, година 1934, Архив Југославије, Књига V, Београд 2010, Извештај за јули, стр. 255-256.

²¹⁹ Архив Југославије, Фонд 334, ПСШ, III Билтен, I Септембар 1934, стр. 71; *Извештаји министарства иностраних послова Краљевине Југославије*, Извори за историју међудржавних односа 1930-1940, година 1934, Архив Југославије, Књига V, Београд 2010, Извештај за новембар, стр. 418.

омогућила њен пакт са истом. Антисемитизам национал-социјалиста иако је исто тако повољан рефлекс на огромни број Јевреја у Пољској који су били тако излечени од германофилства и постали добри Пољаци. Покварени руско-немачки односи коначно су отворили могућност да се Пољска приближи Литванији, што је њена давна жеља. Пољска је дакле у сваком правцу искористила промене у Немачкој, на које гледа са извесном захвалношћу. Према свом тешком географском положају између двају великих народа, Руса и Немаца, Пољска не жели унутрашњу срећеност код ових суседа и срећна је да су сада посвађани.²²⁰ У јулском извештају МИП-а Краљевине Југославије се каже у вези с новонасталим спољнополитичким променама позиције СССР-а, условљене на западу доласком нациста и поремећеним базним односима с Немачком, а на истоку пред изазовима агресивног Јапана на Далеком истоку следеће: „...Пред непосредном опасности на Крајњем истоку и неизвесности на западно-европским границама, Совјети су прегли да своје односе са земљама западне цивилизације, нарочито Француском, учине интимнијим и чвршћим, и поред рада на обнављању дипломатских односа са већином европских земаља, чак уђу у Друштво народа, које су до недавно преко своје штампе исмевали и званично игнорисали.“²²¹ У исто време се на унутрашњем плану приступило низу реформи као што је укидање ОГПУ и покушај какве-такве гаранције становништву, у односу на пређашње стање, да неће више бити вансудских ликвидација, већ само принудних депортација и затварања у логоре, што је опет повезано с деловањем судске власти.

Француска је са своје стране имала подударну концепцију ослонца на Совјетску Русију у односу на пораст опасности од нацистичке Немачке. То није значило одрицање од дотадашње версајске концепције система француске безбедности и осигурања

²²⁰ *Извештаји министарства иностраних послова Краљевине Југославије*, Извори за историју међудржавних односа 1930-1940, година 1934, Архив Југославије, Књига V, Београд 2010, Извештај за јули, стр. 274.

²²¹ *Извештаји министарства иностраних послова Краљевине Југославије*, Извори за историју међудржавних односа 1930-1940, година 1934, Архив Југославије, Књига V, Београд 2010, Извештај за јули, стр. 277.

од немачког ревизионизма, већ само покушај уграђивања и моћне Совјетске Русије на истоку у тај систем. На западу је Француска имала Локарно, тј. гаранцију Британије за француске и белгијске границе према Немачкој. На истоку је то био систем билатералних француских пактова са земљама тзв. „санитарног кордона“, заправо чланицама Мале антатне и Пољском. Ускоро ће се овај систем надоградити и Балканским савезом и посебно покушајем изградње Источног пакта увлачењем Совјетске Русије. О овим кретањима у француској политици била је у највећем свесна и делом обавештена и југословенска дипломатија, о чему сведочи и писмо посланика Краљевине Југославије у Паризу Спалајковића министру Јевтићу од 15. јануара 1934, у коме се наводи да француска влада дискретно говори о потреби да се Совјетска Русија што пре прими у Друштво народа.²²² То је делом условљено и Мусолинијевим притиском на Друштво народа од децембра 1933, чиме би се легитимитет и отпорност овог међународног тела битно ојачали уласком Русије у њега. Совјетско-француски пакт је склопљен 2. маја 1934. као први велики и централни резултат замисли Источног пакта. У извештају МИП-а Краљевине Југославије за август 1934. указује се на изузетно срдчан пријем совјетских авијатичара који су били на аеромитингу у Паризу и који су се на путу у Москву зауставили у Прагу. „...Чехословачка штампа искористила је ову прилику да повољно пише о Совјетској Русији, говорећи да је пут совјетске екипе из Париза преко Прага у Москву симболичан, јер Француска, Чехословачка и Русија могу да буду искрени савезници.“²²³ И након смрти Бартуа, Француска наставља да ради на Источном пакту са СССР-ом, о чему сведочи и заједничка изјава две земље од 5. децембра 1934.²²⁴

²²² Архив Југославије, фонд 341, Посланство Краљевине Југославије у Лондону, поверљива архива 1934, ф-2 и Поверљиво бр. 26 од 15. јануара 1934.

²²³ *Извештаји министарства иностраних послова Краљевине Југославије*, Извори за историју међудржавних односа 1930-1940, година 1934, Архив Југославије, Књига V, Београд 2010, Извештај за август, стр. 318.

²²⁴ Архив Југославије, фонд 38-51-117, Извештај о писању пољске штампе, 11 децембар 1934.

У југословенским званичним круговима политичара и дипломата било је већ тада потпуно јасно да ће доћи до потпуног међусобног повезивања системом савеза ове три земље, где је још недостајао тада само чехословачко-совјетски пакт који је био на видику. У широј јавности постојале су отворене симпатије већег дела јавног мњења ка приступању и Краљевине Југославије овом Источном партнерству у перспективи. Југославија је била у најтешњим савезничким односима с Француском, као и Чехословачком, док је распрострањена русофилија и славенство широких слојева становништва надокнадило недостатак успостављања дипломатских односа с Москвом. Међутим, ту је још био антибољшевички став двора и буржоазије у односу на совјетску власт, док су управо ти кругови своју русофилију додатно манифестовали односом према белој емиграцији.

Када је у питању пријем Совјетске Русије у Друштво народа, Савет Балканског споразума, међу њима и Југославија, изјаснио се средином септембра 1934. позитивно. „...Савет је подробно проучио сва питања на дневном реду, и одлучио да ће четири балканске државе гласати за пријем Совјетске Русије у Друштво народа, подвукао свој пријатељски став према пројектованим пактовима о безбедности и пактовима о којима се воде преговори, изразивши жељу за скоро закључење Средоземног пакта и потврдио гледишта, већ раније прецизирана, у погледу мањинског питања.“²²⁵ Овде видимо, начелно подржавање Савета Балканског споразума (Југославија, Румунија, Грчка, Турска), не само систему савеза и пактова који су тада постојали, већ и симпатије према пројектованим пактовима о којима се воде преговори, где би се највероватније могао рачунати и Источни пакт. Познато је да је Барту у својој посети Београду предлагао краљу Александру улазак и Југославије у овакав проширени савез, за који се већ тада могло рећи да ће обухватити Француску, Совјетску Русију и Чехословачку, и за који се веровало да ће пружити руку и осталим земљама Мале антанте, али и Балканског

²²⁵ *Извештаји Министарства иностраних послова Краљевине Југославије*, Извори за историју међудржавних односа 1930-1940, година 1934, Архив Југославије, Књига V, Београд 2010, Извештај за септембар, стр. 337.

споразума. Иако се краљ Александар није тада децидно одредио, било је логично да настави свој савезнички однос и према Француској и према Чехословачкој. С друге стране, у свом примарном страху од Италије, Београд се још за живота краља Александра окретао извесној сарадњи с Немачком, да би на тај начин покушао да обузда италијанске притиске, а чинило се да сама Француска није довољна (Париз је лавирао између свог савезника Београда и ревизионистичке у односу на Версај Италије, покушавајући да је не гурне у загрљај Немачке).

Најзад на заседању Друштва народа које је одржано током друге половине септембра 1934. Совјетска Русија је примљена у стално чланство. Од 46 држава, њих 39, међу којима и Југославија, гласало је за, а седам је било уздржано. Поред тога, СССР је примљен и у Савет Друштва народа. У извештају МИП-а Краљевине Југославије за септембар у вези с делатношћу совјетске делегације у Друштву народа каже се следеће: „Један од првих корака совјетске активности у Друштву народа односи се на питање разоружања. На једној од последњих седница овогодишње XV Скупштине, Литвинов је у име своје владе поднео пројекат резолуције којом се изражава жеља да претседник Конференције за разоружање поднесе Савету Друштва народа извештај о стању у коме се налази Конференција, као и мишљење по томе шта остаје да се у питању разоружања уради.“ У наставку извештаја се наводи да ове године комисија за разоружање при Друштву народа није ни формирана и да је Литвинов напоменуо да ће се ово питање СССР покренути у будућности у оквиру Савета Друштва народа.²²⁶

У више наврата у извештајима МИП-а Краљевине Југославије, посебно југословенског посланика у Лондону Ђорђа Ђурића, током овог периода се наводи тежња Велике Британије да одвоји совјетски утицај од Немачке, а и према француско-совјетским односима Лондон је тражио меру.²²⁷

²²⁶ *Извештаји Министарства иностраних послова Краљевине Југославије*, Извори за историју међудржавних односа 1930-1940, година 1934, Архив Југославије, Књига V, Београд 2010, Извештај за септембар, стр. 346-347.

²²⁷ *Извештаји Министарства иностраних послова Краљевине Југославије*, Извори за историју међудржавних односа 1930-1940, година 1934, Архив Југославије,

Лист руске емиграције „Возрождение” од 10. јуна 1934. наводи да су Чехословачка и Румунија признале СССР.²²⁸ У броју од 12. јуна у тексту „Југославија и признање СССР-а“ указује да је Краљевина Југославија у специфичној позицији, због великог броја руских емиграната и да српски двор има своју политику у односу на Русију, која је условљена и посебним односима и сећањем на династију Романов. У броју од 20. јуна појашњава се став уредништва листа зашто Југославија неће признати СССР. Лист указује да је нереално очекивати да Краљевина Југославија призна СССР. Она није спремна да „призна большевике, убице цара Николаја II Романова и царске породице, као и револуционарну организацију Коминтерну. Признање СССР-а од Мале антанте, не признање и од Југославије.“²²⁹

Југословенска политичка елита је посебно у то време пратила догађаје у вези са Совјетском Русијом, јер је показала извесно интересовање ка отопљавању односа с Москвом, суочена с признавањем СССР-а од осталих чланица Мале Антанте, а потом и Балканског савеза. У депеши југословенског посланика у Шведској од 29. септембра 1934. наводи се да је шведска влада послала у Москву два експерта да направе економске уговоре са СССР-ом, и то највишег типа.²³⁰

Најважнији подухват у Европи током 1934. била је иницијатива коју је замислила Француска о Источном пакту и Русији, идеји за коју се залагао француски министар спољних послова Барту. Иако је формално за овај подухват било понуђено и Немачкој да се у њега

Књига V, Београд 2010, Извештај за септембар стр. 447 – „...Са друге стране чује се да се и од Лондона прави нека понуда Хитлеру како би се Русија што више усамила” и за децембар стр. 474 – „Због тога јој је (Британији, примедба Д.П.) било врло много стало да се Немачкој онемогући ма каква друга комбинација, било са Русијом било са Италијом...”.

²²⁸ Архив Југославије, 38-882-1067, „Возрождение“, 10. јуни, 1934. Овај емигрантски руски лист се одликовао иначе критичним писањем према ситуацији у Совјетској Русији. Тако је у броју од 16. фебруара 1935. тема велика глад у више области земље.

²²⁹ Архив Југославије, 38-882-1067, „Возрождение“, 20. јуни, 1934.

²³⁰ Архив Југославије, 382-1-1, депеша из југословенског посланства у Стокхолму од 29. септембра 1934.

укључи, што је она убрзо одбила, јасно је да је у првом плану француско-совјетска осовина којој би требало да се придруже и Пољска, Финска, балтичке земље и Чехословачка за почетак. Од ових земаља само је Чехословачка дала сагласност до јесени, па је било предвиђено да Француска, СССР и Чехословачка склопе ускоро један заједнички пакт, до чега је и дошло током 1935. без обзира што је у Марсеју убијен Барту и што његов наследник Пјер Лавал није био спреман да настави у највећем концепт свог претходника. Након смрти Бартуа, француска политика је покушала да овај концепт надогради тако што би у њега ушле и остале чланице Мале антанте и Балканског савеза, те евентуално још и Пољска и, изузетно, још нека држава источне и југоисточне Европе. Овај концепт је био актуелан и у следећим годинама, све до нестанка Чехословачке као државе. Наследници краља Александра на кормилу Југославије први намесник кнез Павле Карађорђевић и председник владе Милан Стојадиновић нису уопште били наклоњени овом концепту из идеолошких разлога, јер су били под пресудним утицајем кругова британске аристократије и крупног капитала антисовјетског опредељења, а сам Стојадиновић и под утицајем сила Осовине. У извештају МИП-а Краљевине Југославије за јул 1934. наилазимо на коректан опис замисли Источног пакта који чине, пре свега, Француска и СССР. Овде се наводи прилично афирмативно виђење подухвата јер „Источни пакт, замишљен од Француске и Русије, а усвојен од Енглеске и Италије, главни је спољнополитички догађај у месецу јулу”, потом да „...Бартуов предлог о Источном пакту има за основ идеју мира и гаранције мира.... Затим стварање пакта од стране Русије, за Немачку је морала бити озбиљна опомена да се и без њеног учешћа, ако би га она одбила изграђује једно спољнополитичко приближавање поглавито између Француске и Русије, које не само да стеже обруч око Немачке, већ има за последицу да Немачка губи свога партнера из Берлинског и Рапалског уговора, чијом је помоћу у непосредном послератном периоду, ипак, успешно избегла спољнополитичку усамљеност и добијала извесног политичког значаја.”²³¹ У даљем тону анализе иницијативе за Источни

²³¹ *Извештаји министарства иностраних послова Краљевине Југославије*, Извори за историју међудржавних односа 1930-1940, година 1934, Архив Југославије, Књига V, Београд 2010, Извештај за јуни, стр. 271.

пакт види се један умерени и благонаклони однос, чега неће више бити, посебно не у тој мери, након што ће током 1935. кнез Павле и Стојадиновић преузети кормило земље.

Крајем јануара 1935. софијска „Зора“ преноси писање „Дејли телеграфа“, у којем се констатује приближавање Југославије и СССР-а, а да је у томе главни посредник турски министар спољних послова Ружди Арас. Тако је у Женеви уприличен сусрет два министра спољних послова Јевтића и Литвинова. Истиче се да су против помирења са Совјетском Русијом остали краљица Марија Карађорђевић и кнез Павле први намесник, код којих је Ружди Арас у Београду имао две аудијенције.²³² У том правцу пише и лист „Утро“ апострофирајући турског министра Руждија Араса који се, у овим новинама, залаже за што ужу сарадњу земаља Мале антанте, Балканског пакта и Совјетске Русије. Ружди Арас је био у Београду код председника владе Јевтића. И овде се истиче да је сусрет Јевтића и Литвинова у Женеви приближио две земље и поставио основе за успостављање пуних дипломатских односа у будућности.²³³

Емигрантске новине су писале о положају руске емиграције у Југославији, али и у другим европским регијама. Поред тога, вести из Русије и европска политика према СССР-у је изазивала сталну пажњу. Тако „Возрождение“, руске емигрантске новине које излазе у Паризу, почетком маја преносе текст из „Политике“. Председник владе Јевтић је приликом своје посете Софији (на путу ка Турској) одговарао на питања новинара, између осталог и да ли ће Мала антанта признати СССР. На то је Јевтић одговорио, да је то веома, веома сложено питање и сложен процес.²³⁴ „Сегодна“ од 6. септембра 1933. доноси чланак у којем још на насловној страни констатује да „је Југославија одложила одлуку о признању СССР“.²³⁵ „Возрождение“ од 12. децембра 1935. године, доноси текст који се бави анализом југословенског односа према СССР-у. Лист наводи, да док је био жив

²³² Архив Југославије, 38-882-1067, „Зора“, од 30. јануара 1935. године.

²³³ Архив Југославије, 38-882-1067, „Утро“, од 29. јануара 1935.

²³⁴ Архив Југославије, 38-882-1067, „Возрождение“, од 5. маја 1935. године.

²³⁵ Архив Југославије, 38-882-1067, „Сегодна“, од 30. јануара 1935. године.

краљ Александар Карађорђевић није било говора о признању СССР-а. Од тада се у југословенским новинама теже објављују анти-бољшевички чланци и постоји колебање у југословенској политици изазвано притисцима Париза и Прага. У Југославији делује и агентура Коминтерне. Наводи се да су бољшевици испланирали два удара на две оргванизације: Опште војнички савез и национални савез „Ново покољење”. У Француској јавно мњење је по оцени уредника овог часописа, претежно уз бољшевице. Тако је убијен француски политичар Пол Думер, а убијен је недавно у атентату и др Линицки, млади лекар, руски емигрант.²³⁶

И лист „Сегодня“ од 14. децембра наводи да су нестала, или убијена три руска емигранта, вероватно од стране совјетских људи и то: Леонид Линицки, лекар, Иван Шкарев, службеник, иначе син генерала, и Албин Коморовски, Пољак по националности, који је служио у међувремену и у пољској армији.²³⁷

У депеши за југословенска регионална посланства из МИП-а средином 1935. године, наводи се да је у Београд дошао да остане извесно време Антон Дењикин, чувени белогардејски генерал, који се у међуратном периоду повукао из активне политике и углавном се бавио писањем и публицистиком. Наводи се да је пре рата био уставни демократа, а да је сада близак интегристима и да се залаже за очување руске националне територије. Углавном делује повучено.²³⁸

Комунистичка партија у Југославији је, иако у илегалу, наставила с деловањем и била је велики проблем у односима између Југославије и СССР-а. Комунистичка партија Југославије је добијала помоћ од Коминтерне, као и нешто мање званично и самог СССР-а, била је забрањена од званичног Београда, што је лоше утицало на отопљавање односа Југославије и СССР-а. Совјетска штампа се уздржавала током тридесетих година да се директно меша и критикује режим у Београду у вези с КП Југославије, као што је то

²³⁶ Архив Југославије, 38-882-1067, „Возрождение“, од 12. децембра 1935. године.

²³⁷ Архив Југославије, 38-882-1067, „Сегодня“, од 14. децембар 1935. године.

²³⁸ Архив Југославије, 370-49-234, депеша за регионална посланства јуна 1935. године из МИП-а.

било у највећем делу двадесетих година. Један од важних разлога је постепена измена спољнополитичке концепције СССР-а у Европи после доласка нациста на власт у Немачкој, што се огледало у томе да Краљевина Југославија није више била третирана као версајска творевина и „тамница народа“. Лист „Краснаја газета“ од 20. јуна 1935. констатује да КП Југославије и поред терора којим је изложена, наставља и чак појачава свој рад.²³⁹

У извештају посланства Краљевине Југославије у Турској од 9. јуна 1934. даје се анализа стања обавештајне структуре Совјетске Русије на Балкану. Посебно се анализирају Атина и Цариград као важни центри те активности на самом Балкану (Беч је био центар комунистичког и просовјетског деловања за читаву југоисточну Европу). Указује се да совјетске службе и прокоминтерновске снаге посебну пажњу обраћају на прикупљање информација о војскама балканских земаља, укључујући и Југославију.²⁴⁰

Након признавања СССР-а и успостављања пуних дипломатских односа Чехословачке и Румуније са СССР-ом по писању емигрантског „Новог доба“ крајем августа 1935. порастао је притисак на званични Београд да и он успостави пуне односе и признање с Москвом. Утолико више, што је потписивањем у Женеви споразума Лавал-Литвинов и СССР преузео на себе део међународних обавеза за одржавање *status quo* у Европи, за који је и сама Југославија веома заинтересована.²⁴¹

Након потписивања пакта између СССР-а и Француске 1935. године, као и пакта Чехословачке са СССР-ом, чехословачка политика је још активније лобирала за приближавање Југославије Совјетској Русији. Председник Бенеш се 18. јуна 1935. након повратка из Москве, обратио јавности саопштењем да треба наставити заједнички рад да би и Југославија успоставила дипломатске односе са СССР-ом.²⁴² У том

²³⁹ Архив Југославије, 38-882-1067, „Краснаја газета“, 20. јуни 1935. године.

²⁴⁰ Архив Југославије, 370-33-449, извештај посланства Краљевине Југославије у Турској за Београд од 9. јуна 1934. у вези с организацијом совјетске обавештајне службе на Балкану.

²⁴¹ Архив Југославије, 38-882-1067, „Ново доба“, 30. август 1935.

²⁴² Архив Југославије, 38-882-1067, „Калбана“, 19. јуни 1935. На исту тему писао „Вечерње чешко слово“ од 18. јуна, који најављује поправљање односа

правцу можемо посматрати и премештај дописника чехословачког „Народног листа” из Београда др Папириша због његовог непомирљивог става према СССР-у. Према извештају који је добио Милан Стојадиновић од југословенских служби, на томе је директно радио чехословачки посланик у Београду др Гирс.²⁴³

Односи између Немачке и СССР-а у овом периоду постају још гори. У извештају МИП-а Краљевине Југославије за март 1935. указује се да је СССР веома заинтересован и има позитиван став према Источном пакту, а Немачка, наравно, негативан. Интересантна је констатација да Немачка и СССР заправо имају непријатељски однос једна према другој, „...Констатовано је, међутим на крају, да је Немачка остала негативна према пакту, а СССР позитивна. Пољској је било врло важно да сазна њихова права мишљења, јер, налазећи се између тих двеју држава које имају супротна гледишта по питању пакта и које су, једна према другој, непријатељски расположене...”²⁴⁴

Током тих пролећних месеци 1935. године извештајима МИП-а Краљевине Југославије писало се о склапању француско-совјетског и чехословачко-совјетског пакта.²⁴⁵ Извештавали су и о раду у

Југославије и СССР-а. На ову тему пишу и „Зара“ од 16. јуна, док New York Herald Tribune најављује да ће на Бледу на савету Мале антанте бити речи о даљем побољшавању односа са СССР-ом.

²⁴³ Архив Југославије, Фонд 37, Милан Стојадиновић, 37-9-48. Према овом извештају који је добио председник владе Стојадиновић, тврди се да је др Папириш имао пре револуције неко имање у Кијеву и да је и због тога љути противник совјетске власти. Папириш је након Београда премештен у Лондон.

²⁴⁴ *Извештаји министарства иностраних послова Краљевине Југославије*, Извори за историју међудржавних односа 1930-1940, година 1935, Архив Југославије, Књига VI, Београд 2011, Извештај за март, стр. 141.

²⁴⁵ *Извештаји министарства иностраних послова Краљевине Југославије*, Извори за историју међудржавних односа 1930-1940, година 1935, Архив Југославије, Књига VI, Београд 2011, Извештај за март, стр. 153. – Наводи се да у Француској с великим очекивањем желе да се потпише пакт са Совјетском Русијом (потписан 2. маја). „У сваком случају приврженици што скоријег закључења Источног пакта у Француској верују да ће после неповољног биланса берлинских разговора отпасти и последњи отпор споразуму са Совјетском Русијом... Од интереса је да је и Ерио јавно изјављивао, да је данас Француској најпрече да што пре веже што јачи савез са Совјетима. Међутим, има много војних писаца који у последње време

Друштву народа совјетских делегација, које су у више савета деловале заједно с југословенским делегацијама, а у неким од њих гласале, предлагале подударно (стицајем околности или само сплетом интереса?) с Југословенима. Тако у извештају југословенског поткомитета правника МИП-у у Београду од 5. јула каже се поводом заседања Правног комитета Савета Друштва народа, да су делегати Француске, СССР и Југославије заступали став да треба „искључити глас државе која је погазила своје међународне обавезе“, што би у датом случају могло да се повеже с Италијом и њеном наговештеном агресијом на Абисинију. Насупрот томе, делегати Италије, Холандије и Пољске су били мишљења да се чак и земља о којој се ради, дакле земља која је погазила своје међународне обавезе мора сагласити с планираним санкцијама, а британска делегација је поводом овог питања тражила арбитражу Хашког суда.²⁴⁶

Југославија је већ током 1934. године постала једина земља на Балкану, а и у ширем региону југоисточне Европе која није успоставила пуне дипломатске односе са СССР-ом. То су врло рано урадиле Аустрија, Турска, потом Мађарска, Италија, затим Грчка и током 1933-1934. и Чехословачка, Румунија, Бугарска, Албанија. У Албанији није било тада директног совјетског посланика, већ је посланик у Атини обављао ту функцију. Константовано је да Албанија и СССР настављају преговоре о закључењу једног трговинског споразума, током јуна месеца 1935.²⁴⁷

Током јуна месеца Југославију је посетио Геринг. Том приликом се у извештају за јун МИП-а Краљевине Југославије преноси писање британског „Дејли телеграфа“ о првој Геринговој изјави датој у

отворено изјављују да се руској снази придаје много већа важност но што она у ствари представља, па се чак не устручавају рећи да би Француска могла доживети поновно разочарење, ако би се у одбрани, за случај једног новог рата поуздала у ратну спремност Совјетске Русије”.

²⁴⁶ Архив Југославије, Фонд 159-24, Досије Савета Друштва народа, Извештај подкомитета правника, Пов. бр. 450 од 5. јула 1935.

²⁴⁷ *Извештаји министарства иностраних послова Краљевине Југославије*, Извори за историју међудржавних односа 1930-1940, година 1935, Архив Југославије, Књига VI, Београд 2011, Извештај за јун, стр. 247.

Будимпешти на путу за Београд, о томе да с Југославијом жели да постигне ограничени споразум, слично споразуму Немачке с Пољском, док је „немачко-мађарски споразум ствар срца...“. „Дејли телеграф“ је наредних дана објавио већи текст поводом Герингове посете Београду у коме тврди „...да је главни циљ путовања Геринга у Југославију тражење антибољшевичког блока од Северног до Средоземног мора. По немачком плану, Немачка треба да својим утицајем замени Француску у Централној и Источној Европи. Предложени блок против Русије требало би да обухвати: Немачку, Пољску, Мађарску, Аустрију, Италију, Бугарску и Југославију. Главна идеја овога блока је основа на којој Немачка жели да се зближи са Италијом. Писање листа Дејли телеграф демантовали су немачки и југословенски званичници...“ У извештају МИП-а Краљевине Југославије се наводи да је немачка страна демантовала писање „Дејли телеграфа“ о изјави Геринга у Будимпешти: „...Борнале ди Италија преноси саопштење немачког посланства, које демантује изјаве Геринга објављене у Дејли телеграфу о односима Немачке према Мађарској и Југославији...“²⁴⁸

Југословенске дипломатске анализе МИП-а Краљевине Југославије посебну пажњу придају писању једног од водећих мађарских политичара грофа Бетлена, који сматра да је систем споразума који је Совјетска Русија склопила с Француском и Чехословачком, практично поновни панславистички продор Руса у централну Европу. Говори о томе да је „...Чехословачка постала ваздухопловна база Совјетске Русије и да су тиме Мађари и највећи део Дунавског басена предати на милост Русије. Совјетски аероплани налазиће се од сада у аеродромима удаљеним свега неколико десетина километара од Будимпеште, а Чехословачка, коју ће штитити чехословачке и совјетске ескадриле, водиће у будуће ону политику коју јој руска словенска браћа буду диктирала ..“²⁴⁹ У

²⁴⁸ *Извештаји министарства иностраних послова Краљевине Југославије*, Извори за историју међудржавних односа 1930-1940, година 1935, Архив Југославије, Књига VI, Београд 2011, Извештај за јун, стр. 265.

²⁴⁹ *Извештаји министарства иностраних послова Краљевине Југославије*, Извори за историју међудржавних односа 1930-1940, година 1935, Архив Југославије, Књига VI, Београд 2011, Извештај за јун, стр. 267-268.

наставку се каже да ће ово изазвати додатно приближавање Мађарске Немачкој.

У јунском извештају МИП-а Краљевине Југославије говори се о развоју совјетско-румунских односа. Пошто се преноси прилично критично писање румунске штампе према немачкој политици поводом Герингове посете Београду, говори се нешто опширније о стању совјетско-румунских односа. „Приликом годишњице обнављања дипломатских односа са Совјетском Русијом, скоро сва румунска штампа изражава велико задовољство што су односи са Русијом сада постали пријатељски и срдачни. Русија, подвлачи штампа, својом огромном силом и моралним утицајем пружа најсигурнију потпору румунској политици антиревизионизма. Г. Титулеску је на дан годишњице упутио Литвинову телеграм, констатујући колико је плодна била лојална сарадња између двеју земаља и колико ће бити драгоцен у будућности у служби мира. Г. Литвинов је одговорио да ће ефикасно помоћи Румунију да допуни дефинитивну консолидацију мира, сходно њеним највишим интересима. Половином овог месеца, један румунски брод вратио је из Одесе велики део архиве које је за време рата била пренесена у Москву. Исти брод пренео је у Констанцу посмртне остатке војводе Кантомира, господара Молдавије, сахрањеног у Русији. Приликом дочека ковчега, у Констанци је приређена велика свечаност којој је присуствовао и совјетски посланик и положио венац. Овога месеца начинили су посету совјетској авијацији румунски авијатичари принц Билбеску и Кантакузино. По повратку из Москве изјавили су да су тамо били најсрдачније примљени и да су постигли циљ свога пута: припремање уласка у међународну авијатичарску федерацију Совјетске Русије, која ће бити примљена у федерацију на јесењем састанку у Сплиту. Исто тако врше се припреме за обнову трговинских односа са Русијом, при чему узима активног учешћа совјетски посланик.“²⁵⁰

²⁵⁰ *Извештаји министарства иностраних послова Краљевине Југославије*, Извори за историју међудржавних односа 1930-1940, година 1935, Архив Југославије, Књига VI, Београд 2011, Извештај за јун, стр. 273.

У другим извештајима током прве половине 1935. године говори се и о прокламованој политици Турске, која у СССР-у и чланицама Балканског споразума види своје највеће спољнополитичке пријатеље. Грчка, као чланица Балканског споразума, побољшава своје односе са Совјетском Русијом, па се чини да је званични Београд, тада био под највећим регионалним, али и савезничким притиском да и он успостави дипломатске односе с Москвом. У оквиру Мале антанте Чехословачка и Румунија су успоставиле врло добре односе с Москвом, с тиме да је за званични Праг тај однос све више попримао размере приоритета, ускоро чак еквивалентног и можда и већег него само савезништво с Француском. У Балканском савезу Турска је имала приоритет савезништва са Совјетском Русијом, а у високу раван је потом стављала овај (Балкански) савез. Румунија је такође и чланица Балканског савеза, поред тога што је и у Малој антанти. Француска, која је највећи савезник чланица Мале антанте, а онда приближно и земаља Балканске антанте (савеза) је у низу од неколико година подигла своје односе са Совјетском Русијом на место стратешког савезништва, укључујући и постигнути пакт. Истина Лавал, као нови председник владе, одуговлачењем постизања прецизне војне конвенције систему савеза совјетско-француско-чехословачком битно је разводнио ову источну дијагоналу Париза, која је имала заиста капацитет да се ухвати у коштац с Хитлеровом Немачком, италијанским плановима ревизионизма и уопште ревизионистичким антиверсајским намерама. Совјетска Русија је у релативно кратком року од неколико година, постала од реметилачког фактора у односу на версајски систем и Друштво народа, један од његових потенцијалних спасилаца. Чини се да Југославија с Јевтићевом владом, променама у европској политици и самом СССР-у, а и због стања у самој југословенској политичкој и друштвеној јавности, посебно у њеном српском делу, долази на корак од успостављања пуних дипломатских односа са СССР-ом и у сваком случају приближавању Москви. У том правцу били су сазрели међународни и унутрашњи фактори и околности.

Када је тек установљена диктатура, дакле, у годинама 1929. и 1930. због укупне политичке ситуације у земљи, није могло бити ни речи о признавању СССР-а. Тако је маја 1929. године одржана конференција министара спољних послова земаља Мале антанте на

којој је подвучена њихова повезаност с Француском. У расправи је додирнута могућност успоставе односа са СССР-ом, и то на иницијативу Чехословачке, међутим после шире дебате је одлучено да се не мења дотадашњи став. Након доношења октроисаног устава 1931. долази до извесног отопљавања укупне политичке ситуације у земљи.²⁵¹

У извештајима британског посланика у Београду својој влади у Лондону током 1935. и почетком 1936. године указује се да, након смрти краља Александра владајуће структуре у Београду, настављају политику отезања ка успостављању дипломатских односа с Москвом. Наводи се да државни врх (мисли се на кнеза Павла, владу и владајуће структуре, а од средине 1935, и председника владе Стојадиновића), нису спремни да уђу у оквир француско-совјетског споразума, коме теже руководства Чехословачке, па и Румуније. Они се заправо плаше пораста утицаја СССР-а, истичући утисак да је он добио превагу у Чехословачкој, а у Француској расте утицај социјалиста и комуниста на унутрашњем плану, као и у Шпанији. Британски посланик наводи да такав непопустљиви став о успостављању дипломатских односа са СССР-ом не деле и лидери опозиције, мада не сви и не у истој мери, али подржавају начелно тезу да се дипломатски односи с Москвом успоставе тада или у непосредној будућности.²⁵²

Када је у питању унутрашња политичка и друштвена сцена у Краљевини Југославији, британски посланик је у свом извештају за Лондон средином 1935, анализирао утицај Совјетске Русије на шире народне масе. Он наводи да је југословенско политичко руководство склоно да прецени ефекте извесног успеха на унутрашњем привредном, па и ширем друштвеном плану СССР-а на Југословене. По њему „...утицај сојветских комуниста на југословенско друштво није превелик, и ограничен је на индустријске раднике, универзитетску омладину и малобројне интелектуалце, док оно није имало никаквог успеха у редовима сељаштва, које представља

²⁵¹ Богдан Кризман *Вањска политика Југославенске државе 1918-1941*, дипломатско-историјски преглед, Школска књига, Загреб, стр. 75.

²⁵² Живко Аврамовски, *Британци о Краљевини Југославији 1931-1938.*, Глобус, Загреб, 1986, стр. 446.

4/5 становништва, и од којег се тешко могло очекивати да прихвати комунистичку доктрину у правом смислу речи. Нема сумње да комунистички елементи учествују у честим политичким метежима и да су добили инструкцију да продубљују и искоришћавају народно незадовољство. Истовремено, многи Југословени прилично неодређено користе појам комунизам и према потреби, он се проширује на све врсте субверзивних активности. У том ширем смислу, вероватно се комунистичке симпатије шире међу сељаштвом, у најзаосталим деловима Краљевине, као што су Црна Гора и Босна и Херцеговина, који су најтеже погођени дуготрајном економском кризом. На југословенским универзитетима, као и у многим другим европским образованим центрима, нема много дисциплине, а некада су на њима вођене слободне политичке дискусије. Није стога нимало изненађујуће да се код великог броја студената, који се углавном регрутују из редова оштромуних припадника сиромашних класа, јављају екстремистичке идеје, мада ће их они, вероватно, касније одбацити.”²⁵³ Уколико узмемо у обзир изразито идеолошко непријатељство према СССР-у и старе геополитичке супротстављености према Русији уопште, које има британска политика, у овом извештају британског посланика у Београду видимо да су комунистичке идеје у Краљевини Југославији биле испољене код радништва и студената, као и мањег дела интелигенције. Код сељаштва он констатује прокомунистички бунт, пре свега у најсиромашнијим слојевима сељаштва, превасходно у Црној Гори и Босни и Херцеговини, дакле поглавито код српског и у нешто мањој мери муслиманског, па и хрватског живља тих простора. Наравно да су леве и прокомунистичке идеје биле присутне и у мањој мери осталим просторима Југославије код сељачке популације као најбројније у земљи, али врло мало и како то он наводи, без оне суштине коју чине идеје марксизма и комунизма, већ више као један вид леве критичке оријентације према постојећем стању у земљи. Овај извештај британског посланика о стању комунистичке идеологије у друштву Краљевине

²⁵³ Живко Аврамовски, *Британци о Краљевини Југославији 1931-1938.*, Глобус, Загреб, 1986, стр. 352-353.

Југославије не треба бркати с проруским симпатијама широких слојева становништва, као традиционалне категорије заступљене пре свега међу српским становништвом и православним елементом у Краљевини, а с нешто мањим интензитетом и код осталих југословенских народа (католичке и муслиманске вероисповести).

Међутим, мора се истаћи да је Коминтерна и почетком тридесетих година, истина у нешто мањој мери можда него у претходном периоду, стајала на становишту да је Краљевина Југославија версајска творевина буржоаског карактера, у којој великосрпски горњи слојеви становништва експлоатишу и држе у подређености друге нације и националне групе, рачунајући и све ниже слојеве становништва (укључујући и српски пролетаријат).²⁵⁴

При крају овог периода долази до видног отопљавања односа у свету према СССР-у, што је делом последица победе нацизма у Немачкој и доласка Хитлера на власт. Поред тога у званичним односима Краљевина Југославија и СССР су потписима у Женеви министри спољних послова две земље 1933. Јевтића и Литвинова успоставили први, макар технички споразум две земље. Чехословачка и Румунија су успоставиле пуне дипломатске односе са СССР-ом, па је Југославија остала једина чланица Мале антанте која то још није урадила, а очекивања у том правцу су била стална у европском јавном мњењу. Поред тога, Француска видно помера своје симпатије и отопљавање односа према СССР-у. Све то се више одражавало на побољшавање односа са СССР-ом незваничног дела јавног мњења и политичке јавности у земљи, а много мање званичних политичких кругова.

С друге стране, и у спољној политици СССР-а долази до све веће преваге реалних геополитичких интереса ове силе према окружењу. Постепено сазрева спознаја да највећа опасност за СССР долази од ревизионистичких сила будуће Осовине, а да су Француска и њени

²⁵⁴ Тако историчар Бранислав Глигоријевић тврди да је Коминтерна (а преко ње и Совјетска Русија) подржавала и рад „угњетених” шиптарских сепаратистичких група, „...Тако су и југословенски комунисти имали разумевање за рад Косовског комитета тих година ...”. У Бранислав Глигоријевић, *Краљ Александар Карађорђевић у европској политици*, Завод за уџбенике и наставна средства, Београд, 2002, стр. 248.

савезници природан савезник. Ту долази чак до извесне дисхармоније у спољнополитичким приоритетима између СССР-а као државе и Коминтерне. О томе говори и Вук Винавер када наводи следеће: „У овој кампањи сумњичавости против Француске велику улогу имали су неки руководиоци Коминтерне, који су сматрали да је највећи непријатељ радничке класе – западна социјалдемократија (а не фашисти и нацисти), да је најгори непријатељ СССР-а – Француска (а не Јапан и све јача Немачка). Неки руководиоци Коминтерне су годинама настављали са својом политиком, запостављајући чак и битне националне интересе СССР-а и његове безбедности. Зато су совјетски руководиоци и совјетски уводничари имали више разумевања за француски страх од Немачке и за француску жељу за сарадњом са СССР-ом него неки руководиоци Коминтерне (који су чак и у фашистичко-нацистичком јуришу против Француске видели пре свега рушење версајског милитаризма). Реалистични руски руководиоци су схватили да је за изградњу социјализма у СССР-у битно обезбедити мир на руским границама, а то је могућно путем низа пактова о ненападању са суседима и са Француском, при чему наравно нису ипак испуштали из вида да у Француској још увек постоје јаке антисовјетске групе, врло утицајне у политичком животу. Док су руски листови писали о слабљењу француског версајског система, о одвајању француских сателита од Париза, о супротностима у западној Европи, неки западни листови, органи националних Партија, борећи се против „своје“ буржоазије и њеног империјализма морали су чешће нападати буржоазију и милитаристе Француске и Мале Антанте него што су то чинили совјетски листови. СССР је склапао пактове са неким капиталистичким државама, борећи се за своју безбедност, док радничке класе тих западних држава наравно да нису склапале такве пактове са „својом“ буржоазијом те су и даље разобличавале владајућу класу својих земаља жешће него што је то чинила совјетска штампа.”²⁵⁵ Дакле, у времену од 1930. до почетка 1933. године, версајске силе, а пре свега Француска и њени савезници (где важну улогу имају земље Мале Антанте, укључујући и Југославију), у ставу према СССР-у

²⁵⁵ Вук Винавер „Прилог историји југословенско-совјетских односа 1929–1934. године“, стр. 29-30.

задржавају подозрење и чак непријатељство, међутим сада извесно мање него у ранијем периоду, прожето је покушајима међусобног отопљавања и тражења могућности макар парцијалне сарадње у одређеним питањима. Разлог, за овакву промену политике Француске, пре свега, заједно с њом и земаља Мале Антанте, рачунајући и Југославију, могли бисмо наћи у повећавању опасности за опстанак версајског система од ревизионистичких сила, као и све већем јачању утицаја нациста у Немачкој. Југославија је и даље у првом плану имала страх од Италије и италијанске подршке ревизионистичким намерама суседних земаља, док је с друге стране била веома резервисана према могућности видног отопљавања односа са СССР-ом. Важан моменат у правцу алармирања француске политике према Немачкој је био обелодањивање намере Немачке и Аустрије за формирање царинске уније две земље, што је све било праћено додатним јачањем позиције нациста у обе државе. Италијански експанзионизам окренут преваходно према Југославији, али и прекоморским поседима, долазио је индиректно у сукоб с француском политиком. Иако су италијански фашисти потраживали у свом дугорочном концепту и неке француске територије (Тунис је од раније био јабука раздора, а екстремне групе у оквиру фашистичке странке су отворено тражиле као дугорочни циљ Ницу, Савоју и Корзику), француска политика је све до друге половине тридесетих рачунала на могућност окретања Италије против Немачке, или макар удаљавање ове две силе од међусобног савеза (Италије и Немачке).

Да је и Коминтерна полако прихватала промене совјетске политике у Европи, показује резолуција о реферату Ерклија, усвојена 20. августа 1935. године, о међународној ситуацији. „...Водећи кругови енглеске буржоазије подржавају немачко наоружавање да би ослабили хегемонију Француске на европском континенту, скренули оштрицу немачког оружја са запада на исток и да би агресивност Немачке усмерили на Совјетски Савез. При том Енглеска настоји да у светским размерама створи противтежу Сједињеним Америчким Државама, и да истовремено појача противсовјетске тенденције не само Немачке него и Јапана и Пољске.”²⁵⁶ За

²⁵⁶ *Комунистичка интернационала, Стенограми и документи конгреса, књига 12, Културни центар, ЈУР „Привредна књига” – Горњи Милановац, 1983, стр. 1115.*

разумевање комплексности југословенско-совјетских односа у овом периоду диктатуре краља Александра можемо узети као разделницу период јачања, а потом и доласка на власт нациста у Немачкој. Овај процес је пресудно деловао на почетак промене француске политике у Европи, посебно у односу на Совјетску Русију, где се Москва све више посматра из званичног Париза као потенцијални савезник, а умањују се идеолошке супротности. Овај процес помаже и учвршћивање Стаљина на власти, који је смањивао утицај Коминтерне и постепено одустајао од концепта ширења револуције, прихватајући све више *rezon deta* (*raison d'etat*, фр.) за СССР. Политика промена осетиће се и у Москви, где се сагледава опасност од Немачке, одустаје постепено од антиверсајског концепта, што ће се манифестовати и односом према земљама тзв. „санитарног кордона” у источној и делом југоисточној Европи, где је и Југославија. Нови талас мењања совјетске геополитике у овим годинама битно ће изменити однос према Југославији, умањити раније развијен концепт о тлачитељској и потлаченим нацијама, „тамници народа” и др. Истина, то све није могао бити праволинијски процес, имајући у виду да се преко Коминтерне идеолошки претходни концепт прилично учврстио, нарочито кадровски, имајући у виду да су „потлачене” нације у саставу КП Југославије имале доминантан удео и организациону структуру. У периоду диктатуре, постепено и споро, али ипак евидентно, мењао се и однос структура на власти у Краљевини према Совјетској Русији. Од крајње негативног става током двадесетих година, у овом периоду долази до све већег отопљавања према Москви, нарочито у годинама када нацисти јачају и долазе на власт у Немачкој, а посебно након тога. Посебну арену догађаја представљало је Друштво народа. Совјетска Русија је од неспремности на било какву сарадњу и негативан однос према Друштву народа, које је сматрано версајским продуктом и оруђем доминантних западних империјалистичких сила, из периода двадесетих година када је Москва управо у Берлину и ревизионистичким земљама видела потенцијалне сараднике у борби против сопствене изолације, почетком тридесетих постепено мења тај став.

Политика званичних сила носилаца версајског система у Европи почео је у суштини да се мења тек по доласку Хитлера на власт у

Немачкој. То се временски поклопило с отвореним изношењем у светску јавност Мусолинијевог концепта „директорија четири силе – Немачке, Британије, Француске и Италије” које би требало да воде главну реч у међународним односима, укључујући и потенцијално прекрајање граница ради „исправљања појединих неправди Версаја”. Тај концепт је обелодањен још у јесен 1932, а предложен осталим силама у пролеће 1933, након доласка Хитлера на власт у Немачкој. Како су од овог предлога највише зазирале земље Мале Антанте које су највише стрепеле за очување свог територијалног интегритета у случају покушаја договорног прекрајања граница, како је то замислио Мусолини, а како је СССР изостављен из директорија велике четворке, било је природно да дође до извесног приближавања ових земаља, до чега је заиста у извесној мери и дошло. У исто време од четири замишљене силе директоријума великих, најмање заинтересована за реализацију овог концепта је била Француска, уз релативно равнодушну Британију, док су га Италија и Немачка подржавале. Француска је стога била окренута сада потпуно отворено и предано (за разлику од периода 1930-1933. када је то било тек у најави и прожето и даље доминантном резервом и чак извесним непријатељством према СССР-у) приближавању ка званичној Москви у страху од Немачке и све већем неповерењу у могућност обуздавања Мусолинијеве Италије. У том правцу је Француска покушавала да направи нови савез у источној Европи, који би покушао да задржи *status quo* на овим просторима. Француска дипломатија је покушавала да повеже подунавске земље и СССР, па је инсистирала да чланице Мале антанте званично признају СССР и успоставе с њим редовне дипломатске односе. Питање нормализовања односа СССР-а и Мале антанте је разматрано на седници Сталног савета крајем маја 1933. у Прагу. Живко Аврамовски наводи у вези с тим да је „Као полазна база која је омогућавала даље зближење служила Конвенција о дефиницији нападача коју су потписале све чланице Мале антанте. Чињеница да је и Југославија потписала Конвенцију давала је наде да су југословенски двор и владајући кругови напустили своју антисовјетску политику. У то време је чехословачки министар спољних послова Бенеш повео у име Мале антанте преговоре са Совјетским Савезом о успостављању дипломатских односа, али је Југославија опет пружила отпор и ово питање је морало бити

одложено. Крајем 1933. године Спалајковић је поново одбио француска настојања да Југославија успостави дипломатске односе са СССР.²⁵⁷ Совјетски савез је са своје стране чинио дипломатске покушаје приближавања земљама Мале антанте, рачунајући и Југославију. Тако је совјетски дипломата Антонов-Овсјенко, амбасадор СССР-а у Варшави, по налогу своје владе разговарао је с чехословачким министром спољних послова Гирсом 1933. и указао да је званична Москва спремна да успостави добре односе са земљама Мале антанте. Он је споменуо и Југославију, указавши да између две земље не постоје препреке које би зауставиле њихово приближавање, да београдска влада може само добити у правцу регулисања односа са СССР-ом. Сличан став поновио је и Литвинов у разговорима с Бенешом у Женеви средином 1933. године.

Важну улогу у спољнополитичком опредељењу Краљевине Југославије у међуратном периоду представљала је Мала антанта, а у нешто мањој мери и то од свог формирања током тридесетих година, и Балкански савез. Чланице Мале антанте су поред Југославије биле Чехословачка и Румунија. Чехословачка је страховала од Немаца, због свог географског положаја, где је са запада и севера (а од аншлуса марта, 1938. и са југозапада), била окружена Немачком, те на сваки начин била угрожена немачким ревизионизмом. У том правцу је важан факт представљала немачка национална мањина у Чешкој, која је посебно била бројно надмоћна у граничним западним областима – Судетима, одакле је вођена пропаганда за припајање Немачкој. Чехословачка је била веран савезник Француске, а у исто време је покушавала да са свим другим европским силама успостави што боље односе, да би то макар делом компензовало њену угроженост и страховање у односу на опасност од Немачке. Чехословачки државник Масарик је био суочен с неискреном политиком Британије у односу на француске покушаје стварања блока земаља које би представљале брану потенцијалном (а од 1933. и стварном) немачком ревизионизму у Европи. Стога је најважнији тег у политици Прага представљао СССР, и у том правцу

²⁵⁷ Живко Аврамовски, *Балканске земље и велике силе 1935-1937*, Просвета, Београд, 1968, стр. 27.

је Масарик, као и његов министар спољних послова Бенеш, покушавао да умањи и одагна баријере других европских сила према Москви, што се посебно односи у њиховој политици према званичном Београду. Милан Стојадиновић у свом знаменитом делу „Ни рат ни пакт” каже за Бенеша о томе следеће: „...ослањао на гледиште Француске, а као главног непријатеља сматрао је Немачку, против које је желео да се осигура пактовима и савезима, са свим и сваким, који би само хтео да уђе у тај колосек. За ту политику он је нашао повољан одзив у Москви, где је мало пре тога путовао и вратио се пун одушевљења за Совјетску Русију. Уосталом то његово одушевљење за Русију датира још из ранијег доба. Да се сруши аустро-угарска монархија и створи Чехословачка, била је потребна интервенција Русије. Још у току рата 1914-18. он је проповедао мржњу и пропаст Аустро-Угарске и љубав према Русији. Од царске Русије, симпатија се пренела и на Совјетску Русију. То своје одушевљење Бенеш је хтео да пренесе и на мене и Титулеску. После његовог експозеа, да у Русији ствари иду не може бити боље, да настаје један више демократски и националан правац, са којима се може сарађивати и да Југославија стога треба да успостави дипломатске односе са Совјетским Савезом. Мала антанта, међутим треба да поздрави стварање Оријенталног пакта (споразум Француска-Русија).”²⁵⁸

Румунија је током двадесетих година водила обазриву и на дистанци политику према Совјетској Русији, међутим после доласка на власт Хитлера у Немачкој и пораста утицаја ревизионистичких сила, Букурешт покушава да отопли односе са својим моћним источним суседом. У том правцу посебно наглашену улогу је имао Титулеску, министар спољних послова Румуније и веома утицајан политичар. Из државног разлога (*raison d'état*) своје земље и Титулеску је био за сарадњу с Русијом, мада не баш тако безусловно као што је био Бенеш. Наиме, Румунија се налазила у ситуацији да у односу на њу озбиљне територијалне претензије има Мађарска када је у питању Трансилванија (Ердељ), што је више од трећине националне територије Румуна, а и Бугарска је тражила јужну

²⁵⁸ Милан Стојадиновић, *Ни рат ни пакт*, Отокар Кершовани, Ријека, 1970. стр. 329.

Добруцу. Иако је СССР потраживао Бесарбију, а индиректно оспоравао и Буковину, Румунија је под Титулескуом, као министром спољних послова и водећим политичарем ове земље, покушавала да омекша свој однос с Москвом, помогне да се СССР још више укључи у европску политику и постане важан тег у односу на раст фашистичких ревизионистичких сила које су у исто време са симпатијама гледале на мађарски и бугарски ревизионизам, као на природне антиверсајске снаге и своје савезнике. Насупрот томе, Титулеску је рачунао да ће совјети одустати од својих интересовања према спорној Бесарбији и да ће макар индиректно признати територијалну целовитост Румуније, а ако ништа друго, помоћи јој у одбрани од мађарског ревизионизма, преко француско-совјетског зближавања, у који је планирана да буде укључена и Мала антанта. О томе Стојадиновић каже следеће:

„Бенеш се залагао за споразум са Москвом из страха од Немачке, док је Титулеску био за исту политику из страха од Совјета. Бенеш је хтео да се преко Немачке створи појас сигурности, који ће заштити и Чехословачку, што без савеза са Русијом не би могло да се постигне. ...Титулеску је хтео приближавања са Совјетима да би помоћу пријатељства са њима избегао опасност од њиховог непријатељства. Бенеш је био потпуно обузет духом 'пактоманије'...“²⁵⁹ Стојадиновић је дао тумачење приближавања државника Чехословачке и Румуније СССР-у на свој начин и ношем сопственим мотивима, дајући при томе доста неуверљиво објашњење због чега је управо он, као лидер Југославије и српске странке, која управо у Русији има највећег савезника највише дистанцирао, макар од покушаја успостављања пуних дипломатских односа с њом. У наставку свог знаменитог дела, које има у исти мах и одлику мемоара, он даје објашњење зашто је био против тога да се меша у политику великих европских сила. То изгледа доста неуверљиво јер док је с једне стране, у тридесетим годинама у периоду јачања фашистичких сила и њихових експанзионистичких прохтева, пре свега у рушењу постојећег версајског система, он као политичар и државник с њима градио све већи ослонац и пријатељство, укључујући и закључење споразума и

²⁵⁹ Оп, цит., стр. 330.

пактова, с друге стране је лабавио постојеће савезе и пактове с Француском, Малом антантом и Балканским споразумом, док са Совјеском Русијом, није успоставио ни обичне дипломаске односе, нити је чак признао ову земљу. За залагање Титулескуа да се склопи мултилатерални антиревизионистички пакт, где би поред Француске (која је иницијатор овог плана) ту биле све земље Мале антанте, као и СССР, Стојадиновић тврди да је то последица „пактоманије“ односно помодарства у тадашњој Европи да се пактови склапају „са свим и сваким“. Међутим, после тога сам Стојадиновић склапа пакт с Италијом 1937, а потом и с Мађарском, као главним ревизионистима у односу на интегритет Југославије и спољнополитичким покровитељима марсејског атентата-убиства краља Александра.

Када је у питању Чехословачка, код ње је већ од самог почетка тридесетих била видљива тенденција побољшавања односа са СССР-ом. То се може тумачити тиме да је суштина чехословачке политике између два светска рата била неутрализација опасности од Немачке, док је потом опасност од Мађарске завређивала пажњу, и то у неупоредиво мањем значају него што је то страх од немачког ревизионизма. Географски положај посебно Чешке која је са севера и запада окружена Немачком и с југа Аустријом, те снага немачког фактора, условљавали су овај страх од немачког ревизионизма. Тако је званични Праг посебну пажњу обратио на француско-совјетске преговоре о споразуму о ненападању који је склопљен већ 1932. године, што је третирано у Чехословачкој као будућа осовина њеног спољнополитичког опредељења. Наиме, Француска и СССР су представљали силе које су највише могле да гарантују чехословачки суверенитет у односу на немачки ревизионизам. С друге стране, у унутрашњој политици чехословачке власти су успевале без великих напора да сузбијају утицај комуниста, или повремених шпијунских афера када су у питању Коминтерна или сам СССР. Тако у децембарском извештају МИП-а Краљевине Југославије сазнајемо да је „Поводом француско-совјетског пакта о ненападању, социјал-демократска штампа у Прагу је почела опет да пише о неопходности да Чехословачка Република призна Совјетску Русију *de jure*.“ У истом извештају се говори и о покушају комуниста да искористе последице економске кризе за своју агитацију, али и о хватању директора

одељења за топове у Плзenu који је ухапшен због шпијунаже у корист СССР-а „...као и још дванаест лица која су одржавала везу са совјетским обавештајним центром у Берлину.“²⁶⁰

О ставу земаља Мале антанте у односу према признању СССР-а доста нам говоре документа совјетских (руских) архива за посматрани период. Тако у писму совјетског посланика у Чехословачкој Александровског заменику министра спољних послова Н. Н. Крестинском од 27. јануара 1934. године, указује се на сву сложеност политика земаља Мале антанте према совјетском признању. Чехословачка, која је предњачила у својој политици отварања и сарадње са СССР-ом није још увек признавала *de jure* совјете, већ само *de facto*. Поводом састанка Мале антанте у Загребу одржаном почетком јануара, указује се да југословенски краљ Александар затеже с Бенешом у правцу признања СССР-а, а узрок је у његовом односу према руским емигрантима у Југославији. Чехословачка је пак спремна да призна СССР и *de jure*, пошто опозициона странка Народна демократија није више категорички против тога, а владајућа Аграрна странка је за. Чехословачка је у дилеми да ли да самостално призна СССР, или да и даље покушава да то учини Мала антанта у целини, где је Југославија највећи проблем. После скупа Мале антанте у Загребу, Бенеш вероватно неће више до даљег повећавати притисак на краља Александра да призна СССР, закључује совјетски посланик у Прагу Александровски у свом извештају заменику министра спољних послова Крестинском.²⁶¹

Разговор Александровског с Бенешом у Прагу 7. фебруара 1934. преточен је у записник совјетске амбасаде, у који смо имали увид. Из тог записника, важног документа за разумевање политика земаља

²⁶⁰ Извештаји министарства иностраних послова Краљевине Југославије, Извори за историју међуржавних односа 1930-1940, година 1932, Архив Југославије, Књига III, Београд 2008, Извештај за децембар, стр. 444 и 446.

²⁶¹ Документ, «Письмо представителя СССР в Чехословакии заместителю народного комиссара иностранных дел СССР Н. Н. Крестинскому 27. I 1934», *Документы внешней политика СССР* Министерство иностранных дел СССР XVII Том, 1. I 1934. – 31 XII 1934, Государственное издательство политической литературы, Москва, 1961, стр. 93-96.

Мале антанте према признању СССР-а, видимо да су након заседања у Загребу земаља Мале антанте, „ Бенеш и Чехословачка потпуно спремни за *de jure* признање СССР, да се и Титулеску са Румунијом нашао на сличној позицији, па чак и Јефтић и Југославија су ту врло близу сагласности признавања СССР. Хегемонија Француске у Европи подривена је Хитлером, а Француска је принуђена да реагује. Бенеш у том правцу сматра пожељним француско-совјетску алијансу...”²⁶²

Током 1934. расла је спремност земаља Мале антанте ка потпуном признавању СССР-а, што можемо сагледати из докумената. Тако из Женеви Литвинов, министар иностраних послова, шаље телеграм својој влади 7. јуна да „...се Титулеску и Јефтић начелно слажу о признању СССР, на чему су Бенеш и Титулеску већ договорили све. Остаје још Југославија до септембра да уговори детаље и очекује се да све три земље признају СССР“.²⁶³ Већ сутрадан Литвинов шаље нови телеграм својој влади у коме каже да Бенеш предлаже за СССР стратешко-интимне односе с Чехословачком као што већ Чехословачка има с Француском. Јефтић је потпуно сагласан да и Југославија призна СССР с осталим земљама Мале антанте, али да мора да добије и сагласност краља Александра. У Женеви су на ту тему разговарали Бенеш, Јефтић и Титулеску, извештава Литвинов своју владу.²⁶⁴

Литвинов у писму које шаље посланику (амбасадору) СССР-а у Италији В. П. Потемкину 27. јуна говори о Малој антанти и

²⁶² Документ, «Запись беседы представителя в Чехословакии с Министром иностранных дел Чехословакии Бенешом, 7 1934», *Документы внешней политика СССР* Министерство иностранных дел СССР XIV Том, 1. I 1934. – 31 XII 1934., Государственное издательство политической литературы, Москва, 1961, стр. 120-124.

²⁶³ Документ, «Телеграмма народного комиссара иностранных дел СССР в НКВД. СССР, из Женеви 7. VI 1934», *Документы внешней политика СССР* Министерство иностранных дел СССР XVII Том, 1. I 1934. – 31 XII 1934., Государственное издательство политической литературы, Москва, 1961, стр. 376.

²⁶⁴ Документ, «Телеграмма народного комиссара иностранных дел СССР в НКВД. СССР, из Женеви 8. VI 1934» *Документы внешней политика СССР* Министерство иностранных дел СССР XVII Том, 1. I 1934. – 31 XII 1934., Государственное издательство политической литературы, Москва, 1961, стр. 378.

признавању СССР-а. Он каже „...да су Титулеску и Бенеш спремни да признају *de jure* СССР и спремни да одложе то признање до Букурештанског скупа Мале антатне, када очекује да и Југославија буде спремна за признање...”. У наставку писма Литвинов каже и следеће „...Југославија била спремна да призна СССР у Женеви (Јефтић), али краљ Александар је то блокирао. Бенеш и Титулеску уверени да предстоји признање и од стране Југославије у следећа три месеца ...”, међутим Литвинов у наставку износи своје мишљење да он у тако нешто није сигуран.²⁶⁵

Током 1934. године југословенски званични ставови према СССР-у били су све повољнији и ближи признавању. Тако у писму које је Литвинов, као министар спољних послова упутио председавајућем XV редовног заседања Друштва народа у Женеви Сандлеру 15. септембра каже се између осталог „...и Југославија спремна да СССР уђе у Лигу народа, то је већ потписао Јефтић.”²⁶⁶

Југославија је почетком 1935. и даље показивала извесну наклоност ка даљем приближавању својих односа са СССР-ом тако да је чак и признавање *de jure* совјетске државе било у оптицају. О томе сведочи и то да је званична Југославија у оквиру Друштва народа, заједно с Турском, Ираном, Авганистаном и Чехословачком потписала да подржава предложену дефиницију СССР-а о дефинисању агресора у међународним односима. Поводом тога задовољство изражава у свом реферату председник совјетске владе на VII заседању скупштине СССР-а 28. јануара 1935, где се спомиње „...да је на Друштву народа у Женеви предложена дефиниција агресора од стране СССР и да су тај текст потписале и опуномоћене

²⁶⁵ Документ, «Письмо народного комиссара иностранных дел СССР Полномочному представителю СССР в Италии В. П. Потемкину 27. VI 1934.», *Документы внешней политика СССР* Министерство иностранных дел СССР XVII Том, 1. I 1934. – 31 XII 1934., Государственное издательство политической литературы, Москва, 1961, стр. 410.

²⁶⁶ Документ, «Письмо народного комиссара иностранных дел СССР Председателю Ассамблеи лиги нации Сандлеру 15. IX 1934.», *Документы внешней политика СССР* Министерство иностранных дел СССР XVII Том, 1. I 1934. – 31 XII 1934., Государственное издательство политической литературы, Москва, 1961, стр. 588-590.

делегације Турске, Персије, Афганистана, Чехословачке и Југославије...”.²⁶⁷ Овај предлог је потом усвојен у оквиру Друштва народа што је био успех совјетске дипломатије у оквиру овог тада најважнијег међународног тела.

Поред Мале антанте важан међународни субјект, чији је члан Краљевина Југославија био је и Балкански савез (назива се још и Балканска антанта), у којем су чланице биле Грчка, Румунија и Турска. У том правцу, Турска је од стварања СССР-а (супротно претходном вишевековном односу царске Русије и Отоманске империје) важан савезник Москве, док су Грчка и суседна Бугарска успоставиле директне дипломатске односе са совјетима почетком тридесетих година.²⁶⁸ Важан фактор у подстицању успостављања пуних дипломатских односа са СССР-ом на институционалној равни Балканске антанте, била је Румунија, као и Турска. Румунски министар спољних послова Титулеску је сматрао да успостављање бољих односа с Москвом за његову земљу представља олакшавање укупне међународне позиције и већи маневарски простор у односу на различите притиске, пре свега у виду ревизионизма од суседне

²⁶⁷ Документ, «Доклада председателя Совета народных комисаров СССР на VII Свезде Советов 28. I 1935, *Документы внешней политика СССР* Министерство иностранных дел СССР XVIII Том, 1. I 1935. – 31 XII 1935., Государственное издательство политической литературы, Москва, 1961, стр. 18.

²⁶⁸ Аврамовски наводи да су успостављању пуних дипломатских односа Софије и Совјетске Русије, када је у питању бугарска страна, главну улогу одиграли спољнополитички интереси Бугарске, али и „јачање покрета у масама за признавање СССР. И са совјетске стране су чињени покушаји да се успоставе дипломатски контакти. За време економске кризе, економски разлози су појачавали захтеве за успостављање дипломатских односа. Економски и трговински кругови су 1932. године упутили једну делегацију у Москву, која је тражила могућност за пласирање бугарских производа у СССР, али због отпора владе ови преговори нису дали резултате. Крајем 1933. и почетком 1934. године јачао је притисак лево оријентисаних снага, па и неких индустријских кругова, за признавање СССР. Деветомајски режим је следио ове захтеве да би тиме стекао подршку у земљи и створио популарност у ширим народним слојевима.“ Дипломатски односи две земље су успостављени средином 1934. у Живко Аврамовски, *Балканска антанта*, Институт за савремену историју Србије, Београд, 1986, стр. 164.

Мађарске и у нешто мањој мери Бугарске. Ту је нарочито важан био однос према суседном СССР-у, имајући у виду да Москва није признала губитак Бесарбије. Титулеску је поводом тога сматрао да ће, улазећи постепено у нови безбедоносни систем у континенталној Европи, који је креирала Француска успостављањем пакта Париза са СССР-ом, уз привлачење читаве Мале антанте и по могућности Балканског савеза тој орбити, позиција Румуније у правцу задржавања Бесарбије бити нешто побољшана. Важна дипломатска битка у том правцу је вођена на заседању земаља Балканског споразума у Букурешту маја 1935. О томе Аврамовски каже: „Иако није било на дневном реду, важно питање о коме је расправљано на конференцији било регулисање дипломатских односа између Југославије и Совјетског Савеза. На овоме су инсистирали Титулеску и Арас. Они су се залагали да све четири чланице Балканског споразума заједнички регулишу основу за споразум са Совјетским Савезом.

Титулескуова инсистирања довођена су у везу с чехословачко-совјетским преговорима за пакт о узајамној помоћи, који је био пред подписивањем, а исто тако и са намером за склапање румунско-совјетског пакта и давање права совјетским трупам за прелазак преко румунске територије у случају потребе да притекну у помоћ Чехословачкој.”²⁶⁹ Титулеску је, дакле, имао план да укључи СССР у европске послове и у југоисточном делу Европе, као део опште стратегије покушаја приближавања не само Француске Москви, већ и по могућности, (истина у далеко мањој мери, имајући у обзир супротне интересе) и с Лондоном. На тај начин би се умањила могућност стратешког савеза између Немачке и СССР-а који је највише плашио Париз, а којим би се интегритет Пољске одмах поставио у питање као и безбедност других земаља источне Европе. Наиме, након Револуције, грађанског рата и стране интервенције посредством западних сила успостављене су такве границе Совјетске Русије на западу које су битно одступале од до тадашњих граница царске Русије, али и од етничких и религијских граница чиме је Москва територијално тешко оштећена, у прилог малих суседних земаља, од

²⁶⁹ Живко Аврамовски, *Балканска антанта*, Институт за савремену историју Србије, Београд, 1986, стр. 206.

којих су неке тада новоформиране. У том процесу је и Румунија увећана добијањем Бесарбије и дела Буковине од Русије, што је створило несигурност у међународним односима ових земаља, пошто Москва делом није признала губитке (то се односи на Бесарбију).

У вези с тим било је важно придобити Југославију да призна СССР и с њим успостави пуне дипломатске односе, да то прихвати на заседању Балканског савеза, што би имало посебан значај за учвршћивања не само француско-совјетског савеза у настајању уз што је чврсто стајала Чехословачка актуелна власт у Румунији, па и Турска, евентуално Грчка, већ би објединило у тај систем све чланице Мале антанте и Балканског савеза. Најважнија карика која је тада недостајала у том правцу је била Југославија. Међутим, након смрти краља Александра то је ишло још теже, имајући пре свега у виду ставове самог кнеза Павла, првог намесника, а потом је тај став заступао и Милан Стојадиновић, као премијер. Павле, а потом и Стојадиновић су се ослањали управо на супротну осу политике у тадашњој Европи, на британске кругове крупног капитала који су се истицали изузетним антисовјетским ставом, те другу важну компоненту њихове спољне политике која се састојала у респектовању и сарадњи с Хитлеровом Немачком. Овome треба додати опште неповерење највећег дела југословенске владајуће елите према СССР-у.

О томе Аврамовски каже: „Као што се из напред наведеног види, успостављање дипломатских односа између Југославије и Совјетског Савеза се уклапало у Титулескуову стратегију ‘држања’ Совјетског Савеза уз западне земље и тиме јачања система колективне безбедности и очувања територијалног *status quo*-а, и на концу придобијања Немачке за споразум с Француском. Међутим, ова настојања су пропала због супротстављања југословенске владе, која није хтела макар и посредно да се укључи у француско-совјетски систем пактова, како то у Немачкој не би било примљено као непријатељски акт. Немачки отправник послова у Букурешту, Похамер, је писао да је Јевтић одбијао признавање Совјетског Савеза, изговарајући се на тестаментске жеље краља Александра, али да се у ствари радило о зазирању југословенских владајућих кругова од повећаног идеолошког утицаја Совјетског Савеза у Југославији.

Односно да се Јевтић није слагао са Титулескуовим тврдњама да большевици више не теже светској револуцији.²⁷⁰

Уколико пратимо писање домаће штампе, затим и руске-емигрантске, стране штампе, посебно совјетске, на овај турбулентни период у односима држава Мале антанте, посебно Југославије према СССР-у, видећемо велико интересовање и у неким случајевима исказивање навијачких ставова. Тако, руска (совјетска) штампа поздравља извесно приближавање држава Мале антанте, које су потом, а то се односи на Чехословачку и Румунију, успоставиле пуне дипломатске односе са СССР-ом, док се званични Београд колебао и на крају одгодио до даљег сам чин признања Совјетског Савеза и успостављање званичних билатералних односа. Руски емигрантски листови, су били против признања СССР-а и побољшавања односа, док су у самој Југославији јавност и штампа били подељени у односу на отопљавање релација с Москвом.

Велика најава отопљавања односа Београда и Москве била је размена писама између југословенског дипломате, опуномоћеника у Женеви Константина Фотића и министра спољних послова СССР-а Литвинова средином маја 1935. године.²⁷¹

Атентат и убиство Кирова, једног од високих руководиоца СССР-а с пролећа 1935. године изазавало је различите реакције у Југославији. Тако „Борба“ пише да је то последица деловања беле емиграције и остатака контрареволуције и троцкиста у СССР-у. Наводи да белогардејци шаљу плаћене убице у СССР да би вршили терористичке атентате. Лист наводи да су у Југославији бели емигранти повлашћени и да око 20.000 њих ради у државним

²⁷⁰ Аврамовски констатује да пошто се и тадашњи министар спољних послова Грчке Максимос плашио од било какве конфронтације с Немачком, „...или да учини нешто што би Немачка могла да схвати као непријатељски акт, Титулескуу и Арасу је једино пошло за руком да у завршни коминике унесу реченицу у којој се поздравља француско-совјетски пакт као основица будућег система безбедности у источној Европи.“ – у Живко Аврамовски, *Балканска антанта*, Институт за савремену историју Србије, Београд, 1986, стр. 207.

²⁷¹ „Дневник“ је писао да је то најава могућности међусобног признања две земље и успостављања пуних дипломатских односа – 17. мај 1935.

службама. С друге стране, социјалдемократске „Радничке новине“ наводе да је атентат на Кирова само повод за даљи обрачун с противницима режима у СССР-у. „Борба“ од 9. априла полемише с наведеним текстом у „Радничким новинама“. У исто време доноси афирмативан приказ привредних успеха у СССР-у, где рецимо индустријски завод у Харкову испоручује производњу од преко 100.000 трактора. Такође, похвално говори о пролећној сетви у СССР-у.²⁷² О убиству Кирова своје ставове су изнели у јавности или публицистици и неки од водећих југословенских политичара тог времена. Тако Драгољуб Јовановић у својим „Политичким успоменама“ наводи: „Из Русије су долазиле мање веселе вести. Првог децембра је у Лењинграду био убијен Сергеј Миронович Киров, кога су многи помињали као Стаљиновог наследника. У време атентата био је секретар лењинградског областног и градског комитета. Очекивала се одмазда, али нико није слугио да ће она узети тако страховите размере.“²⁷³

Када су у питању извори о акцијама руских емиграната у Југославији, нарочито њиховом односу према СССР-у, имамо у архивској грађи забележеној у администрацији Краљевине Југославије (Фонд Милан Стојадиновић) следеће за овај период: када је умро поглавар руске православне цркве у емиграцији митрополит Антоније, то је изазвало жаљење руске емиграције јер је он био омиљен међу белим емигрантима.²⁷⁴

Покушај формирања израелске државе на простору Палестине, која је била под колонијалним мандатом Велике Британије, период између два светска рата протекао је у појачаном досељавању Јевреја из целог света на те просторе. У Совјетској Русији је живео већи број Јевреја, нарочито на простору западних области. Међународна јеврејска организација у Женеви позвала је 17. августа 1936. совјетске власти да омогући исељавање Јевреја из СССР-а који желе да иду у Палестину и да смањи репресију на њихова права да

²⁷² Архив Југославије, „Борба“ од 9. априла 1935.

²⁷³ Драгољуб Јовановић, *Политичке успомене*, Трећи том, „Проповеди“, Београд, 1997, стр. 91.

²⁷⁴ Архив Југославије, Фонд 37, Милан Стојадиновић, 37-9-48.

обављају верске обреде у СССР-у.²⁷⁵ И на простору Краљевине Југославије међу руским емигрантима био је мањи број припадника јеврејске заједнице.

Руски емигранти су у оквиру Краљевине Југославије били организовани у више својих савеза и организација. Повремено су имали и скупштине које су обједињавале већи или мањи део ових организација. Тако је у јесен 1936. године одржана седница Руског комитета којом је председавао Василије Штрандман у име 86 емигрантских организација у Краљевини Југославији. Иако је ранијих година положај руских емиграната био углавном оцењиван на сличним скуповима као прихватљив, сада је констатовано да се у последњих неколико година погоршао њихов положај, посебно по питању држављанства. У том правцу се они обраћају директно кнезу намеснику Павлу за помоћ у побољшавању њихове позиције.²⁷⁶

Историчар Мирослав Јовановић наводи да је током тридесетих година у оквиру руске емиграције у Југославији дошло до извесних промена према политичком опредељењу. Током двадесетих година руска емиграција у Краљевини је била доста монолитна када се радило о њеном политичком опредељењу према монархији – огромна већина су били монархисти. Током тридесетих година долази до изражаја генерација која је провела више година свог живота у емиграцији и која прихвата нове погледе и сазнања. Смрћу великог кнеза Николаја Николајевича 1929. године, расцеп међу монархистима бивао је све мањи. Велики кнез Кирило је остао најважнији претендент на престо. Међутим, сам Кирило је изненадио многе када је 1932. дао предлог за политичко зближавање емиграције с делом народа у СССР-у који је близак бољшевицима. Друга генерација емиграната која је почела полако да стасавала током тридесетих година била је политички далеко диференциранија у односу на ситуацију међу емигрантима током двадесетих, када је изразито доминирало наглашено монархистичко опредељење. Тако друштво „Млада Русија“ (или како се још називало

²⁷⁵ Архив Југославије, Фонд 37, Милан Стојадиновић, 37-9-48.

²⁷⁶ Архив Југославије, Фонд 37, Милан Стојадиновић, 37-9-48., Извештај са скупа Руског комитета.

Савез младоруса) покушавало је да у себи сједини различите политичке групације, под девизом „Ни црвени, ни бели, већ Руси“.²⁷⁷ Међу припадницима ове политичке групације постојало је уверење крајем тридесетих година да ће „националистичко језгро“ у Црвеној армији успети да усмери, па чак и преотме власт од политичког вођства земље са Стаљином на челу. У вези с тим избацили су паролу „Сва власт Армији“. Следећа политичка групација која је имала извесног утицаја у оквиру руске емиграције тридесетих је „Национални савез новог покољења“. У ову организацију статутарном одлуком могли су се учланити само они који су млађи од 40 година, што је и симболички био подстицај раскида с дотадашњом доминирајућом политиком међу емигрантима да се постигне дистанца с најекстремнијим припадницима војно-монархистичке организације која је проистекла из РОВС-а.²⁷⁸ У исто време монархистичке организације и даље су биле доминантне међу руском емиграцијом, али не толико изражено као током двадесетих година. М. Јовановић наводи да су у исто време монархистичке идеје биле идентичне ранијим, да ту није долазило до новина, што је и један од разлога да су други политички правци и опције добијале све већи простор.

Писање југословенске штампе о СССР-у 1929-1935.

Врло важно место у анализи односа југословенске политичке јавности према СССР-у има штампа, где смо издвојили пре свега писање листа „Политика“.

У уводнику „Политике“ од 12. маја 1929. „Комунистички пораз у Европи“ говори се о актуелној ситуацији на европском континенту, поводом деловања левих снага на прославу Првог маја – дана рада, само неколико дана раније. Указује се на тежњу комуниста да првомајске празнике искористе за своје деловање и сопствену промоцију, што није

²⁷⁷ Мирослав Јовановић, *Руска емиграција на Балкану 1920-1940*, Београд, 2006, стр. 77.

²⁷⁸ Оп. цит., стр. 79.

дало значајне резултате. У чланку се каже да комунисти делују веома незграпно, прихватајући основну тезу анархиста из претходног века – „што горе то боље“. У уводнику од 23. јуна „Макдоналдова пацифичка офанзива“ анализира се британска званична политика. У оквиру те политике долази до нових конфронтација са Совјетском Русијом, преваходно на политичком плану.

У уводнику од 22. јула „Прве руске победе“, који обухвата целу прву страну, говори се опширно о победама совјетских трупа у Манџурији над кинеским снагама. У овој провинцији претходно је била угрожена безбедност на изградњи совјетског дела Трансибирске пруге која пролази северном Манџуријом, укључујући и жртве руског железничког особља. То је изазавало сукоб који су убедљиво добиле совјетске трупе. С друге стране, у тексту се описује стање у совјетском друштву где радништво и други слојеви становништва дају отворену подршку држави у ратном сукобу и одбрани државних интереса. Новинари „Политике“ констатују да интернационални префикс совјета не мора да значи у пракси и недржавно деловање и одуство патриотизма. „Политика“ је и у претходним бројевима у унутрашњим странама давала краће агенцијске вести поводом интервенције совјета у Манџурији, али је тек по разбуктавању овог сукоба тему ставила у центар интересовања. Тако се и у броју од 23. јула, на првој страни даје извештај о овим догађајима.²⁷⁹ И у наредном броју „Политике“, такође на првој страни, објављен је чланак „И Совјети и Кина потчиниће се Келоговом пакту“. И следећих дана одјеци овог сукоба привлачили су пажњу „Политике“.²⁸⁰ У броју од 26. јула „Борба белих и црвених“ даје се анализа пограничних сукоба између Совјетске Русије и Кине, где званична Москва тврди да су улогу у провокацијама и субверзијама имале белогардејске групације. У уводнику од 28. јула

²⁷⁹ „Политика“, „Руско-кинески рат“, „Интервенција Америке, Велике Британије, Француске и Јапана“, страна прва. У тексту се између осталог наводи да ове силе очекују од Совјетске Русије и Кине да су обавезне, по више међународних уговора којих су потписнице, између осталог и Келоговог пакта, да све спорове решавају мирним путем, што се односи и на овај у вези с Источном железницом.

²⁸⁰ „Политика“ 24. јули 1929, „И Русија и Кина потчиниће се Келоговом пакту?, стр. 1; „Политика“ 25. јули уводник „Русија пристаје на енглеско посредовање“.

„Совјетска Русија и Кина“ анализира се однос између две велике силе. Аутор текста сматра да Москва није успела у својој политици према Кини, пошто се на унутрашњем плану Коуминтанг дистанцирао од сваког елемента большевизма. У бројевима од 29. и 30. јула објављен је мини фељтон о положају Југословена у грађанском рату у Русији, који су се нашли стицајем околности у северној Манџурији (која је била под надзором Русије).

У бројевима од 31. јула и 1. августа донети су натписи о хватању комунистичке групације у Самобору, чији су неки чланови „свршили обуку терористичку у Русији“.²⁸¹ У уводнику од 5. августа „Изгледи за светски мир“, између осталог, анализира се позиција Русије у контексту затезања њених односа с Кином због крака Тансибирске железнице кроз Манџурију. Указује се да је Русија била тешко опхрвана учешћем у светском рату, а потом и у грађанском сукобу. Неколико година лоших жетви не може да поправи овогодишња жетва која је добра. У том правцу сваки рат би био велика опасност за режим у Москви, чак и онај сукоб који би се завршио победнички, имајући у виду високе трошкове које крхка совјетска привреда у опоравку не би могла лако да поднесе.

У уводнику од 11. августа „Енглеска и Русија“ (цела прва страна) се анализира сложени однос између две силе. Лабуристичка влада није према очекивањима Москве одмах успоставила поново (ранијих година прекинуте) пуне дипломатске односе између две земље. У уводнику од 17. августа (прва и део друге стране) „Председник савеза руских индустријалаца Н. Денисов о стању у Русији“. Денисов као избеглица и капиталиста жестоко критикује стање у Совјетској Русији. У краћем уводнику од 21. августа „Руске трупе су прешле границу“, говори се о наставку пограничних сукоба Совјетске Русије и Кине. У броју „Политике“ од 24. августа „Руси и Јужни Словени у њиховим културним односима“ се говори о историјско-културним везама Русије и јужнословенских народа. У краћем уводнику од 18. септембра „Кооперативна просвета и Руски институт пољопривредне кооперације у Прагу“ представља се рад ове руске научно-привредне

²⁸¹ „Политика“ 1. августа 1929, „Ка потпуном растурању тајне комунистичке организације“, стр. 1-2.

установе коју су организовале белогардејске избеглице у Чешкој. У уводнику од 21. септембра „Комунизам без пророка и пророк без религије“ анализира се болшевичко државно-партијско вођство и односи између водећих лидера. Анализира се разлика у идеологијама и концептима Стаљина, Бухарина и Троцког.

У уводнику од 16. октобра „Болшевицима не иде добро“ из пера Александра Ксјуњина, наводи се и цитира низ истакнутих књижевника, публициста леве оријентације који се критички односе према актуелној ситуацији у болшевичкој Русији. У броју од 29. октобра „Нелегално путовање у Русију“ објављен је интервју с Владимиром Лебедевим, истакнутим функционером белогардејског покрета на западу који живи у Паризу. Он је краткотрајно боравио у Совјетској Русији, како каже илегално, и у разговору о томе преноси своје опште импресије, наговештавајући да ће у најављеном фељтону то бити подробно представљено читаоцима. У уводнику од 8. новембра „Робеспјер и Стаљин“ прави се компарација ове две личности револуција, које спаја спремност на суров и бескомпромисан сукоб с неистомишљеницима. Наводе се бројне жртве Стаљиновог обрачуна с опозицијом. У чланку од 14. новембра „Извоз динамита и загушљивих гасова из Москве“ наводи се сензационално откриће о интензивној сарадњи Совјетске Русије и Немачке у производњи оружја, пре свега на руском тлу. „Политика“ је повремено објављивала чланке из новије историје, посебно о периоду око Првог светског рата. У том правцу објављен је и чланак „Лондонски пакт: држање Русије и Србије“, 18. новембра (стр. 1). Велике територијалне бенефиције обећане Италији 1915. Лондонским пактом изазвале су незадовољство и протесте руске царске дипломатије, пре свега министра спољних послова Сазонова. У броју од 7. децембра дат је први текст из фељтона о утисцима Лебедева с његовог путовања по Русији под насловом „Деца“. Он је живим бојама осликао атмосферу на коју је наишао међу руском омладином, комсомолцима, док су се припремали за слет, описујући њихов живот пун надања у друштву колективизма. И у наредном броју наставак овог фељтона (такође стране 1 и 2) је у чланку „Русија“. И даље, у чланку од 12. децембра под насловом „Модерна болест“ Лебедев читаоцима „Политике“ преноси своје утиске о боравку у Русији. Описујући своје утиске из Москве и других руских

градова, он наводи да је био изненађен полетом и ентузијазмом младих, који читаву земљу осећају као своју, који имају ведар оптимизам, раде и учествују у изградњи земље, сањају да постану авијатичари, инжењери, официри, задовољни су и кад раде у фабрикама. Насупрот претходном, што је превасходно оставило позитиван утисак на њега, он примећује да у самој комунистичкој номенклатури нестаје полако сваког ентузијазма, да большевизам као идеологија копни, а да остаје само жеља за влашћу. Та два света – свет младих, оптимистичних који раде и граде своју земљу и надахнути су патриотизмом и вером у праведност друштва (чак и онда када се у свакодневници суочавају с битним одступањем од тога) и Партије која је свемоћна и утицајна, али њен врх, па чак и на нижим нивоима, большевичке норме и етика потпуно су подређени голој борби за власт и одржавању на њој.

У уводнику од 22. децембра „Година 1929.“ сумирани су утисци о овој години у свету. Стаљин и СССР се кратко спомињу, али се указује да је овај совјетски државник спроводио своје намере и планове одлучношћу коју је имао Петар Велики. У уводнику 23. децембра „Совјети од 1917. до 1930“ који је као и многи други слични текстови непотписан (тачније пише само „М“), анализира се стање у Совјетској Русији. Закључује се да у спољнополитичком смислу и поред великих напора Москва постиже слабе резултате. С неким земљама су још у првој половини двадесетих склопљени трговински и други дипломатски уговори, али они дају скромне резултате, сем у томе што служе као одскочна даска комунистима за ширење своје пропаганде и утицаја у дотичној земљи. Овде видимо да лист „Политика“ није имао до краја формиран став, нити је желео да га има, о односима и евентуалном лобирању за признавање и успоставу међусобних односа Совјетске Русије и званичног Београда. „Политика“ је давала свој простор за различите идеје, предлоге и аргументе различитим политичким опцијама, од умерене левице, преко представника и ставова режима, руске емиграције, па све до повременог преношења ставова појединих совјетских дипломата и политичара (углавном преношења агенцијских вести). У уводнику од 24. децембра је други део овог чланка и теме, а акценат је на унутрашњој друштвеној ситуацији у Совјетској Русији. Указује се да је национализацијом тешко погођен црквени сектор и крупан

капитал, а да и сада постоје извесне социјалне разлике, превасходно изражене на селу где постоји слој кулака. Истина овај слој је екстремно погођен порезима. У уводнику од 27. децембра даје се трећи наставак текста о Совјетској Русији 1917-1930. Указује се на социјалну ситуацију, да се већина намирница може набавити само преко тачкица (бонова), по повлашћеним ценама. Међутим, честе су несташице робе, а дуги редови пред продавницама и набавним центрима су свакодневица. Ипак, на овај начин је практично целокупном становништву загарантован егзистенцијални минимум. У уводнику 28. децембра објављен је интервју с председником Чехословачке Масариком „Ситуација Словена после рата”. Он указује да „Данашња, официјелна Русија нема словенски програм ни интерес. Али баш због прилика у Русији, која је за ме била и остала највећим проблемом, ми мањи словенски народи имамо двоструку дужност да се што боље снађемо у новој ситуацији потпуно нове Европе.” „Политика” у свом уводнику од 23. јануара 1930. „Очајање осуђеног” коментарише стање совјетског друштва, посебно сељаштва које је, према аутору чланка Александру Ксјуњину, веома лоше. У прилог те своје тезе, Ксјуњин цитира „Правду” која је неколико дана пре објављивања овог уводника у „Политици” пренела изјаву Стаљина да је сељаштво неподобан елемент. Аутор наводи да је само у 1929. години било више од 5.000 судских процеса против кулака, а да је у исто време стрељано по судским извештајима око 12.000 сељака. Резултат тога је појачана миграција из СССР-а. Бухарин постепено стаје у опозицију оваквом стању, па се у односу на ранији период, Стаљин сам издвојио из бившег најужег совјетског руководства, док су остали или смакнути, маргинализовани или су попут Троцког емигрирали.

У уводнику од 30. јануара „Спољашњи положај Русије” анализира се заседање највиших тела СССР-а о спољнополитичкој концепцији ове земље. Преноси се став Литвинова, заменика министра спољних послова да су ставови становништва већине европских народа и држава према Совјетској Русији афирмативни, међутим владе тих земаља немају најчешће добар став према званичној Москви. У даљем говори се о склапању низа споразума између СССР-а и Турске, којим влада у Анкари, не само да прихвата свог северног суседа као стратешког савезника, већ Москва може да надгледа

спољнополитичку активност Турске према трећим земљама, укључујући и однос према Британији.²⁸² С друге стране Турска добија низ повластица у односима са СССР-ом.

У оквиру анализе новије историје у броју од 4. фебруара посвећен је чланак животном делу руског царског генерала и дипломате Виктора Машкова, који је био у царској дипломатији посебно задужен за српско питање и Балкан.²⁸³ У уводнику од 13. фебруара „Маске су скинуте” А. Ксјуњин поново жестоко критикује совјетску власт, после отварања афере са Салвелијем Литвиновим (иначе братом совјетског политичара који живи на западу), који је оптужио врх режима у Москви да штампа лажне доларе. У наредном уводнику „Богови у изгнанству” из пера „Д. М. Крно.”, говори се о позицији и деловању Троцког у емиграцији, али и о променама у совјетском политичком врху последњих година. Тако је и Бухарин, који је био један од најутицајнијих интелектуалаца и креатора економске политике земље запао у немилост, а слична ситуација је погодила и низ других истакнутих совјетских руководиоца попут Раковског, Чичерина и др. У наредном броју доноси се трећи узастопни уводник о Совјетској Русији, под називом „Имунитет злочина”, поново из пера А. Ксјуњина. Он указује на тешко стање у земљи, пошто је недавно стрељано око 300 угледних поморских официра бивше царске војске као непријатељи режима. У московском студентском дому се веома тешко живи, а дом изгледа веома бедно. Око 30% совјетских сељака нема теглећу стоку, и свега по око два хектара земље. Следећих 67% има само по два коња и између 5 до 10 хектара земље, док свега 3% има већи број грла стоке и земље, али и то не премашује 20 хектара, и њих називају кулацима.

У уводнику 9. марта „Слабљење руско-немачких односа” говори се о снажном послератном развоју ових билатералних односа, где је немачки привредни утицај у Совјетској Русији најдоминантнији.

²⁸² Према другом члану совјетско-турског уговора СССР мора да да сагласност на уговоре с трећим земљама које би склапала надаље Турска. „Политика”, 30. јануар, 1930. уводник, „Садашњи положај Русије”, Значај споразума руско-турског.

²⁸³ „Политика”, 4. фебруар 1930, стр. 1-2, „Виктор Машков”, његове заслуге за нас.

Последњих година запажен је и утицај Америке и Британије, чему треба додати и преструктурирање совјетске привреде, односно јачање њене индустрије као носиоца привреде. Иако се у чланку не тврди децидирано да је совјетска индустрија изузетно порасла последњих година, указује се да је дошло до промена у структури њене привреде, да аграр више није најважнији. У уводнику од 24. марта „Совјетска колективизација” А. Ксјуњин жестоко критикује стварност совјетских колхоза и совхоза, износећи више примера из читаве земље о неуспешности овог пројекта.

У уводнику од 1. априла „Грађански рат у Русији” износе се тврдње да је насилна приватизација производа руског села, стварање колхоза и совхоза изазвало у претходној 1929. години више инцидената и мањих побуна, што је аутор текста Сергије Маслов не без претеривања назвао грађанским ратом. О томе сведочи и број жртава које је он навео, па је и по тим подацима не улазећи у њихову веродостојност, „погинуло око 10.000 владиних чиновника, и до 12.000 људи из народа, углавном сељака”. Аутор наводи да је због претераног улагања у индустрију дошло до планског слабљења пољопривреде, што наредних година може довести до поновне појаве глади у земљи, слично оном периоду при крају грађанског рата и стране интервенције. Четвртог априла је објављен други део овог уводника. У чланку се дају прогнозе даљег заоштравања прилика у совјетском друштву, посебно на селу, где се концепт колективизације који је наметнуо врх власти, одбија од већег дела популације као контрапродуктиван и за већину сељака углавном штетан.

У броју од 5. априла објављен је чланак о могућности прекида односа Француске и СССР-а на нивоу амбасадора. Указује се да је совјетски амбасадор у Паризу прилично изолован, како од француских власти тако и у комуникацији с другим амбасадама. Постоје индиције да би се због афере Кутапова могло очекивати и прекидање односа две земље на нивоу амбасадора.²⁸⁴ У броју од 16. априла објављен је мањи чланак „Устанак на Кавказу” у коме се преносе француски извори да је због проблема у колективизацији на северном Кавказу дошло до низ сукоба у срединама с исламским

²⁸⁴ „Политика” 5. април 1930, „Уочи прекида односа Француске и Совјета”, стр. 1.

живљем. На истој првој страни, објављен је и мали чланак „Положај Стаљина пољуљан” где се говори о томе да очигледан неуспех колективизације села у СССР-у доводи Стаљина у ситуацију да ће морати да се бори да задржи своју водећу позицију у партији и држави, пошто свуда расте незадовољство. У празничном ускршњем броју „Политике”, четвороброј за 19, 20, 21. и 22. април, у уводнику објављује чланак „Краљ Милан и Русија” који је написао Слободан Јовановић. Ово је историјски осврт на положај Милана Обреновића и његов однос с Русијом, посебно у периоду када се он окренуо аустроугарској царевини.

У мањем чланку од 12. маја „Пољска, Русија и Балтичке земље”, спомиње се између осталог совјетска војска, за коју се каже да је у Совјетској Русији то један од ретких респектабилних фактора. Дају се одређене спекулације у односу на потенцијалне сукобе у региону, посебно у случају даљег поремећаја пољско-руских односа. Током следећих седмица објављивале су се повремене вести о догађањима у Совјетској Русији. У уводнику од 18. маја „Заплети руско-пољски” се говори о напетости у односима између две суседне земље.

У чланку од 1. јула 1930. „Совјетски комесари о последњим догађајима у Русији” преноси се из Париза разговор с групом бивших совјетских руководиоца који су емигрирали на запад, незадовољних најновијом ситуацијом у Совјетској Русији. У првом плану је бивши комесар Беседовски који говори највише о тешком стању совјетског села. У уводнику од 31. августа „Алхемија большевизма” говори се о управо завршеном Седамнаестом конгресу комунистичке партије СССР-а и о проблемима у којима се налази совјетско друштво, а које највише погађа сељаштво. У чланку од 14. септембра „Тајмс о црвеном терору у Русији” преноси се писање лондонског листа о бројним хапшењима у СССР-у која се правдају обрачунама с контрареволуцијом. У чланку од 18. септембра „Са большевцима за реванш или с Европом за мир” говори се о уској сарадњи немачке војске са совјетском на територији СССР-а.²⁸⁵

²⁸⁵ „Политика”, 18. септембар 1930, стр. 1, чланак „Са большевцима за реванш или с Европом за мир”.

У уводнику од 26. септембра „Совјетска трговинска офанзива“ говори се о порасту спољнотрговинске сарадње СССР-а с капиталистичким светом, уз напомену да још није достигнут предратни обим царске Русије у тој области. Наводе се проблеми у којима се налази руско друштво, а с друге стране долази и до одређених помака у индустријализацији и спољној трговини. У чланку од 18. новембра „Руси за Србију“ започет је фељтон где се даје анализа догађаја 1914. када је царска Русија помогла Србима, између осталог и ушла у светски рат. Овај фељтон је настављен и следећих дана. У великом уводнику од 7. децембра „Пред новим сукобима у Русији“ који обухвата прву и део друге стране (потписан је као и већи део других чланака последњих неколико месеци са Х У.), анализира се ситуација у болшевичком вођству, где Стаљин све више преузима власт у своје руке. Признаје се да индустрија бележи изванредан напредак, али село највише трпи.

У уводнику од 22. децембра „Велеиздајнички процес у Москви“ говори се о судском процесу против већег броја болшевичких вођа, оптужених за велеиздају. У броју од 24. децембра цела прва страна је поново посвећена СССР-у: уводник „Совјетски дампинг“ говори о спољнотрговинском совјетском продору који се у ту сврху служи дампиншким ценама; у другом чланку „Вођи руске револуције“ преноси се следећи наставак започетог серијала о стању у совјетском друштву, на основу прича совјетских комесара емиграната. Ово је критичко виђење које говори о злоупотребима и корупцији у средњем и нижем слоју совјетских партијских руководиоца. Паралелно с овим фељтоном, нередовно је објављиван и фељтон о визијама немачког генерала Лудендорфа, који сматра да би немачки фашизам уколико дође на власт, могао направити спољнополитички савез са совјетима ради преузимања утицаја у Европи.

У уводнику „Политике“ од 3. јануара 1931. из пера Давида Лојда Џорџа, „Поглед на прошлост и на будућност“ анализира се ситуација у тадашњој Европи. Констатује се, између осталог, да је Совјетска Русија важан фактор у равнотежи европских снага, пошто једино с њом ревизионистичке и антиверсајске снаге могу да постигну неки успех. У краћем чланку од 16. јануара „У Кремљу и у црвеној војсци“ говори се о стању у совјетској армији, које је уморно након

смењивања Рикова и већег броја истакнутих високих официра. У уводнику од 23. јануара „Стаљин и Молотов” говори се о смени Рикова и постављању Молотова на место предводника совјетске владе. У уводнику, преко целе прве стране 10. фебруара, објављен је низ написа о Достојевском, поводом педесетогодишњице његове смрти. Слични текстови о славном руском писцу уследили су у „Политици” и следећих дана. У малом чланку од 11. фебруара преноси се одговор совјетске стране на позив да учествује у свеевропском скупу и комисији, посвећеном европској унији.

У „Политици” од 7. марта, у чланку „Суђење мењшевицима у Москви” се указује на нове случајеве обрачуна с политичком опозицијом у СССР-у. Новинара „Политике”, збуњује спремност оптужених да сами себе оптужују и признају издају и сарадњу са страним дипломатама, док су радили у представништву СССР-а у Берлину и другим дипломатским местима. У уводнику од 22. марта „Европски капитал и совјетска привреда”, даје се извод из обраћања јавности Молотова, високог партијског и државног руководиоца СССР-а. Он указује на успешност совјетског привредног модела који стално јача земљу, која по њему није захваћена великом светском економском кризом. И поред непријатељског држања према Совјетској Русији од значајног дела капиталистичких земаља, Молотов похваљује трговинску сарадњу коју СССР развија с њима. Тако, на пример, САД још нису успоставиле пуне дипломатске односе са СССР-ом, али развијају економску сарадњу.

Новинар Алексеј Ксјуњин аутор је уводника од 8. маја 1931. „Шта је то социјализам Стаљина?” И овај текст је веома критичан према стању у СССР-у. Прво се цитира део жестоких критика Троцког према стању у Совјетској Русији, а потом се констатује да у земљи нема правих слобода, да постоје логори за неистомишљенике и да је стање веома тешко. У уводнику од 31. маја „Совјети у Женеви” анализира се наступ Литвинова, совјетског представника на скупу Друштва народа. Литвинов је с једне стране критиковао буржоаске владе, а с друге стране им пружио руку, пре свега за привредну сарадњу. Тако, по њему, чак 50% свих произведених америчких трактора, 21% од немачких пољопривредних справа, и 15% енглеских разбоја откупљују совјети, што их чини важним фактором у светској

привреди, која је поред тога тешко погођена економском кризом, која ни изблиза није погодила СССР.

У уводнику од 16. јуна „Завера црвених команданата” чији је аутор Ксјуњин, указује се на тешко стање слобода у СССР-у где се чак и високи војни официри хапсе и стрељају под оптужбама за велеиздају. Каже се да је још почетком године шеф ГПУ поднео извештај вођству земље, да неповерење народа, па чак и дела официрског кора према власти расте и да се ствара непријатељски однос. Омладина се масовно војно обучава и бројност у армији се повећава, јер партијско и државно руководство СССР-а (по мишљењу аутора чланка) стално плаши јавност потенцијалним ратним сукобом изазваним споља. Током овог периода, на првој страни се повремено наставља фељтон о одговорности за Светски рат, где се често спомињала ситуација у царској Русији током 1913-1914. Указује се на малу утемељеност теза које лансирају земље поражене у Светском рату, да су руске службе помогле да Срби изврше атентат на аустроугарског надвојводу у Сарајеву.

Током следећих седмица повремено је објављиван фељтон о Бесарбији, путописни извештаји из ове бивше руске области, која, како се наводи, „грца у дуговима”. У уводнику од 5. јула „Рапалски уговор и односи немачко-руски”, анализирају се односи између две силе након формирања Совјетске Русије. Указује се на тесни однос две земље, где поред заједничких ставова и ривалства према Версајском уговору, постоје и противречности које временом могу да добију на значају. Једанаестог јула објављен је краћи чланак „Промене правца у политици Совјетске Русије” у којем се указује на могући заокрет према увођењу одређених тржишних вредности у економској области. О томе се наставља говорити у чланку од 13. јула „Бољшевици мењају методе”. У уводнику од 19. јула, „Пораз комунизма у Русији” се говори о битним изменама комунистичке доктрине владајуће гарнитуре у Москви, која све више уводи тржишне вредности и одступа од оригиналних бољшевичких норми. У чланку од 4. августа – Сlike из совјетске Русије „Ми празнујемо јеврејску Пасху и хришћански Ускрс” из пера М. Павловића, говори се о стању религијске свести у Совјетској Русији. Религија је тамо прогоњена и у другом плану, готово у полутајности. С друге стране,

она је ипак опстала и има извесног утицаја на поједине сегменте становништва, нарочито на старије особе. У „Политици“ се у периоду дужем од једног месеца објављивао фељтон о одговорности за Светски рат, где посебно место (афирмативно) има улога коју је имала царска Русија, посебно у оквиру њене помоћи Србији и Црној Гори након атентата у Сарајеву, у покушају да се одврати Аустро-Угарска од притиска на Србију. У уводнику преко целе прве стране „Совјетска дипломатска офанзива“ од 6. септембра указује се да званична совјетска дипломатија с Литвниновим на челу не жели сукобе, али да партијски функционери и даље повремено дају веома снажне и чак агресивне изјаве. У тексту се наводи да су веома мале шансе да се путем револуција шири совјетски и комунистички утицај на остале делове Европе.

У „Политици“ од 3. октобра објављен је чланак Алексеја Ксјуњина „Москва и најновији догађаји“.²⁸⁶ Аутор чланка, иначе познат по свом изразито критичком односу према совјетима, описује стање у СССР-у. Стаљин, по њему, покушава да нађе излаз из катастрофалне унутрашњоекономске ситуације, извесним отопљавањем односа према стручњацима, увођењем елемената тржишта. У вези са ситуацијом у Манџурији, где је ранији совјетско-кинески сукоб замењен јапанско-кинеским, аутор наводи да се Москва држи одмерено и прорачунато, рачунајући да ће сукоб две земље бити испљујући за сукобљене стране. У броју од 13. октобра „Москва и рат“, који је потписао С. Димитријевски, говори се о војној снази СССР-а, за који се каже да није довољно велик да би се земља олако упустила у потенцијалне ратне сукобе, али да ипак представља респектабилну снагу. Већ у броју од 17. октобра у чланку „Црвене менице у Европи“, говори се о слабој економској снази СССР-а који је посебно дужан према Немачкој. У броју од 14. новембра „Русији прети глад?“, говори се о великим тешкоћама које за совјете може представљати неродна година. У броју од 20. новембра „Кћи Лава Толстоја одбила да се врати у Русију“ представља још један у низу веома критичких чланака о стању у СССР-у Алексеја Ксјуњина. У уводнику од 5. децембра „Иза кулиса Кремља“ на прве две стране, који је потписао

²⁸⁶ „Политика“, 3. октобар 1931. „Москва и најновији догађаји“, стр. 2.

С. Димитријевски, говори се о односу снага у политичком врху СССР-а. Поред Стаљина који суверено држи власт, својим утицајем издвајају се још Молотов и Каганович. У оквиру низа фељтона који су посвећени новијој прошлости, пажњу изазивају они који се баве Првим светским ратом, где царска Русија има посебно место заштитнице Срба и Словена у целини.²⁸⁷ У уводнику наредног броја „Мирољубивост Москве и пјатиљетка“, аутор Ксјуњин критички се односи према политици врха СССР-а.

У 1932. години током јануара месеца чланци у вези са Совјетском Русијом су били ређи, делом и због повећаног интересовања за Немачку. Двадесетог јануара су објављена у том правцу два чланка на првој страни и оба су се односила на совјетску шпијунажу.²⁸⁸ У уводнику од 24. јануара „Совјети преговарају“ указује се на стратегију совјета да поправе односе с окружењем и западним силама, пре свега из економских разлога, да би се развила спољна трговина и поспешили покушаји стабилизације привреде. У мањем чланку-вести од 1. фебруара саопштава се да је склопљен совјетско-бугарски трговински уговор. Тек 24. априла је објављен следећи текст о Совјетској Русији и то уводник – „Планови Кремља“. У тексту се анализира стање у земљи, указује да Стаљинов утицај нешто опада и да су у успону Молотов, Каганович, Ворошилов, Крестински. Следећи текст на првој страни „Политике“ уследио је тек 8. јуна „Совјетско-немачки планови“ у којем се указује на велики утицај војних кругова с Ворошиловим на челу на укупну совјетску политику. Војска представља пресудну снагу у друштву. Рат који у Манџурији и Кини води Јапан, за совјете представља психолошки изазов, па су знатне снаге послате на источну границу. Политичко вођство совјета ратну перспективу у свету сматра могућом, па се чине додатни напори за јачање војске. У чланку „Озбиљна времена за Совјетску Русију“ од 14. јуна говори се о тешкоћама СССР-а у

²⁸⁷ У том правцу привлачи пажњу чланак од 10. децембра 1931. „Цар Никола за спасавање српске војске“ у коме се говори о важној помоћи Русије Србији током Светског рата.

²⁸⁸ „Политика“, 20. јануар, 1932. „ГПУ (писмо из Стокхолма)“ и „Совјетска шпијунажа у Румунији“, страна прва.

привреди, посебно пољопривреди која даје знатно мање резултате од планираног. У ускршњем броју 18, 19. и 20. јуна у уводнику „Пораз большевички на селу“ указује се на веома слаб учинак совјетских комуниста у сеоској средини. Иако су колективни облици својине на селу обухватили близу три четвртине обрадивог земљишта, њихови резултати су веома лоши, а колективизам у задругама је подређен групним и појединачним интересима у пракси. Током прве половине 1932. настављени су да буду фрагментарно објављивани чланци из фељтона о одговорности за Први светски рат, где се афирмативно говорило о тадашњој царској Русији.

У кратком чланку-вести од 5. јула објављена је вест о убиству начелника ГПУ Раковског у атентату у Кијеву.²⁸⁹ У уводнику од 8. августа „Стаљин мења генералну линију“ говори се о новом курсу политичког врха СССР-а, превасходно на унутрашњем плану, где се јача централизам, смањују привилегије партијског руководства и чланства приликом снабдевања робом и животним намирницама, јача војна структура и производња наоружања. У уводнику од 12. августа „Опште разоружање и совјетска политика“, говори се о извесном успеху совјетског подухвата индустријализације, посебно у области индустрије наоружања. Насупрот тенденцији тадашњег света ка разоружању, совјети изграђују војну индустрију, али се констатује општи успех у индустријализацији, нарочито тешкој индустрији. У броју од 17. августа наговештава се могућност да се совјети умешају у сукобе на Далеком истоку против Јапана.²⁹⁰ У уводнику од 23. августа „Пактови о ненападању и тајни уговори Москве“, указује се да политички врх СССР-а с једне стране критикује западне империјалистичке силе да припремају ратове, док сама Москва јача своје оружане снаге и припрема интервенцију на

²⁸⁹ „Политика“, 5. јули 1932, стр. 1, „Освета за генерала Кателова“. У чланку се наводи да вероватно постоји тајна терористичка група у западној Европи, повезана с белом емиграцијом која организује атентате по Европи и у самом СССР-у на истакнуте совјетске активисте и руководиоце ГПУ и дипломате, најчешће из освете за већ извршене репресије и атентате према белогардејцима, попут претходног убиства генерала Кателова.

²⁹⁰ „Политика“, 17. август 1932, стр. 1, „Исток у пламену“, да ли ће доћи до руско-јапанског рата.

Далеком истоку. У „Политици“ су и у овом периоду настављени повремено фељтони о прошлости, најчешће на првој страни, где се често говорило о Русији.²⁹¹ Поред директних натписа о Совјетској Русији, најчешће о унутрашњој ситуацији, у „Политици“ се дотицао СССР у низу других чланака, извештаја с међународних скупова, привредним анализама... Тако у броју од 30. августа, у уводнику „Резултати ценкања у Отави“, односно анализирајући протеклу међународну конференцију, наводи се податак да је Британија изузетно увећала свој увоз жита из Русије током протеклих неколико година, чиме се индиректно признаје да велика светска економска криза није погодила снажно СССР као што је то случај с највећим делом капиталистичког света.

„Политика“ је повремено објављивала чланке о руским емигрантима у Југославији. Тако је 3. септембра 1932. објавила текст А. Еропкича „Питање поданства Руса емиграната“, у коме аутор чланка, који је и сам руски емигрант, констатује велику широкогрудост и братство српског народа у свом гостопримству према белогардејцима. С друге стране указује на одређене пропусте у правном статусу руских емиграната, који немају могућност да служе југословенску војску, а аутор текста сматра да би им то било изузетно задовољство, жеља и част.²⁹²

Шеснаестог октобра у уводнику „Споразуми са Русијом“ говори се о све већем респекту великих сила у сарадњи са СССР-ом. Тако Немачка и даље уважава Совјетску Русију, док САД планирају да је користе као важног савезника у сузбијању утицаја Јапана. У уводнику од 20. октобра „Заједничка акција Италије и Совјета на Балкану“ говори се о повезаности интереса две силе да делују на антиверсајском концепту на Балканском полуострву. Иако различитих идеологија, обе силе подржавају ревизионизам, контра Версајског споразума.

²⁹¹ На пример у броју од 27. августа објављен је на првој страни чланак „Руски поморци међу Југословенима“, где се писало о догађајима с почетка XIX века. Следећих дана је настављен овај фељтон у више наставака.

²⁹² „Политика“, 3. септембар, 1932, „Питање поданства Руса емиграната“, стр. 2.

У уводнику од 6. децембра „Један велики међународни догађај“ описује се стање у вези с потписивањем уговора о ненападању између СССР-а, Француске и Пољске. Овај уговор много значи за СССР, пошто је до сада био третиран као држава практично ван система међународних односа у очима европских капиталистичких сила.

У уводнику 6. јануара²⁹³ „Божих у Совјетској Русији“ говори се о прилично лошем стању православне цркве у СССР-у. Доминација партијског и атеистичког мишљења у односу на цркву, ублажава се само у неким случајевима, па је позиција православља у доста тешкој ситуацији. Током следећих неколико месеци, вести о Немачкој су биле у првом плану писања „Политике“. Тако тек 5. априла у уводнику „Одговор француске владе на предлог о пакту четири Велике силе“, даје се и реакција совјетске дипломатије. Совјетска дипломатска реакција је негативна у облику протеста, јер изражава незадовољство Мусолинијевим предлогом да се четири западне европске силе ставе у позицију да воде главну реч на континенту. У уводнику 9. априла „Спољашна политика Хитлерове Немачке“, указује се да је главна оштрица ове политике против Француске, а да се према Совјетима заузима став узајамног немешања у унутрашње послове. У броју од 1. маја спомиње се свечаност коју је југословенско посланство у Женеви приредило за руске избеглице у том граду и делегатима из Југославије. Међу руским избеглицама и делегатима на овом скупу из Југославије један део је носио српску народну ношњу. Најзад, после дуже паузе, посвећен је уводник о ситуацији у вези са СССР-ом 21. маја „Русија у новим комбинацијама“. Уредништво „Политике“ које вероватно стоји иза овог непотписаног чланка говори претежно о совјетско-немачком односу, посебно актуелизованом након доласка Хитлера на власт. Наиме, будући да је и Москва, баш као и Берлин, незадовољна Версајем, њихова сарадња након Рапала се сматрала једном врстом симбиозе, чему треба додати да су обе силе биле у подређеном положају у односу на западне силе. Међутим, доласком Хитлера на власт, долази до новог спољнополитичког опредељења Берлина ка светској политици (с више амбиција), па је остало нејасно какви ће у том случају бити

²⁹³ Празнични број „Политике“ за 6, 7, 8. и 9. јануар 1933. године.

даљи немачко-руски односи. У броју од 30. маја се у краћем чланку-агенцијској висти, преноси да је у Бугарској откривен тајни канал одакле је преко Цариграда преношена комунистичка литература из Совјетске Русије.²⁹⁴ Најзад 5. јула у уводнику „Споразум са Русијом о дефинисању нападача“ говори се о споразуму у Женеви са совјетском делегацијом коју је потписао министар спољних послова Јефтић. Споразум је потписала Мала антанта са Совјетском Русијом, као и свака од чланица Мале антанте са Совјетском Русијом појединачно. „...Пре свега та конвенција значи нов, озбиљан знак промене у спољнополитичком курсу Русије. У последње време Русија развија у разним правцима на међународним форумима дипломатску активност, из које се може видети да се она реориентише према иностранству у позитивном правцу рада на стабилизацији мира у свету. На многим интернационалним скуповима из последњег времена, који су се одржавали у циљу консолидовања општих прилика, Русија је такође најживље учествовала. У исто време она је закључила са појединим европским државама неколико значајних конструктивних пактова и конвенција и приближила се на тај начин извесним државама са којима су њени односи раније били у перманентној кризи. У првом периоду совјетске владавине, Русија је, као што је познато, имала офанзиван и интрасигentan став скоро према целом свету споља. Овом својом садашњом новом оријентацијом у спољној политици она напушта тај свој офанзивни став и настојава да своје држање у међународној политици прилагоди реалном стању ствари и новим потребама...“ У наредном броју на стр. 3. се у краћем чланку преноси претпоставка лондонског листа „Дејли Хералд“ „Тајни споразум Немачке и Јапана против Русије?“ У уводнику од 16. јула „Русија и Источни пакт“ говори се о односу Москве према догађајима на Далеком истоку, али и шире, на Евроазијском пространству. У тексту се с више уважавања говори о совјетској политици и њеној међународној позицији, него што је то случај био претходних година. У броју од 30. августа објављен је извештај о предавању др Милана Стојадиновића у Лозани „О питању назапослености с обзиром на капитализам и комунизам“. Већи део

²⁹⁴ „Политика“, 29. мај 1933, стр. 3, „Откривен тајни комунистички канал“.

овог чланка је посвећен економској ситуацији у СССР-у. Приказ те ситуације на први поглед изгледа прилично реалистичан пошто се одаје признање совјетима за извесне учинке у запошљавању становништва, али се износе и подаци о извесном порасту броја незапослених последњих година. Током читаве године, паралелно и повремено су објављивани фељтони из модерне историје, где се често спомињала и Русија. Тако је 5. септембра донет текст „Тургењев“ поводом педесетогодишњице његове смрти. У уводнику од 18. септембра „Совјетска Русија и фашистичка Италија“ говори се о комплексном односу две силе. Без обзира на велику идеолошку разлику, две силе имају прилично пријатељске односе и развијену сарадњу. У уводнику од 12. новембра „Совјетска Русија главни противник Јапана“, се говори о затезању односа на Далеком истоку између две земље, пошто Јапан и даље ратује с Кином и развија агресивну политику у регији. У уводнику од 24. децембра „Основи међународне политике Совјетске Русије“, говори се о прилично уздржаном ставу званичне Москве према новој улози Немачке у Европи и покушају Совјета да задрже извесну дистанцу према све израженијим поделама међу европским силама.

Да се у југословенској политичкој јавности све убрзаније мењају ставови о Совјетској Русији говори и уводни чланак од 12. јануара 1934. француског дипломате Анри Де Жувенала „Крај болесничке постеље Друштва народа“, у којем он каже и ово „...Зар поуке јапанског конфликта и последице зближења Русије са Западном Европом и Сједињеним Државама нису довољне Русима и Американцима са Севера да увиде неопходност и да приведу у праксу солидарност која их везује са неких педесет народа који су остали у Женеви...“ Двадесетог јануара објављен је краћи чланак у коме се преносе изводи из интервјуа који је Стаљин дао западним агенцијама. Он напомиње спремност Совјетске Русије на трговину са западним силама, али и потребу своје земље за кредитима. У уводнику од 22. јануара, преко целе прве стране „Пољска између Немачке и Русије“, анализира се спољнополитичка концепција Варшаве између два моћна суседа. Пољска под Пилсудским лавира, не приближавајући се ни једној од две суседне силе.

У уводнику 22. априла „Унутрашњи догађаји и спољашња политика Совјетске Русије“ указује се на потпуну победу Стаљина у унутрашњој политици земље. Он предводи конзервативну групацију у партији, која учвршћује и међународну позицију Совјетске Русије, ставља у други план ширење светске револуције, за шта се залагала поражена струја око Троцког. Указује се на јачање руског идентитета у постојећој комунистичкој партији. У броју од 28. априла се преноси вест да је Совјетска Русија дала предлог о закључењу пакта о гарантовању независности земаља Балтика.²⁹⁵ У уводнику од 10. јуна „Совјетска Русија и Друштво народа“ говори се о промени односа Москве према капиталистичким земљама и самом Друштву народа. С друге стране и Друштво народа мења постепено свој однос према Совјетској Русији, тако да долази до њиховог међусобног, лаганог, али уочљивог приближавања. „Политика“ је повремено објављивала текстове и анализе где се само спомињала Совјетска Русија, попут уводника од 11. јула „Енглеска одобрава политику регионалних пактова и не противи се уласку Русије у Друштво народа“. „Политика“ је следећих дана преносила текстове који охрабрују Источну иницијативу коју је покренуо Луј Барту, француски министар спољних послова. Суштина ове иницијативе је да две главне силе Француска и СССР склапају споразује с низом источноевропских земаља у покушају формирања одбране од растуће опасности Хитлерове Немачке. Тако се афимативно говорило и о подршци британске политике овој иницијативи²⁹⁶, а потом и сагласју совјетског јавног мњења.²⁹⁷ Осамнаестог августа објављен је чланак на првој страни „Политике“ који најављује склапање војног пакта између Француске и Совјетске Русије. У броју од 24. августа се преноси протест совјетске дипломатије против агресивног држања Јапанаца и марионетске владе Манџуко, против хапшења совјетских

²⁹⁵ „Политика“, 28. април 1934., „Немачка, Совјетска Русија и Балтичке државе“, страна 1.

²⁹⁶ „Политика“, уводник, 14. јули 1934., „Велика Британија званично објављује да Источни пакт сматра подесним за консолидовање европског мира“.

²⁹⁷ „Политика“, уводник од 17. јула 1934., „Совјетска штампа тражи да се убрза рад на закључењу Источног Локарна“.

службеника Трансибирске железнице у северној Манџурији. У уводнику од 5. септембра из пера Георга Берихарда „Русија у Друштву народа“ говори се о скором уласку СССР-а у ово међународно тело и поздравља се тај процес као драгоцен за међународни мир. На истој страни објављен је и чланак „Јапан предлаже Русији стварање неутралне зоне на Манџурској граници“. У уводнику од 9. септембра „Праве тежње Јапана на Далеком истоку“ говори се и о могућој улози Совјетске Русије, која би требало да има интереса ка обуздавању експанзије Токија, што важи и за велике западне силе, које такође имају интереса да се Јапан заустави. Након бурних догађаја поводом атентата на краља Александра Карађорђевића, поново се СССР спомиње у уводнику „Политике“ од 16. децембра „Источни пакт“, где се разматра могућност склапања безбедносних и војних уговора Француске и Совјетске Русије.

У уводнику од 21. фебруара 1935. „Русија у светским догађајима после збора совјетских првака“, говори се о потенцијалној угрожености СССР-а од немачког експанзионизма, посебно након доласка нациста на власт. Иако је Немачка након Светског рата имала посебно добре односе с Русијом, нацистичка идеологија и сам Хитлер виде ривале у Русима.

Долазак Хитлера на власт у Немачкој додатно је подстакло писање „Политике“ у правцу већег респекта Совјетске Русије. То је повезано и с општом атмосфером у Европи, укључујући и њене водеће западне силе Француску и Британију. Тако у уводнику преко целе прве стране 19. марта 1935. „Консултовање западних сила о заједничком ставу према Немачкој“, у поднаслову се спомиње да „...и француски министар спољних послова г. Лавал после г. Идна, посетиће Совјетску Русију“. У наредном броју, такође у уводнику посвећеном истој теми, констатује се изостанак јединства западних сила и разочарење у Француској према британској реакцији у односу на Немачку.²⁹⁸ С друге стране се каже да „...један део јавности сматра

²⁹⁸ „Политика“, 20. март 1935, „Нема заједничког става западних сила према Немачкој“, уводник. У наднаслову се каже „Енглеска влада није нашла за опортуно да откаже посету Берлину“, а у поднаслову „Држање Енглеске прилично оштро се критикује у француској јавности. Немачка је изгледа решена да изгради и своју ратну морнарицу“.

да Француска после последњих догађаја треба што више да се приближи Русији“. После каквих-таквих консултација и одржавања сарадње Француске и Немачке као покушају надзирања немачке политике, велику пажњу је изазвао одлазак британског министра спољних послова Идна у Москву. О састанку Идна у Берлину детаљно говори уводник „Политике“ од 28. марта – „Захтеви г. Хитлера: „аншлус“ с Аустријом, исправка границе према Чехословачкој, анексија данцишког коридора и Мемелска област“. У поднаслову пише „Осим тога Немачка тражи стварну војну хегемонију у Европи и да се Француска одрекне споразума са Русијом и Италијом“. Одговор француске политике према агресивном наступу Немачке и прилично попустљивом ставу Британије се могао сагледати из наредног уводника „Политике“ – „Француска јавност тражи организовање мира без Немачке“, у поднаслову „Као одговор на агресиван став Немачке истиче се потреба обнове пријатељства с Русијом“. У другом наслову на првој страни се говори о посети Идна Москви. Серија натписа о Идновој посети Москви садржи углавном афирмативан тон о разговору представника две силе. У уводнику од 30. марта „После најновијих догађаја у Немачкој Русија је решена да сарађује у европском систему безбедности“, а у наднаслову „Посета г. Идна Москви изгледа да ће убрзати зближавање између Енглеске и Совјетске Русије“. У серији мањих чланака на првој и другој страници се говори афирмативно о совјетско-британским разговорима, где посебну пажњу изазива начелни договор о сарадњи на Далеком истоку у одржавању мира (заправо неутрализацији јапанског ревизионизма). У уводнику од 4. априла „Источни пакт и балтичке државе“ поново се афирмативно говори о улози СССР-а у европском систему безбедности и похваљује се улазак Москве у Друштво народа. У уводнику преко целе прве стране „После састанка у Москви“ од 8. априла анализира се британска политичка сцена и јавно мњење према политици у Европи, посебно према евентуалном приближавању Совјетској Русији због немачке опасности по европски мир. Указује се на још увек јаке предрасуде и у СССР-у и у Британији од међусобно скривених намера и непријатељства, а с друге стране постоји приближавање две силе, чак и да то није последица доласка Хитлера на власт у Немачкој. У уводнику од 16.

априла „На прекретници“ чији је аутор француски политичар Ерио, говори се афирмативно о приближавању Француске и Русије.

У следећим данима „Политика“ доноси афирмативне натписе о спољној политици Совјетске Русије у Друштву народа, која се солидарисала с осудом Немачке у низу њених наговештених ревизија Версајског уговора. У уводнику од 11. маја који је написао Анри де Жувенел „Прави смисао француско-совјетског споразума“ говори се на формално уздржан, али у суштини афирмативан начин о приближавању две силе. У наредном броју уводник „Руско-француски пакт“ говори о изузетној важности споразума две силе. У карикатури која је дата на истој страни, виде се два љубавна пара која седе на клупи: Францускиња држи за руку Руса (с комунистичким обележјима) и пита мушкарца који персонификује Енглеску зашто је љубоморан, када она није љубоморна на његову даму, Немачку с кукастим крстом. Петнаестог маја објављен је уводник чији је аутор поново Ерио „Значај француско-совјетског споразума“, док се у другом наслову на истој страни преноси афирмативан став Литвинова, министра спољних послова СССР-а о потписаном пакту с Француском.²⁹⁹ „Политика“ је такође на првој страни донела вест 17. маја о потписивању совјетско-чехословачког пакта, као допуне француско-совјетском пакту.³⁰⁰ У уводнику од 2. јуна „Превирања у болшевичкој Русији“, који је као и огромна већина осталих текстова на тему СССР-а током последњих неколико година непотписан (тачније X, Y, Z), дакле уреднички текст, указује се на прогресију у развоју совјетског друштва и политике, упркос многим грешкама и недостацима који су и даље више него евидентни. У уводнику 8. јуна „Пут г. Бенеша у Москву“ преко целе прве стране се говори о потписивању свеобухватног споразума две земље, од војног дела до културне и економске сарадње. У уводнику од 12. јуна „Сагласност Совјетске Русије и Чехословачке о колективној

²⁹⁹ „Совјетско-француски пакт није завршетак него тек почетак сарадње Совјетске Русије и Француске – констатује г. Литвинов“, „Политика“ од 15. маја 1935. стр. 1.

³⁰⁰ „Политика“, 17. мај 1935. „Јуче је у Прагу потписан чехословачко-совјетски споразум о узајамној помоћи“, а у наднаслову „Допуна совјетско-француског пакта“.

организацији обезбеђења мира” дају се нови тонови о потписивању споразума две земље. Међутим, након склапања немачко-британског поморског споразума уследио је уводник Ериа од 7. јула „Систем колективне безбедности сасвим је компромитован”, а у наднаслову „Енглеско-немачки поморски споразум”, где се оштро критикује британска политика попуштања Немачкој.

Током посматраног периода „Политика” наставља да прилично често доноси извештаје, вести и анализе о СССР-у у односу на осталу водећу југословенску штампу (на пример лист „Време”). Теме су врло разноврсне, од унутрашњих политичких кретања, стања у привреди и друштву до спољнополитичких вести. Поред вести, постоје и анализе, извештаји, полемике и др. а што је још врло важно аутори су разноврсни, мада се неки текстови нередовно потписују, па немамо у то пун увид. Један део аутора су руски бели емигранти попут Ксјуњина, који имају прилично критичан однос према совјетском моделу и стању у политици и друштву, прецењују снагу опозиције и др. Међутим, има и других аутора бивших југословенских и тадашњих дипломата и политичара који објављују анализе, па све до (у неколико случајева) западних, углавном британских аутора (новинара, публициста, политичара). Велики значај имају белешке Рибникара, Васића и других истакнутих интелектуалаца који су имали прилике да посете СССР и да из прве руке изнесу своје виђење тамошње ситуације.

Када је у питању лист „Време”, он је био по својој концепцији далеко мање наклоњен писању о СССР-у. „Време” у овом периоду, углавном доноси краће и периодичне вести о догађајима у СССР-у. Чешће ставља акценат на критичке елементе у совјетској политици и друштву, у сваком случају далеко критичније него што је то случај у компарацији с концепцијом „Политике ” о овим питањима. Тако у чланку у „Времену” 7. децембра 1934. „До сада у Совјетској Русији стрељано 66 лица” доноси и имена личности смењених у врху полиције након убиства Кирова, а то су пре свега Медвед, Фемин, Горин, Логов, Петров и други. Мање чланке о убиству Кирова и започетим истрагама, као и репресијама које су уследиле, „Време” је пре тога донело 4. и 6. децембра. У чланку од 22. децембра „Време” преноси апел совјетског руководства да се збију редови и повећа

радни учинак, а у исто време се повећава репресија и овлашћења у правцу истраге за убиство Кирова. Тако се спомиње и хапшење бившег народног комесара Зиновјева, „под сумњом да је умешан у заверу чија је жртва био шеф петроградског Совјета, Киров”. У чланку од 30. децембра 1934. „Завршено је суђење Лењинградском центру”, истиче се да Шацки није признао кривицу, али су га теретили „другови”. Следећи већи чланак на ову тему, посвећен је 19. јануара 1935. када су изречене пресуде делу процесуираних, а с друге стране се истицало писање совјетске штампе која преноси наводан притисак радног народа за строже кажњавање оптужених и проналажење криваца. За разлику од „Политике”, која је и даље чешће објављивала извештаје из СССР-а и о СССР-у, „Време” је тек 9. фебруара, известило о новим кретањима у СССР-у, овај пут о започетом процесу измене Устава.

Трећи део

**СССР, УНУТРАШЊИ
И МЕЂУНАРОДНИ ИЗАЗОВИ**

Овај део рада се више бави унутрашњим друштвеним и политичким питањима у СССР-у, али и међународној позицији која је условљена с више фактора. Јачање фашистичких сила ставља СССР као велику силу у позицију да постаје пожељан војно-политички савезник управо од сила бранилаца версајског система у Европи, попут Француске и њених савезника у источној и јужној Европи, (већина земаља Мале Антанте и Балканског пакта). У исто време због противречних ставова према СССР-у, те политике у односу на званичну Москву нису усаглашене и предмет су низа политичких надметања, промена и неизвесности. У исто време совјетско политичко вођство, из тактичких разлога умањује значај коминтерновске девизе „перманентног ширења комунизма у свету путем помагања револуција“, што би требало да да већу маневарску могућност за дипломатска решења совјетских интереса у Европи. У свему томе Краљевина Југославија има своје место и значај.

Глава 1

Велики терор

До средине тридесетих година у оквиру унутрашње политичке сцене у СССР-у долазило је до унутарпартијских сукоба, који нису имали посебно репресивна обележја. Од Лењинове смрти Стаљин се налазио у политичкој експанзији у оквиру структура власти, повремено мењао своје најближе партијске савезнике, а према пораженима примењивао мере постепене политичке деградације, ревидирао ставове, рехабилитације и поновна унапређења. Међутим, како каже Исак Дојч „око средине тридесетих година започело је најмрачније поглавље Стаљинове каријере, серија процеса у којима је он уништио готово целу гарду болшевизма.“³⁰¹ Уколико бисмо

³⁰¹ Исак Дојч, *Стаљин*, политичка биографија, Глобус, Загреб, 1977, стр. 301.

тражили разлоге за овако екстремно репресивне обрачуне са читавом плејадом авангарде бољшевика који су претходно изнели револуцију, могли бисмо их наћи у жељи Стаљина да концентрише своју неупитну моћ владања партијом и државом уочи предстојећих крајње неизвесних међународних политичких заплета, који ће имати своје последице и на совјетску политичку и друштвену сцену. Стаљин, иако је до тог времена неоспорни хегемон на совјетској политичкој сцени, који је успео да порази све своје политичке ривале (Зиновјев, Камењев, Троцки, Бухарин, Риков и др.) и практично није имао против себе организовану политичку опозицију, пред неизвесним будућим политичким заплетима у међународном окружењу, желео је да се и физички отараси стварних, могућих, а често и уображених опонената у земљи. На почетку овог периода ситуација није наговештавана у том правцу, па је чак током 1934. године дошло до извесног отопљавања и либерализације прилика у земљи. Међутим, након атентата и убиства високог функционера партије Кирова у Лењинграду, Стаљин врши политички заокрет и постепено се, и то све масовније у монтираним процесима обрачунава с истакнутим политичким и војним, а делом и цивилним руководиоцима у земљи. Закључно с 1938. годином одвијали су се ови монтирани процеси, прогони и често физичке егзекуције читаве једне генерације бољшевичких вођа, војних и политичких руководилаца, партијског врха. Почетком 1939. године завршене су чистке и тада је након паузе од пет година одржан конгрес партије. Након тога, у августу 1940. у Мексику је убијен и сам Троцки, након вишегодишње емиграције. У елиминацију политичких опонената и читаве генерације истакнутих бољшевика, Стаљин је укључио у систематске обрачуне у оквиру Коминтерне много истакнутих европских комуниста у оквиру Коминтерне. Стаљин је у односу на Троцког, а у извесној мери и на неке друге истакнуте совјетске бољшевице, развио тезу о могућности развоја комунизма у самој Русији, чак и под условима да у дужем низу година то остане изоловано идеолошко острво у односу на остатак света, где је владао капитализам. Сама Коминтерна у Стаљиновим очима није била претерано цењена, мада је он лично давао подршку Георги Димитрову од када је он постављен на њено чело. За четири године Лењинове власти Коминтерна је одржала четири конгреса, да би

потом у дугачком периоду владавине и доминације Стаљина, за око две деценије одржана само три конгреса (1924, 1928. и 1935.).

О масовним чисткама и сукобима у врху СССР-а овог периода важна су сведочења и извори о Јосипу Броз Титу, као и сведочења других важних личности из врха КПЈ. Крајем 1934. током 1935. и 1936. у неколико наврата у Москву је долазио и Јосип Броз Тито, као и више истакнутих југословенских комуниста. У више књига мемоарске грађе, објављена су и Титова сећања на овај период. Забележени су утисци о овим боравцима у СССР-у. У време Првог светског рата и Револуције, Тито није боравио у Москви. Поред тога, он је обишао многе области европског дела СССР-а, укључујући и Урал где је и раније боравио. У сведочењима које је дао Владимиру Дедијеру (Нови прилози за библиографију Јосипа Броза Тита) Броз наводи да је у односу на период царске Русије и Револуције, затекао осетно развијенију земљу, али још увек с уочљивим проблемима. Посебно му је сметала несигурност у комуникацији руског становништва, као последица мањка демократије и честих хапшења.³⁰²

У збирци архивских докумената о Титу коју су објавили историчари Перо Симић и Слободан Деспот, налази се и документа који се односе на период „Московских чистки”. Чињеница је да је Јосип Броз био један од ретких југословенских комуниста који се

³⁰² „Био сам тамо довољно времена да бих могао да стекнем одређену слику. Био сам и у вријеме револуције, видео сам како су изгледали под царским режимом ти радници и сељаци. Био сам 1935. и 1936. Послије Конгреса Коминтерне, заједно са југословенском делегацијом направио сам дужи пут по СССР-у. Обилазио сам велике фабрике, колхозе, био сам на Уралу у оним мјестима у којима сам боравио за вријеме заробљеништва и револуције. Видео сам много и док сам био у Москви. Док сам тамо радио учио сам разне ствари које не ваљају, видео сам много каријеризма и лакташтва, разговарао сам са колхозницима, видео сам кад неки колхозник хоће нешто да каже, други га гурне лактом. ...Све сам ја то тада видео, али узроци свега нису ми били толико јасни као данас, јер данас је читава ствар отишла много даље. Али моја револуционарна дужност налагала ми је тада да то не критикујем и да не помажем туђу пропаганду против те земље, пошто је СССР тада био једина земља у којој је извршена револуција и у којој је требало да се изгради социјализам”, из Владимир Дедијер, *Нови прилози са биографију Јосипа Броза Тита*, Младост Загреб, Либурнија Ријека, Спектар Загреб, 1980, стр. 223-224.

тамо нашао, а који је не само преживео све те чистке и у њима био неокрзнут, већ је након тога и десетковања дотадашњег највишег партијског руководства КПЈ, био и унапређен. Један део ових понуђених докумената говори о улози Броза у потказивању и критиковању накнадно свргнутих и често ликвидираних водећих кадрова КПЈ.³⁰³

Јосип Броз је поново долазио у Москву септембра 1938. када је такође настављена серија чистки коју је спроводио Стаљин преко партијског и државаног апарата, а што је погађало и кадрове Коминтерне. Тито је од лета 1937. био у Паризу где је чекао визу за одлазак у Москву.³⁰⁴ У овом периоду настављене су смене и ликвидације и у редовима југословенског комунистичког вођства у Москви, а понуђена документа Симића и Деспота говоре о Титовој улози у денунцијацији појединих југословенских комуниста.³⁰⁵

³⁰³ Перо Симић, Слободан Деспот, *Тито, строго поверљиво, архивски документи*, Службени гласник, Београд, 2010, Документ, РГАСПИ 49, „Карактеристика тадашњег генералног секретара КПЈ Милана Горкића коју је Тито дао агентима НКВД у Москви почетком марта 1935.“, стр. 58-59; РГАСПИ, 495-277-207 „Карактеристике које је Тито дао агентима НКВД о Ивану Гржетићу“, стр. 60; РГАСПИ, 495-277-21/2, „Упитник који је Тито попунио у Москви јула 1935.“; РГАСПИ, 495-277-21/2 „Специјални Титов упитник попуњен у Москви марта 1936.“, стр. 63-64; РГАСПИ, 495-277-21/2 „Још један Титов специјални упитник попуњен у Москви марта 1936“, стр. 65-66; РГАСПИ, 495-277-207 „Доставља коју је Тито јула 1936. једном агенту Стаљинове полиције, НКВД, дао против представника КПЈ у Коминтерни Гржетића“, стр. 67-68; РГАСПИ, 495-277-191, „Карактеристика југословенског комунисте Владимира Ђопића коју је Тито дао под именом Сверчевски К.К. у Москви“, стр. 69-70; РГАСПИ, 495-277-21/1 „Непозната Титова биографија настала у Москви педесетих година прошлог века“, стр. 70-71.

³⁰⁴ Перо Симић, Слободан Деспот, Тито, строго поверљиво, архивски документи, Службени гласник, Београд, 2010, Документ, РГАСПИ, 495-277-21/1 „Захтев за издавање визе Титу за СССР, поднет октобра 1937“, стр. 81; РГАСПИ, 495-74-589 „Совјетски обавештајца Јосип Копинич 4. августа 1938. моли лидера Коминтерне Георги Димитрова да одобри Титу долазак у Москву“, стр. 82-85.

³⁰⁵ Перо Симић, Слободан Деспот, *Тито, строго поверљиво, архивски документи*, Службени гласник, Београд, 2010, Документ, РГАСПИ, 495-277-21/2 „Титова тајна изјава у којој се кандидат за генералног секретара КПЈ обрачунава са седморицом стрељаних и двојицом осумњичених функционера КПЈ 23. септембар 1938“, стр. 86-90.

Дипломатски извештаји представника југословенског МИП-а су о овом питању део извора за анализу ставова југословенске јавности према СССР-у.

У месечном извештају МИП-а Краљевине Југославије за фебруар и март 1933. говори се о обрачуну Стаљина с „троцкистима“ Смирновим, Преображенским и неким другим и наговештава обрачун с другим комунистичким фракцијама. Иако се у то време није очекивао онај ниво чистки и репресија који ће се појавити за три до четири године, ове унутрашње размирице у оквиру совјетске комунистичке партије изазвале су пажњу аналитичара југословенског МИП-а. У извештају се наводи и да су ухапшени из Савета за земљорадњу Конер, Јеремијев и њихови сарадници, као и још око 140 следбеника Смирнова, Преображенског из круга „троцкиста“. Указује се и на још увек постојећи проблем исхране градског становништва у европском делу земље, јер многи удаљени региони не испуњавају задате квоте допреме прехранбених производа и друге робе. Указује се и на притисак Стаљина и врха Кремља на представнике иностраних комунистичких партија у Совјетској Русији.³⁰⁶ У извештајима МИП-а Краљевине Југославије у исто време се доста говори о јачању и реорганизацији обавештајног апарата и полицијских структура Совјетске Русије и одаје признање на озбиљном јачању и наоружању свих родова Црвене армије. Наводи се да се највећи део наоружања сада израђује у самој земљи, укључујући артиљерију и оклопна кола. Морнарица је реорганизована и нарочито је повећан број подморница, док је напредак достигнут и у авијацији. Хвали се стручност и обука стручног војног особља.

Током 1934. године убијен је Киров секретар Лењинградске партијске организације, што је проузроковало одмазду и „чишћење“ партијског тела, истина далеко мањих размера него што ће уследити у неколико таласа након 1937. године. У извештају МИП-а Краљевине Југославије децембра 1935. године о тим тада започетим акцијама се

³⁰⁶ *Извештаји Министарства иностраних послова Краљевине Југославије*, Извори за историју међудржавних односа 1930-1940, година 1933, Архив Југославије, Књига VII, Београд 2009, Извештај за фебруар и март, стр. 77.

каже: „Унутрашња ситуација владајуће партије није изгледала повољно прошле године. Ликвидација Удружења старих бољшевика и Удружења бивших политичких криваца и затвореника, уклањање дугогодишњег секретара Извршног комитета Комунистичке партије Совјетског Савеза Јенукидзеа, откривање опозиционих организација у Лењиновој библиотеци и у Главном одбору партије, разни ферменти у омладинском Комсомолу – све то не иде у прилог совјетским тврђењима о јединству партије. Акција чишћења предузета после убиства Кирова, која још увек траје под изговором верификације партијских легитимитета – треба да буде завршена на дан 1. фебруара 1936. године. Као жртва ове акције до сада је пало неколико хиљада чланова комунистичке партије, и не треба заборавити да је поменути верификација отпочела још 1932. године. Бројно стање партије после оба чистиња не превазилази сада цифру од 2 милиона – и због тога ће се на дан 1. јуна ове године отпочети са примањем нових чланова и кандидата.“³⁰⁷

О великом терору који се спроводи у СССР-у, тзв. „чисткама“, које су захватиле и управљачки слој у армији, па и привреди, Београд је примао информације и преко својих посланстава у земљама које су биле суседи Совјетске Русије. Тако у извештају из посланства у Стокхолму од 12. априла 1935. се наводи да „...је према поверљивим подацима, руска војска осуђена на потпуну немоћ, због обављених чистки где је нестало око 70% високих и близу 30% нижих официра..“, који су што смењени, што прекомандовани, што „нестали“.³⁰⁸

Мемоари Драгољуба Јовановића, једног од првака Земљорадничке странке, такође су нам извор за увид у однос југословенске политичке и друштвене јавности према СССР-у, у овом случају о чисткама и сукобима у државном врху и партији.

Драгољуб Јовановић у својим „Политичким успоменама“ спомиње догађаје из 1936. године. „У Москви је 19. августа почело суђење

³⁰⁷ *Извештаји министарства иностраних послова Краљевине Југославије*, Извори за историју међудржавних односа 1930-1940, година 1935, Архив Југославије, Књига VI, Београд 2011, Извештај за децембар, стр. 481.

³⁰⁸ Архив Југославије, посланство Краљевине Југославије у Стокхолму, фасцикла 388-1-5, извештај за МИП од 12. априла 1935.

главним Лењиновим сарадницима: Зиновјеву, Камењеву и друговима. Оптужени су не само као троцкисти већ као шпијуни и агенти империјалистичких сила, па и самог Хитлера. Питао сам се шта је теже за комунистичку ствар: да ли да су те оптужбе истините или да су лажне. Ако су истините, зар није ужасно да први људи руске КП и Треће интернационале постану реакционари и фашисти? Ако су лажне, зар није ужасно да се једна влада и њени судови служе таквим средствима да би уклонили своје идеолошке и политичке противнике, тачније оне који се нису слагали са једним тренутним курсом? Био сам потиштен, јер сам сарађивао са комунистима, а они су се покоравали наредбама из Москве, из оне Москве где су за издају комунизма одговарали његови творци у нашем времену.³⁰⁹ Јовановић наводи да је 1937. „У Совјетском Савезу умро Григориј Константиновић Орџоникидзе, грузијски большевик, један од организатора устанка у Петрограду, али су погубљени или на смрт осуђени његови саборци из Револуције: Зиновјев, Камењев, Бухарин, Пјатаков, Риков, Крестински, Смирнов, Тухачевски, Криљенки, Косјор, Јакир и многи други, можда и сам Максим Горки (1936) – сви који су имали изгледа да помраче Стаљинов диктаторски положај. Светла тачка је одлука совјетске владе да чувено Царско Село назове најпре Детскоје, затим Пушкин, приликом стогодишњице песникове смрти.“³¹⁰

Током 1938. године вести о сукобима у совјетском политичком врху и даље су допирале до Југославије. „Кад је реч о комунистима, почетком марта су се у Москви одиграли нови процеси. Грађанска штампа је помињала Бухарина и Радека, Рикова и Раковског, а највећу пажњу је изазвао случај Николаја Николајевића Крестинског. Он је био скоро једини који је на суду порекао своје исказе дате пред полицијом. То је била светска сензација. Најзад се нашао у Совјетском Савезу један човек

³⁰⁹ Драгољуб Јовановић, *Политичке успомене*, Четврти том, „Искусства“, Београд, 1997, стр. 50-51.

³¹⁰ Драгољуб Јовановић, *Политичке успомене*, Четврти том, „Искусства“, Београд, 1997, стр. 257. цитат. О великим чисткама унутар самог апарата Комунистичке партије и високих државних руководица које је спроводио Стаљинов режим од средине тридесетих посебно у Рой Медведев, *К суду историји. О Сталине и сталинизме*, Москва, Издање „Права човека“ 2002; Рой Медведев, *За суд историје, о Стаљину и сталинизму*, Службени гласник, Београд, 2012.

који није био 'добровољац за губилиште' како је источноевропске осуђенике назвао касније Винцент Савариус. Нажалост, и Крестински се признао кривим после једне ноћи размишљања и тражио да буде кажњен пуном мером за 'издају домовине'. Тек наших дана смо чули од Н. С. Хрушчова какви су били методи притисака: мучења до губљења свести и до неурачунљивости, понижавање до скота, најчешће да би се сачували чланови породице..³¹¹

Југословенска политичка и друштвена јавност је на различите начине реаговала на вести о унутарсовјетским сукобима и чисткама руководства које је спроводио Стаљин. Тако угледни интелектуални часопис „Српски књижевни гласник“ у својој редовној рубрици „Иностранци“ о актуелној спољнополитичкој ситуацији у свету за 1937. годину, говорећи о Русији каже: „Русија је имала у 1937. два унутарња потреса: једно ново уставно уређење земље, а друго велеиздајничке парнице. На изборима за два дома, Стаљин је добио девет и по десетина гласова и посланика, према изборном систему који је био тајан, опозиција је више формално ушла. Велеиздајнички процеси су одрубали главе многим важним чиниоцима у владиној партији, док је тамом покривен прави узрок оваквог поступању. Маршал Тухачевски, један од важних комесара СССР са седам генерала је стрељан после таквога једног процеса. За спољну политику није било времена кад су се рашчишћавале овакве ствари..³¹²

„Време“ је током 1935. и 1936. извештавало о суђењима у бројним монтираним процесима у СССР-у тог периода.³¹³

Београдски лист „Време“ од 10. марта 1938. даје извештаје са суђења групе комуниста са Бухарином на челу. Наводи да се оптужени држе прилично пасивно и да изгледају психички сломљени. Издваја се Бухарин, за кога се каже да је сачувао поносно држање.³¹⁴

³¹¹ Драгољуб Јовановић, *Политичке успомене*, Четврти том, „Искуства“, Београд, 1997, стр. 294. цитат.

³¹² „Српски књижевни гласник“, јануар 1938, стр. 157, цитат.

³¹³ Гордана Марковић, *Унутрашње промене и процеси у Совјетској Русији 1934-1938. у београдској штампи*, Филозофски факултет, Одељење за историју, Београд, 2003.

³¹⁴ Архив Југославије, 370-45-123 лист „Време“ од 10. марта 1938.

Велике чистке у СССР приближно од почетка 1934. године, имале су негативан утицај на престиж ове силе у свету. Паралелно с вестима о великој глади у неколико наврата и великог захвата, управо у периоду прве половине тридесетих, када је привредни замах у изградњи индустрије и енергетике био највећи, ове вести прилично су умањиле повољне ефекте индустријализације, урбанизације, резултате постигнуте у описмењавању широких слојева, афирмацију жене у совјетском друштву, афирмацију и модернизацију многих националних заједница у удаљеним областима. У овим противречностима совјетског друштва стасала је нова генерација која ће дати свој одлучујући допринос даљој изградњи земље и изнети уз колосалне жртве Велики отаџбински рат. Генерација која неће знати за демократске обриси које је уз све противречности почетком века постепено увела царска Русија последњег Романова на трону (и које је прихватила Привремена влада Керенског фебруара 1917), и која ће и сама на овај или онај начин бити жртва великих чистки и партијског терора. У овом периоду на међународној сцени долази до нагле и изузетно позитивне промене у совјетској спољној политици, што је највише последица и страх од доласка нациста на власт у Немачкој, те, што је парадокс, Стаљин и државни и партијски врх напуштају политику фаворизовања светске револуције, смањењем улоге Коминтерне, те се приближавају оним земљама и силама које би могле бити савезници и сарадници у антифашистичкој одбрани. То се превасходно односи на Француску као носиоца версајског система, који озбиљно нападају фашистичке и ревизионистичке сила. То је огроман заокрет у политици званичне Москве, који много тога дугује на унутрашњем политичком плану поразу троцкиста и дела других опозиционих групација у односу на Стаљина и његову концепцију.

Совјетски савез улази у Друштво народа, потписује пакт с Француском 1934, коме се у различитом обиму приближавају и чланице Мале антанте.³¹⁵

³¹⁵ Чехословачка апсолутно, Румунија такође, али само до смене Титулескуа августа 1936, потом уздржано; Југославија најмање и то само током 1934. и у првој половини 1935, док је тај процес под Стојадиновићем и кнезом Павлом од друге половине 1935. у потпуном застоју. Следећих година након 1935. се званична

Глава 2

Привредни замах и његове противречности

Велика светска економска криза је оставила осетни траг у привредном, друштвеном, па и политичком смислу на читав капиталистички свет крајем двадесетих година. Она није настала и имала једнаке последице у капиталистичком свету међуратног периода. Свој нуклеус имала је у најразвијенијим западним силама, пре свега у САД-у крајем двадесетих година и ширила се на Британију и друге западне земље. Француску је захватила нешто касније, током тридесетих година, а потом у већој или мањој мери и друге европске капиталистичке земље, укључујући и њен одјек у Југославији. Свакако да је у Немачкој ова економска криза поспешила долазак нациста на власт, а и у неким другим европским земљама владајући режими су били диктатуре или неки вид аутократске владавине. Совјетски савез није био ни изблиза захваћен одјецима економске кризе као што је то био случај у капиталистичким земљама, па је у овом периоду настављен његов привредни развој и модернизација.

У вишетомној историји Русије коју је објавио Руски државни универзитет Ломоносов, а чији је редактор академик Милов 2009, наводи се да је посебно сектор индустрије био погођен светском економском кризом када су у питању најразвијеније западне силе, што је довело до умањења укупне индустријске производње у САД за чак 46%, Немачкој за 40%, Француској за 31% и Британији за 16%. Неке од западних сила су лакше пребродиле последице кризе захваљујући колонијалној и неоколонијалној експлоатацији поседа над којима су имале контролу и утицај, што се од великих сила посебно односило на Британију и у мањој мери Француску. Немачка,

власт у Београду отворено супротставља таквој политици (политици отпора тоталитарним ревизионистичким силама коју је успоставио француско-совјетски пакт, а коме се придружила Чехословачка) под утицајем пре свега Британије и чак остварује извесну сарадњу с ревизионистичким силама, задржавајући при томе само форму сарадње с Француском и Малом антантом, одбијајући до даљег успостављање дипломатских односа са СССР-ом.

Италија и Јапан су завеле тоталитарне режиме и окренуле се додатно међународној експанзији. Када је у питању СССР указује се да је фебруара 1931. године на Првом конгресу индустријских радника Стаљин изјавио „...Ми заостајемо за најразвијенијим земљама света у индустрији између 50 и 100 година. Ми смо дужни да остваримо приближавање и чак изједначавање са њима за десет година“.³¹⁶

Совјетска Русија је преласком с НЕП-а на петогодишње планове, почевши од 1928. успевала, по цену великих напрезања и експлоатације радне снаге и становништва, заостајања у области пољопривреде, да ипак у области индустрије оствари импресивне резултате. У самој индустрији акценат је био на тешкој и екстрактивној индустрији и енергетици, који су требало да постану база за даљи дугорочни развој привреде. Принудни откуп у пољопривреди, те дампишке цене у међународној трговини требало је да донесу девизне добитке којим би се додатно унапредила индустрија, односили су велике жртве у исхрани и стандарду становништва, до недостатка станова, што је између осталог довело и до таласа глади у деловима земље почетком тридесетих година.³¹⁷

Током следећег периода уследио је додатни замајац у покушајима економског и модернизацијског напретка, нарочито у области индустрије и развоја оружаних снага. До приближно 1930. године постојале су јаке баријере на западу, пре свега идеолошке природе према већој економској сарадњи са СССР-ом. Међутим, велика економска криза је поспешила жељу западних земаља да тргују са Совјетском Русијом, у чему су у почетку предњачиле САД, а затим Француска, Немачка, Италија и остале западне земље. У том правцу

³¹⁶ *История России, XX – начала XX века*, Под редакцией Л. В. Милова, Московский государственный университет имени М. В. Ломоносова, 2009, стр. 477.

³¹⁷ Архив Југославије, Фонд Милан Стојадиновић, 37-22-159, У оквиру архивских документа о сведочењу југословенским властима појединаца који су емигрирали из СССР –а током овог периода и који наводе да је посебно почетком тридесетих дошло до економске кризе и у СССР-у која се огледала у недостатку станова, појави незапослености и чак глади. Тако се наводе подаци да номинално сваки појединац треба да има бар 9 м квадратних стамбеног простора у градовима, да то остварују само интелектуалци и техничка лица, а радници у просеку тек део од тога.

руски историчари указују на значај привредне сарадње са СССР-ом западних земаља које су биле тешко захваћене великом светском економском кризом. Привреда СССР-а која се након Првог светског рата нашла у једној врсти аутархичког начина привређивања, била је имуна на страшне последице велике светске економске кризе која је захватила прво САД, а потом и европске земље. Привреде Америке, Немачке и других великих западних земаља су покушале да грандиозним јавним радовима и привредним подухватима масовне производње избегну економску рецесију и привредни застој, док су услед међународног пада тражње, управо у дотле аутархичној, али експанзивној совјетској привреди, видели могућност пласмана својих производа. Како је совјетски привредни систем и током НЕП-а и првог петогодишњег плана давао акценат на развоју тешке и екстрактивне индустрије и енергетског сектора, који ће у будућности бити база за општи развој индустрије и привреде у целини, управо у овом периоду се исказао дебаланс и дефицит у производњи и снабдевању домаћег тржишта производима лаке индустрије и посебно индустрије пољопривредних машина. Како је стандард совјетских грађана био релативно низак, отуда се одрицање огромног руског тржишта од дела робе широке потрошње могло извесно толерисати пошто је еластичност тражње за овим производима релативно висока, односно највећи део тих производа се могао сматрати „луксузом“, без кога се привремено могло. Међутим, услед масовне изградње „фабрика фабрика“ односно тешке индустрије, по Марксовој стратегији привредног развоја (тзв. Одељак I), те дебаланса производње у односу на индустријске производе шире примене (тзв. Одељак II у марксистичкој економији) управо у периоду Прве петолетке, совјетско руководство се суочило са неопходношћу куповине већег броја пољопривредних машина, превозних средстава и њихових делова управо из САД, Немачке и других сила које су се грчевито бориле за излазак из економске кризе. „...У условима кризе многе капиталистичке фирме, без обзира на ембарго, продавале су Совјетском Свезу своје продукте. У САД удео од 50% од општег извоза трактора, у Немачкој око 25% производње пољопривредних машина, у Британији – више од 10% производње, слично као и у Пољској, одлазило је у том правцу. Таквим, привредним односом, заправо је СССР помогао знатно да економија

тих земаља излази из кризе...“³¹⁸ У том правцу многи пословни кругови на западу су утицали да се побољшају и прошире односи са СССР-ом почетком тридесетих година. Француска која је током двадесетих година била носилац версајског система у Европи, који је сматрао бољшевичку владу у Москви за свог противника, подржавала тзв. Санитарни кордон у источној Европи као брану од бољшевизма и немачког ревизионизма, сада је почела да заузима мекши став. Завршни тренутак француске политике према СССР-у двадесетих је био покушај формирања тзв. „Пан Европе“ који је требало да обједини источноевропске земље у економској блокади владе у Москви. Подстицај тог последњег покушаја француске политике у међуратном периоду (уочи великог и фундаменталног заокрета према СССР-у који ће настати у француској политици током следећих неколико година) да у бољшевичкој Русији види ривала, био је и дампиншки извоз више производа које је СССР примењивао крајем двадесетих година, што је директно погађало интересе привреда и извоз западних сила. Насупрот томе, већ у следећих годину-две дана Совјетска Русија постаје све важнији и све истакнутији спољноекономски партнер западних сила изнурених светском економском кризом. Милов стога наводи да је „резултат свега тога био одустајање Француске од привредног притиска и замишљене блокаде совјетског извоза, а да су Немачка и Италија дале СССР кредите“.³¹⁹

У дипломатским извештајима представника југословенског МИП-а, долазила су извесна сазнања о збивањима у СССР-у. До тих података се долазило на различите начине, из контакта с дипломатским представницима других земаља, у неким случајевима и од самих совјетских (иако није било директних дипломатских односа, из досадашњих случајева видимо да су ту и тамо неки контакти успостављани), преношење информација о писању штампе трећих земаља, а некад и совјетске штампе и радија, појединачно који су емигрирали из СССР-а или су тамо боравили.

³¹⁸ *История России, XX – начала XX века*, Под редакцией Л. В. Милова, Московский государственный университет имени М. В. Ломоносова, 2009, стр. 479.

³¹⁹ *Оп. цит.*, стр. 479.

Године 1932. међународна ситуација Русије се побољшала, јер је тада дошло до потписивања договора о ненападању Совјетске Русије с Француском, као и са суседним земљама – Пољском, Финском, Летонијом, Естонијом. Те 1932. године у априлу месецу обележена је у Женеви, у организацији и немачког и совјетског министра спољних послова (Брининг и Литвинов) десетогодишњица Рапалског уговора (обновљен 1930).³²⁰ Уз појачану трговинску сарадњу две земље, у месечном извештају МИП-а Краљевине Југославије се констатује да је „...Коментаришући ову прославу, совјетска штампа између осталог подсећа да Рапалски уговор – омогућава масама немачким потчињеним Версајским уговором успешан отпор. – То је писање нашло и извесног одјека у Рајху. Само поред све жеље за отпором Версаљском уговору, чак ни националистички кругови не рачунају на неку озбиљну помоћ са руске стране.“ Сиже овог извештаја би био да, и поред нешто појачане трговинске сарадње две земље, долази до постепеног смањења срдчности у укупној, пре свега политичкој сарадњи у односу на претходне године.

У месечним извештајима МИП-а Краљевине Југославије за јануар, фебруар и март 1933. преносе се сазнаје о стању у СССР-у. Тако се преноси писање „Известије“, „Правде“ и других совјетских листова, допуњено сазнањима из међународних дипломатских кругова о излагању Молотова на седници Централног извршног комитета СССР-а 23. јануара 1933. Молотов је говорио о спољној политици и о политичком значају резултата првог петогодишњег плана, уз напомену да је привредни план за ту 1933. годину, продужење прве петолетке. У реферату су изнесени подаци да је СССР у области индустрије остварио 94%, док је у тешкој индустрији остварен план од 108%. У пољопривреди, четири петине засејане површине обрађене у 1932. години отпада на колективна државна добра (колхозе и совхозе). Молотов је навео и велики пораст становништва

³²⁰ *Извештаји Министарства иностраних послова Краљевине Југославије*, Извори за историју међуржавних односа 1930-1940, година 1932, Архив Југославије, Књига II, Београд 2008, Извештај за април, стр. 144. У јунском извештају се наводи совјетска пропаганда у делу Украјине који је тада припадао Пољској, што је занимљиво, према извештају МИП-а Краљевине Југославије потпомаже и Немачка. (наведено дело стр. 216).

СССР-а за последње четири године од једанаест и по милиона (у 1932. земља има 165.700.000 становника). Молотов је у том правцу говорио о великом међународном порасту угледа СССР-а и да његов привредни модел изазива све веће поштовање и признање у свету.³²¹ Он је нагласио побољшање односа у међународном окружењу, потписивање и ратификацију пакта о ненападању с Француском, као и са суседним Балтичким земљама, те Пољском и Финском, наравно све на билатералној основи. Похваљени су односи с Немачком и Турском, док је у односу на Британију, званични Лондон отказао од раније постигнути билатерални трговински уговор, „што је за СССР још увек неразумљиво”, истичући да је то био у 1932. једини негативан случај у међународним односима. У односу на развој ситуације на Далеком истоку, истакнута је неутралност, уз критику агресивних потеза Јапана у региону.

Совјетска Русија је победом Стаљина над Троцким, што је било видљиво још 1928. године, постепено одустала од концепта перманентне револуције према споља, односно покушаја поспешивања револуција у другим земљама. Међутим, у извештају МИП-а Краљевине Југославије за децембар 1935. године, истиче се сумња, да се управо у тој години поново враћа принцип перманентног подстицања револуције ка споља. Међутим, пре би се могло закључити да је ова анализа МИП-а Краљевине Југославије рађена за унутрашње потребе, јер је за такав закључак превасходно узета атмосфера поводом VII конгреса Коминтерне.³²² Управо је овај конгрес дао подстицај за борбу против фашизма, што је у ствари додатна основа за крупан геополитички заокрет који СССР води према спољњем окружењу још од периода јачања нациста, а посебно од тренутка када је Хитлер постао канцелар. Доласком на власт Стојадиновића који заједно с кнезом Павлом, заузима се прилично негативан однос званичног Београда према СССР-у упркос замаху овако крупних геополитичких промена у политици званичне Москве

³²¹ Архив Југославије, Фонд 334, ПСШ, III, Јануар 1933, стр. 124.

³²² *Извештаји министарства иностраних послова Краљевине Југославије*, Извори за историју међудржавних односа 1930-1940, година 1935, Архив Југославије, Књига VI, Београд 2011, Извештај за децембар, стр. 480.

у Европи, изазване пре свега доласком нациста на власт у Немачкој, што је изазвало, тачније убрзало и промену совјетске политике и основног става према Југославији.

Сређином 1935. године одржан је и VI конгрес комунистичке омладинске интернационале. Сам совјетски Комсомол је тада бројао око три и по милиона чланова, док је та организација у то време имала у 55 других држава своје подружнице с укупно 273.000 чланова.³²³ На тај начин је ширен утицај комсомолске организације, као и самог СССР-а у свету, рачунајући и балканске просторе.

Године 1933. се потписује међународна Конвенција о одређењу агресора, која представља зачетак организације колективне безбедности земаља Европе и Азије. Ту Конвенцију потписује Литвинов у име СССР-а и представници Пољске, Литваније, Летоније, Естоније, Југославије, Чехословачке, Турске, Румуније, Ирана, Авганистана и Финске. У јесен 1933. потписан је споразум о ненападању и неутралности између СССР-а и Италије, а потом и успостављање пуних дипломатских односа СССР-а и САД-а. Децембра 1933. одржано је важно заседање Политбироа Централног комитета посвећено спољнополитичкој платформи. Усаглашен је став да СССР може приступити Друштву народа, затим отказивање процеса ширења светске револуције насилним путем, улажење у токове колективне безбедности и очување мира на европском континенту. Један од првих великих резултата ове политике је улазак СССР-а у пуноправно чланство Друштва народа 18. септембра 1934. године. Услед доласка нациста на власт у Немачкој и раста утицаја ревизионистичких сила, снага СССР-а је била све више респектована, као и спремност Москве и Коминтерне да одустану од програма насилног изазивања револуционарних процеса ван граница СССР-а. У правцу превазилажења супротности између земаља и покушај решавања различитих интереса мирним путем у источној Европи, настао је концепт формирања Источног пакта. У њега је требало да уђу практично све источноевропске државе, као и евентуално Француска, чиме би се створила нека врста Источног Локарна. Због

³²³ Драгољуб Јовановић, *Политичке успомене*, Трећи том, „Проповеди“, Београд, 1997, стр. 137.

одустајања Немачке, којој се потом придружила и Пољска, овај план је привремено заустављен. Такође је отпала могућност склапања Тихоокеанског пакта у који је требало да уђу СССР, САД, Јапан, Британија, вероватно Холандија и Кина.

Осујеђени су и концепти француске дипломатије, пре свега министра Бартуа, да се формира Источно партнерство, у коме би се повезале Француска и СССР, заједно с носиоцима версајског система безбедности у источној и југоисточној Европи, попут земаља Мале антанте и Балканског пакта. Међутим, због противљења режима у Југославији, а потом и смене Титулескуа у Румунији (1936), формиран је ипак 1935. пакт између СССР-а и Француске, коме се придружила само Чехословачка.³²⁴ У СССР-у је био одржан VII конгрес Коминтерне у јулу-августу 1935. на којем је дат акценат на стварању јединственог антифашистичког фронта. У исто време одбачена је реторика о светској револуцији, што је требало да поспеши сарадњу са свим оним државама и покретима које су се залагали за очување светског мира и одбрану од агресивних ревизионистичких сила.

Дакле, у спољнополитичкој равни СССР је средином тридесетих потпуно заузео једну нову политику која се пре свега базирала на одбрани од нацизма и сарадњи с оним снагама у Европи које су подржавале тај концепт. Док је све до доласка Хитлера и нациста на власт у Немачкој, Совјетска Русија, од свог настанка доживљавала версајски систем у Европи као нешто што јој није наклоњено, и подржавала оне силе и земље у Европи које су се том систему супротстављале, а пре свега саму Вајмарску Немачку, од 1933. године ситуација се у бити мења. Од тада је версајски систем у Европи, који је бранила Француска, постао нешто што је потенцијално било савезничко за Москву у правцу обуздавања нацизма у експанзији. Истина та политика није била праволинијска, имала је својих меандара и одступања, али је током 1934-1935. и формирањем француско-совјетског пакта, а потом и совјетско-чехословачког дошло до постепеног учвршћивања те политичке визије. У том правцу је покушај француске политике да учврсти своју нову

³²⁴ *История России, XX – начала XX века*, Под редакцией Л. В. Милова, Московский государственный университет имени М. В. Ломоносова, 2009, стр. 478-480.

стратегију у источној Европи подразумевао успостављање што чвршће везе и осталих земаља Мале антанте и Балканског савеза (антанте) с Паризом, али и успостављање сарадње тих земаља и њихово отварање и с Москвом. У исто време Париз је покушавао и да се што чвршће повеже али и обавезе Лондон, који је наставио своју специфичну политику која је ипак свог највећег противника и даље видела у Москви и комунизму (и геополитички и идеолошки). Стога је Лондон покушавао да усмерава Немачку ка заоштравању њеног непријатељства према Совјетској Русији и комунизму. Слично томе покушавало се и с Италијом. Британска политика према Француској није била до краја искрена, а посебно је била дистанцирана у односу на француски концепт зближавања са СССР-ом, док је његово увлачење у безбедоносни систем у источној Европи успостављен још Версајем, (Мала антанта, потом Балкански савез и др.). Југославија је на различити начин била третирана у плановима великих европских сила. Француска је покушавала, сходно својој новој стратегији у источној Европи коју је дефинисао још Барту, а која се после модификовано примењивала, да због већ нарасле опасности од нацистичке Немачке, увуче и СССР у свој систем савеза у источној Европи. Једном речју, „санитарни кордон“ требало је реформисати у том смислу. Он је изгубио своју другу одлику, а то је супротстављање СССР-у, већ заправо укључивање његово у систем који има битан циљ, а то је обуздавање Немачке. Француска је на Југославију гледала као на земљу коју треба не само задржати у већ формираном систему у источној Европи (чланица Мале антанте и Балканског савеза), већ је постепено повезивати и са Совјетском Русијом. Међутим, ни Стојадиновић ни кнез Павле нису били спремни да следе такву политику. Њима је била далеко ближа стратегија Велике Британије, а Стојадиновићу и Немачке, а временом је покушао да се приближи и Италији.

Да бисмо имали целовиту слику ставова југословенске политичке јавности о СССР-у у том периоду, морамо пратити однос између комунистичке партије Југославије и Коминтерне, односно СССР-а.

Драгољуб Јовановић наводи у својим мемоарима да је средином 1935. године одржан и VI конгрес комунистичке омладинске интернационале. Сам совјетски Комсомол је тада бројао око три и по

милиона чланова, док је та организација у то време имала у 55 других држава своје подружнице са свега 273 000 чланова.³²⁵ На тај начин је ширен утицај комсомолске организације, као и самог СССР-а у читавом свету, рачунајући и балканске просторе.

Да полако, али сигурно долазе промене официјелних власти у Совјетској Русији, могло се далеко спорије и у скромнијем виду приметити и у деловању Коминтерне тих година. Већ је речено да је Стаљин с далеко мање одушевљења посматрао Коминтерну од Лењина и посебно Троцког, што се могло видети и у позицији Коминтерне током тридесетих у односу на двадесете године. Ипак је Коминтерна имала велики значај у односу на комунистичке партије осталих земаља света, посебно кад су у питању оне европске, укључујући и Комунистичку партију Југославије. На Седмом конгресу Коминтерне одржаном у Москви од 25. јула до 21. августа 1935. године, дошли су и делегати КП Југославије и узели учешћа у њеном раду. Тако су се својим рефератима и излагањима скупу обратили Шмит и Горкић у име КП Југославије. Шмит је у свом реферату на осмој седници у оквиру конгреса делегацијама комунистичких партија из читавог света представио стање у Југославији. Из тог реферата се види и запањујуће је уочљив доминантан концепт југословенских комуниста према уређењу сопствене земље, политичким и друштвеним односима у њој. Шмит, а то чини потом и Горкић у свом излагању на седамнаестој седници конгреса, оптужује „великосрпски режим и владајуће структуре у Југославији.“, не само за класно и национално угњетавање несрпских народа и мањина, те нижих слојева становништва, већ јавно тврде да је то заправо фашистички, или бар неофашистички режим. Тако Шмит у самом уводу свог излагања каже: „Другови, од времена Шестог конгреса Комунистичка партија Југославије је прешла тежак пут, пут тешких искушења у борби против великосрпске војно-фашистичке диктатуре. Захваљујући безграничној оданости радничке класе Југославије и њених првобораца ствари Партије и Коминтерне, захваљујући свестраној помоћи Извршног комитета Коминтерне,

³²⁵ Драгољуб Јовановић, *Политичке успомене*, Трећи том, „Проповеди“, Београд, 1997, стр. 137.

наша Партија је из те борбе изашла ојачана и збијена као никад до сада и обogaћена скупо плаћеним искуством. У том периоду Комунистичка интернационала је Комунистичкој партији Југославије указивала свестрану руководећу помоћ не само у разради програмских питања и опште линије Партије већ и у свакодневном раду на спровођењу те линије. За КП Југославије највећи значај су имала упутства која је нашој Партији дао друг Стаљин 1925. године и која и сада остају основа револуционарне борбе, основа рада у КП Југославије. Та помоћ Коминтерне и великог Стаљина радничка класа Југославије и њена Партија високо оцењују. Развитак политичке ситуације у Југославији и услови борбе КПЈ потпуно су потврдили оцену и перспективе које је дао Шести конгрес Коминтерне. Полет радничког националноослободилачког и сељачког покрета растао је у Југославији после Шестог конгреса таквим темпом и таквом снагом да је угрожавао владавину великосрпске буржоазије и претио рушењем насилно створене Југославије. Под претњом тог масовног покрета крупна великосрпска буржоазија, њена монархија и велепоседници су 6. јануара 1929. године увели војно-фашистичку диктатуру у циљу разбијања револуционарног радничког, сељачког и национално-ослободилачког покрета; у циљу учвршћења хегемоније великосрпске буржоазије и насилног посрбљења угњетених народа под фирмом југословенства...³²⁶ У наставку је Шмит говорио о периоду последњих пет година (1930-1935), када је режим успео да десеткује КП Југославије и сведе је на свега око 300 чланова на слободи, да би почетком 1935. године она пребродила кризу и имала 3800 илегално организованих чланова, уз њих још око 800 у затворима. „Око Партије постоји велики број активиста у легалним организацијама који раде под руководством Партије, али још нису укључени у Партију...“³²⁷ Иако се чини да су тон и форма Шмитовог излагања изузетно непомирљиви и револуционарани, он се заправо залаже за промену дотадашњег начина деловања, критикујући револуционарну стратегију КП

³²⁶ *Комунистичка интернационала*, Стенограми и документи конгреса, Књига II, Културни центар, ЈУР „Привредна књига“ – Горњи Милановац, 1983, стр. 197.

³²⁷ *Оп. цит.*, стр. 201.

Југославије протеклих година, када је она, како он сматра, непотребно и без резултата позивала на устанак против режима. Из овог излагања видимо истицање нацизма и фашизма у Европи као највећег противника комуниста. Тако се с посебним поносом истиче разбијање прозора на посланству Немачке у Београду и то у неколико наврата.³²⁸ Када је у питању Горкићево излагање у њему се још више истиче потреба сарадње КП Југославије с несрпским „угњетаваним“ нацијама. Он указује да није требало бојкотовати синдикалне, опозиционе и друге акције, већ им се придруживати, истичући да је „великосрпски режим“ и уопште „великосрпски класни противник и реакција“ главна претња. Горкић када критикује спољополитички концепт Београда запада у противречност. Понављајући овештале фразе из претходних година да је ослонац Београда на Француску реакционаран концепт, суочава се с чињеницом да управо Совјетска Русија продубљује своје стратешко партнерство с Паризом, склапајући пакт две силе. Он у вези тога каже „...Симпатије владајућих класа Југославије према њиховом савезнику Француској више се односе на најреакционарније кругове француске буржоазије него на политику мира на чијем челу стоји СССР. Због тога великосрпска фашистичка диктатура тежи да лавира између политике савезништва с Француском и политике пријатељских односа с хитлеровском Немачком и директног подржавања белогардејских терориста. Због тога борба против војно-фашистичке диктатуре у Југославији има огроман значај како за развитак револуционарног покрета на Балкану тако и за борбу за мир.“³²⁹ Ове нелогичности у Горкићевом излагању, постигнути пакт и тесна сарадња Београда с Паризом, у ствари су сарадња с „најреакционарнијим француским круговима“, а управо постигнути пакт и сарадња СССР-а с Паризом, „у прилогу мира у Европи“.

³²⁸ *Комунистичка интернационала*, Стенограми и документи конгреса, Књига II, Културни центар, ЈУР „Привредна књига“ – Горњи Милановац, 1983, стр. 202. Истина ово се спомиње као акција у „правцу ослобађања Телмана“, али се ипак примети антинацистички контекст манифестација.

³²⁹ *Комунистичка интернационала*, Стенограми и документи конгреса, Књига II, Културни центар, ЈУР „Привредна књига“ – Горњи Милановац, 1983, стр. 684.

Успостављање сарадње Београда и Берлина која је раније била на доста нижем ниову, у ово време се развија на пољу економије, јесте сарадња „фашистичког великосрпског режима и хитлеровске Немачке“. Дакле, за Горкића је Југославија фашистичка као и њен режим, а тај предзнак не поствља превасходно испред тадашње Хитлерове Немачке. Колико је за све ове године КП Југославије срасла с антисрпским предзнаком своје класне борбе у Југославији показује и наставак Горкићевог реферата на Седмом конгресу Коминтерне (двадесет и шеста седница). Он спортску организацију „Соко“ назива „масовном фашистичком организацијом“. У свом излагању користи често као синоним или као додатак реч фашизам, одмах иза помињања нечег српског (режима, владајућих класа, спортских организација и др.). Хрватство се спомиње афирмативно, а чињеница да су и Горкић и већина других комунистичких водећих функционера КП Југославије често били Хрвати по националности (Горкић, односно Јосип Чержински је имао чешко порекло, али у принципу прохрватски идентитет), није случајна у контексту укупне стратегије коју је партија спроводила на простору Југославије. Он каже: „...Борба и притисак маса још нису довели до победе над фашизмом, али су спречили учвршћивање диктатуре и приморали је да иде на уступке у правцу ограничавања фашистичких облика владавине буржоазије. Југославија је многонационална земља. Од првог дана стварања Југославије основно политичко питање јесте национално питање, а пре свега хрватско питање. Зато борба угњетених народа, а посебно хрватског народа, има огроман значај у развоју кризе фашизма. Због тога је такође за владајућу великосрпску буржоазију главна брига не толико очување фашистичких облика њене владавине колико очување великосрпске хегемоније у земљи. Наша партија мора усадити у свест најширих маса радних људи историјске поуке седамнаестогодишње борбе против великосрпских угњетача и експлоататора. Главна поука састоји се у томе да је великосрпска буржоазија увек успевала да туче своје противнике сваког посебно и у различито време...“. Горкић наводи слабости у дотадашњој борби Хрватске сељачке странке против режима и понавља да је потребно направити савез свих против „великосрпске владајуће клике“. „...Главни узрок што досад није могла бити свргнута хегемонија великосрпске буржоазије

састоји се у томе што није био остварен савез радничке класе, сељаштва и угњетених народа. Једино је савез тих трију основних снага у стању да великосрпској буржоазији и њеном фашизму зада одлучујући ударац. Остварење савеза тих трију снага представља главну садржину и главни задатак антифашистичког народног покрета и залог победне народне револуције у Југославији...³³⁰ Из овога видимо дубину застрањивања укупне политике тадашњег руководства КП Југославије у односу на међунационалне односе у Југославији и општу политику у земљи. За разлику од Шмита Горкић даје замерке политици КП Југославије на простору Хрватске да је попустљива и да је требало распламсавати борбу користећи и потпирујући међунационалне и верске разлике. Он наводи 35 села у Макарској регији која су одбијала да плате порез, а КП Југославије није била спремна да то искористи за покрет и побуну у читавој Далмацији, и више других сличних ситуација.

Горкић у свом реферату наводи и то да „...у Југославији, само од делатности наше партије зависи да ли ће националноослободилачка борба Хрвата и других угњетених народа постати снажна полуа антифашистичке борбе. У тој области треба у пракси Партије искоренити следеће грешке:

1. Несхватање да се треба учити од маса и прихватити оне њихове захтеве и пароле који националноослободилачку борбу покрећу напред. На пример, захтев хрватских сељака у околини Брода да се уклоне српски натписи довео је 20.000 сељака до сукоба са властима. Такве захтеве наша Партија треба одмах да прихвати.

2. Несхватање да се треба ухватити за борбу и ослањати се на борбу за свакодневне захтеве национално угњетених маса, на борбу против појединих последица и испољавања националног угњетавања не ограничавајући се на понављање наше пароле 'самоопредељење до отцепљења'.

3. Несхватање и потцењивање диференцијације у сељачком и националноослободилачком покрету; неспособност за активно

³³⁰ *Комунистичка интернационала, Стенограми и документи конгреса, Књига II, Културни центар, ЈУР „Привредна књига” - Горњи Милановац, 1983, стр. 686.*

мешање у ту диференцијацију и за подстицање лево оријентисаних елемената тога покрета.

4. Несхватање путева стварања националнореволуционарног покрета и услед тога секташки став према њему, секташка оријентација на стварање појединих сасвим илегалних националнореволуционарних група одвојених од постојећих организација, покрета и од маса.

5. Површно прилажење борби против споразумашких тенденција у националноослободилачком покрету; та површност се испољила у томе што смо се ми, тражећи да изолујемо споразумашке вође од маса, често ограничавали на грдњу на рачун националреформиста. Уместо да борбу против националреформиста води на основи убеђивања национално угњетених маса да се ми заједно с њима боримо против заједничког непријатеља, наша Партија се понекад срозавала дотле да је борбу против националреформиста поистовећивала с борбом против великосрпске диктатуре. То нас је омело да се зближимо с оним масама које су спремне за револуционарну борбу, али које још верују националреформистима.³³¹

Уколико се упустимо у анализу овог Горкићевог реферата прочитаном на двадесет шестој седници Седмог контреса Коминтерне, долазимо до запањујућих закључака. Горкић не само да изједначује српску буржоазију, али некад и категорије које се у ширем контексту односе и на елементе српске народности у целини, са фашизмом, он у том правцу прихвата све облике сарадње с покретима хрватског и других народних покрета против српског фактора. Он се чак залаже и за сарадњу КП Југославије с националистичким, па чак реално посматрано, и франковцима, усташама и клерофашистичким елементима у пуном смислу речи, против београдског режима, српске буржоазије а у неким случајевима, он не прави јасну разлику са српским националним елементом у целини. Најекстремнији погледи Горкића изнети на овом Конгресу, ипак представљају његово залагање за већ уочене трендове у дотадашњем раду КП Југославије „на терену“,

³³¹ *Комунистичка интернационала, Стенограми и документи конгреса, Књига II, Културни центар, ЈУР „Привредна књига“ – Горњи Милановац, 1983, стр. 687.*

у директно мешање у те антисрпске покрете Хрвата и других народа, и у оквиру њих, укључивање у борбу против свих елемената који су спремни на споразумевање с југословенским властима по било ком основу. Напротив, он подржава да КП Југославије подстиче све екстремне облике борбе тих покрета против југословенске власти и српске буржоазије. Дакле, реално посматрано иако се с лакоћом може тврдити да су франковци и усташе били несумњиво фашисти, Горкић и владајуће структуре у КП Југославије их сматрају пожељним елементом сарадње против српског владајућег фактора и српске буржоазије у целни, којој се импутира да је она та која је фашистичка.

Горкић у свом реферату каже да су последњих месеци појачане промене у КП Југославије у правцу потпуне спремности на директну сарадњу с „потлаченим нацијама“ и предлаже следеће мере:

„1. Ми прихватамо низ захтева угњетених народа, као на пример, захтев за стварање хрватског сабора и других националних скупштина.

2. Поред црвене заставе, ми у последње време у заједничким антифашистичким демонстрацијама прихватамо и забрањену хрватску заставу зато што је она у таквим иступањима застава борбе против војно-фашистичке диктатуре.

3. Ми улазимо у ХСС и радимо у њој у корист јединственог антифашистичког општеноародног фронта.

4. Ми смо прекинули праксу извлачења наших присталица из ХСС и настојимо да идемо с целом масом, да подржимо ниво њене борбе и да у пракси у заједничкој борби остваримо руководећу улогу пролетаријата. Ми смо ревидирали наш став према националнореволуционарном покрету одбацивши измишљене и декретоване шеме.

Најзад ми смо одлучили да у оквиру јединствене Комунистичке партије створимо посебне партије у Хрватској и Словенији. Та одлука има огроман значај, јер ће нам стварање посебне словеначке и посебне хрватске партије олакшати борбу против националних споразумаша, а за хегемонију пролетаријата у националноослободилачком покрету и покренути напред развитак националних кадрова у нашој Партији.³³² Како се у претходном излагању Шмита на Седмом

³³² *Он. цит.*, стр. 687-688.

конгресу Коминтерне овај обрушио на део српских комунистичких кадрова, пре свега Симу Марковића, који су због своје неспремности да прате до краја пут Партије у односу на национално питање били маргинализовани и чак избачени из КП Југославије, јасно се види из Горкићевог излагања спремност врха југословенских комуниста да себе сматрају само делом ширег фронта несрпских народних покрета против „великосрпске буржоазије“ и „великосрпског“ фактора у Краљевини Југославији. Овакви токови у оквиру КП Југославије су били посебно доминантни након Дрезденског конгреса Коминтерне, док су се ствари битно измениле у међународним односима и самој политици државног врха Совјетске Русије након доласка нациста на власт у Немачкој. Иако су у самој Коминтерни ти процеси нешто каснили у односу на совјетску државну политику, видимо да је вођство КП Југославије тог времена још увек било под снажним утицајем преовлађујуће политике након Дрезденског конгреса Коминтерне. Кадрови као што су Горкић у врху КП Југославије, као и добар део руководећих кадрова у покрајинском делу КП Југославије за Хрватску, постали су ускоро кочница, или успоравајући фактор, праћења промена које су настале у глобалној европској политици у Москви, посебно кад је реч о званичној совјетској државној политици. Совјетска државна политика је имала све већу потребу за реалним сагледавањем изазова у Европи након доласка Хитлера на власт у Немачкој, одакле је произишло да Москви Француска и друге земље које су спремне на антинацистичку борбу, а које су у исто време биле поборници версајског система, представљају природне савезнике Совјетске Русије. Из свега тога је долазила потреба за ревидирањем дотле владајуће политике пре свега Коминтерне, укључујући КП Југославије да је Краљевина Југославија реметилачки и реакционарни фактор, посебно „владајућа великорпска буржоазија“. Ови процеси промена геополитичке опције владајуће Москве према ситуацији у Европи и свету, рачунајући и Југославију, спорије су се одвијали у оквиру Коминтерне, што је опет спорије долазило до свести владајућих струја у оквиру КП Југославије. Међутим, без обзира на анализу једина два изложена реферата југословенских комуниста на Седмом конгресу Коминтерне лета 1935. у Москви у којима се види да су они под дубоким утицајем политике настале на Дрезденском конгресу Коминтерне што се тиче националне политике у Југославији,

а да су управо сами закључци Седмог конгрес указали на све радикалнији заокрет у европској, па и балканској политици званичне Москве, односно СССР-а (што је по инерцији пратила и сама Коминтерна).

Какво је стање било у СССР-у током тридесетих година, говори нам и сећања комунистичког функционера В. Беговића, које је након рата записао. Међутим, увек се може оспорити пуни квалитет ових сећања из више разлога, један би могао да буде потреба за политичком коректношћу у односу на тадашње критичко стање према политици СССР-а које је владало у Југославији, након сукоба с Инфомбиroom. Друго, увек се у тим сећањима може рачунати на заборављање и пермутацију неких догађаја. Треће, постоје и мотиви представљања сопствене улоге што исправнијом, потом тзв. „накнадна памет“ и др. Његов боравак у СССР-у, тада први пут, показује извесно разочарење приликом суочавања с једном сликом совјетског друштва, привреде и етике, знатно нижом од тога како је све то доживљавано посредно и на основу информацијама с којима се располагало. Беговић долази у СССР средином тридесетих, први пут у животу, с једном сликом о стању у тој земљи социјализма какву је стекао из различитих извора информисања, увек дубоко сумњајући да су оне информације које су негативно говориле о напретку совјетског друштва део антикомунистичке пропаганде, верујући углавном коминтерновско-совјетским информацијама, као и утиску који су остављали према стању у СССР-у леви интелектуалци у Европи и свету. У пракси он наилази до спознаје да су услови живота совјетског народа прилично скромни и да заостају за положајем радничке класе и сељаштва у западној Европи. С друге стране, не можемо а да се не запитамо, како су уопште југословенски комунисти, као и они у Европи, могли нереално очекивати да ће у Совјетској Русији наићи на већи стандард и просперитет радничке класе и сељаштва, већи него у западној Европи, ако знамо и претходни ниво услова живота западног и источног дела европског континента пре Револуције. Да су Први светски рат, револуција и грађански рат, страна интервенција реално оставили додатне трагове у Русији. Отуда можемо схватити размере пропаганде и нереалних очекивања комуниста и лево оријентисаних интелектуалаца тог времена у осталом делу Еврпе, укључујући

Југославију, у односу на стање у СССР-у. Осим извесног напретка у тешкој индустрији, машинској, па и војној, Совјетски савез је нарочито у области пољопривреде и транспорта заостајао па и назадовао у односу на стање у царској Русији 1914. године (што само делом има порекло у низу ратних разарања 1914-1922. Велики таласи глади, погађали су СССР, укључујући и онај у првој половини тридесетих година (тзв. глодомор)).³³³

³³³ Сећања о Коминтерни и боравак у Совјетском Савезу В. Беговића, Архив Југославије, МГ, 2020.

Закључно разматрање

Период који обухвата овај том међуратних југословенско-совјетских односа, а то је период од почетка 1929. до друге половине 1935. године, јесте време суспензије пуног вишестраначја у Југославији. У истом периоду у оквиру СССР-а долази до постепене концентрације целокупне власти и моћи око Стаљина. За Југославију на унутрашњем плану од изузетног значаја је убиство краља Александра у Марсеју октобра 1934. и постављање кнеза Павле Карађорђевић за првог намесника. Крајем овог периода, након мајских парламентарних избора 1935. председник владе постаје Милан Стојадиновић. Ако се посматра унутрашња политичка и друштвена сцена Краљевине у овом периоду од око шест и по година, могли бисмо издвојити три временске мање целине. Прва је период диктатуре краља Александра и потпуна суспензија парламентаризма, која је трајала од шестог јануара 1929. до почетка септембра 1931.

Друга временска целина би била од септембра 1931. до убиства краља Александра у Марсеју октобра 1934. У овом периоду формално је постојао парламентаризам, мада је он био ограничен, а јавне слободе и могућности друштвеног и политичког деловања битно веће него у претходном периоду нешто дужем од две и по године, када је диктатура имала свој видљиви облик. У оба ова периода улога краља Александра је била врло изражена у вођењу спољне политике и с великим утицајем и на унутрашњу политичку и друштвену сцену.

Последњи период је најкраће трајао од октобра 1934. до средине 1935. године. У овом времену је дошло до видљивог отопљавања на политичкој и друштвеној сцени, до либерализације, припреме и најзад одржавања вишестраначких парламентарних избора у пуном смислу. Ово је период извесне улоге кнеза Павла првог

намесника на политичкој сцени Југославије, али ни приближно у односу какав је утицај имао краљ Александар Карађорђевић.

Хрватско питање, које је било акутно и у деценији од формирања Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца (1918-крај 1928.), у периоду 1929-1935, само је залеђено блокадом правог вишестраначја, проглашењем идеологије интегралног југословенства, октроисаног Устава и административне поделе Југославије на бановине. Овоме треба додати и универзалну „чврсту руку” владања земљом, која је имала чак и своју репресивну компоненту у свим југословенским покрајинама, а посебно према екстремном крилу хрватских клеронационалиста, нарочито према усташама (што су углавном били изнуђени потези), од којих ће један део емигрирати, укључујући и Анту Павелића. Идеја интегралног југословенства и октроисани Устав, „чврста рука” у владању током већег дела овог периода, (иако је формално диктатура укинута почетком септембра 1931), нису деловали позитивно на већи део хрватских захтева за одређеним видом суверенитета (аутономија, федерација и сл.). Напротив, овакав ауторитарни притисак, а посебно идеја о интегралном југословенству (док је значајан и највећи део Хрвата био мотивисан баш у супротном правцу, тражио неки облик суверенитета и сопственог идентитета у заједничкој држави), представљао је на дужи рок посматрано контрадикторан процес, углавном с негативним последицама. Ако је већ Видовдански устав усвојен прегласавањем водеће хрватске странке (ХРСС), атентат у Народној скупштини радикализовао је односе у држави, решења из периода када је краљ Александар привремено преузео власт могла су бити краткорочна, али то се није односило и на концепт интегралног југословенства. Док је ситуација у Европи тада била колико-толико стабилна, можда се могло изаћи у сусрет хрватским захтевима каква су примењена у споразуму Цветковић-Мачек, с тиме да је тада међународни амбијент био повољнији и да се територијалне компензације у виду нових територија у односу на Савску и Приморску бановину могли бити мањи (хрватска страна добила је тада дубровачко приморје, део око Мостара, Фојнице, Посавине у Босни и део западног Срема). Иако је било изузетно тешко направити неко „разграничење” с Хрватима у виду аутономије, или федерације, то је могло да се уради лакше крајем

двадесетих и почетком тридесетих, него онда када је урађено у изнудици 1939. на почетку Другог светског рата у Европи. Тада када је донет споразум Цветковић-Мачек међународне околности су за Србе биле неповољне, јер су Хрвати као традиционални германофили с погледом на Немачку и ревизионистичке фашистичке силе, далеко мање били спремни на компромисе у очувању заједничке државе, па су и уступци српске стране у формирању Бановине Хрватске били већи него да се сличном, с повољнијим решењем приступило у годинама након атентата на Радића и радикалног заоштравања међунационалних односа, у којем је краљ Александар решење видео у Шестом јануару и доношењу концепта интегралног југословенства. У таквим околностима 1929-1935, хрватско питање није било „на површини”, али писац ових редова сматра да су негативне последице тада донетих ауторитарних решења, посебно концепт интегралног југословенства који Хрвати нису примили с одушевљењем (уосталом, у таквом облику ни значајан део Срба, Словенаца и др.), дале у следећим годинама, укључујући и период Другог светског рата, лоше последице на српско-хрватске односе у целини. Незахвално је и тешко оцењивати историјске догађаје „накнадном памећу”, али се стиче утисак да је значајан део хрватског народа тежио неком облику суверенитета, аутономије, или чак федерације (што је захтевала Хрватска сељачка странка), а да је атентат у Народној скупштини радикално погоршао ситуацију, па је усвајање концепта интегралног југословенства било у сасвим другом плану.

У периоду 1929-1935. у односу на претходну деценију, долази до постепеног, у почетку благог а потом све видљивијег смањења доминантног утицаја Француске у политичком, војном и културном домену на живот Краљевине Југославије. Утицај Британије је у благом порасту током читавог периода, а утицај Немачке расте, нарочито током тридесетих година, првенствено у економској сфери а потом и у политичкој. Иако утицај великих сила постоји, Југославија је вероватно више него у другим периодима међуратне епохе, водила самосталну политику, заједно с другим чланицама Мале антанте. Мала антанта управо ових година добија максималне размере своје кохезије, те наступа у односу на треће земље као једна целина. То се испољава и у њеном односу према СССР-у.

Кључни догађај који је утицао на промену целокупних односа у Европи тог времена је јачање и долазак на власт нациста у Немачкој. Иако су и у другим земаљама ауторитарни режими, па и диктатуре били у порасту, нацистички покрет у Немачкој, посебно од његовог доласка на власт јануара 1933, покренуо је тектонске промене у спољнополитичким и уопште политикама низа земаља, што се посебно односи и на велике силе Француску и СССР. Париз је схватио да нацистичка Немачка представља директну опасност за темеље версајског поретка, чији је главни бранилац била Француска са својим системом савеза (Мала антанта, а самим тим и Југославија).

Тада долази до промене у политици СССР-а након пораза концепције Троцког и дотадашње примарне идеје о „светској револуцији” и утицаја Коминтерне. То значи и постепени прелазак на Стаљинову спољнополитичку концепцију *raison d’etat*, односно јачања капацитета СССР-а како је то било замиљшено развојем индустрије и војних ефектива, а на спољном плану успостављање подношљивих односа с осталим капиталистичким земљама, те улазак у Друштво народа. Те промене у СССР-у су погодиле политичким круговима у Француској да због немачке опасности ставе у други план, макар привремено, идеолошке разлике с Москвом и склопе с њом пакт којем су требало да се придруже и земље Мале антанте. Само јачање левице у Француској у истом периоду погодило је реализацији ове концепције. У овом периоду, дакле, до средине 1935. још није донета одлука у Југославији у вези с опредељењем о том важном геополитичком питању. Након смрти краља Александра и доласка на власт првог намесника кнеза Павла, није било стабилне (демократске) владе све до одржавања мајских парламентарних вишестраначких избора 1935. и формирања владе с др Миланом Стојадиновићем, на челу. На спољном плану СССР убрзано пролази фазе отварања и либерализације, успоставља подношљиве односе с носиоцима версајског система у Европи, постепено формира интересне савезе и пактове с Француском и њеним савезницима у источној Европи. С друге стране, јачањем и победом нациста у Немачкој, погоршавају се дотле добри односи између Москве и Берлина. Уласком у Друштво народа, СССР и *de jure* напушта изолованост у којој се нашао након свог конституисања,

чему доприноси и пакт склопљен с Француском, коме се прикључила и Чехословачка 1934-1935. године. На унутрашњем плану Стаљин постепено преузима власт, нарочито након 1929. године када Троцки напушта земљу. Стаљин преузима највећи утицај на десном крилу партије где је позициониран и Бухарин, један од истакнутих совјетских лидера. Међутим, још увек га популарност у народу коју имају Киров и неки други партијски и војни руководиоци, спречава да успостави тоталну власт над партијом и државом, као што ће то уследити након великих чистки у другој половини тридесетих година.

У Југославији посматрани период од шест и по година, који обухвата овај том, представља важан део међуратне епохе који је омеђен увођењем Шестојануарске диктатуре 1929, а окончан формирањем владе након мајских избора 1935. године. Обележје овог периода је одсуство вишестраначких избора и превасходни утицај краља Александра Карађорђевића. Чак и после његове смрти, у следећем периоду, па све до формирања владе са Стојадиновићем на челу није било снажне политичке личности, већ се наставила политика коју је формирао краљ Александар. Та политика се на унутрашњем плану огледа у залагању за хомогену Југославију, потенцира се југословенско јединство израженом „у три племена једног народа“, односно на интегралном југословенству. Постојали су парламентарни избори, али не они прави вишестраначки већ симулирани, и под контролом круне и владајућих структура, где је велики утицај имала и војска. Ово је био период управљања земљом двора и војних кругова, период ауторитарности. Оцене из редова комуниста и неких клерикално-националистичких хрватских кругова да је то била „војно-неофашистичка диктатура“ свакако су претерани и чињеницама неутемељени. Краљ Александар и владајући кругови су пошли од тога да су напетости створене атентатом у Народној скупштини и убиством неколико лидера Хрватске сељачке странке том приликом такви да су биле неопходне „привремене мере“, односно суспензија пуног вишестраначког облика демократије. У буквалном смислу диктатура је трајала око две и по године и укинута је почетком септембра 1931. године. Доношењем октроисаног Устава у јесен те године и одржавањем

парламентарних избора она је формално укинута, мада је на тим изборима наступила само једна политичка странка.

Ако се посматрају југословенско-совјетски односи у овом периоду, морамо поћи од чињенице да нису успостављени дипломатски односи ни у овом времену, као што то није био случај ни до почетка 1929. у претходној деценији. У периоду 1929-1935. знатно се поправила ситуација у спољној политици СССР-а смањењем улоге Коминтерне и одустајањем Москве од примарног концепта „светске револуције”. Напротив, сам версајски систем се посматра благонаклоно од доласка нациста на власт у Немачкој, прелази се на сарадњу с Француском и њеним савезницима, посебно Малом антантом, а паралелно с тим, долази до нарушавања односа с Немачком и ревизионистима, противницима Версаја. То са собом носи у крајњој линији, постепено смањење оцене да је „Југославија тамница народа”, јер је Краљевина била део версајског система, већ се постепено прелази на став да Југословени могу бити један од бранилаца Европе од ревизионистичких сила и Немачке, дакле, потенцијални савезник. Срби као водећи народ у Краљевини постепено се из политичких разлога све мање третирају као носиоци хегемоније у „тамници народа”, већ као носиоци потенцијалног отпора ревизионистичким силама и самој Немачкој. Читав преокрет је и у политици Москве, нарочито после доласка нациста на власт у Немачкој, па се Версај сматра сада пожељним *status quo*, а не противником. Немачки нацисти су идеолошки посматрали Русе као и Словене у целини за своје главне противнике у расистичкој концепцији (Хитлеров Мајн кампф). Француско-руски савез и Антанта у деценијама Бел епок-а уочи Великог рата постаје геополитички интерес Москве (раније Петербурга) и Париза као природна веза у обуздавању ратнохушкачких амбиција Немачке (раније кајзерове, сада Хитлерове). Дакле, Југославија, а посебно Срби, у овим годинама се све више намећу државном руководству Совјетске Русије као потенцијални савезник, а не више идеолошки противник. Прво, успостављањем стратешког савеза СССР-а и Француске, Срби као традиционални савезници Антанте и као савремени француски савезници (Мала антанта) постају вероватни и пожељни сарадници у планираном савезу против ревизионизма и агресије Немачке и

других ревизионистичких сила. Југославија је и део версајског система, коме се Москва све више окреће пред агресивним наступима Немачке. Југословени, а пре свега православни Срби су у исто време и Словени, што постаје све значајније тих година у Москви, где се у изградњи државног и народног идентитета, а због притиска немачке агресивне политике, све више спознаје чињеница да је неопходан изврстан национални идентитет, где су блиске руске везе с Југословенима, посебно Србима, важан фактор повезивања. Све ове промене биле су мање видљиве у политици Коминтерне тог периода него званичне Москве, односно СССР-а. У КП Југославије те промене су касниле, што се види у излагањима њених комуниста на конгресу Коминтерне 1935. у Москви, како самих челника Коминтерне, а још више из реферата југословенских комуниста, посебно Горкића, Шмита и др. У време трајања диктатуре и репресије над комунистима до 1931. год. КП Југославије и Коминтерна третирали су краља Александра и његов режим као „монархофашистичку диктатуру”. Међутим, временом долази до више процеса како у Европи, СССР-у, у самој Краљевини који су ишли на руку постепеном смањењу дотле великих супротности између носилаца власти у Југославији и оних у Кремљу.

Током ових шест и по година није било дипломатских односа између Краљевине Југославије и СССР-а. Ипак постојали су односи на различитом нивоу, пре свега политика две државе једне према другој. Ми смо те међусобне политике, истраживали у дипломатској грађи, архивским подацима државних административних списка, анализом писања штампе и периодике, стенографских бележака Народне скупштине Краљевине Југославије, изјавама државног и партијског врха две земље, а у југословенском случају и краља и двора, ставовима црквених великодостојника. Потом, истраживали смо и научне и стручне радове на ту тему у обе земље тог периода, затим ставове Коминтерне, КП Југославије, ставове о СССР-у лидера и вођстава политичких странака у Југославији. Поред политика две државе једне према другој, дакле, анализирали смо и међусобне односе и ставове кроз науку, културу, штампу и периодику, затим економско-трговинске односе (преко биланса увоза-извоза две земље, врсту и количину укупног експорта-импорта сваке од њих). Поред односа према Совјетској Русији анализирао се и однос према

руској белој емиграцији, Руској православној цркви, посебно заграничној, пијетет према несталој царској Русији, која је чак имала своје посланство, односно представништво у Београду.

Током ових шест и по година, позиција руске беле емиграције у Југославији није се битно мењала. Она је и даље бројна, мада је један њен део отишао у друге европске земље (највише Чехословачку и Француску), а државна потпора и помоћ се није битно мењала. У елити Београда, Србије и Југославије бели руски емигранти су заузимали истакнуто место, пре свега као интелектуалци и стручњаци. На више места у совјетским архивским документима, углавном дипломатског порекла, често се спомиње руска бела емиграција у Југославији, као један од најважнијих узрока неуспостављања дипломатских односа Београда и Москве, у сваком случају фактор који не делује позитивно на совјетско-југословенске односе. Поставља се питање колико је стварно имала утицаја руска бела емиграција на званичну политику Београда у правцу југословенско-совјетских односа. Известан утицај је постојао, нарочито првих година после настанка СССР-а и Југославије, паралелено с осећањима и одређењем југословенског двора у том правцу. Наиме сам краљ Александар и читава краљевска породица били су и емотивно јако погођени чињеницом да је његова рођена сестра Јелена била у заточеништву бољшевика, да се једва жива извукла, да јој је муж, велики кнез из породице Романових убијен. С друге стране, чак и бољшевички партијски врх с Лењином, на челу, имао је извесна позитивна одређења према Србима, Србији и Црној Гори, па их је често у својим ставовима изузимао из империјалистичке одреднице земаља Антанте. Међутим, након окончања грађанског рата и револуције, доласка беле руске емиграције у Југославију и њихове повлашћене позиције, знатно више због непријатељског односа Москве (посебно Коминтерне) према Версају, таквог дефинисања и позицији Југославије и Мале антанте, повећава се негативна оцена совјетског руководства према Краљевини Срба, Хрвата и Словенаца. Након забране КП Југославије и прогона комуниста, тада позитивног геополитичког односа бољшевика према пораженим и ревизионистичким народима и земљама у односу на Версај, (који листом заузимају истакнута места у Коминтерни, а регионално седиште за

југоисточну Европу и Балкан је у Бечу), погледи према Краљевини Срба, Хрвата и Словенаца су све лошији. Она најзад постаје у коминтерновском жаргону „тамница народа”, а српски народ као њен најважнији конститутивни елемент се проглашава „хегемоном”. То се све одвијало у деценији која претходи овом тому југословенско-совјетских односа, закључно с почетком 1929. године. У овом периоду однос власти Краљевине према КП Југославије није се много променио, чак се у периоду када је и формално краљ Александар заузео своју власт, дакле, до септембра 1931. репресија државног апарата према комунистима достигла је свој зенит. У потоњим годинама је дошло до извесног отопљавања државне управе Краљевине у њеном држању према комунистима и промене или пак само корекције других значајних фактора које смо већ описали у политици званичног Београда. Нешто мање репресиван однос државе према комунистима и КП Југославије и даље је остао, уз тек извесна побољшања, непријатељски а Комунистичка партија је званично забрањена. Међутим, најважнији фактори који доводе још више до отопљавања југословенско-совјетских односа у овом периоду 1929-1935, тачније тек крајем овог периода су махом са совјетске стране и мотивисани највише као последица доласка нациста на власт у Немачкој, склапања француско-совјетског пакта и свим оним што ове радикалне промене у високој политици Европе носе. Само смањење улоге Коминтерне и постепено одустајање званичне Москве од концепта „светске револуције” као примарне политике има позитивне последице за југословенско-совјетске односе. Сама југословенска страна у овим годинама је такође учинила неколико корака у приближавању СССР-у, нарочито у другом делу овог периода, када су за то сазрели услови. Прво, у односу према комунистима, након укидања формално диктатуре септембра 1931, репресија се постепено смањивала, а јавне слободе и права постају све наглашенији. Друго, у стварним односима са СССР-ом, југословенска страна све озбиљније разматра могућности успоставе дипломатских и трговинских односа, и то пре свега у оквиру општег договора с осталим чланицама Мале антанте. Ту су и позитивне сугестије Француске, која и сама припрема пакт са СССР-ом, коме планира да прикључи све чланице Мале антанте,

што у пракси наилази на разумевање (Румунија) или чак пуну подршку (Чехословачка). У том контексту је Југославија заједно с осталим чланицама Мале антанте дала подршку за дефиницију нападача у Женеви средином 1933. године, што заправо представља *de facto* признавање СССР-а. То је био велики помак у међусобним односима званичних Београда и Москве, заправо највећи све до међусобне успоставе трговинских и пуних дипломатских односа у пролеће 1940. године. Било је пре 1933. год. неколико елемената приближавања две земље, као што је раније постигнут споразум о улози Црвеног крста у хуманитарној сарадњи две земље, или још више, формирање ВОКС-а, културно-научног тела које је радило на културном и научном повезивању две земље, увозу уџбеника, гостовањима и сарадњи научних и културних делатника, организацији манифестација и др.

У следећих годину дана, од средине 1933, и прихватању споразума о дефиницији нападача коју је дао СССР од стране Југославије и осталих чланица Мале антанте, па све до средине 1934. појачани су напори у правцу успоставе трговинских и пуних дипломатских односа између СССР-а и чланица Мале антанте. За то су биле совјетска страна и Чехословачка и Румунија, док је Југославија отезала, али није била изричито против. Најзад у јуну 1934. у Женеви, сви сем Југославије су подржали такав чин, југословенски представник министар спољних послова Јефтић је био за то, али у кључном, последњем тренутку за то није добио сагласност краља Александра из Београда јер „још није сазрео тренутак”. Тада са СССР-ом успостављају дипломатске и трговинске односе и Чехословачка и Румунија, а очекује се да то у неком року уради и Југославија. Важан корак ка поправљању односа између Београда и Москве био је у септембру у Женеви, у Друштву народа, када је Југославија гласала, заједно с осталим чланицама Мале антанте, да СССР уђе у ту важну међународну организацију (претечу ОУН).

Дакле, уз све противречности, приметна је стална и узлазна релација између званичних СССР-а и Краљевине Југославије. Најзад, након тако трагичног чина као што је атентат на краља Александра у Марсеју у октобру 1934. уследила је истрага и совјетска делегација

при Друштву народа је подржала захтев Југославије у том правцу против Мађарске и других снага које су стајале у позадини атентата. Том приликом је Литвинов подржао у свом излагању југословенски предлог, истина искористивши га и за критику свих облика субверзивних делатности, мислећи при томе и на беле руске емигранте широм Европе (али и у самој Југославији). У политичком вакуму који је настао у Београду након убиства краља Александра и одржавања мајских парламентарних избора и формирања нове владе са Стојадиновићем на челу, до средине 1935. године, није дошло до битних промена у курсу према СССР-у, с тим да су међународне околности у том правцу постале још повољније. Те међународне околности су: даље међусобно приближавање након постизања совјетско-француског пакта две силе (а и саме Мале антанте овој осовини) и развијање нове стратегије Москве према Европи, укључујући повећање дистанце према Немачкој и ревизионистичким силама. То све подразумева стратешко совјетско отопљавање ка Југославији и стављање у други план концепције о „тамници народа” и „Србима као хегемону”. У исто време совјетско државно руководство са Стаљином на челу, тежи даљем умањењу улоге Коминтерне и потпуно напуштање идеје „светске револуције” као стратешког циља.

Ако посматрамо југословенску политичку делатност у овом периоду и њен однос према СССР-у, ту бисмо могли да издвојимо по важности краља Александра Карађорђевића, који је све до своје смрти октобра 1934. представљао кључну политичку личност у земљи. Због потпуне суспензије вишестраначја 1929-септембар 1931. (потом све до смрти краља Александра октобра 1934. постојала је делимична суспензија вишестраначја), као и улоге коју је потом имао у политичком и друштвеном систему земље, утицај краља Александра је био већи него у претходној деценији постојања Југославије. Први разлог је већ наведен а то је диктатура коју је привремено завео, затим октроисани Устав из 1931, по којем се потом владало. Друго, у овом периоду од 1929. до 1935. није било тако утицајних политичара у земљи какви су пре тога били Никола Пашић и Стјепан Радић. У том правцу утицај краља Александра био је изразит. Његови ставови о СССР-у и однос према Русији су раздвојени. Краљ Александар, који је завршио пажевски корпус у

Петербургу, био је изразити русофил, а то се манифестовало у пијетету према царској Русији и наклоношћу према руском народу у целини, подршком белој руској емиграцији у Југославији и Европи, подршком Руској православној цркви, посебно заграничној и др. С друге стране, Александар је био уздржан и чак ненаклоњен према совјетским властима. Сличан, у принципу русофилски став, имали су и други представници дома Карађорђевића. Изузетак је био принц Павле, који је у овом периоду након октобра 1934. преузео улогу првог намесника. Иако је по мајчиној линији имао и руско порекло, он се није одликовао русофилским склоностима, већ је био англофил и резервисан према Русији, а изразито ненаклоњен совјетима и комунистима. То ће добрим делом битно утицати на његову политику према СССР-у.

Од утицајних политичара у овом периоду, министар спољних послова Јефтић је имао условно речено благонаклон став према Русији, извесно резервисан према СССР-у, али је био спреман да с Москвом успостави дипломатске односе. Сличних ставова је био и лидер Демократске странке Давидовић, потом председник Земљорадника Јовановић (Пижон). Мачек који је наследио Радића није имао русофилске, а посебно не просовјетске ставове као његов претходник. Ипак залагао се из прагматичних разлога за успостављање дипломатских односа и интересне сарадње између Југославије и СССР-а. Лидер словеначких конзервативаца Корошец и лидер муслиманског бошњачког покрета Спахо нису имали русофилски изражене ставове, али нису били против из прагматичних разлога, успостављања дипломатских односа и интересне сарадње Југославије са СССР-ом. Крајем овог периода расте улога радикала Милана Стојадиновића, који у том и ранијим периодима, има прагматичан однос према СССР-у и начелно подржава успостављање дипломатских односа и због економске сарадње с њим. Међутим, када је крајем овог периода дошао на власт, пошто је као и кнез Павле био под доминантним утицајем конзервативног крила британске политике (британска круна и крупан капитал), чији је посланик Британије у Београду Хендерсон карактеристичан представник, није у пракси подржавао (као и кнез Павле) успостављање дипломатских односа и сарадњу са СССР-ом, што су важни разлози зашто Југославија није успоставила пуне

дипломатске и трговинске односе с Москвом све до пролећа 1940. године. Српска православна црква се одликовала традиционалном русофилијом, али је у овом периоду имала негативан став према бољшевичким и социјалистичким властима и владајућем концепту у СССР-у. Српска православна црква се благонаклоно односила према руским белим емигрантима и Руској православној цркви, посебно оној заграничној. У окружењу патријарха Варнаве доминирала су црквена лица руске националности.

У периоду који третира овај том југословенско-совјетских међуратних односа изузетно се продубила културна и научна сарадња. У том правцу доминантну улогу је одиграо ВОКС, тело које су чинили истакнути југословенски и у мањој мери и совјетски ствараоци, али у неким случајевима и представници беле руске елите. То тело је посредовало између институција и власти две земље (Краљевине Југославије и Совјетске Русије – СССР-а), у културној и научној сарадњи која је била све интензивнија и разноврснија. Размена научних и стручних издања, укључујући и неке музејске предмете, потом међусобна гостовања културних и научних посленика две земље, организација трибина, објављивање чланака и научних радова у периодици, публицистици, стручно-научним часописима и др. Веома важан елеменат те и сличне културне сарадње, посебно за шире масе југословенске популације било је приказивање сојветских филмова у југословенским биоскопима. Један део совјетских филмова је преузимао у првим годинама из Немачке и неких других европских држава, а потом је уследио и њихов увоз преко ВОКС-а директно из СССР-а. Међутим, у овим случајевима је била актуелна цензура, па се део филмова одбијао за приказивање и држан је у „бункеру“, део је скраћиван због спорних делова (најчешће они који су величали совјетску власт и успешност совјетског модела на нивоу пропаганде, или директно нападали уређење капиталистичких земаља укучујући и саму Југославију и др.). Совјетски филмови су били најгледанији у југословенским биоскопима и за њих је владало највеће интересовање.

Када је у питању економско-трговинска сарадња Краљевине Југославије и СССР-а ових година, она се истина одвијала, али на

врло ниском нивоу размене, што је био случај и у претходној деценији, која у укупним спољнотрговинским билансима две земље има најчешће симболично учешће.

Укупно посматрано у периоду 1929-1935, југословенско-совјетски односи су доживели извесно отопљавање у поређењу с претходном деценијом међуратног периода. Столећима савезнички и врло пријатељски руско-српски односи су након Октобарске револуције и победе бољшевика у Русији, те комплетне промене геополитичких приоритета нових власти у Москви и дисконтинуитета с традицијом царске Русије, дошли у парадокс хладних релација и без успостављања дипломатских односа. У овом периоду Југославија је прихватањем совјетског предлога дефиниције нападача 1933. *de facto* признала СССР, те гласала за његов пријем у Друштво народа септембра 1934. Међутим, изостало је успостављање званичних трговинских и дипломатских односа јуна 1934. у Женеви, када су то међусобно постигли СССР и чланице Мале антанте, изузев Југославије. Југославија је тада одустала у последњем тренутку због противљења краља Александра, који је тај потез пролонгирао. Његово убиство октобра 1934. у Марсеју доводи до промене на врху југословенског државног и дипломатског кормила, закључно с мајским изборима 1935. формирањем владе с др Миланом Стојадиновићем, на челу. Први намесник је кнез Павле Карађорђевић. Ове две личности имаће велики утицај на политику Краљевине Југославије у следећем периоду 1935-1941. на који ће се односити наредни том о југословенско-совјетским односима.

Важне личности у односима Краљевине Југославије и СССР 1929-1935.

Период од почетка 1929, до друге половине 1935. године, је у Европи довео до развоја и одјека велике светске економске кризе, настале у САД, а потом проширене на цели свет. У то време, заправо остатак света, ван Европе и САД је у највећем био под колонијалном доминацијом, пре свега европских сила. Управо у периоду који следи, дакле у оквиру, а потом и након велике светске економске кризе, посебно у Европи, долази до радикализације политичке и друштвене ситуације, а у многим земљама долази до јављања ауторитарних покрета и стремљења, на власти су често неки од таквих партија или чак облика диктатура. Снажне личности владара су израженије него у претходним периодима. У Краљевини Југославији након заштравања унутрашње политичке ситуације, нарочито након убиства лидера Хрватске сељачке странке у Народној скупштини, кризе парламентаризма и владајућих институција, краљ Александар Карађорђевић 6. јануара 1929. године, прокламује привремено узурпирање власти, суспензију вишестраначја, „док се прилике не среде“, што је у том облику трајало све до септембра 1931. године. У СССР-у Стаљин заокружује већ крајем двадесетих власт у својим рукама, али и даље она није апсолутна каква ће постати након спровођења чистки, од средине тридесетих година. Отуда личност краља Александра Карађорђевића и са друге стране када је у питању СССР Јосифа Висарионовича Стаљина, постају веома значајне, како са аспекта посматрања политике сваке од ових држава појединачно (и то и на унутрашњем и на спољном плану), тако и када се посматрају билатерално совјетско-југословенски односи у целини током периода којим се бави овај том нашег рада.

Када је у питању унутрашња ситуација у СССР-у, Стаљин је већ крајем двадесетих година извојевао у оквиру партије и државног апарата превагу над главним противником Троцким. Током следећих година, дакле периода којим се бави овај том, преостала је још група мање утицајних опонената у партији, државном апарату и војсци, над којима Стаљинова струја успоставља апсолутну превагу још почетком тридесетих година. У овом периоду Стаљин и његови следбеници креирају готово целокупну политику партије и државе, укључујући и

спољнополитичку концепцију. На унутрашњем плану је акценат на петољеткама и експанзивном развоју индустрије, посебно тешке, док је село у другом плану (обрачун са кулацима) што паралелено са евидентним напретком у индустрији, доводи до пада пољопривредне производње и чак неколико таласа глади, са великим људским жртвама. Крајем овог периода након атентата на Кирова, власт покреће чистке и обрачуне, што ће посебно у другој половини тридесетих прерасти у масован терор и однети многе жртве.

Поред ових противречности на унутрашњем плану, СССР у међународном окружењу наступа у овом периоду помирљивије и са фундаментано измењеном концепцијом од доласка на власт нациста у Немачкој. Улазак СССР-а у Друштво народа, потписивање пакта са Француском, коме теже и чланице Мале антанте, смањење улоге Коминтерне, одустајање од концепта ширења револуција, те прихватање постојећег Версајског система, значајно су утицали на повољнију међународну позицију Москве у овом периоду. То је све и залога за побољшавање односа са Југославијом.

Југославија је у овом периоду на унутрашњем плану, све до убиства краља Александра у Марсеју октобра 1934, у стању прво апсолутне (до септембра 1931), а потом делимичне суспензије вишестраначја и демократије. Време од октобра 1934. до краја периода (половина 1935) је постепено враћање на вишестраначку парламентарну демократију. Отуда је став краља Александра био најважнији у правцу целокупне политике земље, све до његовог убиства. Русофилија и антибољшевизам су главне одлике политике и односа према Совјетској Русији и руском питању посматрано у целини концепције краља Александра. Дакле у обе земље чије односе међусобне посматрамо у овом периоду 1929-1935, на свом челу готово апсолутну власт добијајају две водеће личности (Стаљин и краљ Александар Карађорђевић). И Стаљин и краљ Александар су у претходној деценији 1918-1928, имали изузетно значајну улогу у политичком и целокупном животу СССР-а, односно Југославије, али ни изблиза у толикој мери неприкосновено водећу. Краљ Александар је то постигао суспензијом вишестраначја и једном врстом диктатуре која је формално трајала до септембра 1931, али је његов утицај и након тога, све до његовог убиства октобра 1934. био несразмерно

већи него у првој деценији постојања Краљевине СХС, ако ништа друго, онда и због Устава који је донет септембра 1931. године („октроисани Устав“).

Краљ Александар је у периоду којим се бави овај том нашег рада о југословенско-совјетским односима, по питању СССР-а остао и даље резервисан, али услед постепене промене пре свега политике Москве на спољном плану, долази до извесног отопљавања те концепције. Променио се и то очигледно и однос Француске према СССР-у и обрнуто, постепеним одустајањем Москве од концепције ширења по сваку цену светске револуције, и смањењем паралелно са тим улоге Коминтерне. Потом овај процес се убрзава током тридесетих година постепеним јачањем нациста у Немачкој, посебно од тренутка доласка Хитлера на власт 1932-1933, те зближавање Париза и Москве постаје све очигледније и логичније. У том правцу је и Мала антанта пратила ту политику совјетско-француског отопљавања, нарочито Чехословачка, па и Румунија и Југославија током овог периода, до средине 1935. године.

Краљ Александар је на унутрашњем плану наставио политику прогона комуниста и КПЈ, а са друге стране постигнуто је извесно отопљавао односе са СССР-ом. То се манифестовало нарочито прихватањем од стране југословенске делегације совјетског предлога дефиниције нападача у Женеви јуна 1933. озбиљним разматрањем могућности успоставе дипломатских односа две земље током практично читавог овог периода, те гласањем Југославије за пријем СССР-а у Друштво народа септембра 1934. Такође је чињеница да је краљ Александар лично одбио да да сагласност јуна 1934. министру спољних послова Јефтићу да и званични Београд успостави дипломатске односе са Москвом, када су то учиниле остале чланице Мале антанте. Међутим, у оквиру укупне политике краља Александра према СССР-у тих година, то се може, дакле успоставу дипломатских односа две земље, пре сматрати само одлагањем за повољнији тренутак у будућности, а не и дефинитивним ставом. Чињеница је такође да се краљ Александар већ за свог живота почео руководити концепцијом да је главни противник целовитости Југославије фашистичка Италија са својом агресивном политиком и сенка Аустро-Угарске која би из темеља

могла да уздрма у случају своје рестаурације темеље Краљевине. Ослонац на Француску и одбрана Версаја је током претходне деценије, па и у овом периоду, била водећа стратегија краља Александра и званичног Београда. Међутим, последњих година свог живота краљ Александар пажљиво прати догађаје у Немачкој, и постепено смањује, истина суптилно и једва приметно, свој примаран ослонац на Француску. Тешко је питање да ли би краљ Александар да је остао жив, одбио тако упорно и темљено, као што су то потом од друге половине 1935. године, по питању Источне иницијативе и француско-совјетског пакта, чинили његови наследници на власти у Београду кнез Павле Карађорђевић као први намесник и Милан Стојадиновић као председник владе. Краљ Александар свакако не би показивао у том правцу елементе одбојности према Русији у целини, као што је то било у траговима у држању кнеза Павла. Краљ Александар насупрот томе је био изражени русофил, о томе сведочи однос према белој руској емиграцији, према РПЦ, посебно Заграничној, пијетету према царској Русији и чињеници да је Штрадман третиран званично као посланик нестале Царевине. Дакле антибољшеvizам је био изражен код краља Александра, али ни изблиза у тој мери као што ће то бити потом видљиво код кнеза Павла, као првог намесника. Док је код краља Александра изражена русофилија, код кнеза Павла ње нема. Код кнеза Павла на моменте се могу приметити и елементи нетрпељивости према Русији у целини, и са друге стране културна па чак и геополитичка англофилија. Поред тога, друкчије су околности биле у Европи од када је кнез Павле постао први намесник, у односу на период дужи од деценију и по постојања Краљевине на чијем је челу био краљ Александар, дакле све до његовог убиства октобра 1934. године.

Са друге стране краљ Александар је из геополитичких односа у Европи са пажњом пратио могућност да Немачка преко могућег Аншлуса у будућности, изађе на границу са Југославијом. Са те стране би се изузетно повећао утицај такве увећане Немачке у регији, а друго реализованим Аншлусом нестала би опасност сенке обнове Аустро-Угарске. Друго, могуће је да би се ослонац и на Немачку поред Француске, исплатио званичном Београду, у правцу добијања и од Берлина, (или тачније превасходно од Берлина), подршке у правцу

обуздавањаа агресивних намера Рима према Југославији. Овакве мотиве за спољну политику званичног Београда, можемо приметити већ у задњим годинама живота и владања краља Александра, где он уважава растућу моћ Немачке, и тек нешто смањује дотадашњи ослонац на Француску. Међутим, чак и када би се спољнополитичка концепција Југославије мењала у овом правцу, да је краљ Александар остао жив, тешко је за предпоставити да би се билатерална политика званичног Београда према СССР-у одржала у правцу неустостављања дипломатских односа две земље, као што је то био случај пошто су кормило преузели кнез Павле и Милан Стојадиновић.

Остале личности у политичком и друштвеном животу Краљевине Југославије којим се бави овај том југословенско-совјетских односа, које су имале утицаја на спољну политику земље нису бројне. Патријарх СПЦ Варнава је био на сличним позицијама као и краљ Александар, и то чак наглашено: изразити русофил, који је у свом најближем окружењу се превасходно ослањао на Русе емигранте, чак и са аспекта личне послуге. Са друге стране негативног односа према болшевичким властима у СССР-у. Министар спољних послова Богољуб Јефтић, прагматичнијег става, и спреман да се успоставе дипломатски односи са СССР-ом, те мање негативног држања према званичној Москви у односу на краља Александра. У контактима са Литвиновим и другим совјетским дипломатама Јефтић је показао умешност током тридесетих година, укључујући и контакте које је са њима имао у Женеви и у Друштву народа. Генерал Петар Живковић који је једно време вршио функцију председника владе, имао је сличне ставове као краљ Александар по питању односа према СССР-у и руском питању, уосталом, и он је као и други политичари тог времена, морао да буде крајње кооперативан и чак послушан у односу на ставове краља Александра, посебно када је у питању спољна политика земље.

Тек крајем овог периода, посебно након смрти краља Александра, обнове вишестраначја у пракси, расте утицај и других политичара. Влатко Мачек као лидер ХСС и наследник Стјепана Радића, није имао изражену русофилију, а ни просовјетске ставове као његов претходник, али је подржавао начелно успоставу дипломатских односа са СССР-ом из прагматичних разлога, великог значаја те силе

у међународним односима. Сличне ставове имали су многи други политичари у Југославији из редова других нација и националних група ван српског корпуса.

У српском корпусу су захтеви за успоставу дипломатских односа и чак озбиљне сарадње у датим околностима са СССР-ом били још израженији, нарочито када је у питању Демократска странка, Земљорадничка странка и крило радикала под вођством Аце Станојевића. У целини посматрано левица је у Југославији имала далеко више наклоности према СССР-у у односу на десне снаге, како у српском корпусу, тако и по питању других националности. У Црној Гори као и у Херцеговини, као делу српског корпуса, русофилија је била чак израженија, него рецимо у Србији. У том правцу и црногорски федералисти критикују власт што се не успостављају дипломатски односи и шира сарадња са СССР-ом. У томе, је и од раније био истакнут чак и посланик Секула Дрљевић, што видимо из стенографских белешки Народне скупштине Краљевине СХС (Југославије). Наравно да је забрањена КПЈ и њој блиски кругови, предњачили у оштрини критике режима по питању односа према СССР-у.

Медији су углавном пратили одређене групе политичара, идеја и покрета, па су постојале и страначке новине. Слобода медија је нарочито у периоду 1929-1931. била значајно смањена. Са друге стране видљиво је да је лист *Политика* био наклоњенији одређеној сарадњи и свакако успостави дипломатских односа са СССР-ом, што рецимо није био случај са листом *Време*.

У оквиру СССР-а у овом периоду се постепено напуштају ставови према Краљевини Југославији изражени претходно на Дрезденском конгресу КПЈ и концепцији по овом питању Коминтерне. То су познати ставови о „Краљевини Југославији као тамници народа“ и о српској буржоазији у оквиру ње, као „хегемоном који тлачи остале“. Од доласка нациста на власт у Немачкој та промена је све очигледнија, али су по том питању каснили у Коминтерни и посебно у КПЈ. То се може видети и на конгресу Коминтерне одржаном 1935. у Москви, посебно из реферата тадашњих челника југословенских комуниста. Стаљин је у оквиру своје укупне политике спољне, тежио отопљавању односа и са Југославијом као чланицом Мале антанте,

те њено укључивање око концепције француско-совјетског зближавања, што је посебно пратила Чехословачка, а у овом периоду (тачније све до смене Титулеска августа 1936) и Румунија. Литвинов, Чичерин и остали совјетски водећи дипломатски кадрови у потпуности су пратили ту политичку концепцију, што смо могли да видимо из дипломатске грађе за овај период. Спремност да се са Краљевином Југославијом успоставе дипломатски и трговински односи они у пракси апсолутно подржавају. Тако је видљиво њихово задовољство посебно јуна 1933. када је и Југославија подржала совјетски предлог дефиниције нападача, и у септембру 1934, када је такође подржано од стране југословенске делегације на челу са Јефтићем у Женеви да СССР буде примљен као пуноправан члан у Друштво народа. Са друге стране када је у последњем тренутку краљ Александар ставио вето на спремност Јефтића да и Југославија, са осталим чланицама Мале антанте у јуну 1934. успостави дипломатске односе са Москвом, у совјетској дипломатској преписци се види разочарење. Међутим, и тада се у совјетској дипломатској преписци и писању совјетских медија потенцира расположење изражено у низу југословенских гласила приликом успоставе дипломатских односа Чехословачке и Румуније са СССР-ом почетком лета 1934. године. У партијским листовима совјетским, а посебно оним које издаје Коминтерна, критички се говори о прогону комуниста у Краљевини Југославији и током овог периода, истина у све мање критичкој форми изражено. Тако се термини о „монархо-неофапистичком и војном режиму“ након 1931, мање учестало употребљавају, нарочито у званичним новинама совјетске државе и све чешће употребљава заобљенија и блажа реторика.

Краљевина СХС (Југославија) – Совјетска Русија (СССР) 1918-1941. Сумарни преглед

СТИЦАЈЕМ ОКОЛНОСТИ ОВО ЈЕ ПОСЛЕДЊИ, ТРЕЋИ ТОМ, КОЈИ ОБЈАВЉУЈЕМО, НАШЕГ ИСТРАЖИВАЊА О МЕЂУРАТНИМ ОДНОСИМА КРАЉЕВИНЕ ЈУГОСЛАВИЈЕ И СССР-А ОД ПРИБЛИЖНО 1918. ПА СВЕ ДО КРАЈА 1941. ГОДИНЕ (У НАШЕМ ИСТРАЖИВАЊУ ЗАКОРАЧИЛИ СМО ДЕЛОМ И У КАСНИЈЕ ГОДИНЕ ТРАЈАЊА ДРУГОГ СВЕТСКОГ РАТА). ПО ВРЕМЕНСКОМ РЕДОСЛЕДУ ОВО ЈЕ ТРЕБАЛО ДА БУДЕ ДРУГИ ТОМ МЕЂУРАТНИХ ЈУГОСЛОВЕНСКО-СОВЈЕТСКИХ ОДНОСА, МЕЂУТИМ, ОПРЕДЕЛИЛИ СМО СЕ ДА ПРЕТХОДНО ОБЈАВИМО ЗАВРШНИ ПЕРИОД ОД 1935-1941, ЈЕР ЈЕ ОН БИО СПРЕМНИЈИ ЗА ШТАМПУ³³⁴, ПА СМО ТРИЛОГИЈУ ЗАВРШИЛИ СА ОВИМ ТОМОМ. У ТОМ ПРАВЦУ ОВАЈ ОДЕЉАК ПРИЛАЖЕМО КАО СИЖЕ ТРОТОМНОГ ИЗДАЊА МЕЂУРАТНИХ ЈУГОСЛОВЕНСКО-СОВЈЕТСКИХ ОДНОСА.

Међуратни период представља једну тематску и временску целину, која је изабрана за предмет нашег рада. Управо након Великог рата, нестале су са карте Европе царска Русија и земље од којих је настала Краљевина СХС, а то су пре свега две српске државе Краљевна Србија и Краљевина Црна Гора. Ово је дакле период, када постоји дисконтинуитет са вишевековним претходним односима царске Русије и са друге стране српског фактора у целини, који су представљале пре свега Србија и Црна Гора. На подручју бивше Аустро-Угарске постојало је српско етничко, као и југословенско подручје у целини, које институционално није било ни до краја

³³⁴ Како су Краљевина Југославија и СССР успоставили званичне трговинске и дипломатске односе пролећа 1940. године, а наше истраживање је до краја 1941. године (с тиме да смо тематски обрадили и следеће године, практично до почетка 1945. године), то је тај део рада написан претежно на бази богате архивске дипломатске грађе билатералних односа две земље, али и дипломатске грађе у целини за наведени период везано за југословенско-совјетске односе. У том правцу је аутору овог тротомног рада о међуратним југословенско-совјетским односима, било лакше да прво објави као научну монографију период од 1935. године, док су следећа два тома, морала бити додатно проширена истраживањима пре свега везано за совјетску архивску грађу и савремену пре свега руску литературу за ову тему истраживања до које се дошло преваходно приликом четири истраживачка научна боравка у Русији у периоду 2016-2018.

издвојено, ни јасно територијално разграничено у односу на остале аустро-угарске области.

Три тома су формирана на основу тематских целина и временске периодизације. Логично је да Шести јануар 1929. представља важно размеђе, које издваја претходну послератну деценију као једну временску целину, са аспекта Краљевине СХС (Југославије). То је период такође препознатљив и у тадашњој Европи, дакле та прва деценије након окончања Првог светског рата, када Версајски систем успешно функционише. Он се постепено окончава и због настанка Велике светске економске кризе, која се управо у овом следећем интервалу, који нам је послужио за периодизацију, развија и на тлу Европе (1929-1935). На унутрашњој политичкој сцени Совјетске Русије (СССР), управо 1929. године Троцки напушта земљу и одлази у емиграцију, па је период до те године, епоха концепцијских и политичких сучељавања унутар СССР-а између различитих струја, где је она Троцког једна од две водеће (друга је Стаљинова). Период до 1929. године, у Европи је препознат, јер је Немачка исплаћивала редовно репарације и апсолутно поштовала одредбе Версајског система који јој је наметнут. Везано за проучавање и периодизацију међуратних југословенско-совјетских односа, период до почетка 1929. године, је епоха ничим упитне од стране совјетске власти, комуниста и Коминтерне владајуће политике у СССР-у и Интернационали, према Краљевини СХС. Југославија је третирана као део Версајског система, као поуздани савезник Француске, која је дефинисана као главни носиоц Версаја. Југославија је дакле била важна карика Версајског система, и како су то бољшевици и у Коминтерни видели – империјалистичког система, који је означен као главни противник концепту ширења револуција.

У том правцу период до краја 1928. године, је једна целина за коју смо навели да је функционисао несметано и Версајски систем у Европи, и ослонац Југославије на спољном плану на Француску и у прилог одбрани Версајског поретка. На унутрашњем плану, Краљевина СХС је била плуралистичка и парламентарна земља, где је уз све противречности изборни систем и вишестраначје функционисало. СССР није имао на свом челу једног неприкосновеног вођу, њих је након болести Лењина, а посебно након његове смрти

било најмање двојица, са супротстављеним концепцијама: Стаљин и Троцки. Уз све те противречности на унутрашњем партијском плану у спољној политици, СССР је сматрао Версајски систем не само непријатељским, већ и главним противником, па је постојала нужна прагматска сарадња управо са нацијама које су биле поражене у Првом светском рату и непријатељски третирале Версај. У том правцу развијана је концепција потребе ширења револуције у Европи и свету, а Коминтерна је била фаворизована. У том периоду дакле постојао је велики јаз између владајућих елита у СССР-у и са друге стране Краљевине СХС, не само у идеолошкој равни, већ и из разлога припадању Југославије Версајском систему у Европи, који је доживљаван од комуниста и Интернационале, негативно, као владајући, буржоарски, „империјалистички“. Управо је императив тада владајуће совјетске идеологије потребе ширења револуција по Европи и свету, који је постојао у Москви, посебно у Коминтерни и чији је предводник идејни и политички Троцки, видео у Краљевини СХС једног од противника, заправо у југословенским, посебно српским владајућим елитама. Одатле се у интерпретацијама Коминтерне и дошло до „тамнице народа“ и српске буржоазије као хегемона (па изузетно и читавог српског народа који се на моменте од Коминтерне и комунистичких активиста проглашава „хегемомом“). Додатан проблем који је током двадесетих година био актуелан у релацији званичних Москва-Београд, је чињеница да је монархија Карађорђевић имала посебан мотив да буде непријатељска према новим властима у Москви. Рођена сестра краља Александра руска кнегиња и српска принцеза Јелена била је у периоду револуције привремено у болшевичком заточеништву, а њен супруг велики кнез из редова Романових убијен од истих. Такође проблем на међудржавном нивоу је била и чињеница о благу и драгоценостима однетих из Петроградске државне касе и ризнице од стране Врангела и његових снага, за које је совјетска власт тражила од званичног Београда да „се врати назад“, што је реално било тешко остварљиво. Најзад забрана од стране власти у Југославији КПЈ, чијих је неколико активиста пре тога извршило више атентата на државне функционере, додатно је компликовало ситуацију међусобних односа две државе. Регионални центар Коминтерне за југоисточну Европу је био у Бечу, и он је координирао широки рад комунистичких, али и

неких других, пре свега сепаратистичких организација које су се бориле против власти у Краљевини Југославији.

Дакле званичне власти у Београду су се одликовале у исто време по питању Русије и совјетске власти у Москви, рачунајући посебно Коминтерну, и русофилијом и анимозитетом према комунизму и властима у СССР-у. Краљ Александар, али и врх радикала се одликовао русофилијом која се испољавала према белој руској емиграцији, пијетету према царској Русији и подршци Руској православној цркви, нарочито оној заграничној. Вођства Демократске као и Земљорадничке странке, заједно са једним одвојеним крилом радикала, је имао прагматски став према СССР-у и залагао се за успостављање дипломатских односа и пријатељској сарадњи по питањима где би то било могуће. Политичари и странке осталих националних група у Краљевини СХС су углавном стајали на сличним позицијама, укључујући након успоставе дипломатских односа и даљу интересну сарадњу две земље. Стјепан Радић је ишао и неколико корака даље, када је отишао 1924. године у посету Москви, успоставио сарадњу са Сељачком интернационалом и ступио у контакт са државним властима СССР-а и посебно Коминтерном.

Заправо крајем овог периода и уочи Шестог јануара 1929, званични односи између СССР-а и Краљевине СХС су били генерално посматрано лоши. Комунистички конгрес у Дрездену је представљао метафору удаљености и чак конфликтности у којој се нашао КПЈ (слични су ставови Коминтерне) и званичних власти у Београду са друге стране. Поред тога након смрти Пашића децембра 1926, приметан је дефицит државника великог формата на политичкој сцени Краљевине СХС. И поред свега тога крајем овог периода влада на челу са Војиславом Маринковићем из Демократске странке, била је расположена у оквиру своје укупне концепције да успостави дипломатске односе са Москвом, али за то није било сагласности краља Александра, владајуће друштвене елите и цркве, а постојао је и притисак беле руске емиграције. За приближавање званичних Београда и Москве су постепено сазревали услови управо у периоду који следи.

Од Шестог јануара 1929. и привременог суспендовања вишестраначја, дакле личне власти краља Александра долази

постепено следећих година до повољнијег међународног амбијента за побољшавање односа са СССР-ом, укључујући и неке промене у самој Совјетској Русији. То су процеси који су детаљно описани управо у овом тому међуратних југословенско-совјетских односа, па ће овде у најкраћем бити само дате назнаке. На унутрашњем плану у СССР-у пораз линије Троцког, а то је концепт ширења комунистичких револуција по Европи, и значајне улоге Коминтерне, доживео је пораз од Стаљинове струје. Стаљин се залагао за поспешивање унутрашњег развоја пре свега индустрије, превасходно тешке, војне снаге, а са друге стране у међународним односима отопљавање са носиоцима Версајског система, улазак у Друштво народа, смањење улоге Коминтерне, и одустајање као примарног од концепта ширења револуција у свету и Европи. Такви ставови су дали изванредан предуслов минималног приближавања са Версајским системом, Француском и њеним савезницима, где је свакако значајна Мала антаната и позиција саме Југославије. Међутим у оквиру Шестог јануара долази до пораста обрачуна са КПЈ од стране режима.

Озбиљно приближавање односа две земље се развијало следећих година када је на унутрашњем плану Југославија формално напустила привремену диктатуру (од септембра 1931), на међународном плану јачање нациста, а потом и њихов долазак на власт у Немачкој, поспешили су радикално приближавање Француске и СССР-а. У Москви прихватају начелно Версајски поредак, склапају пакт са Француском, коме треба да се придружи и Мала антаната. Без обзира што до краја овог периода (средина 1935) није дошло до успостављања пуних дипломатских односа Југославије и СССР-а, отопљавање је очигледно. Прихватање совјетског предлога дефиниције нападача јуна 1933. и од стране Југославије, те гласање југословенске делегације на челу са министром спољних послова Јефтићем у Друштву народа септембра 1934. да се СССР прими у ову светску организацију, показује главне елементе тог приближавања. Најзад совјетски представник Литвинов подржао је начелно у Друштву народа у јесен 1934. Југословенску ноту у вези убиства краља Александра и критику подстрекача атентата, пре свега Мађарске, како је том приликом било у ноти формулисано.

Увођење поново пуног плуралистичког вишестраначког система, и мајски избори у Краљевини Југославији 1935, те смањење стега укључујући и нешто мању репресију према комунистима били су свакако евидентирани у Москви. Управо у то време долази у пракси до приближавања Француске и СССР-а, уз начелну спремност осталих чланица Мале антанте да се тај пут прати што је такође изгледало као добар подстицај за даље приближавање Београда и Москве. Међутим, кнез Павле као први намесник и др Милан Стојадиновић као председник владе, имали су сасвим нову спољнополитичку концепцију. Та концепција је значила удаљавање постепено од Француске као дотле највеће савезнице, још од Версаја, одбијање успоставе дипломатских односа са СССР-ом и било какве осетне сарадње са Москвом, праћење владајуће британске политичке концепције која је била изразито антисовјетска и чак извесно приближавње ка ревизионистичким силама Осовине. На унутрашњем плану таква концепција је имала изразите противнике у Удруженој опозицији, коју су чинили Мачеков ХСС, Демократска странка, Земљорадничка странка, крило радикала са Ацом Станојевићем. Иако су формално владу чинили поред Стојадиновићевих радикала и словеначки клерикалци на челу са Корошецом, и Муслиманска бошњачка организација Мехмеда Спаха, ови коалициони партнери нису имали тако чврст и негативан став по питању могућности успостављања дипломатских односа са СССР-ом, али су се приклонили у оквиру владајуће већине таквој концепцији. Један од главних мотива за такву политику дистанце са СССР кнеза Павла и Стојадиновића је био и страх од могућег утицаја совјетског посланства на развијање комунистичке акције у Југославији. Међутим, од 1935. и Коминтерна већ сасвим видљиво чини заокрет према питању Југославије, као што је то претходно са више назнака урадила и совјетска држава у оквиру Стаљинове концепције. На то је највише утицао долазак нациста на власт у Немачкој, приближавање Француске и СССР-а, те улазак званичне Москве у Друштво народа. Највећи противник је у Москви сагледан у фашизму и нацизму, ревизионистичким силама у односу на Версај, дакле пре свега Хитлеровој Немачкој. Југославија се не види више, као део владајућег буржоаског империјалистичког европског система Француске који је уперен против СССР, дакле „тамница народа“ са српском буржоазијом као „хегемомом“. Југославија, а пре свега српски народ постају могући и вероватни савезници у борби

против ревизионистичких снага у Европи, тоталитарних идеологија, које су постепено створиле Осовину. Режим Стојадиновића и кнеза Павла се сматрао као привремен, и онај који не репрезентује суштинску вољу народа, пре свега српског. О томе је сведочила и снажна опозиција у земљи таквој политици. За негативан став југословенских владајућих кругова према успостави пуних дипломатских односа са СССР-ом, тачније пролонгирање тог чина, свакако су у тим годинама утицале и вести о Стаљиновим репресијама у земљи. Уосталом вести и сазнања из СССР-а су биле противречне у југословенском јавном мњењу: сазнања о индустријском расту, пратили су подаци о таласима глади почетком тридесетих; сазнања о изградњи напредног друштва које иде ка просперитету у будућности, пратиле су вести о монтираним судским процесима против највиших партијских и државних руководиоца.

Смена Стојадиновића, постепена промена курса у односу на СССР од стране кнеза Павла и владајућих елита и приближавање и најзад почетак Другог светског рата у Европи условили су одлуку званичног Београда да се успоставе пуни трговински и дипломатски односи са Москвом, као и одређени тип сарадње две земље. Краткотрајна криза у Европи поводом совјетско-финског рата, само су привремено одгодили овај процес. Најзад пролећа 1940, током неколико месеци преговора преко југословенског и совјетског амбасадора у Турској долази до склапања прво трговинских, а потом и пуних дипломатских односа две земље. У следећих приближно годину дана до априлског рата и капитулације Југославије, односи две земље су се развијали на политичком, економском, војном и културном плану.

Са друге стране постојала су и озбиљна ограничења продубљивању те сарадње, и посебно склапању институционалних облика билатералног савеза са једне и са друге стране. Југославија је била изложена притисцима све јачим од стране Осовине да потпише Тројни пакт, или неки сличан споразум који би је везивао у том правцу. Са друге стране Стаљин је „куповао време“ још од Минхена октобра 1938. године, када му је постало јасно да и руководство Француске под притиском британске званичне политике, попушта Хитлеру и расте опасност од немачке агресије на СССР. У том правцу СССР склапа споразум са Немачком (Рибентроп-Молотов) покушавајући што дуже

да избегне ратни сукоб. Уосталом целокупна владајућа британска политика на челу са Чемберленом, лордом Халифаксом, Невилом Хендерсеном и уз помоћ крупног капитала и сагласност круне, заправо гура Хитлера на Совјетску Русију. То се може чак окарактерисати наставком „Велике игре“ и традиционалне нововековне британске геополитике да је главни противник Русија. Споразумом са Немачком, Стаљин добија могућност да у источној Европи поврати макар део територија изгубљен за Совјетску Русију, током стране интервенције и грађанског рата. Друго да се ојача земља, посебно војни сектор и припреми за вероватни немачки напад који ће уследити пре или касније, а за совјетски државни врх девиза је била што касније. У том правцу био је пожељан што дужи сукоб Немачке на западу Европе. Брзе немачке победе и капитулација Француске, улазак у рат на немачку страну Италије, а потом приступање Тројном пакту низа земаља централне и источне Европе, озбиљно су забринуле Стаљина и врх совјетске власти. У том правцу иако се пријатељски гледало на Југославију, као на могућег савезника, што је она у геополитичком смислу свакако била, устезало се у Москви да се потпише неки билатерални савез, који би потенцијално увлачио СССР у сукоб са Немачком. Све што је интересовало, тада у пролеће 1941. године, Стаљина и совјетски државни и партијски врх је додатно „куповање времена“ да се што дуже избегне рат са Немачком и убрзају совјетске припреме војне и привредне.

Када је у Југославији избио пуч и 27. март, и у Москви су на то свакако гледали благонаклоно, јер је шири заплет на Балкану, рат у Грчкој и јужној Албанији, одметање Југославије и долазак (истина само мањих) британских трупа у Грчкој, компликовао ситуацију силама Осовине, и чинио мање вероватним пролећни напад сила Осовине на СССР. У том правцу је Москва опрезно, преговарала са Симовићевом владом почетком априла 1941. о неком облику билатералног споразума. Када је он најзад и постигнут уочи самог напада сила Осовине на Југославију, имао је само симболични карактер за југословенску страну. Заправо он је дошао сувише касно. Колико је Стаљин стварно био уплашен могућношћу немачке агресије, и жељом да се „купи додатно време“ показује и чињеница да је у мају дошло до замрзавања пуних дипломатских односа са Краљевином Југославијом, односно њеном владом у Лондону, и још

горе до признавања НДХ. Међутим, већ од 22. јуна, када је уследила немачка агресија на СССР ствари се базично мењају и званична Москва и Краљевина Југославија враћају своје пуне дипломатске односе и сарадњу у борби против сила Тројног пакта.

Совјетско руководство је тактизирано по питању постојања два антифашистичка покрета у Југославији. Иако је идејно партизански покрет био близак, инсистирало се да се питање политичког уређења земље остави за разматрање након рата, а да се сви потенцијали удруже у борби против сила Осовине. Такав став је био владајући у Москви у почетку рата и мењао се постепено, како је рат одмицао, у прилог партизана и слабљењем сарадње и уважавања избегличке југословенске владе у Лондону.

Истраживање је рађено на основу до сада необјављене југословенске архивске грађе за међуратни период (Архив Југославије и Архив Србије), пре свега дипломатске, везано за кореспонденцију Министарства спољних послова Краљевине Југославије, нарочито са посланствима и амбасадама у свету. Потом следе фондови Прес биро, фонд Милан Стојадиновић и др. Користили смо совјетску објављену грађу, практично целокупну која постоји, такође и ону на југословенским просторима. Стенограмске белешке Народне скупштине Краљевине Југославије и вишетомна објављена документација Коминтерне такође су нам били значајан извор за сва три тома рада. Овоме треба додати и целокупну литературу на српском и руском језику везано за тему рада која је објављена, укључујући и савремене радове. Овоме треба додати и део литературе на енглеском и француском језику коју смо користили везано за сам рад, која се углавном бави европским односима у том периоду, одакле су посебно били коришћени делови везани за совјетско-југословенске односе. Најзад периодика, посебно она југословенска за тај период, али и емигрантска руска је коришћена у њеном целокупном фонду до којег смо дошли. Совјетску периодика и неких других земаља везано за тему рада користили смо само фрагментарно, посебно оне делове који су већ издвојени као важни за совјетско-југословенске односе.

Резиме

Краљевина Југославија и СССР 1929-1935.

Рад се бави односима две земље у периоду од приближно самог почетка 1929. (Шестојануарска диктатура) па до друге половине 1935. године. Ово је период започет привременим суспендовањем, а потом све до смрти краља Александра октобра 1934, ограничавања вишестраначја у Краљевини Југославији. Након његове смрти долази до обнављања вишестраначког система у потпуности, укључујући и мајске парламентарне изборе 1935, након чега се формира влада са Миланом Стојадиновићем на челу. Како је већ након смрти краља Александра успостављено трочлано намесништво на челу са Кнезом Павлом, то су у даљем вођењу политике земље он и Стојадиновић имали кључни утицај, што је обележје следећег периода међуратне историје. Са друге стране, у самом СССР-у, Стаљин потпуно преузима власт и усмерава земљу у правцу њеног унутрашњег аутархичног развоја, смањујући утицај Коминтерне и идеју „ширења светске револуције“, за коју се персонално залагао у ранијим годинама настанка и развоја Совјетске Русије (СССР) Лав Троцки. Ово су године када се наговештава постепени процес промене спољнополитичке концепције Москве, од апсолутног противника Версаја и сарадње, посебно преко Коминтерне са ревизионистичким земљама у Европи до крупног обрта након доласка нациста у Немачкој на власт. Крајем овог периода СССР се окреће сарадњи са Француском као носиоцем Версајског система, улази у Друштво народа, долази до потписивања Француско-совјетског пакта, и до покушаја реализације концепта Источног партнерства.

Краљевина Југославија у овом периоду од око шест и по година, на спољном плану не бележи нагле и посебно уочљиве промене. Француска и даље остаје сила спољнополитичког приоритета, али крајем овог периода, видљиво је постепено смањење дотле преобладајућег француског утицаја. Учвршћена је Мала антанга, која сада постаје заједница три државе, па када су у питању односи према СССР-у, важно је да су управо Чехословачка и Румунија покретале иницијативу о заједничком успостављању све три земље чланице, дипломатских односа и чак развијање сарадње са Москвом. Краљ

Александар је показивао спремност за отопљавањем односа са СССР-ом, што је достигло кулминацију у прихватању у оквиру Друштва народа јуна 1933, све три чланице Мале антанте појединачно, совјетског предлога о дефиницији агресора – што се дипломатски може сматрати индиректним признањем. Међутим, званични Београд није пратио успостављање дипломатских односа Чехословачке и Румуније са СССР-ом те године, већ је то оставио као могућност у будућности. Септембра 1934. Југославија подржава улазак СССР-а у Друштво народа.

Након атентата у Марсеју октобра 1934. и убиства краља Александра, не долази до битних промена у односима и политици Југославије и СССР-а. У Друштву народа крајем 1934. совјетска делегација прихвата начелно југословенску декларацију у вези оптужбе за логистику извршења и подстрекивања атентата, представљену овом телу, којом се поред извршиоца критикује и Мађарска.

Научно истраживање рада „Краљевина Југославија и СССР 1929-1935“ је превасходно базирано на необјављеној архивској грађи у Архиву Југославије, пре свега дипломатској грађи Краљевине Југославије, фонду Милан Стојадиновић, Прес бироу, потом објављеној совјетској дипломатској грађи за овај период у више издања укључујући и она новија што су заједно носећи извори за израду овог тома рада југословенско-совјетских међуратних односа. Следи објављена грађа Коминтерне, Стенографске белешке са заседања Народне скупштине Краљевине Југославије, периодика, пре свега оној на тлу Југославије, потом совјетска, затим руска емигрантска, а у мањој мери и из неких других европских земаља, мемоаристика и целокупна литература домаћа и страна везано за тему рада. Објављивањем рада „Краљевина Југославија и СССР 1929-1935“, као научне монографије, заокружује се наш тротомни подухват о југословенско-совјетским односима у целокупном међуратном периоду 1918-1941, (радом је обухваћен и део Другог светског рага, приближно до почетка 1944. године).

Summary of the paper *The Kingdom of Yugoslavia and the USSR 1929-1935.*

The paper deals with the relations between the two countries during the period from the very beginning of 1929 (The Sixth January dictatorship) to the second half of 1935. This period began with a temporary suspension and then the restriction of the multiparty in the Kingdom of Yugoslavia until the death of King Alexander in October 1934. After his death, the multi-party system was fully restored, including the May 1935 parliamentary elections, after which the government was formed with Milan Stojadinovic. The three-member governorship led by Prince Paul was established after the death of King Alexander. King Paul and Milan Stojadinovic had a key impact on the further conduct of the country's politics, which was the hallmark of the following period of interwar history. On the other hand, in the USSR, Stalin completely took over the power and directed the country towards its internal autarchic development, reducing the influence of the Comintern and the idea of the "expansion of the world revolution" for which Trotsky personally advocated in the early years of the emergence and development of Soviet Russia (USSR). These were the years of the gradual process of changing of Moscow's foreign policy concept from the absolute opponent of Versailles and the cooperation with the revisionist countries in Europe, especially through the Comintern, to the fundamental transformation after the Nazis came to power in Germany. At the end of this period, the USSR turned to the cooperation with France as the bearer of the Versailles system, joined the League of Nations, signed the French-Soviet Pact and attempted to realize the concept of the Eastern Partnership.

In this period of about six years, the Kingdom of Yugoslavia did not record sudden and especially noticeable changes in external relations. France remained a force of foreign policy priority, but at the end of this period, a gradual decline in pre-dominant French influence became evident. The Little Entente, which became a union of three states, was now consolidated. Regarding the relations with the USSR, it was important that Czechoslovakia and Romania have launched a joint initiative to establish diplomatic relations and even develop cooperation with Moscow. King Alexander showed his willingness to improve relations with the USSR,

which culminated with the acceptance into the League of Nations in June 1933 of all three members of the Little Entente and the acceptance of the Soviet proposal on the definition of an aggressor - which in diplomatic terms could be considered as an indirect recognition. However, official Belgrade did not follow the establishment of diplomatic relations of Czechoslovakia and Romania with the USSR that year, but left it as a possibility in the future. In September 1934, Yugoslavia supported the entry of the USSR into the League of Nations.

After the assassination in Marseille in October 1934 and the killing of King Alexander, there were no significant changes in the relations and politics of Yugoslavia and the USSR. At the end of 1934, the Soviet delegation in the League of Nations accepted in principle the Yugoslav Declaration regarding the accusations for the execution logistic and incitement of the assassination presented to this body, which has also criticized Hungary in addition to the perpetrators.

The scientific research for the paper "The Kingdom of Yugoslavia - USSR 1929-1935" is primarily based on unpublished archival material from the Archives of Yugoslavia, mainly diplomatic materials of the Kingdom of Yugoslavia, the fund Milan Stojadinovic, the Press Bureau and published Soviet diplomatic material from this period, including the recently published materials. All these represent the main sources for the publication of this volume on Yugoslav-Soviet interwar relations. The research is also based on the published materials of the Comintern, the stenographic notes from the sessions of the National Assembly of the Kingdom of Yugoslavia, periodicals - first of all from the territory of Yugoslavia, then Soviet, the Russian immigrant materials and to a lesser extent from some other European countries, memoirs and both domestic and foreign literature related to the topic of this work. Publishing of the paper "The Kingdom of Yugoslavia and the USSR 1929-1935" as a scientific monograph, rounds up our three-volume undertaking on Yugoslav-Soviet relations in the entire interwar period of 1918-1941 (the paper also includes the part regarding the Second World War, approximately until the beginning of 1944).

Резюме

Королевство Югославия и СССР 1925–1935

В работе анализируются отношения двух стран в период с примерно начала 1929 (Шестиянварская диктатура) до второй половины 1935 г. Это период начавшийся временным отстранением и потом вплоть до смерти короля Александрав октябре 1934 г. ограничения многопартийности в Королевстве Югославия. По его смерти полностью возобновляется многопартийная система, включая майские парламентские выборы 1935 г., после чего формируется правительство во главе с Миланом Стоядиновичем. Как уже после смерти короля Александра установлено трёхчленное наместничество, возглавляемое Князем Павелом, то в дальнейшем ведении страны ключевое влияние имели он и Стоядинович, что является характеристикой последующего периода междувоенной истории. С другой стороны, в СССР Сталин полностью перехватывает власть и направляет страну к внутреннему автаркичному развитию, уменьшая влияние Коминтерна и идею «расширения мировой революции», из-за которой лично стоял в прежние годы возникновения и развития Советской России (СССР) Лев Троцкий. Это годы, когда намекается постепенный процесс смещения внешнеполитической концепции Москвы, от абсолютного противника Версая и сотрудничества, особенно через Коминтерн, с ревизионистскими странами в Европе, до крупного переворота после прихода нацистов к власти в Германии. Но концу того периода СССР поворачивается к сотрудничеству с Францией, как с столбом Версаяской системы, входит в Лигу Наций, потом происходят подписывание Французско-советского пакта и попытка реализации концепта Восточного партнёрства.

Королевство Югославия в этот период, примерно шесть с половиной лет, на внешнем плане не достигает спешных и особо видных перемен. Франция по прежнему остаётся сила внешнеполитического приоритета, но в конце того периода видно постепенное уменьшение дотоле преобладающее французское влияние. Утверждена Малая Антанта, теперь становящаяся сообществом трёх государств, а что касается отношений с СССР, важным является то, что именно Чехословакия и Румыния являлись

инициаторами о совместном установлении дипломатических отношений всех трёх стран-членов и даже о развитии сотрудничества с Москвой. Король Александр демонстрировал готовность для отепления отношений с СССР, что верховенствовало п принятии в рамках Лиги Наций в июне 1933 г., со сторон всех трёх членов малой Антанты, советского предложения о определении агрессора, что дипломатически можно считать посредственным признанием. Между тем, официальный Белград не следил установление дипломатических отношений Чеховловакии и Румынии с СССР в том году, а оставил как возможность в будущем. В сентябре 1934 г. Югославия поддерживает вход СССР в Лигу Наций.

После покушения в Марселе в октябре 1934 г. и убийства короля Александра, не происходят существенные перемены в отношениях и политике Югославии и СССР. В Лиге Наций в конце 1934 г советская делегация принимает в принципе югославскую декларацию в связи с обвинением для логистики и подстрекательства покушения, преподнесённую этой организации, в которой кроме исполнителя критике подвергается и Венгрия.

Научное исследование работы «Королевство Югославия – СССР 1929–1935» преимущественно обосновано на неопубликованных архивных материалах в Архиве Югославии, прежде всего на дипломатических материалах Королевства Югославии, фонд Милан Стоядинович. Пресс бюро, потом на опубликованных советских дипломатических материалах этого периода в нескольких изданиях, включая и новейшие, представляющие все вместе источники для этот том работы о югославско-советских междувоенных отношениях. Этому следуют материалы Коминтерна, Стенографические записи заседания Народной скупщины Королевства Югославия, периодические издания, прежде всего с территории Югославии, потом советские, русские эмигрантские, и в меньшем степени из других европейских стран, мемуаристика и совокупная внешняя и иностранная литература в связи с темой работы. Публикацией работы «Королевство Югославия – СССР 1929–1935», как научной монографии, заканчивается наше трёхтомное зачинание о югославско-советских отношениях в целый междувоенный период 1918–1941 гг. (в работе охвачена и часть Второй мировой войны, примерно до начала 1944 г.)

Библиографија

Извори

Необјављени извори

Архив Југославије:

Дипломатска представништва КЈ у свету,

И то: серије фасцикли 370 посланство КЈ у Цариграду, посланство КЈ у Анкари, генерални конзулат КЈ у Цариграду; серије фасцикли 382 посланство КЈ и генералног конзулата КЈ у Стокхолму; серије фасцикли 388 посланство КЈ у Паризу; серије фасцикли посланство КЈ у Букурешту; серије фасцикли 410 посланство КЈ у Женеви; серије фасцикли 385 посланство КЈ у Буенос Аиресу; серије фасцикли 390 генерални конзулат КЈ у Кептауну;

- документација МТИ КЈ (КСХС) архивске грађе везана за Совјетску Русију из посланстава и генералних конзулата из: Варшаве, Беча, Будимпеште, Прага, Копенхагена, Рима, Лондона, Атине, Софије, Вашингтона, Монтевидеа, Рио Де Жанеира, Преторије, Отаве, Каира, Хелсинкија, Осла, Брисела, Мадрида, Лисабона, Цириха, Тиране;

Фонд 37, Милан Стојадиновић

Фонд 55 Централни прес биро.

Фонд ЦК КПЈ-КЈ,

Архив Србије:

Руско-српски клуб 1903-1935.

Објављени извори,

Вишетомна збирка докумената *Документы внешней политика СССР* Министерство иностраних дел СССР, Государственное издательство политической литературы, Москва, 1957-1972.

- Внешняя торговля СССР 1918-1940*, Статистический обзор, М. Внешторгиздат Москва, 1960.
- Внешняя торговля СССР за 20 лет 1918-1937*, Статистический справочник, составили С. Н. Бакулин и Д. Д. Мишустин, Международная книга, Москва, 1938.
- Советско-Югославские отношения 1917-1941*. сборник документов и материалов, В. В. Зеленин, Михайло Апостольски, В. Д. Козлитин, Р. И. Парадизова, Наука, Москва 1992.
- Стенографске белешке Народне скупштине, Краљевине СХС (Југославије) 1919-1940.
- Извештаји министарства иностраних послова Краљевине Југославије,
- Извори за историју међудржавних односа 1930-1940, за овај том коришћене су издања извора за године 1930-1935, Архив Југославије, Књиге I-VI, Београд 2006-2013;
- Комунистичка интернационала, Стенограми и документи конгреса, Институт за међународни раднички покрет, Културни центар, ЈУР, «Привредна књига», Горњи Милановац, 1983, књиге 1-12
- Тимофејев Алексеј, Милорадовић Горан, Силкин Александар (авторы-составители), Москва – Србија; Белград – Русија. Сборник докумената и материјала. Том 4. *Русско-сербские отношения. 1917–1945* гг. Главное архивное управление города Москвы, Центральный государственный архив города Москвы, Архив Србије, Москва – Белград, 2017.
- Перо Симић, Слободан Деспот, *Тито, строго поверљиво, архивски документи*, Службени гласник, Београд, 2010;
- Аврамовски Живко, *Годишњи извештаји Британског посланства у Београду, 1920-1938*, Том 1 и 2, Архив Југославије, Београд, 1986.
- Руска емиграција у Југославији (елаборат), Билећа 1953.
- Русский народный Университет в Белграде. Отчет за 1925. учебный год, Белград б.г.
- Кошутић Р, «Извештај о ревизији руских кадетских корпуса који је поднео господину Министру просвете министар изасланик,

професор Београдског универзитета, Радован Кошутић», у Просветни гласник, књ. 1, св. 7-8, 1922.

Јовановић Ст. Радослав, Зашто сам и како био и остао у Русији од 1913. До 1923. године, Кратки меморандум Министру спољних послова Краљевине СХС, Београд, 1925.

Периодика

Народна библиотека, лист Политика, сви бројеви за године 1919-1941.

Лист Време, микрофилмовано, бројеви за године 1922-1924, и 1934-1938.

Фрагментарни бројеви листова Дневник, Борба, Рад, Пролетер за међуратни период.

Емигрантски руски листови који су излазили у Југославији и окружењу, попут , Возрождение Сегодна, Зора, Утро, Час и др.,

Совјетска штампа за тај период, попут Правде, Известия и др.

Стручно-књижевни периодични часописи-књиге у области друштвених наука и књижевности: Нова Европа, Мисао, Српски књижевни гласник, за читав међуратни период.

Литература

Коришћене књиге, монографије, дневници

Аврамовски Живко, *Балканске земље и велике силе 1935-1937*, Просвета, Београд, 1968,

Аврамовски Живко, *Балканска антанта*, Институт за савремену историју, Београд, 1986;

Арсенъев, А.Б. *Жизнь русских мигрантов в Сербии*, Новый журнал, 2010,

Балканы в европейских политических проектах XIX–XXI вв. Москва, Институт Славяноведения, Российской Академии наук Москва. 2014,

Балфур Нил, Сели Мекеј, *Кнез Павле Карађорђевић*, Литера, Београд, 1990;

- Balfour Neil and Mackay Sally, *Prince Paul of Yugoslavia*, Hamish Hamilton, London, 1990.
- Барсенков А. С, Вдовин А. И, *История России 1917-2004*, Москва 2005.
- Безелянски Юрий, *От Рюрика до Ельцина*, календарь российской истории, Физкультура и спорт, Москва, 1993;
- Бобан Љубо, *Мачек и политика Хрватске селџачке странке 1928-1941*, Први том, Либер, Издавачко предузеће, Загреб,
- Божич Софија, *Срби у Хрватској 1918-1929*, Институт за новију историју Србије, Београд, 2008,
- Бофа Ђовани, *Повјест СССР I*, Од револуције до другог свјетског рата, Лењин-Стаљин 1917-1941, Опатија 1987,
- Бренк Ф. Вплив, *Октобра на словенски филм*, Љубљана, 1978,
- Важдра Андрей, *Пут зла, запад: матрица глобалној гегемонији*, Астра Москва, Киев, 2004.
- Василъев К.К. Эмиграция российских врачей в Королевство Сербов, Хорватов и Словенцев (в гославию), Проблемы социальной гигиены и народного здравоохранения, 2006, Н 1;
- Везмар Гојко, *Преглед развоја КПЈ у Лици 1919-1940. и осврт на Прву окружну конференцију*, Плитвичка језера 1985,
- Винавер Вук, *Југославија – Француска између два рата*, Институт за савремену историју, Београд, 1985,
- Вместе в столетии конфликтов. Россия и Сербия в XX веке*. Москва, Рооссийская академия наук, Институт славяноведения, 2016.
- Волков Владимир, *Условье проблемы новейшей истории стран Центральной и Юго-Восточной Европы*, Москва, 2000,
- Вопросы социальной, политической и культурной истории Юго-Восточной Европы...*: Наука, Москва, 1984.
- Вукић Драго, *Српска штампа између два рата*, САНУ, Београд, 1956,
- Вучетић Младеновић Радина, *Европа на Калемегдану*, ИНИС, Београд, 2003;
- Гелер Михаил, Њекрич Александар, *Утопија на власти*, историја Совјетског Савеза, Подгорица, 2000.

- Глигоријевић Бранислав, *Парламент и политичке странке у Југославији 1919-1929*, Институт за савремену историју, Народна књига, Београд, 1979.
- Глигоријевић Бранислав, *Коминтерна, југословенско и српско питање*, Институт за савремену историју, Београд, 1992,
- Глигоријевић Бранислав, *Краљ Александар Карађорђевић у европској политици*, Завод за уџбенике и наставна средства, Београд, 2002,
- Данилов А. А., *История России*, Издательский дом «Новый Учебник», Москва 2002;
- Дедијер Владимир, *Нови прилози са биографију Јосипа Броза Тита*, Младост Загреб, Либурнија Ријека, Спектар Загреб, I и II, 1980,
- Димић Љубодраг, *Културна политика Краљевине Југославије 1918-1941*, I-III, Стубови културе, Београд, 1997,
- Димић Љубодраг, *Историја српске државности*, Србија и Југославија, САНУ, огранак у Новом Саду; Беседе, издавачка установа православне епархије Бачке; Друштво историчара Јужнобанатског и Сремског округа, Нови Сад, 2001.
- Димитров Георги, *Дневник (9 март 1933-6 фебруари 1949)*, Софија, 1997.
- Дојч Исак, *Стаљин*, политичка биографија, Глобус, Загреб, 1977,
- До и после Версаља*, Политически лидери и идеја националног государства в Централъной и Юго-Восточной Европе, Российская Академия наук, Институт славяноведения Москва, 2009,
- Duroselle Jean Baptiste, *Histoire diplomatique de 1919 à nos jours*, Dalloz Sirey, Paris, 1997.
- Ђурић Остоја, *Руска литерарна Србија 1920-1941*, Писци, кружоци, издања, Горњи Милановац-Београд, 1990.
- Зуев М. Н., *История России, с древности до наших дней*, Всыша школая 1994, Москва;
- История России, XX – начала XXI века*, Под редакцией Л. В. Милова, Московский государственный университет имени М. В. Ломоносова, 2009,
- Югославия в XX веке. Очерки политической истории*. М.: Индрик, 2011.;

- Јовановић Драгољуб, *Политичке успомене*, Култура, Архив Југославије, I-V, Београд, 1997,
- Јовановић Мирослав, *Руска емиграција на Балкану 1920-1940*, Чигоја штампа, Београд, 2006,
- Јованович Мирослав, *Русская эмиграция на Балканах (1920-1940)*, Москва 2005;;
- Јовановић Мирослав (приређивач), *Срби о Русији и Русима: Од Елизабете Петровне до Владимира Путина (1750-2010)*, Антологија, Београд, 2011.
- Јовановић Мирослав, *Срби и Руси 12-21 век*, Народна библиотека, Београд, 2012.
- Југославия в XX веке. Очерки политической истории*. М.: Индрик, 2011,
- Кнежевић Р. Л., *Љуба Давидовић*, СКГ, 1940,
- Кризман Богдан, *Вањска политика Југославијске државе 1918-1941*, дипломатско-историјски преглед, Школска књига, Загреб;
- Литвињенко С. *Руски лекари у Србији и Црној Гори*, Београд, 2007.
- Марковић Гордана, *Унутрашње промене и процеси у Совјетској Русији 1934-1938. у београдској штампи*, Дипломски рад, Филозофски факултет, Одељење за историју, Београд, 2003.
- Медведев Рой, *К суду историје. О Сталине и сталинизме*, Москва, Издательство «Права человека», 2002;
- Милова Л. В., (Под редакцијом академика РАН) *История России*, III, Московский государственный университет имени М. В. Ломоносова, Москва, 2009;
- Матхијуина Јулија Алексеевна, Пакалина Елена Николаевна, *Большая иллюстрированная энциклопедия истории России*, ООО «Дом Славянской книги», Москва, 2007;
- Митровић Андреј, *Време нетрпеливих*, ЦИД Подгорица, 2003,
- Наталија Нарочницка, *Русија и Руси у светској историји*, Српска књижевна задруга, Београд, 2008;
- Петрановић Бранко, *Историја Југославије 1918-1988*. Прва књига, «Краљевина Југославија 1918-1941, Нолит, Београд, 1989,

- Петрановић Бранко, *Историографске контроверзе*, Службени лист СРЈ, Београд, 1998,
- Петровић Драган Јасмина Николић, *Српски народ и велике силе – културно историјски процеси*, Институт за политичке студије и Прометеј Нови Сад, 2008,
- Петровић Драган, *Краљевина Југославија и СССР 1935-1941*, Институт за међународну политику и привреду, Београд, 2017.
- Петровић Драган, *Краљевина Срба, Хрвата и Словенаца и Совјетска Русија 1918-1929*, Институт за међународну политику и привреду, Београд, 2018.,
- Попа Глигор, *Југословенско-румунски односи 1918-1941*, Вршац, 1984,
- Радић Р, *Живот у временима: Гаврило Дожих (1881-1950)*, Београд, 2006;
- Российские врачи, в Королевстве Сербов, Хорватов и Словенцев (Югославии)*, биографическиј словъ и анкеты (1918-1946), Дом Русскогo зарубеж Александра Солженицына, Архив Југославије, Белград-Москва, 2012,
- Русско-сербские отношения. 1917–1945* гг. Институт Славяноведения, Российской Академии наук Москва.; Белград, 2017.
- Славяне и Россия: Проблемы войны и мира на Балканах. XVIII–XXI вв.* Институт Славяноведения, Российской Академии наук Москва, 2017
- Славянский мир в эпоху войн и конфликтов XX века*, Алетејя, 2011,
- Србија и Русија 1814-1914-2014*. САНУ; Одељење историјских наука, Београд, 2016. с. 426; *Србија и Россия 1814-1914-2014*. Београд, Институт Славяноведения, Российской Академии наук, Москва 2016.
- Ставријанос Лефтен, *Балкан после 1453. године*, Еквилибријум, Београд, 2005.
- Стојадиновић Милан, *Ни рат ни пакт*, Отокар Кершовани, Ријека, 1970.
- Тесемников В. А. *Россискаа емиграција в Югославии (1919-1945)*

Токарева Е. С., *Отношения СССР и Ватикана*, от переговоров ка разрыву 1922-1929, Москва, 1998.

Трифуновић Л., *Српско сликарство 1900-1950*, Београд, 1970,
Хоптнер Јакоб, *Југославија у кризи 1934-1941*, „Отокар Кершовани“, Ријека, 1973,

Clissold Stephen, *Yugoslavia and the Soviet Union 1939-1973*, A Documentary Survey, Oxford University Press

Человек на Балканах глазами русских. СПб. Алетейя, Институт Славяноведения, Российской Академии наук Москва. 2011,

Џон М. Робертс, *Европа 1880-1945*, Клио, Београд, 2002;

Коришћени чланци у научним часописима и зборницима

Белаяц Миле, «Направления ревизии истории сербско-российских отношений: Первая и Вторая мировые войны» у *Вместе в столетии конфликтов. Россия и Сербия в XX веке*. Москва, 2016.

Винавер Вук, “Прилог историји југословенско-совјетских односа 1929.-1934. године”, Историјски гласник, Београд, 1965, стр. 3-59;

Винавер Вук, «Неуспех тајних југословенско-совјетских преговора 1934-1938 године», Зборник за историју, бр. 3, 1971, Београд, стр. 28-84;

Волков Владимир, «Германо-Югославские отношения и развал Малой Антанты 1933-1938», Москва, 1966;

Волков Владимир, «Внешняя политика Югославии в 1935—1936 гг.» // «Советское славяноведение», 1965,

Гибианский Янович Леонид, „СССР и первая Югославия, накануне и в момент ее гибели“, Двести лет новой сербской государственности – К юбилею Первого србского восстания, Санкт Петербург, 2005, стр. 279-299.;

Гибианский Янович Леонид, «Некоторые неизученные проблемы истории Коминтерна», Коминтерн: опыт, традиции, уроки. М., 1989; *Югославия в XX веке: очерки политической истории*. М., 2011.

Р. П. Гришина, «Большевистские планы строительства Балканской коммунистической федерации, 1920-е гг.», *Балканы в европейских*

- политических проектах XIX–XXI вв.* Москва, Институт Славяноведения, Российской Академии наук Москва, 2014.
- Дејак Ладислав, «О питању нормализације политичких односа Југославије према СССР-у у годинама 1933-1937», *Историја XX века*, књига IX, Београд, 1988, стр. 245-291.
- Ђикановић Весна, «Југословенско исељеништво у САД у време велике економске кризе 1929-1934.», *Архив, часопис Архива Србије и Црне Горе 1-2*, 2005, Београд,
- Јовановић Мирослав, „Руска православна загранична црква у Југославији током двадесетих и тридесетих година 20. века“, у: *Српска теологија у двадесетом веку: истраживачки проблеми и резултати*. Књига 3 (2008), 160-178.
- Микац Маријан, „Руски филмови код нас“, *Нова Европа*, књига бр. XXVIII, бр. 3, март 1935,
- Петровић Драган, «Россия и Балканы – историческое наследие и современные отношения, в *Выстраивая добрососедство, Россия на пространствах Европы*, Ассоциация Европейских исследований, Институт Европы, Российской Академии наук, Москва, 2013, стр. 119-132.
- Пилько Н. С, «Политическая жизнь Антона Корошца», *До и после Версаля: Политические лидеры и идея национального государства в Центральной и Юго-Восточной Европе*, Москва: «Индрик», 2009.
- Силкин А. А «Югославский сектор КУНМЗ как «зеркало» советской действительности и прообраз титовской Югославии. 1925–1936 гг», . *Вместе в столетии конфликтов. Россия и Сербия в XX веке*. Москва, Рооссийская академия наук, Институт славяноведения, 2016.
- А. А. Силкин, «Король Югославии Александр Карагеоргиевич», *До и после Версаля: Политические лидеры и идея национального государства в Центральной и Юго-Восточной Европе*. Москва: «Индрик», 2009
- Случ, С. З, «Германо-советские отношения в 1918–1941 годах: мотивы и последствия внешнеполитических решений» // *Славяноведение*. 1995, Н. 6, стр. 101-113.

Стыкалин А. С., «Проекты Дунайской Федерации Оскара Яси в контексте национально-территориальных споров в Средней Европе (1910-е –1940-е годы)», *Балканы в европейских политических проектах XIX–XXI вв.* Москва, Институт Славяноведения, Российской Академии наук Москва, 2014.

Индекс имена

А

- Аврамовски Живко, историчар у СФРЈ, стр. – 29, 113, 116, 156, 165, 166.
- Александровски, совјетски дипломата, стр. – 161.
- Анастасијевић Момчило, ликовни критичар, стр. 98.
- Антоније, митрополит, руске заграничне цркве, стр. – 168.
- Атанасијевић Ксенија, филозоф, професор Београдског универзитета, стр. – 98,
- (Ангелиновић) Данко, дипломата Краљевине Југославије, стр. – 86, 87.
- Антонов-Овсенко, совјетски дипломата, стр.- 128, 157
- Апостолски Михајло, совјетски и руски историчар у другој половини XX века, стр. – 110,
- Аросев, совјетски дипломата, стр. – 87,

Б

- Бакулин С. Н, совјетски економиста, стр - 28, 111
- Балугџић Живојин, дипломата у Краљевини Србији и Краљевини Југославији, стр. – 114,
- Баљић Салих, политичар, посланик у Народној скупштини, стр. – 104,
- Барту Луј, француски дипломата, министар спољних послова између два светска рата, а пре Првог светског рата и председник владе, стр. – 16, 91, 128, 137, 138, 140, 141, 189, 213, 214
- Беговић В, активиста КПЈ, стр. – 223,

- Бел Валтер, стручњак за међународне односе из САД у првој половини XX века, стр. – 59,
- Бенеш Едвард, чехословачки државник, стр. – 87, 89, 90, 131, 144, 156, 157, 158, 159, 161, 162, 163, 192
- Беседовски, совјетски функционер, емигрирао на запад, стр. – 178,
- Билбеску, румунски авијатичар, стр. – 148,
- Бјелајац Миле, савремени српски историчар стр. – 20,
- Бобан Љубо, југословенски (хрватски) историчар, стр. – 30,
- Бонч-Брујевич Владимир, совјетски етнолог, политичар, стр. – 85,
- Бриан Аристид, француски политичар, председник владе, стр. – 69, 120.
- Брининг, немачки дипломата, стр. – 210,
- Бухарин Николај, економиста, бољшевички функционер, стр. – 56, 60, 64, 173, 175, 176, 198, 203, 204, 229

В

- Васић Драгиша, српски интелектуалац, академик, адвокат и писац, стр. – 68, 82, 193
- Винавер Вук, историчар, стр. – 19, 114, 153
- Витинг, оперски певач из епохе царске Русије, емигрант након револуције, стр. – 34,
- Волков, совјетски дипломата између два светска рата, стр. – 21, 28
- Ворошилов Климент, револуционар, совјетски партијски и државни руководиолац, стр. – 183,
- Врангел Петар, генерал царске Русије, истакнути војсковођа белих снага у грађанском рату, стр. – 92, 93, 101, 248,

Г

- Гавела Бранко, драмски и позоришни редитељ, стр. – 82,
- Гавриловић Милан, политичар, првак Земљорадничке странке, стр. – 65, 76

- Геринг Херман, немачки војсковођа и политичар, нацистички високи функционер, стр. – 146, 147, 148
- Гибиански Леонид, совјетски и руски историчар, стр. – 21,
- Гирс, чехословачки дипломата, стр. – 145, 157
- Глигоријевић Бранислав, српски историчар у СФРЈ и СРЈ, стр. – 30,
- Горин, совјетски функционер, стр. – 193,
- Горки Максим, совјетски писац, стр. – 203,
- Горкић Милан, комуниста, генерални секретар КПЈ, стр. – 79, 215, 217, 218, 219, 220, 221, 222, 231
- Гризгоно Прибислав, посланик у Народној скупштини Краљевине СХС, дипломата, стр. – 87,
- Гришин Р. П, руски историчар, стр. – 23.

Д

- Давидовић Љуба, председник Самосталне радикалне (у Краљевини Србији), а потом и Демократске странке (у Краљевини Југославији), стр. – 236.
- Даутовић Сава, српски историчар, стр. – 20.
- Дедијер Владимир, историчар југословенски (српски), стр. – 29, 199.
- Дејак Ладислав, историчар у СФРЈ, стр. – 20.
- Денисов Н, индустријалац, председник савеза руских индустријалаца, у егзилу, емигрант, стр. – 172.
- Де Жувенал Анри, француски дипломата, стр. – 188.
- Дењикин Антон, руски и белоградејски генерал у грађанском рату, стр. – 143.
- Деспот Слободан, публициста и историчар савремени, српски, стр. – 29, 199, 200.
- Димић Љубодрог, савремени српски историчар, академик., стр. – 7, 30.
- Димитријевић Мита, политичар, посланик у Краљевини Југославији, стр. – 7, 82, 115.
- Димитријевић С, новинар Политике, стр. – 182, 183.

Димитров Георги, бугарски комуниста, председник Коминтерне,
стр. – 198,

Дојч Исак, историчар, стр. – 197.

Дрљевић Секула, Федералистички покрет из Црне Горе, посланик
у Народној скупштини Краљевине СХС, стр. – 244.

Думер Пол, француски политичар у периоду Треће републике, стр.
– 143.

Ђ

Ђержински Феликс, револуционар бољшевик, стр. – 70.

Ђикановић Весна, савремена српска историчарка, стр. – 49.

Ђурић Ђорђе, професор правног факултета у Београду, дипломата
Краљевине Југославије, посланик у Лондону, стр. – 88, 127, 139.

Е

Ерио Едуард, француски политичар, државник, стр. – 192, 193.

Еркли, функционер Коминтерне, стр. – 154.

Еропкич, руски емигрант, писао за Политику, стр. – 185.

Ж

Живадиновић-Бор В., филмски критичар, стр. – 110.

Животић Александар, савремени српски историчар, стр. – 7, 20, 28.

З

Захарова А., руска емигранткиња, стр- 93.

Зект, немачки генерал, стр. – 120.

Зеленин В. В., совјетски и руски историчар, стр.- 21, 27, 110.

Зиновјев Григориј, бољшевик, високи партијски и државни
функционер у СССР, стр. 60, 64, 70, 194, 198, 203.

И

Идн Ентони, британски политичар, министар спољних послова тридесетих, председник владе након Другог светског рата, стр. 190, 191.

Илић-Јаковљев Михајло, руски бели емигрант, стр. - 34.

Илић.-Агапова Марија, руска емигранткиња, списатељица, стр. – 95.

Иљин Иван, руски емигрант, уредник Руског звона, стр. – 103.

Ј

Јакир, партијски функционер у СССР, стр. – 203.

Јевремовић Драган, политичар, секретар Народне скупштине почетком тридесетих година, стр. – 104.

Јенукидзе, совјетски партијски функционер, стр. – 202.

Јеремиев, совјетски државни функционер, стр. – 201.

Јефтић Богољуб, дипломата у Краљевини Југославији, министар спољних послова, - 15, 89, 90, 91, 162, 163, 187, 234, 236, 241, 243, 245, 250.

Јовановић Драгољуб, српски политичар, професор универзитета, левичар, у руководству Земљорадничке странке, стр. – 30, 40, 64, 65, 67, 68, 69, 76, 97, 168, 202, 214.

Јовановић Јован Пижон, политичар, дипломата, председник Земљорадничке странке, стр. – 65, 236.

Јовановић Рајко, интелектуалац, левичар, стр. – 68.

Јовановић Мирослав, савремени српски историчар, стр. – 19, 169.

Јовановић Слободан, професор права, ректор Београдског универзитета, Председник Српске краљевске академије, оснивач Српског културног клуба, председник избегличке владе Краљевине Југославије у Лондону, стр. – 178.

Јоф Адолф, бољшевички руководиолац, стр. – 70.

Јуренев, совјетски дипломата, стр. – 86, 87.

К

- Кајмаковић Омер, политичар, посланик у Народној скупштини, стр. – 105.
- Каганович Лазар, револуционар, совјетски партијски и државни руководиоца, стр. – 183.
- Калињин Михаил, високи совјетски државни и партијски функционер, стр. – 56, 130.
- Камењев Лав, бољшевик, високи совјетски партијски и државни функционер, стр. – 60, 64, 70, 198, 203.
- Кантакузин, румунски авијатичар, стр. – 148.
- Кантомир, румунски војвода, стр. – 148.
- Карађорђевић Александар, краљ Југославије, стр. – 15, 90, 128, 143, 226, 239, 240.
- Карађорђевић Павле, кнез и први намесник Краљевине Југославије, стр. – 15, 141, 225, 238, 242.
- Карађорђевић Јелена (удата Константинович-Романов), сестра краља Александра Карађорђевића, руска књегиња, стр. – 94.
- Карађорђевић Марија, румунска принзеца удата за краља Александра, краљица Југославије, стр. – 101, 142.
- Кариди А, руководиоца организације за научно-културну сарадњу југословенско-совјетску која је деловала од краја двадестих година ВОКС, стр. – 97.
- Карол II, краљ Румуније 1930-1940, стр. – 89.
- Кашанин Милан, историчар уметности, стр. – 98.
- Керенски Александар, руски политичар, председник привремене владе 1917, стр. – 205.
- Кершовани Отокар, интелектуалац левичар, стр. – 65.
- Киров Сергеј, бољшевик, високи државни и партијски функционер у СССР, стр. – 16, 18, 40, 167, 168, 193, 194, 198, 201, 202, 229, 240.
- Кирило, руски велики кнез, стр. – 169.
- Кутапов, руски емигрант, стр. – 177.
- Козлитин В. Д, совјетски и руски историчар у другој половини XX века, стр. – 110.

- Колонтај Александра, дипломата у СССР, стр. – 70.
- Коморовски Албин, емигрант из Русије, Пољак по националности, стр. – 143.
- Конер, совјетски државни функционер, стр. – 201.
- Короман, совјетски дипломата, стр. – 37.
- Корошец, словеначки политичар, католички свештеник и доктор теологије, лидер словеначких клерикалаца, председник владе Краљевине Југославије, стр. – 84, 236, 251.
- Косјор, совјетски партијски функционер, стр. – 203.
- Кошанин Н, професор Београдског универзитета, стр. – 98.
- Крамар Карл, политичар, председник владе Чехословачке у периоду између два светска рата, стр. – 77.
- Крестински Николај, дипломата, совјетски партијски и државни функционер, стр. – 37, 161, 183, 203, 204.
- Крефт Бранко, позоришни писац и критичар, стр. – 110.
- Криљенко, совјетски функционер, стр. – 203.
- Крклец Густав, хрватски и југословенски књижевни стваралац, стр. – 98.
- Крлежа Мирослав, хрватски и југословенски књижевник, левичар, стр. – 68, 82.
- Крно Д. М. новинар Политике, стр. – 176.
- Крушковић Александар, адвокат, левичар, близак Земљорадничкој странци, стр. – 66.
- Ксјуњин Александар, публициста из редова беле емиграције, стр. – 173, 175, 176, 177, 180, 181, 182, 183, 193.
- Кујбишев Валеријан, Владимирович, совјетски руководиоцац, стр. – 47.
- Кузмичева Л.В, руска историчарка, стр. – 23.

Л

- Лавал Пјер, француски политичар, председник владе, министар спољних послова, стр. – 141, 144, 149, 190.

- Лапчевић Драгиша, политичар, левичар у Краљевини Србији и Краљевини СХС, стр.- 65.
- Лебедев Владимир, руски емигрант, истакнути функционер емигрантских организација у Паризу, стр. – 173.
- Ле Де Бомари, француски дипломата, стр. 37.
- Ле Ге, белгијски дипломата, стр. – 37.
- Лерхенфелд, немачки дипломата Вајмарске републике, стр. – 37.
- Линицки Леонид, руски емигрант, лекар, стр. – 143.
- Литвинов Максим, совјетски дипломата, министар, стр. – 37, 88, 89, 90, 91, 92, 116, 117, 125, 126, 130, 134, 139, 142, 144, 148, 152, 157, 162, 163, 167, 175, 176, 180, 192, 210, 235, 243, 245, 250.
- Лобачева Ј. В, руска историчарка, стр. – 23.
- Логов, совјетски функционер, стр. – 171, 193.
- Лојд Џорџ, британски политичар, стр. – 179.
- Луденрдорф Ерих, немачки војсковођа из Првог светског рата, стр. - 179.

Љ

- Љермонтов Михаил, руски писац XIX век, стр. – 86.

М

- Максимовић Божа, посланик у Краљевини СХС, радикал, стр. – 84.
- Максимовић Иван, професор књижевности у Краљевини Југославији, стр. – 85.
- Маринковић Војислав, политичар, председник владе Краљевине Југославије, стр. – 77, 249.
- Марковић Сима, функционер КПЈ, стр.- 82, 222.
- МасарикТомаш, политичар, председник Чехословачке, стр. – 88, 157, 158, 175.
- Маслов Сергије, руски емигрант, писао за Политику, стр. – 177.
- Махалчев Димитри, бугарски дипломата, професор, стр. – 135.

- Мачек Влатко, политичар, подпредседник ХСС (претходно ХРСС),
потом председник ХСС, стр. – 30, 76, 79, 236, 243.
- Медвед, совјетски функционер, стр. – 193.
- Микац Маријан, филмски критичар, стр. – 108, 109.
- Милановић Драгомир, инжењер, живео у СССР, начелник дрвно-
прерађивачког комбината из Перма, стр. – 82, 83, 84.
- Милов Леонид, совјетски и руски историчар, академик, стр. – 206,
209.
- Милошевић Миладин, савремени српски историчар и архивиста,
стр. – 20.
- Милошевић Милош, активиста Земљорадничке странке, стр. – 66.
- Милорадовић Горан, савремени српски историчар, стр. – 24, 28.
- Мишустин Д. Д, совјетски економиста, стр. 28, 111.
- Молотов Вјачеслав, совјетски дипломата, министар спољних
послова СССР, стр. - 37,
- Мота, швајцарски државни функционер, стр. - 122.
- Мусолини Бенито, стр. – 118, 132, 133, 137, 156, 186.

Н

- Никифоров Константин, руски савремени историчар, стр. –23.
- Николајевић Николај, велики кнез, стр. – 169, 203.
- Нуредин Беј Кониц, турски трговац, стр. – 123.

О

- Обрадовић Миодраг, антиквар, стр. – 84, 85.
- Обреновић Милан, краљ Србије, стр. – 178.
- Орџоникидзе Григориј, револуционар, партијски функционер, стр. –
203.

П

- Павле, дипломата Чехословачке, стр. – 89.

- Павелић Анте, усташки вођа, поглавник марионетске фашистичке НДХ за време Друго светског рата, стр. – 226.
- Павловић М, новинар Политике, стр. – 181.
- Парадизова Р. И, совјетска и руска историчарка у другој половини XX века, стр. – 110.
- Пасманик, публициста, комуниста, стр. - 70.
- Папириш, Чехословак, уредник дописништва из Београда, стр. – 145.
- Пашић Никола, српски државник, стр. – 77, 235, 249.
- Перић Нинко, министар Краљевине СХС, стр. – 76.
- Пернар Иван, посланик ХРСС у Народној скупштини Краљевине СХС, стр. – 79.
- Петар Велики, Романов, руски цар, стр. – 174.
- Петрановић Бранко, савремени српски историчар у СФРЈ и СРЈ, стр. – 20, 30.
- Петров, совјетски функционер, стр. – 193.
- Пилко Н. С, руски историчар, стр. – 23.
- Пилсудски Јозеф, пољски генерал и државник, стр. – 188.
- Пјатаков Георгиј, совјетски партијски функционер, стр. – 203.
- Поповић Никола, савремени српски историчар у СФРЈ и СРЈ, Србији, стр. – 19, 30.
- Поповић Богдан, књижевни критичар, стр. – 97.
- Потемкин В. П, совјетски дипломата, стр. – 162.
- Похамер, немачки дипломата, стр. – 166.
- Преображенски, револуционар, совјетски партијски и државни функционер, стр. 201.
- Прибићевић Светозар, политичар у Краљевини Југославији, стр. – 79.
- Продановић Јаша, политичар, стр. – 98.
- Прокофјев, совјетски пијаниста и композитор, стр. – 103.
- Пушкин Александар, руски поета, стр. – 84, 85, 203.

Р

- Радек, совјетски функционер, стр. – 203.
- Радић Стјепан, политичар, председник Хрватске сељачке странке, стр. – 68, 76, 84, 114, 227, 235, 236, 249.
- Раковски Кристијан, партијски и државни совјетски функционер, стр. – 176, 184, 203.
- Раскољников, совјетски дипломата, стр. – 135.
- Рибентроп Јоахим Фон, немачки дипломата, министар спољних послова, стр. – 252.
- Рибникар Владислав, уредник Политике, стр. – 68, 193.
- Риков Алексеј, большевик, председник владе у СССР, стр. – 56, 60, 180, 198, 203.
- Ружди Арас беј, турски политичар, стр. – 122, 142.
- Рузвелт Фернклин Делано, политичар, председник САД, стр. – 129, 130.

С

- Савариус Винцент, публициста, стр. – 204.
- Сандлер, британски дипломата, стр. – 163.
- Свердлов Јаков, большевички функционер, партијски и државни функционер СССР, стр. – 70.
- Севастјанов Павел, совјетски и руски историчар, стр. – 23.
- Силкин А. А, совјетски и руски историчар, стр. – 23, 24, 28.
- Симић Перо, историчар и публициста савремени српски, стр. – 29, 199, 200.
- Славин Г. М, совјетски и руски историчар, стр. – 21, 28.
- Случ Сергеј Јаковљев, совјетски и руски историчар, стр. – 23, 28.
- Смирнов А. П, совјетски и Коминтернин функционер, стр. – 201, 203.
- Смирнов С. Н руски избеглица, радио у државној комисији Краљевине Југославије, стр. – 95, 96.
- Сокољников, револуционар, большевик, стр. – 70.

- Спалајковић Мирослав, политичар, дипломата, министар у Краљевини Србији и Краљевини Југославији, стр. – 67, 137, 157.
- Спахо Мехмед, политичар, министар у Краљевини Југославији, стр. – 84, 236, 251.
- Станојевић Аца, првак радикалне странке, близак сарадник Николе Пашића, током тридесетих предводник крила радикала који је приступио Удруженој опозицији, стр. – 244, 251.
- Стаљин Јосиф Висарионович, генерални секретар комунистичке партије СССР, шеф државе, стр. – 17, 29, 36, 41, 44, 52, 54, 56, 60, 61, 73, 74, 107, 170, 173, 174, 175, 178, 182, 183, 188, 189, 197, 198, 199, 200, 201, 204, 205, 207, 211, 215, 216, 225, 229, 235, 239, 240, 244, 247, 248, 250, 252, 253, 255.
- Стикалини А. С, руски историчар, стр. – 23.
- Стојадиновић Милан, политичар, министар и председник владе Краљевине Југославије, стр. – 15, 16, 26, 27, 63, 95, 113, 115, 118, 119, 141, 142, 145, 156, 158, 159, 160, 166, 168, 187, 211, 214, 225, 228, 229, 235, 236, 238, 242, 243, 251, 252, 254, 255, 256.
- Стојановић Сретен, вајар, стр. – 68, 82, 97.
- Суворин М. А, власник листа Новоје времја, стр. – 94.
- Суриц, совјетски дипломата, стр. – 123.

Т

- Тимофејев Алексеј, руски и српски савремени историчар, стр. – 19, 24, 28.
- Тито Јосип Броз, стр. – 29, 199, 200.
- Титулеску Николае, румунски дипломата, министар спољних послова, стр. – 88, 89, 90, 92, 127, 128, 148, 158, 159, 160, 162, 163, 164, 165, 166, 167, 215.
- Толстој Лав, руски књижевник, класик, стр. – 182.
- Томски Михаил, совјетски државни и партијски руководиоцац, стр. – 60, 64.

Троцки Лав, револуционар, бољшевик, партијски руководиолац
совјетски, - 33, 36, 39, 57, 60, 64, 70, 78, 107, 173, 175, 176, 180,
189, 198, 211, 215, 228, 229, 239, 247, 248, 250, 255.

Тургењев Иван, руски писац XIX века, стр. – 86, 188.

Тухачевски Михаил, совјетски маршал, стр. 203, 204.

Ђ

Ђоровић Владимир, историчар, ректор Београдског универзитета,
стр. – 97.

У

Узуновић Никола, политичар, председник владе Краљевине СХС,
стр. – 84.

Урицки Моисеј, револуционар, бољшевик, стр. – 70.

Ушлихт, револуционар, бољшевик, стр. – 70.

Ф

Фемин, совјетски функционер, стр. – 193.

Фотић Константин, политичар и дипломата Краљевине
Југославије, стр. – 116, 167.

Х

Халифакс Едварс, британски дипломата, стр. – 253.

Хамди беј, турски дипломата, стр. – 37.

Хендерсон Невил, дипломата Велике Британије, стр. – 236, 253.

Хитлер Адолф, нацистички фирер, канцелар Трећег Рајха, стр. – 14,
35, 73, 78, 106, 118, 129, 132, 135, 149, 152, 155, 156, 158, 162, 186,
189, 190, 191, 203, 211, 213, 222, 230, 241, 252, 253.

Хоптнер Јакоб, историчар, стр. – 30, 114, 117.

Хувер Херберт, председник САД 1929-1933, стр. – 59.

Ц

Цветковић Драгиша, политичар из редова радикала, председник владе од 1939-1941, стр. – 106, 227.

Ч

Чемберлен Невил, политичар, председник владе Велике Британије, стр. – 253.

Чичерин Георгиј, совјетски дипломата, стр. – 76, 245.

Чулиновић Фердо, историчар хрватски у СФРЈ, стр – 30.

Ш

Шацки, совјетски партијски и државни функционер, стр. – 194.

Шемјакин А. Л. руски историчар, стр. – 23.

Шихтер, немачки политичар, стр. – 120.

Шкарев Иван, руски емигрант, стр. – 143.

Шмит, име или псеудоним функционера КПЈ (такав надимак је користио Благоје Паровић), стр. – 215, 216, 219, 221, 231.

Штирмер Јуриј, син председника владе царске Русије, емигрант, настањен у Земуну, стр. – 86.

Штрандман Василије, руски царски дипломата, белоградејски емигрант у Београду, дипломатски представник, стр. – 101, 169.

Шуменковић Илија, дипломата Краљевине Југославије, одиграо кључну улогу као амбасадору у Турској у процесу успостављања дипломатских односа са СССР пролећа 1940, стр. – 121.

Научна биографија др Драгана Петровића

Др Драган Петровић је дипломирао на четири факултета у оквиру државног Универзитета у Београду, на којима је претходно паралелно студирао и то: на Економском (1999), на Социологији (2000), на Историји (2000) и на Политичким наукама (2002). Завршио је Постдипломске студије на Географском факултету у Београду, на одсеку Економска географија и одбранио магистарску тезу „Развој и размештај индустрије Београда у XIX и XX веку”, 2003. године. Завршио је Постдипломске студије на Факултету политичких наука у Београду, одсек Међународни односи и одбранио је магистарску тезу „Француско-југословенски односи у време Алжирског рата 1952-1964”, 2008. године. Докторирао је на Природно математичком факултету у Новом Саду, област Политичка географија 2007. године, са темом дисертације „Русија на почетку XXI века – геополитичка анализа” и на Филозофском факултету у Новом Саду, на Историји, област Историја Југославије 2015, са темом дисертације „Југословенска политичка јавност и СССР 1922-1941”. Стално је запослен у Институту за међународну политику и привреду у Београду, као Научни саветник, где се поред целине међународних односа бави посебно Русијом и постсовјетским простором као примарном облашћу, а потом и Француском.

Пре тога више година радио у Институту за политичке студије где се бавио политичким системом (домаћим и међународним), међународним политичким односима и политичком, економском и културном историјом.

Био је коаутор више од тридесет међународних научних зборника, потом око двадесет радова у националним зборницима, а објавио је и око шездесет научних и стручних радова у домаћим научним часописима. Аутор је и једанаест лексикографских

енциклопедијских одредница. До сада је објавио тридесетчетири књиге у Србији, од чега тридесет и три научне монографије и једну збирку стручних чланака (двадесет и две као самосталан аутор и дванаест као коаутор са по још једним или два аутора). То су: „Демократска модернизација у Србији”, (2005) коаутор, издавач Институт за политичке студије; „Савремени председнички системи”, (2005) коаутор, издавач ИПС; „Заједничка држава Србије и Црне Горе”, (2006), коаутор, издавач ИПС; „Културна политика француско – југословенских односа 1949-1959.”, (2006), издавач ИПС; „Историја индустрије Београда”, развој и размештај индустрије Београда у XIX и XX веку, у две књиге (први том до 1941. и други до 2006) у издању Српског географског друштва (2006); „Нови Устав и савремена Србија”, (2007), издавач ИПС; „Демографска обележја савремене Русије”. (2007), издавач Српско географско друштво; „Промене политичког система Србије” (2007), коаутор, издавач Хектор принт; „Русија на почетку XXI века” (2007), издавачи Прометеј из Новог Сада и Институт за политичке студије из Београда; „Српске политичке странке”, (2007) издавач ИПС; „Савремени свет 2006-2008.”, збирка стручних радова из међународних односа, издавач Нова српска политичка мисао, Београд (2008); „Српски народ и велике силе – културно историјски процеси”, коаутор, чији је издавач Прометеј из Новог Сада у суиздаваштву са Институтом за политичке студије из Београда (2008); „Геополитика постсовјетског простора” у издању Прометеја из Новог Сада и Института за међународну политику и привреду из Београда (2008); „Француско – југословенски односи у време Алжирског рата 1952-1964”, у издаваштву Института за међународну политику и привреду (2009.); „Геополитика савремене Украјине”, коаутор, у издаваштву Института за међународну политику и привреду (2009.); „Геополитика Закавказја” коаутор, издавач Институт за међународну политику и привреду ИМПП, (2010); „Председнички избори у Украјини 2010”, издавач ИМПП (2010); „Српске политичке странке”, друго допуњено и проширено издање, издавач Култура полиса (2010); „Дунавска стратегија од визије до остварења”, коаутор, издавач ИМПП (2010); „Русија и Европа”, издавач ИМПП (2010); „Интеграциони процеси на постсовјетском простору”, издавачи Пешић и синови и Култура полиса (2010); „Ка мултиполарном светском поретку”, издавачи

Пешић и синови и Центар за развој међународне сарадње, (2010); „Француско-српски односи 1800-2010“ у издаваштву ИМПП.(2011), „Француска на раскршћу“, издавачи ИМПП и Центар за развој међународне сарадње, (2011); „Стубови спољне политике Србије, ЕУ, САД, Русија, Кина“, коаутор, ИМПП, (2012); „Равнотежа нуклеарне моћи САД и Русије (СССР)“, коаутор, Пешић и синови и Центар за развој међународне сарадње, (2012). „Геополитика Средоземља“, ИМПП, (2012).; „Геополитика Француске“, ИМПП (2013); „Глобална монетарна криза и нови геополитички и финансијски односи у свету“ коаутор, ИМПП, (2014), „Геополитика Балкана“, ИМПП, (2014). „Енергетска политика Русије“, ИМПП, (2015); „Краљевина Југославија и СССР 1935-1941“, ИМПП, (2017). „Краљевина Срба, Хрвата и Словенаца и Совјетска Русија 1918-1929“, ИМПП, (2018); „Краљевина Југославија и СССР 1929-1935“, ИМПП, (2019), је Петровићева тридесет и четврта књига објављена у Србији. У припреми за штампу је коауторска књига „Украјинска криза 2013-2019.“ ИМПП.

Са професором Кицошевим аутор је књиге научне монографије “Romanian population in Vojvodina, within the Serb-Romanian relations”, у издању Scholars-press из Сарбрикена у Немачкој 2015. (на енглеском језику). Аутор је поглавља „Россия и Балканы – историческое наследие и современные отношения, у научној монографији *Выстраивая добрососедство, Россия на пространствах Европы*, у издању Руске академије наука, Москва, 2013, као и поглавља (заједно са професором Рајком Буквићем) “European migrant crisis (2014-2018) and Serbia“ шapитре 7, у оквиру књиге Editor Igor Janev, *Serbia: Current Political, Economic and Social Issues and Challenges*, у издању америчке академије наука (Академије наука САД) Nova Science Publishers, New York, March 2019.

Објавио је стручно-научну анализу односа на Балкану “La Serbia e i suoi rapporti nella regione il quadro storico e le relazioni con l’Italia,” у тематском броју Italia e Serbia, Passato, presente e futuro di un’amicizia, римског међународно-стручног часописа Геополитика за новембар 2013. Са др Рајком Буквићем је објавио научне чланке „Парниковый эффект и рыночные механизмы киотского протокола“ и (у коауторству са др Рајком Буквићем и др Иваном Пајовићем) „Растениеводство в Волго-Вятском регионе и в Придунавье Сербии:

Сравнителный анализ и возможности сотрудничества“, у научном часопису Вестник државног Економско-инжењерског факултета у Њижњем Новгороду Русија, (Нижегородски государствени инженерно-экономический университет НГИЭИ, Вестник НГИЭИ), бројеви за октобар 2016 и јануар 2017, такође са др Буквићем и др Пајовићем научни чланак у међународном зборнику о перспективама светског поретка у XXI веку организованом у Москви Дипломатске академије Русије „Мир и Балканы в многополярности“ Трансформация международных отношений в XX веке вызовы и перспективы, Дипломатическая академия МИД России, Москва, 2018, са истим коауторима и рад са међународног научног скупа у Мичуринску Русија „Актуелное состояние и проблемы сельского хозяйства Сербии“, *Инновационные технологии в АПК*, Мичуринский государственный аграрный университет, Мичуринск, 2018, као и више других радова у руским и румунским научним часописима и зборницима.

Научна монографија „Француско-српски односи 1800-2010“ у издању ИМПП (2011), у међународној размени преузета је у више од десет угледних националних библиотека у свету, од Конгресне библиотеке у Вашингтону и Универзитетских у Питзбургу и Санкт-Петербургу и националних библиотека у Москви, Паризу, Бечу, Немачкој, и другим европским метрополама и културним центрима.

Ангажован је на изради велике енциклопедије српског народа пројекта САНУ, део привредна историја, где је члан редакције и аутор већег броја одредница. Подпредседник је Друштва за привредну историју Србије. Члан је редакције научног часописа у Русији Вестник Економског факултета у Њижњем Новгороду, државног Универзитета НГИЭУ, а сада је, или је раније био члан редакција (и научног савета) научних часописа „Међународни проблеми“, „Култура полиса“, „Међународна политика“ и RIA (излази на енглеском). Ангажован је и на два међународна научна пројекта (са Руском академијом наука и са Словачком при ЕУ). Говори француски језик, а користи се енглеским и руским.

Петровић је гостујући професор на државном Универзитету у Њижњем Новгороду, (Русија), на Инжењерско-економском универзитету (Нижегородский инженерно-экономический университет НГИЭУ), а држао је предавања по позиву и на московском МНЭПУ

Универзитету. Држао је стручно научна предавања и учествовао у међународним стручно-научним скуповима у више европских земаља и био ангажован у настави на основним, специјалистичким и мастер студијама на више факултета у Београду.

CIP - Каталогизација у публикацији
Народна библиотека Србије, Београд

327(497.1:47)"1929/1935"
94(497.1:47)"1929/1935"

ПЕТРОВИЋ, Драган, 1964-

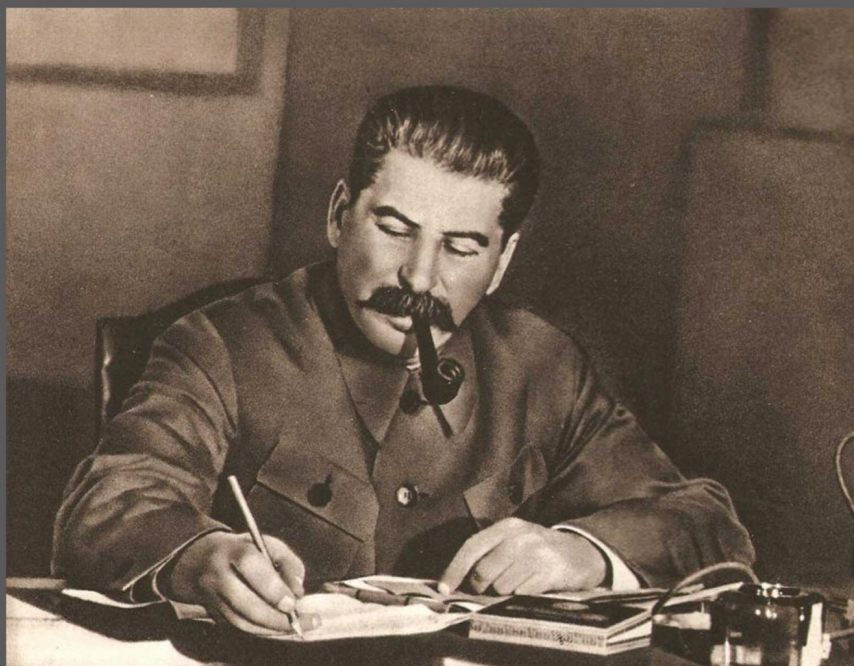
Краљевина Југославија и СССР : 1929-1935 / Драган Петровић. - Београд : Институт за међународну политику и привреду, 2019 (Београд : Birograf comp). - 289 стр. ; 24 cm

Тираж 150. - Научна биографија аутора: стр. 285-289. - Напомене и библиографске референце уз текст. - Библиографија: стр. 261-270. - Summary; Резюме. - Регистар.

ISBN 978-86-7067-263-5

а) Међународни односи -- Југославија -- 1929-1935 б)
Међународни односи -- СССР -- 1929-1935 в)
Југославија -- 1929-1935 г) СССР -- 1929-1935

COBISS.SR-ID 276422924

ISBN 978-86-7067-263-5